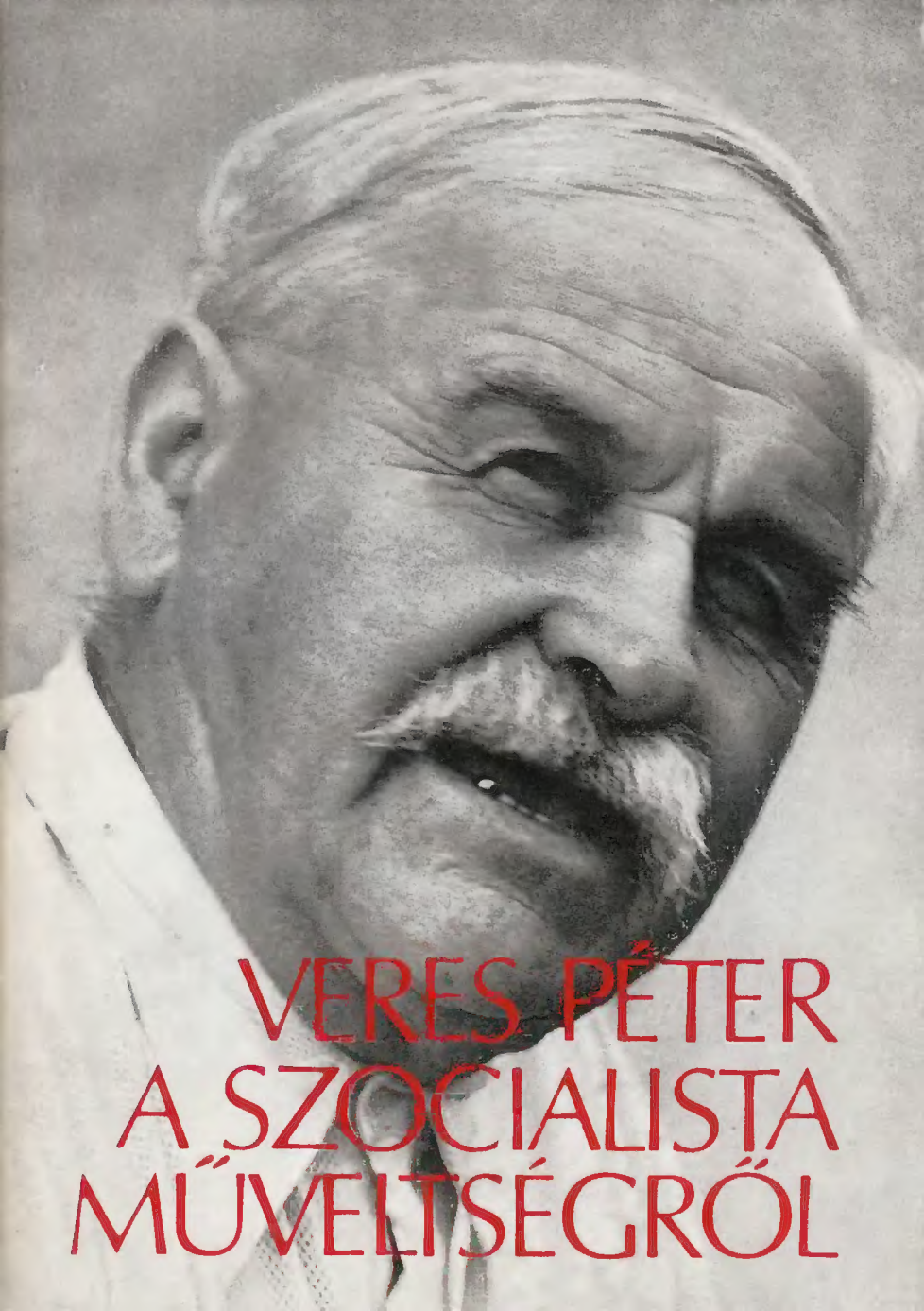

VERES PÉTER A SZOCIALISTA MŰVELTSÉGRŐL

VERES PÉTER

A szocialista műveltségről

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ 1978

SZERKESZTETTE KRISTÓ NAGY ISTVÁN

ISBN 963 09 1265 1
© Veres Péter jogutódja

ELŐSZÓ

„Lángelmét temetünk" – kezdte Illyés Gyula a búcsúbeszédét Veres Péter temetésén. Addig is éreztük, de magunkban sem mertük így megfogalmazni Veres Péter nagyságát. Természetes egyszerűsége, a neki kiosztott s általa is megmosolyogva elfogadott „Péter bácsi" szerep: a rendkívül eszes, „de" autodidakta „paraszt zseni" arca és álarca, s emellett még tudatosan vállalt lényegretörő, népszerű realizmusa, gondolkodásának parasztközpontúsága, tartózkodása s lényének állandó kettőssége a politikusi és írói hivatás között – mindez megnehezítette valós értékelését.

Azóta eltelt egypár év, s nélkülöznünk kell személyes jelenlétét. De bármily közhelyszerűen szól is, nyugodtan leírhatjuk, hogy személyisége ma is köztünk van, hat, munkál, s hogy egyik műve címével éljünk: *történelmi jelenléte* talán még elevenebb, mint amikor az ország vezetőinek éppúgy, mint az isten háta mögötti falvak lakóinak mindenben résztvevő vitapartnere volt, s fáradhatatlanul folytatta az *eszmecserét* – mily ideillő ez a szó! – azokkal, akik véleményét kikérték vagy akár csak meghallgatásra méltónak találták.

Mert azért sokaknak voltak fenntartásaik. Azt mondották: bőbeszédű, tudákos, „mindenbe beleszól" – ezt az észrevételt is maga rögzítette egy kedvesen önironikus írásában –, hogy agyonbonyolítja a problémákat, hogy eszményíti a parasztságot, illetve a paraszti gondolkodást, morált, sőt az egész szocialista társadalmat annak kalodájába szeretné beszorítani; hogy éppen ezért korszerűtlenül gondolkodik, túlságosan szigorú, dogmatikus, polgárellenes, ugyanakkor korábbi műveinek *paraszt=magyar* szemléletével még a mai gondolkodást is befolyásolhatja – és így tovább. S hogy mindebben van is valami, legalábbis a Veres Péter-pálya bizonyos szakaszain, azt jelen kötetünk is megmutatja.

És mégis: egyre nő az időben. Épp az esetlegességek kopnak le írásairól, személyiségének tiszta sugárzása pedig történeti táv-

latból lesz igazán láthatóvá. S talán azt is bevallhatjuk: több dologban volt igaza, mint annak idején hittük. Semmi se egyszerű: a szocialista gazdaság építése éppoly kevéssé, mint az ennek alapján emelkedő fölépítmény; a tudat meg éppenséggel lassan fejlődik, a szocialista erkölcs nehezen akar kibontakozni. Igenis létezik – bennünk is folyvást ott ható – megannyi visszahúzó erő, kispolgáriság; más kérdés: mennyire volt indokolt, főként a korábbi Veres Péter indulata, amellyel ezeket a természetes jelenségeket akár a harmincas, akár az ötvenes évek elején kezelte.

Épp most kezdjük tudatosítani, hogy a mindig vezető magyar műfajként számon tartott líránkkal századunk irodalmában fontosságát és gondolatiságát éppúgy, mint művészi megformáltságát tekintve immár vetekszik a magyar *tanulmányírás*, amelynek vitathatatlanul legkiválóbb művelői közé tartozott Veres Péter. A *Magyar Remekírók* sorozatában nemrégiben közreadott imponáló gyűjtemény háromezer oldalas tömegéből is kimagaslik néhány írása, így az okkal és sokszor vitatott *Mit ér az ember, ha magyar* bevezetője. E kötetében a jövő reményét tipikusan megtestesítő (persze képzeletbeli) népi kollégistához intézett leveleit adta közre még 1940-ben, ennek a kornak megannyi útkeresésével, tévedésével, sőt eltévedésével, de imponáló ügyszeretettel, hazafiúi és szocialista buzgalommal – s ezt már csak azért is jónak látjuk megemlíteni, mert e kötetünkben is szerepel egy-két, e kötetből származó „levél".

Megannyi vitatható tételre, még több félreérthető fogalomra, kompromittált főnévre és jelzőre való utalás olvasható ezekben az írásokban: az „átélt magyartól" az „idegen származású vezetők" emlegetéséig, a népi jobboldal lapja, a *Magyar Út* olvasóinak mint „legmagyarabb és legigényesebb" közönségnek való udvarlástól olyan, napjainkban már végképp elfelejtett fogalmakig s nevekig, mint amilyen (a Veres Péter által mindig mély megvetéssel emlegetett) paraszti folklór együttes: a „Gyöngyösbokréta", a *Színházi Élet* pletykarovatára utaló „intimpistáskodás", az Országos Nép- és Családvédelmi Alap horthysta szo-

ciálpolitikájának – különben nem érdektelen, de persze szánalmasan kisszerű – építtető tevékenysége: az ONCSA-házak faluszéli utcácskái. Öreg parasztemberek, hajdani kisgazdák is aligha emlékeznek arra, mi vala a boletta: az eladhatatlan búza állami dotálásának primitív eszköze, afféle terményárat kipótoló bon, fizetési jegy.

No de hovatovább azt is elfelejtjük, ami az ötvenes évek elejére volt jellemző, az ismert dallamokra „költött" alkalmi zöngemények, a csasztuskák stb. Egyáltalán, nem árt figyelembe venni, hogy Veres Péternek 1956 előtti írásai milyen társadalmi-politikai közegben, milyen sajtóviszonyok között keletkeztek. Ezek a szövegek olyan kongresszusokon hangzottak el, olyan lapokban jelentek meg, amelyekben még a frazeológia is elő volt írva, ami persze nem azt jelenti, hogy Veres Péter nem vállalta őszintén ezt a stílust.

Ma másképp fogalmazunk, ám a kultúra, az „eszmecsere", az ideológia területén nem fogadhatunk el semmiféle *treuga dei*t, s néha bizony még Veres Péter indulata is indokoltnak tetszik.

Másképp állunk a harmincas-negyvenes évek stílusával – erről viszont a történelem már máig jogérvényes ítéletet mondott. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy aki akkor nagyobb nyilvánossághoz szólni, nyomtatásban megjelenni, *hatni* akart – ha csak nem vállalta az illegális sajtó hősi, ámde szükségképpen korlátozott hatókörét, amire persze épp az eszmei-politikai tisztaság érdekében *mindig* szükség volt, s aminek olyan, halálig helytálló harcosai akadtak, mint Rózsa Ferenc –, az legalábbis frazeológiában közelíteni kényszerült a sajtó köznyelvéhez, s nem is okvetlenül eszmei engedményekkel, csak átfogalmazással. Így áll nemegyszer pl. Bálint Györgynél a Marx neve helyett „egy német filozófus", az éppoly tudatos Veres Péternél a társadalmi, sőt szocialista helyett a „szociológiai", szocialista rend helyett a „szociális" kifejezés, ami nem mindig volt szükséges engedmény (a *Népszavá*ban soha), de sok folyóiratban hasznosan segítette elő a megjelenést.

Mindezt nem egynémely írás mentségére hozzuk föl, inkább

az általános tanulság kedvéért: a múltak politikai írásait (s nemcsak a Veres Péterét) történelmileg kell olvasnunk; ez a követelmény nyilván nem helyesbítheti a tényleges tévedéseket, de a ma olvasóját sem mentheti föl – az olvasás alól. Mert Veres Péter régi írásainak is van mai mondanivalója, s nemcsak a történeti teljesség kedvéért adjuk közre őket újra ebben a *közművelődéssel* (vagy ahogy annak idején nevezték: népműveléssel), művelődéspolitikával, közgondolkodással, sőt életszemlélettel, életvitellel kapcsolatos cikkekből összeállított gyűjteményben. Veres Péter eszmei fejlődése önnön személyisége rangján is megérdemli a figyelmet, de többről is van szó – ez a Veres Péter-i fejlődés (persze az átlagból óriásként kiemelkedő géniusz alakján megmutatva, de épp ezért látványosabban) tipikus, amit ír, az a hazai szocialista mozgalom félévszázados eszmetörténetének fontos adaléka. De korántsem csak adalék – tanúság és tanulság is. Tanulságos a fiatal évek kissé merev szocialista szigorúsága, aztán a harmincas évek végének szociológia felé lágyuló „népi" radikalizmusa, s itt-ott a „magyar fajta jellegét" követelményként megfogalmazó népiessége, aztán 1945-től szinte a dogmatizmus merevsége, amely persze néha ma is tanulságos, ha nem is okvetlenül értünk egyet a „vagy jót, vagy semmit" kulturális maximalizmusával. De kellenek ezek a korábbi, itt-ott korlátozottnak, egysíkúnak mondható tanulmányok azért is, hogy az 1956-tól kibontakozó utolsó nagy alkotói periódus tanulmányainak letisztult világosságát, egész megértő, de nem mindent megbocsátó, derűs világát igazán méltányolni, sőt élvezni tudjuk. Azt, hogy a korábbi gondolatok s (nemegyszer akár fél-) igazságok miként ismétlődnek meg magasabb szinten a dogmatizmustól megszabadult, dialektikus módszer eredményeképpen.

A felszabadulás előtti sajtóban nemcsak politikusok vezércikkei és újságírók kommentárjai jelentek meg, hanem mindennaposak voltak kiváló íróknak általános kérdésekhez és napi eseményekhez fűzött reflexiói is. Veres Péter azon kevés számottevő írók közé tartozott, akik rendszeresen figyelemmel kísérték, ami az országban történt. Mindhalálig így járt el. Min-

denhez hozzászólt: egy öreg szocialista olykor vitatható, de mindenképpen közösségi és humanista szemléletű, ugyanakkor nagyon is gyakorlati észrevételeivel. Ilyen írások gyűjteménye jelen kötetünk. Ezek a tanulmányok, cikkek, hozzászólások, reflexiók – köztük a műfaj nem egy remeke, de több túlságosan részletező, magyarázkodó írás is – egészükben máig érdekes, értékes, sőt érvényes hozzászólások nemcsak általában a művelődés, hanem az új erkölcs, a munka, a nemzedéki kérdés, a nevelés, az irodalom, művészet, elkötelezettség, hazafiság stb. problémaköréhez.

Az egész életművet áttekintő válogatásunk nem csupán tanulmánygyűjtemény – alkalmi feljegyzések éppúgy akadnak benne, mint vitacikkek és más publicisztikai írások, kritikák vagy önálló esszék. Ha egy-két szóval akarjuk jellemezni Veres Péter ezen írásait, először az *őszinteség* szó ötlik föl bennünk, aztán versenyre kél vele a *bölcsesség*, de máris az *emberség* jut eszünkbe, jelzőjéül pedig a *paraszti* éppúgy odakívánkozik, mint a *szocialista*. Igen: egy bölcs parasztember mondja el itt a véleményét kíméletlen őszinteséggel – s a „kíméletlen" szó elsősorban önmaga problémáinak, küszködéseinek feltárására, az írói önvizsgálatra vonatkozik, ám épp ez jogosítja fel a múltak, sőt napjaink megannyi általános kérdésének ugyanilyen őszinte megvitatására s a határozott, véleménymondásra, sőt ítéletre.

Kötetünk második felében öregember szól mai dolgokról, a paraszti és szocialista gondolkodás több mint félévszázados szerves egysége és mélyenjáró gyakorlata alapján, idős korban is frissen reagálva mindarra, ami társadalomban, politikában, erkölcsben, gazdaságban, művészetben, irodalomban, történik – városokban, gyárban, falvakban és tanyákon, országszerte – fiatalok és idősebbek, vezetők és kétkezi munkások, alkotók és bürokraták köreiben.

Zenéről éppúgy szó esik, mint könyvekről, aszályról éppúgy, mint gépesítésről, keleti származásunkról éppúgy, mint az egzisztencializmusról, a *Biblia*ról éppúgy, mint Gorkijról... Mint Veres Péter minden műve: *vitakönyv* ez is – amelyben sok minden

vitatható, kivéve a szerző föltétlen becsületességét, őszinteségét, jó szándékát és építő emberségét. A sokféle írás azonban mind egyfelé mutat: az új, szocialista társadalom útját keresi, s különösen a szocialista erkölcsét, mely nálunk szerinte a régi munkás- és paraszterkölcs modern továbbfejlesztése kell hogy legyen; egy új, közösségi társadalom rendje felé, de mindig úgy, hogy ebben a rendben az egyén, a dolgozó egyes ember „jóérzése" is megvalósuljon.

Tegyük hozzá: Veres Péter nemcsak egyszerűen társadalmi látású író, társadalomlátása nagyon is *konkrét*, s ez teszi művét oly gyakorlatian érdekessé. Nem „úgy általában" elmélkedik korunk nagy kérdéseiről, hanem amit mond, azt a mindenkori magyar valóságunkhoz kapcsolva mondja; sohasem marad meg „elvi síkon", mindig a gyakorlattal szembesíti eszméit és elsősorban az időszerű gazdasági-politikai, társadalmi-etikai problémákkal foglalkozik. (Távlati tervek, munkaerő-gazdálkodás, születésszabályozás, az ifjúság kérdései.) Érdekességben s talán közérdekű voltukban is vetekednek a szorosabb értelemben vett közéleti cikkekkel a sokszor személyes indítású vallomások (köztük a kötetünket záró, Dorogi Zsigmond szerkesztette rádiónyilatkozat) és a sok írásban föllelhető betétek, így azok, amelyek saját írói pályájának önértékelései, dicséretre méltó távolságtartással, realizmussal, sőt öniróniával. A Veres Pétert eddig nem ismerő, fiatal olvasót talán majd meg is lepi ezeknek az írásoknak a személyessége, szinte lírai gazdagsága. A cikkekben néhol tapasztalható tétovázás, bonyolultság pedig a legjobb értelemben vett dialektikus módszer velejárója.

Abban, hogy az igazi Veres Pétert megismerjük, minden bizonnyal sokat segít majd ez a kötet, mely végül is higgadt, letisztult önelemzés – emellett elemzése a kornak, osztályának, a magyar politika felszabadulás előtti útjainak és tévelygéseinek, a felszabadulás utáni reménységeknek, a sokszor tévútra vezető törekvéseknek, a beteljesüléseknek, amelyek azonban sose hoznak végleges megoldást, hiszen az élettel együtt jár az ellentmondásokban végbemenő fejlődés. A Veres Péter által érintett

kérdések egy része napjainkban lett történelmi tanulsággá vagy legalábbis adalékká – ma van meg hozzá a történeti távlatunk. A fölvetett problémák egy része ma aktuálisabb, mint a megírás idején: ez a legmeggyőzőbb bizonyítéka Veres Péter bölcs társadalomlátásának, valóságot tapogató érzékenységének. Hogy nem mindenre tud meggyőző választ adni? Hiszen a jó kérdés már fél válasz! Veres Péter válaszainak pedig felinél több az érvényük. Mennyit vitatkozunk olyasmin, amire az ő élettapasztalata és marxista iskolázottságával járó dialektikus szemlélete – hadd legyek népies – „pofonegyszerű", mert meghökkentő és kényszerítő választ ad. S tehet-e ennél többet, aki már csak írásaival van velünk?

KRISTÓ NAGY ISTVÁN

EGY NAPSZÁMOS AZ EGYKÉRŐL

Az utóbbi időben megint sok szó esett az egykéről. A parasztságot nem nagyon érdekli a dolog. A sokgyerekes, ha olvas róla, azon töpreng, hogy a fenébe csinálják; az egykések meg mosolyognak a bajuszuk alatt, ők már tudják, hadd beszéljenek az urak.

Nem volt módomban megismerni az összes hozzászólásokat, de azt hiszem, még vannak a kérdésnek elhallgatott oldalai. Az eddigi hozzászólók nagyon hasonlítanak a P. Romanov *Három pár selyemharisnya* című regényében szereplő bérház intellektuel lakóihoz, akiknek huszójuknak volt egy gyermekük, ellenben volt 23 kutyájuk, és azért folyton az emberiség és Oroszország problémáin siránkoztak.

Szabó Pálnak *Már a Tiszántúl is...* című írása juttatja eszembe *(Új Magyarság)*, hogy van itt valami tennivaló mind a szakembernek, mind az írónak. Magam az egykét csak az osztálytársadalom egyik betegségének tartom. A faji kérdés elsősorban szociális kérdés. Azt tapasztaltam, hogy az egykéből származók a legrosszabb közösségellenes kispolgári tulajdonságokkal terhelt emberek. De ha általános szempontból nézem is a kérdést, bizonyos, hogy csak a részletek tisztázása vezethet rá, hogy elkerüljük az álokokból folyó álmegoldásokat.

Először is külön kell választani a betegséggé vált egykét a születésszabályozástól, amely szociális vagy nemzeti felelősségérzetű népeknél nem veszedelmes. Másodszor ma már nem a pusztulás helyén, a Dunán túl, hanem ahol most kezdődik, a Tiszán túl, meg ahol már előrehaladottabb, az észak-északkeleti megyékben kell kutatni. Amit Szabó Pál Biharról megjegyez, az én falumról is elmondhatom, hogy ti. csak nekünk, háborús generációnak van még sok gyerekünk, az utánunk következő fiataloknak már csak itt-ott. S érdekes, milyen kevés eredménynyel járt a 15 éve folyó nemzeti propaganda mind a hadseregben, mind a levente intézményben a paraszt legények között.

Mint általános ok, természetesen a kenyérkérdés szerepel: fél az ember, hogy nem tudja eltartani a sok gyereket. De ez nem a

betegséggé fajult egykére, csak a születéskorlátozásra vonatkozik. Persze, ez is a szegények fátuma, hogy éppen ők nem tudják meggátolni a szaporodást. A kenyérkérdés különben relatív dolog. Van, aki nem él meg havi 200-ból, a másik 6 gyereket nevel évi 200-ból.

A vallási szempontnak csak néhány százaléknyi igaza van, ezt már túlhangsúlyozták, politikát is csináltak belőle. Igaza van Szimonidesznek (*Századunk*, 1934. április), hogy katolikus szempontból nemcsak a második, harmadik, hanem a tizenkettedik és tizenhatodik gyerek megakadályozása is bűn. És hol az a sok gyerek? Dolgoztam színkatolikus hevesi és borsodi summásokkal, szintén csak az öregeiknek volt még sok gyerekük. Pedig állandó vallásos, jobban mondva egyházi életet élnek, személyes viszonyban a papjukkal. Kár is erre szót vesztegetni.

Legfontosabbnak tartom hozzáértő nők által az asszonyok szempontjainak föltárását. Mégiscsak furcsa, hogy ennél a kérdésnél, amely főképpen az asszonyok dolga, éppen az ő fölfogásukkal nem törődik senki. De éppen ilyen fontos, hogy milyen rétegekben, milyen gazdasági és művelődési viszonyok közt terjed az egyke. Járnak-e a vidék lányai nagyobb mértékben szolgálni a városba? Az úgynevezett „hálószoba-kultúrát" nemcsak a szociális felelősség nélküli bábák és parasztasszonyok terjesztik, hanem sokkal inkább a városban szolgáló lányok. Ismert parasztmondás, hogy „az urak olyanok, mint az állatok". Ezzel bélyegzik meg a nemi dolgokban való, parasztnak visszatetsző szemérmetlenséget, azt az ókorból fönnmaradt úri természetességet, hogy a szolgák és kutyák előtt nem kell szégyenkezni. Egy barátom tisztiszolga volt, látott is olyan sok mindent a gazdáitól, hogy nem csoda, ha csak egy gyereke van és nem is lesz több. Az urak divatja az utánzási ösztön és a társadalmi sznobizmus révén a szolgákon keresztül eljut a néphez, s ott aztán minden becsületelv, minden szociális felelősség nélkül érvényesül.

A munkaviszonyok hatása is nagy. A kisgazda vagy a városi ember, aki családjával lakik, ha a házastársak közt egészséges a viszony, kiegyensúlyozott nemi életet él. A hétszámra napszá-

moló vagy hónapszámra távollevő summások és kubikosok nemi élete teljesen rendszertelen. Úgy gondolom, azért van a napszámosoknak sok gyereke. Az embert kizsaroló testi munka ellensége az ingeren való uralkodásnak, s enélkül lehetetlen a fogamzás meggátlása. A túldolgozott ember, például a törpeparaszt, épp a testi fáradtság miatt minden erotikum nélkül, mint élettani szükségletet éli ki a nemi ingert még feleségével is, ezért nincs önmegtartóztatása.

Látszólag ellentmond ennek, hogy az uradalmi cselédeknek is, a viszonylag jómódban élő állami altiszteknek is sok a gyerekük. De az előbbieknél a túldolgozottság mellett a szinte állati tudatlanság játszik szerepet, a legegyszerűbb élettani jelenségekkel, például a menstruációval sincsenek tisztában. Ehhez jön még a fixfizetésesek könnyelműsége, akármilyen nyomorúságos is az a fix. Az altisztek meg jórészt a napszámos osztályból jönnek, magukkal hozva annak nemi tudatlanságát. Ez eredményezi aztán, párosulva a fixfizetéses ember könnyelműségével, a sok gyereket. De meg kell figyelni ennek a rétegnek a második és harmadik generációját.

Most pedig, mert úgyis föltűnne, ha én, a föld nélküli, méghozzá szocialista paraszt semmit sem szólnék a dolog gazdasági hátteréről, még néhány megjegyzést teszek. A szocialista, a polgári baloldali, sőt a most kialakuló nemzeti radikális szemlélet szerint is az egyke elsősorban gazdasági kérdés. Némelyek szerint meg kizárólag gazdasági. Igaz, új volna, ha ez alatt társadalom-gazdaságot értenének, nem egyszerűen földkérdést. Mert ennek ellentmondok. Nincs értelme, hogy félrevezessük magunkat, csak azért, mert így politikai szempontból vulgarizálhatjuk a dolgot. (Ha szellemeskedni akarnék, azt mondanám, az egyke igenis gazdasági kérdés, mert csak azoknak van sok gyerekük, akiknek nincs pénzük, módjuk, hálószobakultúrájuk, sőt még hálószobájuk sem a megakadályozáshoz. Senki sem akar több gyereket, legföljebb egy párat, s még ha a férfi akarna is, az asszonyok nem akarnak, hiszen túlnyomó részükben nincs sem szociális, sem nemzeti felelősség – fajhoz nem is konyítanak.

Pedig az egész tőlük függ. Hogy aztán sikerül-e, pénz, temperamentum, érzelmi élet dolga. Mindenki tudja, hogy az egyke először a gazdag vidékeken terjed.)

Bármilyen visszás hát tőlem, azt mondom, önmagában sem a telepítés, sem még az általános földreform sem oldja meg a dolgot. Meg vagyok győződve, hogy a betelepített tiszántúli paraszt második nemzedékének már nem volna sok gyereke. Az asszonyok eltanulnák egymástól a dolgot, hiszen a kispolgári jómódban, kultúra és felelősség nélkül, a kényelmi szempont válik döntővé. A földreform csak a további pusztulást akadályozná meg az egészséges ösztönű parasztság közt, mert gyermekeiből több maradna élve a jobb egészségi viszonyok következtében. Az igazi egykés csoportoknál csak a teljes pusztulás fejezi be a dolgot. Az önző kényelmességet nincs hatalom, amely legyőzhetné. Az amoralitásra semmiféle erkölcsi vagy kulturális tényezőnek nincs befolyása, különösen, ha olyanok prédikálnak, akik maguk nem mutatnak példát – bár a betegséggé torzult kispolgári tulajdonságokra semmi példának nincs hatása. A születések korlátozása világszerte terjedő folyamat. Hogy nálunk egykeformában betegséggé fajult, egyoldalú uralmi rendszerünk az oka. Nálunk a paraszt nem lett állampolgár, nincs semmi felelősségérzete. Ellenben a kapitalizmus megismertette vele a polgári szemétkultúra eredményeit, a kozmetika, a divat, a beteges és piszkos „higiénia" újításait s mindez gátlás nélkül érvényesül.

A segítség módja a szociális felelősségérzet fölébresztése volna, de ez a jelenlegi rend keretén belül lehetetlen. A mai hitelrendszer mellett nem tudunk kisgazdaosztályt csinálni, ehhez föld sincs elég, legföllebb bankjobbágyot. Eltévesztették a dolgot, mint mindig, akik a háború után nem csinálták meg az igazi földreformot. Ma már a gyors iparosítás is járhatatlan út.

Ez persze nem azt jelenti, hogy tehát nem kell a földreform. Kell, de legyünk tisztában vele, hogy ez csak egy lépés, amelyet meg kell tenni, hogy előbbre jussunk és meneküljünk a pusztulástól. De ez után újabb lépés következik, ha majd a kor azt is megköveteli.

IRODALOM ÉS VILÁGNÉZET

Amit a kereszténység és a szocializmus analógiájáról mond Fejtő Ferenc a *Gondolat* januári számában, *Babits Amor Sanctus-a* c. cikkében, részint nem vitás, részint nem fontos. A dialektika szerint a dolgok, tehát a történelmi események is, amíg egy részükben azonosak, más részükben nem azonosak. S mindig az a lényegesebb, amiben nem azonosak. Ezek a saját léttörvényei.

Ezt valahogy Fejtő is – bár nem tudatosan – sejteti, mert megállapítja, hogy „az egyik vallásos, a másik – a szocializmus – tudományos mozgalom". Ez azonban nemcsak igaz, hanem tévedés is. Mert igaz a tudatos gondolkozókra és nem igaz a tömegekre. Sőt már maguk a tudatos szocialisták is a tömegek ösztönös szabaduláshitére és osztályérzésére építik a tudományos igazolást. Csak az a marxista tudományos igazság, ami a társadalomban, a valóságban, a gyakorlatban igazolható. Próbálja meg bárki a marxista – tudományos – igazságról nem osztályérzéstől fűtött embernek beszélni: meg se érti. Akik – polgárok – mégis ide csatlakoznak: azok csak voltak polgárok. Mert amikor egyéni öndokumentációjukban, szociális lelkiismeretükben, igazságra törekvésükben, a magasabbrendű, osztályhelyzettől független élet felé való vágyukban a saját osztályuk megakadályozza őket, akkor fellázadnak, és természetesen az örök lázadókhoz, a dolgozó osztályhoz csatlakoznak. Ettől kezdve azonosulnak vele, s ha következetesek, nincs is visszaút. Nem bocsátanak meg nekik. Aki csak papíron azonosult, az el is veszett. Ezek azok a humanisták, akikkel az európai szellemiség tele van. A polgárság legértékesebb szellemei a pusztuló osztályból átlépnek az ébredőbe és azonosulnak vele. Vagyis vállalják nemcsak az eszmét, hanem az osztálysorsot is. Ezek azonban már nem polgárok.

Amiben a szocializmus és a kereszténység döntően különbözik az az, hogy a kereszténység az ember kozmikus, metafizikai érzésére, a szocializmus viszont az ember társadalomközösségi érzésére épült. De mindegyikben döntő jelentőségű a tömegek és

az egyének aktivizálására: a hit. A kereszténység az osztálytársadalom terméke, menekülés a társadalmi valóság elől, a szocializmus a valóság vállalása. A keresztény aszkéta, hogy önmagát felmagasztalja, elvonatkozik az emberektől, az istenhez menekül; a tudatos kollektivista, hogy önmagát dokumentálhassa, az embereknek szolgál, lemondással és példával. Emberalakító hittel. Nem „szent" lesz, hanem egész ember, vagy még helyesebben korszerű ember. De hittel. Amint a minden ember metafizikai érzései a vallások szellemi vezetőiben tudatosulnak, ugyanúgy a tömegek osztályérzései az osztály gondolkodóiban és művészeiben. De a tudósnak a világ, a társadalom csak tárgy, csak eszköz, amely az ő szellemi erőinek a kifejtését, öndokumentációját lehetővé teszi, de a szocialistának az eszme nemcsak tudás, hanem eszme és élményközösség: hit. Mert csak ez képesít a harcra. A tudós érdeklődése vagy a Lindberghek bátorsága ezzel nem azonos. Azoknak a céljuk csak egyéni, még ha társadalmi értéket teremtenek is. Ez az individualista karriérizmus. A kollektivista hitnek viszont igenis az a fő jellemzője, ami a keresztény hitnek, az: aszkézisre, ez: kollektív fegyelemre kényszeríti az embert. Állni és hallgatni néha többet jelent, mint bármilyen úton és bármilyen áron cselekedni.

Amit F. F. a szellemi termelésben levő munkamegosztásról mond, az homályos és félreérthető. A munkamegosztás ugyanis nem vonatkozik a tényleges szellemi termelésre, abban a formában, mint a termelés egyéb ágaiban. Ennek is megvan a saját léttörvénye. A szellemi termelés – amennyiben nem reprodukáció, tehát epigonizmus – az emberiség tiszta tudata önmagáról. Az író, a művész, a gondolkodó, az intuitív, vagyis tényleg a termelő tudós és a valódi politikus mindig univerzális ember, s a munkamegosztásból rá csak annyi vonatkozik, hogy ha felismerte tényleges tehetségét, testi, szellemi, társadalmi adottságait, akkor az ezek által meghatározott területen marad (s hogy ha felismerte és ott marad, az éppen a mértéke a tehetségének) és fegyelmezetten és tudatosan dolgozik az ezek által meghatározott területen.

Ez a tudatosság a biztos alapja az intuíció kiteljesedésének.

Nem Fejtővel szemben, mert ő ezzel nem foglalkozik, csak úgy mellékesen mondom, hogy a tudatosság adja meg a társadalmi értékét az intuitív módon elért eredménynek. Ez a legmagasabb fokon a tudat és az ösztön azonosulása a művészi teremtésben. Ez a különbség a fegyelmezetten marxista és a zavaros, polgári, individualista szellemiség eredményei között. Az utóbbi nemcsak nem vallja a tudatos és az ösztönös azonosságát, de egyenesen, dogmatikusan szembeállítja, szellemi képlete a világról épp ezért zavaros és megtévesztő lesz. Pesszimista vagy optimista retorikába menekül, hogy a zavart leplezze, ami a fejében van. (A tekintélynek ugyanis ártana, ha bevallaná a zavart.) Épp ezért az egyik a formát tartja a „minden"-nek, a másik a tartalmat, de pontosan meghatározni ezt sosem tudják, nem is tudhatják, mert csak a marxisták előtt világos, hogy az igazi teremtésnél a forma és tartalom egyfelől, az alkotó és a tárgy másfelől, a teremtés szintézisében egy pillanatra azonosulnak. Csak egy pillanatra, mert azután megint szétválnak. A tárgy, a művészi termék a világé, a társadalomé lesz, és a teremtő egyén elégedetlenül új hódításra indul, hogy a folyton változó világot szebben, kifejezőbben, korszerűbben megragadja. Így múlja felül az igazi művész önmagát. Ő, aki az élen halad, ha tudatos művész (s itt csak ilyenekről lehet szó, mert ha nem ilyen, eltelik a saját dicsőségével, szabódezsői monomániába téved, tehát mint művész és mint ember is elvész s a haladó tömeg kineveti) már látja ugyanakkor, amikor a tömeg még rajong a kifejezett valóságért, hogy ez nem az igazi. De ha marxista, már azt is tudja, hogy nincs és nem is lesz soha igazi, hogy nincsen teljesség. Hogy nincsenek örök időkre szóló műremekek, hanem csak korszerű művek vannak. S hogy minden műben csak annyi az örök, amennyit a korszerűből (az igaziból, a valóságos, tehát nem irodalmi és történelmi reminiszcenciákkal látott valóságból) megragadott. Egy Petőfi-vers, amely néhány képben az 1848 táji alföldi paraszt élet egy-egy darabját hűen, az igazi valóságnak megfelelően megjelenítette: korszerű s egyben örök, mert valóságot, érzékelhető, ellenőrizhető, retorikamentes valóságot adott.

S itt érkezünk el a Fejtő tévedéseinek lényegéhez, bárha úgyis látszik, mintha ez eddig nem tartozott volna hozzá. Legfontosabb állításában ugyanis, amikor nem határozottan, de a sorok között kiérezhetően tagadja azt a megállapítást, hogy „nem a mű a cél, hanem a hatás", éppen az ezen a téren szerzett tapasztalataira támaszkodik. Arra, hogy az igazi művészi, vagyis a formai, még határozottabban az érzéki, érzékelhető, plasztikai értékek örök értékek, de viszont a világnézeti, gondolati értékek elavulnak. Ezt olvassa ki az idézett himnuszokból is.

Mert igenis, a munka célja csakis a hatás lehet. És itt van a Fejtő ki nem mondott igazsága. Mert mi idézi elő a hatást? Éppen ez a kérdés lényege s ebben vannak a tévedések is. A politikus látású ember azt mondja: a társadalmi tendencia, a művészi látású azt mondja: a megjelenítés. Mindegyik felfogás dogmatikus, antidialektikus. Mert a hatás éppen a tendencia, a perspektíva, a gondolati világnézeti tartalom, az érzésőszinteség, a valóságérték, a tárgyi megjelenítés (plaszticitás), nyelvi és formabiztonság – szóval az ellentétek azonosulásában van. Az az igazi jó írás – hogy az irodalomnál maradjunk –, melyben a világnézeti tartalom nem levegőben lóg, nem mesterkélt és mesterségszerű propaganda, hanem a tárgyi valóságra épült, kivetített érzés. Szinte páratlan példa erre József Attilának többek közt *Elégia* című verse a pusztuló pesti gyárvárosról. S mert Fejtő is éppen J. A.-t említette, egy másik versével kapcsolatban, szinte önmaga bizonyítja, hogy lehetséges a szocializmus tudományos tételeit szép és igazi művészi formájában megjeleníteni, mintegy feloldani, tudásból élménnyé tenni. Amikor is már az ember világalakító erővé emelkedik.

A művészi teremtésnek is, csakúgy, mint minden más mozgásfolyamatnak, saját léttörvényei vannak, amelyek ránézve elsősorban érvényesek. Mint a fafaragásnak, hogy csak görcsmentében lehet vágni. Vagyis a társadalmilag fontos célt, a hatást úgy éri el, ha a művészi célt nem véti el. Ábrázolásban az „irodalom"-tól mentes valóság igazi megjelenítése (erre csak felszabadult művészek képesek), retorikában a legteljesebb őszinteség: a sponta-

neitás. És persze a perspektíva, a világnézeti perspektíva és a művészi perspektíva: az arányosság. Az érzelmekre nem szavakkal lehet döntően hatni, hanem a tárgyi valósághoz kapcsolódó spontán és őszinte gondolatközléssel, képmegjelenítéssel. Sokszor pedig csak a tárgyi valóság világnézeti perspektívába állított megjelenítésével. Ez eddig a legmagasabb fok.

Természetes, hogy nem lehet követelni, hogy az író ne írjon másról, mint világnézeti érzéseiről, ha más érzései is vannak. De tisztában kell lennie azzal, hogy ez csak elszigetelt jelentőségű marad. Az érett, nemileg egészséges, biológiai célját betöltött vagy teljesítő embernek, például a szerelemről szóló írás, még ha művészi nívón áll is: nem fontos, másról beszélés. Még jó, ha nem üres locsogás. Ellenben a húszéves forradalmárnak, ha csak nem monomániás politikus, ugyanezek az írások tetszeni fognak – ha –, és ez a „ha" a fő – az írásokban az ő világnézeti és osztályérzésének megfelelő módon jelenik meg a szerelmi kérdés. Vagyis, ha beáll az azonosulás az író és olvasó élményvilága közt. Ez pedig csak úgy állhat be, ha osztálysors, élményazonosság, világnézeti mélység, hit van mindegyikben.

Ez azonban eddig még csak féligazság, mert csak a hivő, osztálytudatos tömegre vonatkozik. Az átpolitizált, az osztályharcban tényleg résztvevő embereknek persze hogy üres locsogás vagy limonádé a világnézetileg semleges, vagyis a társadalmi szemlélet nélküli, csupán az élet biológiai vagy elvont pszichológiai síkján mozgó művészet. Viszont az át nem politizáltakra – s ilyen az emberek nagy többsége – meg éppen a világnézetileg semleges művek hatnak, hiszen a politikai művészetet már eleve tagadják, nem is kíváncsiak rá. De éppen a művészet tudatfeloldó hatása alatt – s hogy van-e ilyen tudatfeloldó hatása, az éppen attól függ, hogy igazi művészet-e – a zavaros vagy néha ellenséges tudatot a művészi erő megragadja, irányt szab neki, értelemmel látja el. Ebben van az igazi művészet propaganda ereje. De, és ez a fő, művészetnek kell lennie, a tendencia magában ehhez kevés. Sőt abban igaza van Fejtőnek és a l'art pour l'art híveinek, hogy a művészi megjelenítés magában is megáll a

lában, de a tendencia nem. Csakhogy a mi gondolkozásunkban minden az emberért van, a művészet is, s amely művészetnek nincs perspektívája, erkölcsi, szociológiai értéke, az csak játék, s mint ilyen, a birtokon belüli osztályok védelmét szolgálja. Leteszi a fegyvert, ahol és amikor harcolnia kellene. Végül pedig elkorcsosul. Tipikus példa erre a kínai és japán osztálytársadalom beteg művészete. A tisztán művészi játék tehát öngyilkosság.

Forradalmas időkben persze az egész népre érvényes az, amit az előbb az átpolitizált tömegre mondtam. Olyankor minden más írás fölösleges, zavaró, üres beszéd. A sorrendi fontosságban legelöl a társadalom áll, tehát a művészetnek a tömeget aktivizálnia kell. Míg „békés" időben, vagyis amikor az osztályharc nem nyílt és nem az egész népre vonatkozik, akkor a művészet feladata a tudattartalom átalakítása, az emberek szellemi meggyőzése a művészi élményen keresztül. Nem csupán politikai propaganda, hanem az embert és az életét kollektív irányban formáló szellemi expanzió. Hiszen végeredményben a kollektív élet nem politikából, helyesebben, nem rossz értelemben vett politizálásból áll, sőt a legkevésbé abból. Itt is van feladat, s ma talán éppen ez az elsőrendű feladat.

De ha már eddig mentünk – bár Fejtő ezzel nem foglalkozott – még tovább is kell mennünk. Megkeresni, mi a hatás állandóságának – mint mondani szokták – a titka. Éspedig az, hogy a hatás ne csak pillanatnyi emóció, ne csak olvasmányélmény, hanem emberalakító, tettrehívó tett legyen, ahhoz az kell, hogy az írás és az író is azonosuljanak. Hogy az író az legyen, amit az írása mutat. Hogy ne mesterkélt pózok, átéltség, beleéltség, vagyis színészies álőszinteség alkossák a művet, hanem igaz ember igaz érzései s tudatos művész tudatos megjelenítései.

Itt az igazi, döntő különbség a polgári és a szocialista művészetelmélet között. A polgári művészet szerint nem a tényleges őszinteség, hanem az őszinteség százszázalékos illúziója az igazi művészkedés. Szerintünk pedig ez csak az osztálytársadalom jelensége. A polgári munkamegosztás: vannak, akik szórakoz-

nak, és vannak, akik szórakoztatnak: vannak, akik prédikálnak és vannak, akik meghatódnak. Szerintünk pedig a művészet az emberiség tiszta és korszerű tudata önmagáról egy-egy sajátos életsíkon és a legékesebb intellektusban és lelkiismeretben megvalósulva.

Ezt az állítást – bár önmagában is bizonyít – pár megfigyeléssel egészítem ki.

Minden olvasó, éppen az olvasmánnyal szerzett élmények hatása alatt, ha ezek az élmények igaziak, nem csupán szórakozás-élmények, igyekszik megismerni az embert, aki az írások mögött áll és azonosítani szeretné az írás tartalmával. Innen ered az irodalomtörténeti bogarászások, de főleg az intimpistai írások nagy népszerűsége. És megvan ez a proletárban is, csakhogy ez az igazi marxistát, a harcos, kemény és főleg kollektív embert keresi az íróban. És ha kiderül, hogy az író nem ugyanaz, amit az írás mutat, hogy nem igaz ember, hanem csak vagy színész, vagy lélekimitátor, aki csak azért veszi fel a társadalmi álarcot, hogy magának hírnevet, becsületet, esetleg hasznot szerezzen: akkor a hatás megzavarodik. S nemcsak hogy magánéletében antikollektív, antiszociális egyéniség (az önmagára erőszakolt társadalmi póz, szerep soknál ezt eredményezi), de hogy egyáltalában magánélete van, az lehangolja a híveket. Az etikus lelkületű emberek megtagadják az írót, fanyalogva és gyanakodva olvassák a műveit, mert még ha objektíve igazak is a mondanivalói, de szubjektíve hamisak, mert ő nem azonos vele. Vagyis az író igazi társadalmi értéke, a tartós, életalakító hatás lehetősége végső soron a mű és a művész azonosságától, az osztálysors vállalásától függ. Az, aki erre nem képes, az a munkájával együtt objektíve és szubjektíve lehull a történelmi semmibe. Csak irodalomtörténeti példa – negatív példa – lesz, nem történelemalakító tényező s a munkája nem történelmi tett.

Így érvényesül a dialektika nemcsak a művészet és a társadalom, hanem a társadalom és az író viszonyában is.

24

PARASZTOK – MAGYAROK

Néhány év óta könyvek, cikkek és beszédek áradata özönlik a magyar parasztról. Sok felületes, túlzó, rajongó, meg aztán sok hamis és csalárd szó hangzott el a parasztról, de sok okos, igaz, őszinte és becsületes beszéd is. És mégis, még ma is keveset tudunk róla. Éspedig nemcsak a városi nép tud keveset róla, de keveset tudunk mi, parasztok is magunkról. Elolvashatunk száz és száz könyvet, megnézhetünk ezer és ezer falut, láthatunk számtalan „gyöngyös bokrétát" és parasztfilmet, de még mindig ott marad a nagy rejtély: mi van a magyar parasztban? Mit tud, mire képes: szellemi, erkölcsi és akarati erejétől vajon mit várhatunk? Erre nem ád választ se a hivatalos politika, se a falukutató irodalom.

Katonát és ipari munkást már adtunk eddig is, és azt hiszem, elismerik az egész világon, ahol a magyarok már megfordultak, hogy nem vagyunk éppen utolsó emberek, hogy becsület és kitartás, ami katonában és munkásban legelső, van bennünk. Nemcsak idehaza, a magyar földön, hanem Amerika és Belgium bányáiban, Brazília ültetvényein, Kanada őserdeiben és Franciaország gyáraiban is elismerik, hogy a magyar kitűnő „emberanyag". De csak emberanyag és semmi több. Mit tud a nagyvilág arról, de mit tudunk mi magunk is, hogy mi rejlik bennünk, mire volnánk képesek, ha egyszer már igazán mi magunk lehetnénk sorsunk formálói, ha egyszer már igazán nekigyürkőzhetnénk? Mit tudnánk csinálni a magyar földön, ha egyszer már nem emberanyag, nem hórukkozó Jánosok lennénk, hanem vezetők és dolgozók céltudatosan és kölcsönösen bizalommal összefognánk? Ki tudja, mit mutatna a próba, ha végre egyszer már nem közönyös írnokok és munkavezetők irányítanák a munkánkat, hanem mi magunk is szívvel-lélekkel nekifoghatnánk a magyar élet átformálásának?

Hogy valami erő, képesség és kitartás van bennünk, annak már némi jelei is vannak. Itt-ott, ahol a magyar paraszt már megvethette a sarkát; Kecskeméten, Gyöngyösön, Kisalföldön, még

ha szaladó homokba vagy süppedő mocsárba kapaszkodott is, példát adott rá, hogy mire képes, ha föld van alatta. Magára hagyatva, sorvasztó légkörben, a kegyetlen és szeszélyes időjárás ellenére is megmutatta, hogy erő, lelemény és szívósság, az építéshez legszükségesebb tulajdonságok megvannak benne.

Ez azonban csak a természet és a munka világa. Mit tud, mire képes, mit csinált eddig társadalmi téren? Milyen szervezeteket, intézményeket, milyen életrevaló gazdasági, szellemi vagy politikai közösségeket alakított eddig? Egyáltalán, hol mutatta ki közösségteremtő, jellegformáló erejét a nagyobb nemzeti közösségen belül? Sajnos, jóformán sehol. A magyar nem összeesküvő nép, nincsenek konspirátori hajlamai, inkább messianista lelkületű. Annyira igaznak érzi az igazságát, hogy nem tud s nem is akar titkolózni. Nem is érti az összeesküvő gondolkodást. Amikor a történelem folyamán egyszer-másszor megmozdult: mindig nyíltan, egész mellel és mondhatni fegyvertelenül, meztelen kezekkel állt ki. „Gyürkőzz János", „Csülökre magyar" – ez volt mindig a módszere, akár magának mozdult, akár idegenek balekje volt. Nem voltak se szervezetei, se intézményei, se fegyverei, csak az ökle és a szerszámjai. És az a vak hite, hogy neki pedig igaza van.

Az ilyen nyílt jellemű nép csak elsodró erejű mozgalommal győzhetne a ravaszságban edzett, csalárd módszerekhez szokott uralkodó kisebbségekkel szemben.

Ilyen elsodró erejű mozgalma a magyar parasztságnak eddig nem volt, és mert a magyar népnek most már alig a fele paraszt, s még abból is sok a kényelmes, nemtörődöm, törökbasa fajta, egyedül már nem is csinálhat ilyent. De ha valaha valakik, ipari munkások és értelmiségiek úgy érzik, hogy a magyar életet teljesen át kell alakítani, s hogy ehhez a parasztság erejére is szükség van, akkor még megtudhatjuk, hogy mire képes hát a magyar paraszt. Ha egyszer eljutunk oda, hogy nemcsak emberanyag lesz mások kezében, hanem saját sorsának kovácsa is lehet, akkor majd csak kibújik belőle az a szunnyadó erő, amit eddig vagy

mások hasznára pazarolt el, vagy kocsmai verekedésekben és munkai virtuskodásokban füstölgött ki belőle haszontalanul.

Mert ha az iparban és a katonaságnál eddig csak emberanyag volt, de mint alkotó és dolgozó értelmiségi, mint tervező, szervező és vezető szellemi munkás meg még emberanyag se volt. A közép- és főiskolákra a sokmilliónyi parasztságból alig pár százalék került be, de ezek sem a magyarság tényleges vezetői lettek, hanem nagy többségükben afféle „végrehajtó közegek". Itt-ott egy-két nagy ember kidugta a fejét, ha jó volt a történelmi időjárás, de a tömeg mozdulatlan maradt. Így emelkedett ki a 48-as időkben Táncsics, Petőfi és Arany János, így emelkedtek ki a világháború előtti parasztmozgalmakból Csizmadia Sándor, Áchim András és Nagyatádi Szabó, s így emelkedtek ki kartársaink és bajtársaink, a mai parasztírók és művész-őstehetségek.

De ezek csak kivételek. S a kivételek nem változtatják meg egy nép sorsát, a kivételek nem bizonyítják be egy nép életerejét és életrevalóságát. Az egész parasztságnak meg kell mutatnia, hogy mire képes. Meg kell mutatnia, hogy mire képes a mezei munka korszerű átszervezésében, de meg kell mutatnia, hogy mit tud az egészséges, szabad társadalmi közösség megteremtésében is. Mert egyik a másik nélkül nem mehet.

Én hiszem, s ebből nem engedek a világ minden okoskodó és nagyképű tudósának, és a sötétbe ugrással ijesztgető ravasz politikusának se, hogy a magyar népnek s benne a paraszti törzsnek van saját észjárása, saját jelleme és van saját egyensúlyérzéke. Ezzel élt, ezzel tartotta fenn magát ezer év óta vagy még régebben, és ezzel tartja fenn magát a jövőben is. Csak jusson hozzá egyszer, hogy kipróbálhassa az erejét és a jó eszét, hogy megkísérelhesse, hogyan is csinálhatna a magyar földből valódi Kánaánt, amely eddig csak gúnynévnek hatott, s hogyan csinálhatna a magyar népből egészséges, vidám szabad közösséget, amilyen eddig még sohasem volt.

A MAI ÍRÓK FELADATAI

Mi az író mai és mindenkori feladata?
Pár szóban is meg lehet mondani: jó műveket írni.

Igen ám, de milyenek a jó művek? Mi a kritériuma annak, hogy jó-e valamely mű, azonfelül annak, hogy kinek jó s kinek nem jó, mert – s ez ma már világosan látszik a világnézetekre szakadozott irodalom sorsából – az esztétikai elbírálásnak szociológiai gyökerei vannak, s ezek a társadalom szerkezetével függnek össze.

Így tehát a kérdés a mi számunkra leegyszerűsödik oda, hogy jó művek azok, amelyek az ember társas életében, úgy a természet elleni, mint a saját antiszociális tulajdonságaink és ösztöneink elleni harcában a haladást szolgálják, helyesebben a haladást eredményesen szolgálják.

A „haladás" azonban nagyon lapos, elterülő és szétfolyó fogalom. Mindenki haladónak nevezi magát, aki az éppen adott rend, életforma és szemlélet megváltoztatására tör. Nagyon jellemző erre, hogy ma, szociológiai szemmel nézve valódi reakciós mozgalmak nem is elégszenek meg a nagyon is mérsékelt ízű „haladás" szóval, hanem következetesen forradalminak szeretik magukat nevezni.

A haladás tehát a mi számunkra nem egy bármilyen irányban való változást, hanem kifejezetten jobb, szabadabb, a szociális társadalmi rend irányában való mozgást, cselekvést jelent. A lehető legteljesebb és legigazságosabb anyagi ellátást és a lehető legteljesebb egyéni, kiélési szabadságot akarjuk az embernek, és ezt hitem szerint csak az osztálynélküli társadalomban és kollektív termelő rendben tudjuk megvalósítani.

Számunkra tehát ez a haladó irodalom, s azok a jó művek, amelyek ezt a célt szolgálják, éspedig eredményesen szolgálják.

Igen, de a döntő kérdés a fenti közhelyszerű megállapításokon túl s ez a mi fő kérdésünk: hogyan szolgálják?

Valljuk meg: ezen a téren nagyon kevéssé vagyunk egy véleményen, ellenkezőleg, nagyon is sok véleményen vagyunk.

Eddig ugyanis legtöbben azt hittük és különösen a munkásosztály átpolitizált élcsapata azt hitte, hogy mindenkor úgy szolgálja az irodalom ezt a célt, ha a mozgalom gyakorlati, mindennapos kérdéseit, írói, művészi színvonalon kifejezi, és ezzel a tömegek tényleges átpolitizálását, politikai harci öntudatát neveli.

Nem is vitatom, hogy ez alapjában igaz, mert hiszen ebből a szempontból nézve annyira igaz, hogy még csak szó sem férhet hozzá, azonban nagyobb, történelmi távlatból nézve egyszer legelsősorban érvényes, másodszor pedig csak transzformáltan érvényes. A nagy, döntő történelmi változások idején igenis ez az egyetlen fontos, lehetséges feladat, de ez a feladat a vereségek és a nyugalom, a csüggedés és a letargia idejében transzformálódik, átalakul, hogy az előbbi egyetlen célt megfelelően szolgálhassa. Vannak korok, amikor a legszélesebb tömegekhez kell és lehet fordulni, amikor a tömeg lelki izgalmai, érzelmi, hangulati fűtöttsége szellemi vezetők cselekvő, változtató izgalmával, történelmi vágyával azonosul: ilyenkor születnek a tömeg és a vezető szellemek azonosulásából a harcos remekművek, amelyek nemcsak akarnak harcosok lenni, hanem mert igazi, teremtő akarat szülte őket, igazi művészi munkák lesznek, és így tudnak is harcosok lenni. Két klasszikus példát a világosság kedvéért: így született a *Marseillaise* a francia és a *Talpra magyar* a negyvennyolcas magyar forradalomban.

Amikor azonban beáll a depresszió, akár a tényleges vereség, akár az elfáradás útján, akkor ez az eredeti feladat megváltozik. Ilyenkor ahhoz, hogy az embereken keresztül történelmet formáljunk, meg kell keresni és meg kell találni a módját, hogyan hatoljunk be az emberi tudatba, de különösen hangsúlyozom, hogyan hatoljunk be az emberi lélekbe, mert a történelmi változás előfeltétele, hogy a fáradt, magába rogyó emberi lelket a szépség eszközeivel a lélek megragadásának az útján felébresszük és formáljuk újra. Formáljuk újra és így vigyük magasabb szintézisre a benne levő, de most pihenő, hogy úgy mondjam latens erőket a társadalomváltoztatás új tapasztalatokon és új ismereteken alapuló módjai és lehetőségei felé.

Igen, de hogyan hatoljunk be fáradt, passzív, közömbös, néha pedig a nyugalma megbolygatása miatt egyenesen ellenséges emberi lélekbe?

Semmi esetre sem elhasznált jelszavakkal, elhasznált értelmi és érzelmi formulákkal, mert ezt unja, eredménytelennek érzi, s jó, ha csak közömbösen és nem ellenségesen fogadja. Ezt mindenki tapasztalhatja a mozgalom belső életében, ahol az elhasznált jelszavakat és az egész elavuló szellemi készletet ellenszenvvel és lebecsüléssel fogadják még az eszméhez leghűségesebb emberek is.

Igen, ez a fő kérdés, hogyan hatoljunk be?

Úgy, hogy az írónak valósággal állandó kontaktusban kell lennie, a tömegek vágyait, szenvedéseit, hangulatait át kell élnie, és saját értelmi és érzelmi, esztétikai és intellektuális szűrőjén átszűrve, újraélve, magasabb szintézisre kell vinnie a műben. A mű, a jó mű, mindig a valóságnak, a tömegeknek s az írónak az egymással való érintkezéséből s az így keletkező feszültségből születik, mint minden egyéb a világon.

Hogy pozitív vagy negatív, haladó vagy hátráltató irányban hat-e a mű, az a külső körülményeken túl az író tehetségétől, egyéniségétől, magatartásától függ. Minél nagyobb érzékenységű lélek van az íróban és minél nagyobb kontrolláló, ellenőrző értelem szűri át ennek a léleknek a valósággal való rezdüléseit, annál egyetemesebb, tisztább, legyőzőbb lesz a hatás, amit a mű a tömegekben kelt. S a nagyigényű írót az se hangolhatja le, ha ez a hatás nem a milliós tömegeken rezdül át, mint a nagy változások korszakaiban, mert ilyenkor a kicsiny, felelős, éber élcsapat fejezi ki a tehetetlen tömegek vágyait, céljait és akaratát.

Mert ezen a lelki és tudatbeli hatáson keresztül állandóan hat a szellem, állandóan frissen tartja, változtatja, megtermékenyíti az emberanyagban ugyan szintén változó, de a legmagasabb történelmi igényt fenntartó és felmutató élcsapat szellemi készültségét és érzelmi, hangulati állapotát. S csak így tudja ez a kicsiny élcsapat a megfelelő történelmi pillanatban kiszabadítani a valóság hálójában vergődő tömeget, s így tudja a felébresztett és

helyesen irányított tudat útján a cselekvés, illetőleg a helyes cselekvés útjára vezetni. Az írónak, aki éppen azért író, mert frissebben lát és mélyebben éli át a valóság változásait és hamarabb ismeri fel a valóság ellentmondásait, állandó kontaktusban kell lennie nemcsak a valósággal, hanem a valóság megváltoztatására törekvő tömegekkel vagy azok élcsapatával is. Sorrend kérdése az egész: egyszer az egész nép, másszor a harcos élcsapattal való kontaktus a lehetséges és szükséges feladat.

Befejezésül: Valahol azt írtam, hogy az író célja és feladata behatolni az emberek tudatába a szépség és értelem eszközeivel s a tudatának átalakításán keresztül az emberek átalakítására, és az emberek átalakításán, öntudatosításán keresztül a társadalom megváltoztatására kell törnie. Kevesebbért nem érdemes írónak lenni. Most ehhez hozzáteszem: nemcsak az emberek tudatába kell behatolni, hanem az emberek lelkébe is, ösztöneibe is, szóval az egész emberi valóságba, mert a lelkekre s az ösztönökre való hatás nélkül a tudatosítás félmunka, nem egész embereket, nem tiszta embereket, hanem csak művelt, iskolázott s éppen ezért merev pártdogmatikusokat nevel. A teljes értelmi és érzelmi egységre kell törekedni, egész embereket kell teremteni. Ez pedig a művészet, de különösen az irodalom, az igazi, a jó irodalom feladata. Hogy mikor milyen irodalom éri el ezt a hatást, azt nem lehet, de nem is szabad előre megszabni, azt az írónak a mindenkori valósággal való kapcsolata szabja meg.

Ehhez azonban az is szükséges, hogy maga az író is teljes értékű egész ember, szolidáris és felelős ember legyen. Ne vállalkozzék többre, mint amire képes, de amit elvállalt, abban álljon helyt, végezze a kötelességét, mint ahogyan bármelyik munkás helytáll az anyaggal szemben a természetben és a munkában, s végzi a kötelességét a közösségben, vagyis osztályában is. Szolidáris, fegyelmezett és kollektív embernek kell lennie az írónak is, mert csak így igazán bensőséges, alakító erejű a hatás, amit a művei keltenek, mert csak így alakul ki a kölcsönös bizalom, a közös cselekvés előfeltétele. Csak így hiszik el neki a tömegek, hogy nem szerepet játszik, hogy nem csupán szolgál a

mindennapi kenyérért vagy a mindennapi kalácsért meg a mindennapi dicsőségért, hanem igazi, teljes önmagát adja. Ez nem az egyéniség megtagadása és lealacsonyítása, mint ahogyan egyes polgári írók és gondolkodók hirdetik, hanem az egyéniség fölemelése az emberileg lehetséges legmagasabb fokra. Neki kell megvalósítania és felmutatnia, példáznia az engelsi parancsot: a szabadság nem egyéb, mint a szükségszerűség tudatosulása, vagyis szolidaritás, fegyelem a közösség ügyeiben. Mert csak így tudja az író a hatáskörét tágítani, túl a híveken keresztül a közömbösek, sőt az ellenfelek felé. A nagy igényű író nem elégszik meg a hívek lelkesítésével, hanem az ellenfelek legyőzésére tör, Saulusokból Paulusokat formál a szellemi és erkölcsi harc és példa útján. Ehhez az igazán méltó munkához pedig az előbb megrajzolt teljes emberségen keresztül vezet az út.

32

AGRÁRKULTÚRA ÉS PARASZTSÁG

A művelt ember az elmúlt évszázadban azt hitte: a tömegeket csak fel kell világosítani bizonyos természettudományi, erkölcsi és szociális igazságokról, s ha ezeket megismerik, minden jó lesz, békében és boldogságban fog élni az emberiség.

A mai valóság ezzel szemben azt mutatja, hogy az emberek – a tömegek – nem képesek figyelemmel kísérni a szellemi és tudományos haladást, sőt legújabban azt, hogy hiába is akarnák követni, maga a tudomány világnézetekre oszlott s az átlagember nem tud eligazodni benne. Ha maga a tudományos igazság igazság is maradt – sok esetben kiderült, hogy az is tévedés –, de az értelmezés, s így a gyakorlati elbírálás és felhasználás megváltozott az egyes világnézetek, sőt az egyes tudósok szerint. Fokozza a zavart, hogy nemcsak a világnézeteket képviselő tudósok mondanak ellent egymásnak, hanem a látszólag világnézet nélküli szaktudósok is a másik szaktudománynak.

Ez a naiv felvilágosodás-hit, ez a tanításban, nevelésben való gondolkozás annyira ellepte nemcsak a hivatalos tanítást, hanem az egész szellemi, sőt a politikai és a mindennapi életet is, hogy szinte egyetlen alapelvvé lett. Az embereket – s köztük a parasztokat – meg kell tanítani mindenre, s akkor tudni fognak mindent, és majd boldogulnak is – így gondolkoztak nemcsak a tanárok – ami még érthető –, de a politikusok és hivatalnokok is, ami már baj. Baj, mert fontos és szükséges politikai és gazdasági változásokat az oktatás-nevelés síkjára próbálnak áttolni.

A legtöbb esetben ugyanis mire a tanítás, az új tapasztalati és tudományos igazság lehatol a parasztságig, már elavul és érvényét veszti. Néha azért, mert a tudomány haladása valóban kiderítette, hogy az előbbi megállapítások félreértéseken alapultak, néha pedig azért, mert a konkrét, aktuális, helyi tapasztalatok bebizonyították, hogy az igazság ugyan igazság, de nem érvényesülhet mindenhol egyforma erővel, mert helyi körülmények, mint: talajviszonyok, éghajlati, időjárási esetlegességek, értékesítési nehézségek kockázatossá teszik az alkalmazását. A tudo-

mányos igazság ugyanis a mai kapitalista termelésben alá van vetve egy egyetemesebb érvényű tényezőnek, a kapitalista haszonelvnek, a rentabilitásnak. Ami bármely ok miatt nem fizeti ki magát, azt nem érdemes termelni, hiába van meg minden egyéb feltétel. Sőt tovább is van ez: ami tegnap jövedelmező volt, holnap már nem az, s így a tudományos igazság a kapitalista, de különösen a mezőgazdasági termelésben háttérbe szorul.

De más baj is van. A tudományos, esetleg már tapasztalati, kísérletileg bebizonyított igazság a mindennapi gyakorlatban összeházasodik a fajnemesítési üzlettel, s ez mindig az előbbi rovására megy. A parasztok csak annyit látnak, hogy a nemesített állatok és vetőmagvak 30–50% felárt hoznak a nemesítőnek, s így joggal gyanakodnak, hogy a cél nem is a nemesítés, hanem a nyereség. S ezt a hitet a valóság megerősíti. Gondoljunk csak rá, a háború előtt és alatt a növény- és állatnemesítés csak egyszerű utánzás volt, amely sok csalódást hozott a termelőknek. A nyugati terményátlagokat és tejhozamot megirigyeltük, és egyszerűen úgy próbáltuk utánozni, hogy drága áron fajállatokat és vetőmagvakat hoztunk be. Az eredmény: termelési zűrzavar, versenyképtelen búza, későn érő, könnyen romló, lófogú tengeri, a szikes földön elkorcsosult tarkamarha, csikasz és koszos angol disznó lett.

Ezt a parasztok látták, a bőrükön érezték, s amikor a komoly hazai nemesítés megindult, annak sem hittek. Azt mondták s azt mondják: üzlet a nagybirtokosoknak. S ebben egyfelől igazuk van, de másfelől nincs, mert nemcsak üzlet, de honnan tudhatnák ők ezt, amikor a régi tapasztalatok őket igazolják.

Még nagyobb a zűrzavar a baromfinál. Eltekintve a békebeli kísérletektől, csak a háború után a nagy baromfikonjunktúrában még el se terjedt a nagytestű, orpington tyúk, már a bőven tojó, apró testű leghornt propagálták. Ezt alig ismerték meg, ki se próbálhatták a kistenyésztők, már felváltotta a vörösizlandi, most pedig már arra esküsznek, hogy a kitenyésztett magyar parlagi az igazi.

A lényeg itt az, hogy egyoldalúan tenyésztési és termelési problémának látják a mezőgazdaság fejlesztését, holott ez csakis szintetikus tudomány lehet. Vagyis csak az emberek – s úgy is mint egyének, úgy is mint társadalom –, az állatok, a növények, technikai és természeti környezet együttes változtatásával, alakításával, lehet elérni komoly eredményt. Ebből a legutolsó, a természet átalakítása nagyon nehéz, néha lehetetlen, s így maga az ember, állat és növény kénytelen idomulni. S vagy idomul, vagy elpusztul. Ha sikerült, akkor külön faji típussá alakul. Így lesz szikföldi ridegparaszt, hortobágyi szilajmarha, legelőn is megélő mangalica disznó, parlagi tyúk stb. stb.

Mire azonban ez megtörténik, nagyon sok termelő fizet rá, vagy bukik bele, s így a maradiság és az óvatosság leküzdhetetlen örök akadálya a nevelési propagandának.

A szintetikus termelésfejlesztés viszont már társadalmi, vagyis a mai korban állami feladat. Mert a kapitalista haszonelv még ott is akadályozza a termelés fejlesztését, ahol természeti akadályok nincsenek. Vissza-visszatérő válságaival zavarba s válságba juttatja a termelőket, s éppen azokat, akiknek van tőkéjük és bátorságuk a kísérletezéshez vagy a termelés kiterjesztéséhez. Hogy ez nem önkényes állítás, csak egy példát: Egy hold legelő, amely szántónak is alkalmas, megér – mondjuk – 300 pengőt. Ennek a bankszerű kamatát, 5 %-ot kihozza mint legelő is, minden tőkebefektetés nélkül. Adója is csekély. Mármost, ha tőke és emberi munka hozzáadásával ezt szántóföldé alakítjuk, megér – mondjuk – 600 pengőt. Ennek 5 % kamata 30 pengő. Ez a földjáradék. Ha ezt mint szántóföld kihozza a befektetett forgótőke kamatán és a munkabéren felül – akkor kapitalista értelemben is érdemes felszántani. De ha nem – s például az 1929–33-as válságévekben nemhogy ezeket az összegeket, de a közterheket alig hozta ki –, akkor nem érdemes felszántani. De – s itt válik a kapitalista haszonelv a termelés fejlesztésének akadályává – igazi közgazdasági szemmel nézve, az egy hold legelőt *mindig* érdemes felszántani. Az egy hold legelőn, mint legelőn egy darab szarvasmarha 3–4 hónapi táplálékot talál. Ha emberi munkával

s szintén emberi munkát reprezentáló technikai erők hozzáadásával megmunkáljuk, terem rajta 8–10 mázsa búza vagy 10–15 mázsa tengeri és így tovább. Ez a búzamennyiség, függetlenül attól, hogy kapitalista értelemben hány százalék kamatot hoz, 3–4 embernek az évi kenyerét vagy tengeriben ugyanannyi embernek az évi zsír- és hússzükségletét adja meg. Emellett a melléktermékekben, polyvában, csutkaszárban, korpában az egy darab marhának nem 3–4 havi, hanem félévi takarmányt ad. Ez az egyetemes jövedelmezőség volt a történelem folyamán a haladás igazi hajtóereje, a kapitalista jövedelmezőség viszont csak átmeneti jelenség, amely eddig a kapitalizmus általános fejlődésével párhuzamosan a mezőgazdaságot valósággal doppingolta, de ma már akadályozza, mert a piactól s végeredményben pénzgazdálkodási tényezőktől tette függővé a mezőgazdasági termelés fejlesztését.

Itt azonban nem a mezőgazdaság és a kapitalizmus, hanem az agrártudomány és a parasztság viszonyáról van szó. A fentiekkel csak jelezni próbáltam a mezőgazdaság fejlesztésének általános, a termelő rendszerben gyökeredző nehézségeit. A következőkben pedig a parasztság nevelésének belső, társadalomszerkezeti és lélektani nehézségeire és akadályaira mutatok rá. Természetes azonban, hogy ezzel nem a nevelést vagy a tanítást becsülöm le, visszás is volna, ha éppen én, az autodidakta, aki látom, hogy mennyire tudatlan és elmaradott a magyar parasztság, ellene fordulnék a nevelésnek. Nem, de meg kell már egyszer keresni az okát, hogy hiába tanítják az embereket, mégsem tudnak eleget, s főleg termelési szempontból – mint mondani szokták – nem állnak a kor színvonalán. S persze, így nem halad a termelés fejlődése, de nem boldogulnak ők sem.

Ez utóbbit: a boldogulást, ki is kapcsolhatjuk. Az előbb említett kapitalista rentabilitás, a haszonra, nyereségre való törekvés és az ennek folytán kialakult verseny lehetetlenné teszi, hogy mindenki boldoguljon. Az egyik ember csak úgy boldogulhat – ha ugyanakkor mások, valakik, valahol nem „boldogulnak". Ezek persze elsősorban a munkások, akik az eladott munkaere-

jük árát, a munkabért mindjárt el is fogyasztják, az elveszített munkaerő pótlására fordítják, másodsorban azok a kistőkéjű és egyben tájékozatlan kisparasztok, akik szervezetlenségükben és tudatlanságukban ki vannak szolgáltatva a tájékozottabb kereskedőknek, iparosoknak, bankároknak, nagytermelőknek.

S itt már helyben vagyunk. Mert a termelés fejlesztésének és a komoly szakoktatásnak itt, ebben a kistermelő tömegben van az igazi akadálya.

Először: Már az is vitás, hogy van-e ma nálunk, avagy lehet-e a mai osztálytársadalomban komoly tanítás. Ez idő szerint még az intézmények is hiányoznak. Nemhogy falvanként volna, de vidékenként sincs igazi, kísérleti teleppel összekötött földmíves iskola. A szórványos népművelő előadások nem sokat érnek. Nincs közöttük összefüggés, nincs folyamatosság, azonkívül a parasztság politikai elnyomottsága, üldözöttsége miatt bizalmatlan és nem látogatja még ezeket a rendszertelen előadásokat sem. Ehhez járul az is, hogy az egyszer-másszor megpróbált újítások sikertelensége elveszi a kedvét minden kísérlettől, s így nem hisz a tanításban sem. Nem is beszélve arról, hogy folyton fuldoklik a bajokban, adósságok, kamatok, adóhátralékok fojtogatják, s így soha nincs felesleges tőkéje, s emiatt kedve sem, végül pedig a mai munkamódszer hajszoltsága miatt ideje sem az új kísérletekre.

Másodszor: A mai gazdaságtudomány olyan fejlett, hogy előzetes természettudományi iskolázottság nélkül érthetetlen. Márpedig ezen múlik a kísérletek sikere. Viszont a termelés fejlesztése csak ezeken az apró egyéni kísérleteken keresztül történhetne. Minden kísérlet a gyakorlatban igazolódhatik be, de tájékozatlan, félművelt, a leckét csak félig ismerő paraszt zavarba jön, ha valami nem vág össze, mert nincs általános műveltsége, természettudományos iskolázottsága. Az eredményes gazdasági szakoktatásnak tehát egy alaposabb elemi iskolázás volna az előfeltétele. De még ennél is fontosabb az, hogy újságok, könyvek, szabad társas élet, szabad szakmai és politikai szervezkedés legyen, mert csak így, egymástól tanulhatnának meg minden szük-

ségeset, olyasmit, amit az élet után kullogó iskola nem adhat meg. Azonkívül az egyéni ambíció, a tanulás igazi hajtóereje is csak társas életben érvényesülhetne igazán.

A mai népművelés természetesen messze áll ettől. Ez idő szerint még a nyugodt, hátsó gondolat nélküli tanítást sem merik bevezetni. Kerülgetik a kérdéseket, mint macska a forró kását. Azt szeretnék, ha a paraszt megtanulná a hasznos gazdasági ismereteket, mert ez nemzetgazdaságilag s így politikailag is érdeke az uralkodó rétegeknek, de úgy, hogy állítólag meglevő vallásos hite és politikai tekintélyhite azért meg ne rendüljön. Ezt persze nem lehet. A paraszt is, mint minden ember, belekóstol a tudományba, különösen a természettudományba, kicsit megmámorosodik tőle, mint az egész 19. századi emberiség, s először is vallásilag közömbös, sőt hitetlen, ha erőltetik meg egyenesen ellenséges lesz. S majd csak jó későn, az életben és a tudományban való csomó csalódás után tér vissza a hithez, avagy legalább, mint a mai műveltek jó része, a vallásos képmutatáshoz. Ugyanez áll a politikai gondolkozásra is. Öntudatosabb, sőt talán elbizakodott lesz a félműveltsége révén. S az ebből kivezető út megint csak nem a hatalom szolgai imádata, hanem először a jól felfogott nyers osztályérdek szolgálata lesz. Ezt látjuk a mai legfelső és legműveltebb kisgazdarétegeknél is már. Bizony nem nacionalisták ők és nem is keresztények, hanem egészen rideg osztályemberek.

A szakoktatást tehát ott kellene kezdeni, hogy ha például a kukorica vagy almamoly ellen küzdünk, meg kell a földművelővel ismertetni a szerves élet lefolyását és összefüggéseit minden hátsó gondolat, minden melléktekintet nélkül. S ha így látja és megérti, hogyan fejlődik a hernyó vagy a kukac pillangóvá vagy rovarrá, s hogyan bújik be az almába vagy a tengeribe, akkor a védekezést is magától értetődőnek és a bajt nem istencsapásának tartja. A kultúrembernél ezzel nincsen baj, az gyermekkorától kezdve magától értetődően nő bele a vallásos képmutatásba, de a paraszt, akinek pap, iskola és édesanya azt veri a fejébe, hogy minden Istentől való, amikor ennek az ellenkező-

jét megtudja, mindjárt hitetlen és elbizakodott lesz. Ettől viszont irtóznak a mai egyházi, politikai és nevelési tényezők.

Mindezek azonban csak az általános ismeretekre vonatkoznak, tudományos és gyakorlati tapasztalatokra, amelyek tulajdonképpen csak 20–30 éven keresztül juthatnak le az újságokon, iskolákon és az emberek egymás közti érintkezésén keresztül a nagy tömegekhez. Amit ma felfedeztek, mondjuk, a gyümölcstermelés terén, az 10–15 év múlva jut a tankönyvbe és 20–30 év után a mindennapi életbe. Ezek a mindennapi élet és a mezőgazdasági termelés kétszerkettői. Azt azonban, hogy minden kistermelő boldoguljon, nem idézi elő a legjobb szakoktatás sem. A szakoktatás csak az illető termelőközösség általános színvonalát adja meg, mint ma a hollandoknál vagy a dánoknál, de hogy ezen az általános színvonalon mindenki boldoguljon: az már társadalmi s jórészt politikai kérdés. Mert a gazdálkodást, kereskedelmet, általában a gazdasági életet is jellemzi, hogy folyton változik és bizony senki sem elég tájékozott benne. Az okosak, bátrak, értelmesek és üzleti szelleműek megértik a valóság változásait, gyorsan tudnak alkalmazkodni, s ezek bátran belevágnának az új dolgokba, és így sok esetben szerencséjük van az új termelési ággal vagy kísérlettel. A tömegember azonban ezt csak akkor veszi észre, amikor már szemmel látható a haszon. És mert tudatlan és tájékozatlan, oktalanul kiterjeszti a termelést, s persze ráfizet, mert vagy a fogyasztás nem haladt a termeléssel, vagy nincs megszervezve az értékesítés, esetleg a kereskedelem kihasználja a termelők oktalanságát és pánikot csinál.

Az agrártudomány s a polgári parasztpolitika hívei ott tévednek, hogy látják: minden faluban van néhány tanulékony, gyors felfogású és bátor paraszt, akik elsajátítják a szükséges gazdasági tudást, aztán kereskedői szimatjuk is van, vagyis nemcsak azt tudják, hogyan, hanem azt is, mikor érdemes termelni – és ezek minden körülmények között boldogulnak. Ha egyik nem, a másik. Persze csak azok, akiknek az okosság és bátorság mellé némi tőkéjük is van. Ezek azok, akik a falvakban a gazdagodás példáit adják – könnyű nekik, mert éppen a tudatlan és üzlethez nem

értő tömegben lehet jó üzleteket csinálni – és ezek azok, akik néha nemcsak elérik a nagybirtok terméseredményeit, de egyes dolgokban és általános bevételben túl is haladják.

Miről van itt szó?

Arról, hogy a parasztságban belül folyó verseny kiszelektálja az ilyen kereskedelemre és üzemvezetésre termett egyéneket, és ezek a szokásos úton a többi fölé emelkednek. Ez a folyamat az iparban nagyjából végbement. Az ipari termelés annak idején átszelektálta az iparosokat, különösen a versenykapitalizmus igazi hazájában: Nyugat-Európában és Észak-Amerikában, és bizony nem azok jutottak legfelülre, akik a legjobb szakemberek voltak, hanem akik emellett még kereskedői képességekkel, nagyvonalú kapitalista szervezőtehetséggel, hogy úgy mondjam, iparvezéri intuícióval s talán nem utolsósorban gátlás nélküli lélekkel rendelkeztek. Természetesen ez az első generációra vonatkozik, akik maguk szerezték meg a vagyont és az üzemeket. Örököseik már beleszülettek, s ha mégsem buknak meg mind, azért van, mert egy másik ipari szelekció folyik az oktatásban meg a gyakorlati munkában és így a nagy üzemek élére elsőrendű szakemberek kerülnek, akiknek már nem kapitalista, hanem szakemberi és szervezői ambícióik vannak. S így az ipari termelésben már nem is lehet kontárkodással boldogulni, de még fennmaradni sem. A verseny oly éles s a termelés oly változó, hogy aki lemarad, az kirostálódik irgalmatlanul. Még ma a monopolkapitalizmusban is. Mert a monopólium csak az egyes termelési ágak helyzetét biztosítja, de ezen belül a cégeknek maguknak kell helytállani.

A nyugati mezőgazdaságban ez a szelekció szintén végbement. Persze nem úgy, hogy a verseny folytán nagy birtokok, üzemek alakultak volna, hanem ellenkezőleg, úgy, hogy a parasztok gyermekei közül csak annyi és olyan gyermek maradt a mezőgazdasági termelésben, amennyinek az adott termelési formában tisztességes kispolgári megélhetése lehetett a földből, s ezek is csak olyanok lehettek, akiknek kedvük volt a mezei munkához, tehát üzemgazdaságilag előnyös nagyságú birtokok (10–50–100

hold) és megfelelő üzemvezetők álltak a nyugati termelésben. A többi gyermek elment az iparba vagy szellemi munkára, esetleg Amerikába is mehetett, mert bárhová ment, nem veszített semmit. A nyugati ipari munkás élete nem alacsonyabb rendű mint a független kisbirtokosoké.

Ezzel szemben a magyar mezőgazdaság üzemgazdasági szempontból még nem szelektálódott át. A nagybirtok, mert túlzott védelemben részesült, a kisbirtok, mert a föld kötöttsége miatt a törpebirtokok kisbirtokká való kiegészítése vásárlás útján kisebb ütemű volt, mint a kisbirtok aprózódása örökösödés útján. Ez azt jelenti, hogy aki itt földet örökölt, annak abból kellett volna megélnie, akár van benne üzemvezetői képesség, akár nincs. Ezért áll elő egy milliós maradi tömeg, amelyhez ha az oktatás általános ismeretei el is jutnak, de sem tőkével, sem a változáshoz szükséges frisseséggel és bátorsággal nem rendelkezik.

Ismétlem, nem a nevelés-oktatás ellen beszélek, sőt ennek a legteljesebb mértékben híve vagyok, ellenben szeretném eloszlatni azt a balhitet, hogy a magyar parasztság s vele az egész magyarság boldogulása az agrárkultúra fejlődésétől függ. Különösen áll ez miránk, gyarmatjellegű exportországra, mert itt az állam védelme is csak minimális lehet s főleg csak a nemzeti termelőközösség többi rétegének a rovására mehet. (Lásd boletta, lisztforgalmi adó, gazdavédettség.) Amint már hangsúlyoztam, a szakoktatás csak az egyetemes kultúrnívó emelésével lehet kapcsolatos, az pedig az ország általános politikai és gazdasági helyzetétől függ. De a legjobb szakoktatás is inkább a védekezést, a színvonalon maradást szolgálja, mint a dinamikus haladást. A parasztnak a szaktudás éppolyan, mint az ipari vagy szellemi munkásnak: előfeltétel ahhoz, hogy egyáltalán dolgozhasson, részt vehessen a termelésben.

Az egésznek a boldogulása viszont attól függ, hogy maga az egész paraszti kistermelő osztály milyen viszonyban van a többi termelői réteggel, az állammal, s rajtuk keresztül a világgazdasággal. Milyen az agrárolló, milyenek a kamatok, az általános értékesítési viszonyok, a belső fogyasztás, milyen vámpoli-

tikát és milyen adópolitikát csinál az állam, tehát végső soron attól, hogy a paraszti kistermelők mint osztály, mint egyérdekű embercsoport milyen erővel tudják képviselni, egyfelől az összességgel, másfelől a világgazdasággal szemben a saját külön érdekeiket. Vagyis ez itt végeredményben politikai kérdésekbe torkollik bele. Mert lám, az észak-amerikai farmerek mint exporttermelők, hiába állottak a szaktudás legmagasabb színvonalán az 1929–33-as válság idején, a legteljesebb nyomorúságba jutottak s végül is politikai közbelépés nélkül éhen vesztek volna. Mit jelentett az, hogy tudnak termelni, ha nem lehetett eladni?

Mi történhetik tehát a magyar kisbirtokos parasztsággal? (A földmunkásságról azért nem beszélek, mert hogy az ebben a rendben még csak meg se élhet, nemhogy boldoguljon – az már nem is vitás.)

Az, hogy a magyar kisbirtokos parasztság sohasem állhat az adott kor termelési színvonalán, már az említett kötött kontraszelekciós folyamat miatt sem, de általában az ún. egyéni boldogulás csak a többinek a rovására mehet, mert a felette uralkodó monopolisztikus gazdasági erők felé nem terjeszkedhet. Ilyen képességes ember különben a parasztok között amúgy is kevés születik. Ez a néhány, ha boldogul is, a nagy tömegnek a sorsa a társadalom általános gazdasági és politikai rendszerétől függ.

Ezt az egyes politikusok és közgazdászok részben tudják, részben sejtik, éppen ezért ajánlják a kisparasztoknak a szövetkezést, az egységes termelést, értékesítést és céltudatos üzemvezetést, hogy egy-egy termelőcsoportnak a vezetése mindig a kor színvonalán álló üzemvezetői szervező és kereskedői képességű ember kezében lehessen.

Hogy ez a szövetkezés lehetséges-e a mai magyar viszonyok között, s hogy egyáltalán lehetséges-e a tőkés tulajdon- és termelőrendszerben az egy külön tanulmányt igényelne. Elégedjünk meg itt most azzal a negatívummal, hogy az egész magyar parasztság boldogulása, felemelkedése nem csupán a gazdasági szaktudástól függ.

42

PARASZTKULTÚRA ÉS POLGÁRI ÉRDEKLŐDÉS

Napjaink egyik jellemző tünete a parasztság iránti érdeklődés. A paraszti zene, tánc, mesék, dalok, a paraszti iparművészet s aztán a költő-, festő-, szobrász-őstehetségek szinte általános úri-polgári kíváncsiskodást váltottak ki. Éppen csak a politika maradt ki. Politikában nem kíváncsiak a paraszti tehetségekre, a paraszti képzelő- és alkotóerőre. A politikát fenntartják maguknak, mint eddig.

A gondolkodó ember előtt világos, hogy ez az érdeklődés nem afféle ötletszerűen felvetődött divat, hanem mélyreható társadalomtörténeti okai vannak. A magyar parasztság nem szabadult fel, nem polgárosodott olyan mértékben, mint ahogy a tőkés fejlődéssel párhuzamos polgári politikai és kulturális fejlődés megkívánta volna, s így ma – bár politikailag pillanatnyilag passzív – a puszta létével állandó s úgy látszik, folyton fokozódó szorongást jelent az uralkodó rétegek számára. Másfelől meg a polgári kultúra hanyatlása természetszerűleg hozza magával az érdeklődés frissebb, spontánabb paraszti kultúrjelenségek felé fordulását. Nem csupán egy hirtelen felébredt emberszeretet vagy fajszeretet megnyilvánulása hát ez a rokonszenvezés, hanem ismét – önmentési kísérlet is. Az uralkodó rétegek – közöttük most már a városi polgárság is – éppen azért fordulnak a parasztság ilyen megnyilatkozásai felé, hogy tudatosan vagy tudat alatt (vezetőiben nyilván tudatosan, átlagembereiben ösztönösen) elterelje a figyelmet – önmagukét és az érdekelt parasztságét egyformán – a paraszti sors teljes, tehát politikai, gazdasági és kulturális lényegéről. Az, hogy a lakásaikat népművészeti tárgyakkal, szőttesekkel, cserepekkel, képekkel, csecsebecsékkel rakják teli, éppolyan lelkiismeretaltató pótlék ma az uraknak-polgároknak, mint voltak hajdan a vallásos kegyszerek, képek és amulettek. Szimbolikus tárgyak pótolják a lényeget: a társadalmi helyzetnek, gazdasági jólétnek, gondolkozásnak, hitnek, életélményeknek azt az azonosságát, amely nincsen meg és az

osztálytársadalomban már nem is lehet meg. A népszeretet olyankor, amikor nem érdekük a birtokon belülieknek a segítés, illetve, amikor a gyökeres segítés a saját előnyös helyzetüknek a feladása nélkül nem lehetséges, nem egyéb, mint külső formákban való leplezése a tényleges érdekeknek és szándékoknak.

De éppen azért, mert a gyökeres segítés a saját előnyeik feladása nélkül nem lehetséges, ez a leplezés elsőrendű fontosságú az uralkodó rétegeknek. Vissza-visszatérő jelenség ez mindenütt és mindig, ahol és amikor az uralkodó rétegek a hanyatlás útjára jutottak s az általuk képviselt érdekek és szempontok és az ezeket kifejező vagy leplező „eszmék" már nem fogják, nem érdeklik, nemhogy a közösség minden rétegét, de már egyet sem és annyira sem, hogy az mint uralmi alap elegendő lehetne a hatalmi egyensúly fenntartásához.

Ezt jelenti a fasiszta új nacionalizmus parasztrajongása, parasztromantikája az egész világon. De mert ez nem tudatos, sőt éppen a leplező célok miatt nem is tudatosítható, azért jelentkezik ez a mozgalom színpadias, szónokias, érzelgős formákban. Az elnyomott, elzárt paraszti közösségek spontán született – részben egészséges, részben beteg (de ők ezt nem érzik) – kultúrértékeit: zenét, táncot, dalt, stílusformákat, ha nem is átvenni, de körültömjénezni, nemzetivé, egyetemesnek látszó közösségi értékké emelni, hogy ezzel olyan azonosulás álljon be a mellékes területeken, amelyekkel a hatalom a társadalmilag legfontosabb tényezők területén való egyeduralmat leplezni tudja: ez az úri polgári érdeklődés némelyeknél tudatos, másoknál ösztönös célja.

Ugyancsak e célnak az érdekében próbálják a parasztságot is régi kultúrformái felé fordítani, hogy eltereljék a figyelmét a mai kornak megfelelő új kultúra és gondolkozási forma megteremtésétől. Az elavult kultúrformák dicsőítése és felélesztése alkalmas eszköznek látszik az ébredő politikai érzék elaltatására és meghamisítására.

Ez a tény ma már nem is vitatható. Vitás az, hogy ezek a célok sikerülhetnek-e, illetve milyen mértékben sikerülhetnek. Szerin-

tem nem. Pillanatnyilag talán érvényesülhetnek a gátló, meghamisító szempontok, de ha maga a társadalmi-gazdasági alap változatlan marad – és pedig az ő kezükben úgy marad, hiszen még jelentéktelen részletreformig sem tudnak eljutni –, akkor a valóság érvelő ereje hamarosan leplezi nemcsak az igazi helyzetet, hanem még az ezt leplező vagy meghamisító szándékokat is.

De még kevésbé sikerülhet a felfedezett paraszti kultúrértékek valóban egyetemes közösségivé emelése. A mai kultúrrétegek gazdasági és társadalmi életformája annyira különbözik a parasztságétól, hogy ezek a paraszt kultúrelemek egyáltalán nem építhetők bele. Csak egyes, különösen egyéni, érdekes formáit veszik át, de azt is csak frissítésül, díszítő motívumnak, aztán meg, hogy kielégítsék az izgalomkereső városiak örökös újdonságingerét. Az iparrá lett szórakoztató művészet majd gondoskodik a rossz értelemben vett szelektálásról.

S aztán nem sikerülhet a régi kultúrformák megőrzése magában a parasztságban sem. Nem is beszélek a felbomló gazdasági és társadalmi helyzetről, mert ez magától értetődően lerontja a régit, de jellemző, hogy éppen most, az új nacionalizmus „nemzeti reneszánsza" korában lepték el a falvakat az olcsó, sőt „ingyen" cirkuszok, a műkedvelések és a mozik olyan mértékben, ami ezelőtt elképzelhetetlen volt. És ezek együttesen, a hatósági támogatással már a falvakban is népszerűsített üzletes futball, az ugyancsak hatósági támogatással elterjesztett bulvárlapokkal (jó parasztújságok nincsenek, mert nem lehetnek) és nem utolsósorban a mérges dudvaként felburjánzó műkedvelősdivel hamarosan lerombolják azt a keveset, amit még le lehet rombolni. Hiszen ha már a tőkés termelés versenytendenciái a városi színművészetet is giccses, hazug ripacskodássá süllyesztették, mit is lehetne várni ezektől a moziktól, cirkuszoktól és műkedvelőktől?

Ebből már látszik, hogy milyen nagy ellentmondásban van az egész rendszer és szellemiség. Amikor szenvedélyes, szinte már gyerekes érdeklődéssel és mohósággal gyűjtik részben tudományos divatfiak, részint komoly [kutatók], sőt egyesek próbálják

feltámasztani, ami feltámasztható – ugyanakkor a politikai uralom érdekében a magatehetetlen parasztságot, amely társas ösztöneit élet- és szórakozásvágyát más módon nem élheti ki –, átengedik a „kenyér helyett cirkusz" ősi módszere szerint az ízlésromboló futball és a parlagi színművészet számára üzleti bázisul. Ez aztán egészen rövid idő alatt – egy nemzedéken belül – végez a még meglevő kultúrával, de helyette nem ad semmit, illetve ugyanazt a szellemi anarchiát adja, amelyben a városi kispolgárság és a munkásmozgalomtól távol álló városi napszámososztály él.

Egyszóval: muzeális értéket gyűjtenek és pártfogolnak, de a valóságos kultúrát elveszítik, mert a felbomlást gyorsító tényezőket kénytelenek – pillanatnyi politikai érdekből – támogatni és elősegíteni. Nagyon jellemző, hogy a politikailag feszült időkben, tehát a nagy népi mozgalmak és még háborúk idején is, minden gyülekezés, szervezkedés tilos, a sajtó is erős ellenőrzés alatt áll, de a szórakoztatóipar szabadon rombolhat, kocsmák, mulatóhelyek, színházak, mozik tömve vannak emberekkel és a legalacsonyabb, ízléstelen, alpári, sőt pornográf szórakoztatás folyik bennük.

Ez az általános kép. De ezen belül külön s nagyon érdekes kérdés, hogy az, amit mint paraszti „kultúrkincs"-et egyetemes érvényűvé, az ő nyelvükön szólva: faji-, nemzeti-közösségivé akarnak emelni, először valóban paraszti-e; másodszor, ha paraszti is, de egészségesen paraszti-e; harmadszor, hogy a közvetítés, az interpretáció lehetséges-e a paraszti lényeg megőrzése mellett, illetve spontán formáinak, kifejezésmódjának megváltoztatása nélkül? Vagyis, hogy az „őstehetség"-ek, a „Gyöngyösbokréták" és a paraszti színművész-csoportok egyáltalán ki tudják-e még fejezni a paraszti lényeget? Ez nagy mértékben függ attól, hogy ők maguk valóban parasztok-e még, vagy a formákat már csak divatból, szereplési vágyból őrző és kihasználó kispolgárparasztok, akiknek a gondolkozása már polgári-individualista, s a játékuk mögött nem csupán a spontán játékösztön áll – bár ez

is, illetve ennek a csökevénye –, hanem az érvényesülés, pénzszerzés, hatásvadászás, dicsőségvágy polgári, egyébként a helyzetükben magától értetődő szempontjai.

Az első kérdésre, hogy paraszti-e valóban ez a kultúra, azt felelhetjük, hogy részben az, részben nem az. A mai megjelenésében feltétlenül paraszti, mert parasztok művelik és őrzik, de eredetében bizonyára nem mindegyik és nem minden formájában az. Talán csak a fazekasipar termékei és a pásztori díszítések meg az erdővidékek faragásai azok, amelyek teljesen parasztiak. Bár a díszítés ezeken is vitás. Az öltözködés, lakásdíszítés „parasztkultúrája" azonban már nem is vitás. A parasztot az egész világon az jellemzi, hogy nem „lakik", csak tartózkodik, s nem öltözködik, csak az időjárás ellen védekezik. A lakása egyszerűen csak búvóhely az időjárás viszontagságai elől, azért is mindenütt a tájhoz, az életkörülményekhez, a társadalmi-gazdasági lehetőségekhez alkalmazkodó. Ettől még lehetne díszítve, s van is, de ez a díszítés megint más, mint a vele majdnem teljesen összeolvadt iparművészet. Amint a lakás és öltözködés formái csak az előbb említett határig valóban parasztiak, ugyanúgy a díszítés is csak addig az, ameddig a paraszti életkörnyezet reális képeit, tárgyait: állatokat, növényeket, szerszámok formarészleteit, paraszti álom- és mesealakokat tartalmazza. Ezt azonban szinte lehetetlen széjjelválasztani, mert a parasztságra, különösen a földművelés kezdetétől fogva, rengeteg ókori és középkori kultúrbehatás áramlott, s ezt a parasztság az anyagi lehetőségekhez mérten, vagyis az anyagszerűség vonalán mind beépítette a maga kultúrájába. („Iparművészet" nemcsak ma van, hanem a múltban is volt. Közép-Ázsiában, Perzsiában, Kaukázusban és a Fekete-tenger partjain már évezredek előtt kialakult az ősformákat sablonizáló iparművészet; ötvösség, szövés, hímzés stb.) A pontos széjjelválasztás lehetetlen és hiábavaló erőlködés, éppoly lehetetlen és hiábavaló, mintha a parasztságot a városi, illetve külvárosi emberektől próbálnánk különválasztani. Inkább csak az a fontos és szükséges, hogy a pontos elemzéssel útját álljuk az irracionális magyarázatoknak. Így nekünk csak az a

fontos, hogy kimutassuk, hogy a mai parasztművészetben mi az, ami egészséges és mi az, ami beteges. Például azok a bizarr színezések és díszítések, amit egyes dunántúli és felvidéki falvak asszonyai használnak, azok már egyáltalán nem parasztiak, hanem a középkori nyugati városi polgári kényelem és a keleti úri sujtásosság korcs utánzásai. Jellemző, hogy az Alföldön alig van ilyen, nemcsak azért, mert hiányzott az anyag és a szabad idő s nemcsak azért, mert az élet szabadabb, nagyvonalúbb, a természettel való küzdelem keményebb, közvetlenebb volt mindig, hanem főleg azért, mert az alföldi külterjes gazdálkodás folytán sem igazi állami és társadalmi élet, sem igazi munkamegosztás, polgári árucsere nem volt. Ezért nem jutottak le hozzá sem a hűbéri udvari kultúra szolgaszokásai, szelleme és kultúrformái, sem a városi polgárság lefojtott életét és szellemiségét kifejező középkori befelé virágzó polgári kultúra.

Mármost, ha így nézzük, ez a divatossá lett paraszti kultúra csak annyiban paraszti, hogy parasztok művelik és őrzik s itt-ott az eredeti formákat magukhoz és a rendelkezésükre álló anyaghoz idomították, esetleg eltorzították, de eredetében ez egy késő-középkori polgári kultúra leszivárgása. Ahogyan a mai kapitalizálódó termelés nem egyszerre foglalja el a mezőgazdaságot s nem egyszerre formálja át a parasztságot, úgy a múltban is a kereskedelmi forgalom nem egyformán érintette az összes falvakat. Ahol valami sajátos védettség, akár természeti előnyök, akár társadalmi kedvezések, uralkodói monopóliumok vagy hűbérurak szeszélye ezt lehetővé tette, ott kifejlődött valami sajátos üvegházi gazdagság s az ehhez való kultúra is. Amikor aztán jött az általános jobbágyfelszabadítás s utána a kapitalizmus s a természetes irányokban kiépülő közlekedési utakon a világgazdasági vérkeringés megindult, ezek a privilegizált helyek éppen előbbi előnyös helyzetükből eredően maradtak le, az elmaradottabb tájak igénytelenebb parasztjai ellenében. Kiestek a kapitalista gazdaság általános szelektáló rostáján, elmaradtak és bezárkóztak. És mert sem a gazdasági bekapcsolódásuk, sem a politikai felszabadulásuk mindmáig nem következett be, részint

egykével védekeznek, részint a szabad idejükben a képzelő- és alkotóerejüket (kevés a földjük és nincs felvevő gyáripar) korcs és torz (mert a korszerűbb hatásokkal nem frissülő) díszítő háziiparban élik ki. (Mezőkövesd iskolapéldája ennek.)

S ebből már megérthetjük, hogy a városi polgár, de még a menekülésben a parasztság felé forduló középosztályi úriember is miért éppen ezt a külsőséges, dekoratív paraszti művészetet kedveli és vásárolja. Azért, mert ez a művészet ugyanaz a sujtásosság, ugyanaz a modoros kicsinyesség, ugyanaz a dekadens ornamentika és dekoráció, amely az úri-polgári életet minden téren elborítja. Csak a formák, színek, összetételek mások, újabbak, frissebbek, merészebbek, a lényeg ugyanaz. Csipkék, szalagok, párnák, felesleges és célszerűtlen bútorok, idétlen kastély- és villautánzatok, felesleges, néha ízléstelen díszítésekkel, szobrokkal, képekkel, emlékekkel, srapnellhüvelyekkel, limlommal, por- és piszok-fészkekkel: ez a polgári kultúra leltári anyaga. Elferdült képzelőerő, beteges utánzóízlés, amelynek minden szép, hiszen a megszerzése nem élmény, hanem vásárlás eredménye. Így a célszerűség nem is jön számításba, mert a gondozást és a tisztántartást mások végzik helyette: munkások és szolgák. Ugyanez, torz és kicsinyített kiadásban, a divatos paraszti iparművészet is, csakhogy itt az asszonyok és a gyerekek a szolgák.

Egyszóval ez az egész népművészet – eltekintve a valóban célszerű és hasznos paraszti tárgyaktól – csakúgy, mint az a hűbéri udvari és késő-középkori polgári kultúra, amelyet átvett és utánoz, nem egyéb, mint az osztálytársadalom lefojtott szellemi erőinek az egészségtelen megnyilvánulása. Az elnyomott parasztság szellemi és testi erői, a már ismertetett okok miatt nem tudnak kitörni, érvényesülni, egyetemes társadalmi értékű alkotásokban és munkában levezetődni. Amit csinál nem lehet monumentális – szellemi kultúra és társadalmi szabadság nélkül nem is lehet –, tehát ornamentális lesz. Minden hosszúéletű zárt osztálytársadalomban ide jutott a kultúra, úgy szellemi, mint tárgyi megnyilvánulásaiban. (Kína, Japán, India, Bizánc stb.)

Ez persze közhely ma már, s ebben a vonatkozásban csak azért említem meg, hogy megvilágítsam a magyar csecsebecse-iparművészet jellegét s arra mutassak rá, hogy a polgári gondolkodás nem tudta, nem merte vagy nem akarta tudni és keresni a miértet. Vagy pedig osztálygátlásai miatt hamis feleletet adott rá. Holott előttünk a példa, hogy monumentalitás, egyszerűség, célszerűség az egészséges társadalmak művészi megnyilvánulásai. Nem játékok, hanem alkotások. Láthattuk ezt a polgári korszak kezdetén is rövid ideig.

De más síkon is felismerhető ezeknek a művészkedő népszigeteknek az alacsonyabbrendűsége. Nemcsak abban, hogy itt terjed a legjobban az egyke és a hamis ékszerek, cifra ruhák, üvegkalárisok divatja, hanem még jobban abban, hogy az itteni parasztoknak van a legkevesebb emberi és paraszti öntudatuk. A régi ruhákhoz való ragaszkodás már beteg tünet, a nemességéhez hasonló „családi tradíció", mint a díszmagyar és a vadásztrófea a nemesi házakban, a népművészet pedig ugyanaz, mint a régi úriasszonyoknál a mihaszna kézimunkázás vagy a maiaknál a bridge: időtöltés, amely a dologtalan, de szellemileg tehetetlen és felvevőképtelen asszonybábokat elszórakoztatja, s akik így egyéni érvényesülési vágyaikat elfojtva és megsemmisítve kézimunka- és játékforma-variációkban élik ki. Más vidékeken meg, de a szegényeknél mindenütt, átalakul a népművészet gyári jellegű iparművészetté, amelyet szemfüles kereskedők és falusi kofakapitalisták csináltatnak fejletlen parasztlánykákkal és sorvadó fiatalasszonyokkal – filléres munkabérekért.

Jellemző, hogy a politikai és emberi öntudatban fejlettebb alföldi parasztság ezt nemcsak nem műveli, de le is nézi. (Lelkes papok, tanítók, jegyzők tanulságos beszámolókat adhatnának az alföldi háziipari kísérletezések csődjéről.) Az alföldi szegényparaszt inkább kubikol vagy éhezik, de nem dolgozik ingyen, még ha babra-munka is az. Csak ott sikerült meggyökeresztetni valamely háziipart, ahol valamelyes munkabért is meg lehetett vele keresni (Hódmezővásárhely, Kiskunhalas), de ez aztán már nem is népi művészkedés, hanem egészen egyszerűen bérmunka,

mint a perzsiai szőnyegszövés. De ugyanilyen jellemző, hogy az úri szemlélet viszont csak ezt a tárgyszerűen megfogható, érzékelhető kultúrát tekinti kultúrának. Holott, ha helyesen fogjuk fel, kultúra alatt nemcsak a már technikai formát öltött alkotásrendszert érthetjük, hanem a gondolati formában élő szellemi, „világnézeti" tartalmat is. Így nézve az Alföld parasztsága a maga egészében magasabbrendű, mint a Dunántúl és a Felvidék művészkedő parasztsága. Ezeknek nincs vagy alig van emberi és még kevésbé paraszti öntudatuk, míg az alföldieknek szinte határozott paraszti világnézetük van. (Helyesebben: volt.) Hogy ez még nem jutott el az írott és művészi formákba rögzített állapotig, annak az az oka, hogy ez a parasztság mindig szemben állott a felette uralkodó hatalommal. A magyarral is, a törökkel is, de a némettel méginkább. Szellemi erejét a protestantizmus fogta fel és vezette le az egyházi demokráciában és kálvinista észjárásban. Természetesen ez a lázadó parasztszellem nem nyerhette el a kultúrát irányító hatalmak kegyét, s így minden megnyilvánulását (dalokat, énekeket, meséket) kiirtották vagy meghamisították. Szinte csodálatos volna különben, hogy bár minden társadalmi mozgalom itt folyt le (huszitizmus, Dózsa-forradalom, reformáció, Esze Tamás, 48-asság, szocializmus), mégis nagyon kevés emléke van. Nincs más, mint a vérbe beivódott, paraszti gyanakvás, urak iránti bizalmatlanság és a sajátos, alföldi, rideg magyar észjárás.

Természetesen az osztályöntudatnak megfelelően az Alföldön faluról falura találni rendkívüli tehetségeket, de jellemző, hogy túlnyomórészt nem „művészi"-eket, hanem politikusokat és „filozófusokat", vagyis szektavezéreket. Ellenben a művészkedő népszigeteken faluról falura mehet az ember, amíg egy-egy műveltebb parasztot talál, az is rendszerint üzleti szellemű parasztstréber, mindenkori kormánypárti kortes vagy pedig parasztkereskedő: kofa vagy kupec.

Igazi társadalmi, de egyben igazi nemzeti szempontból tehát az alföldi vagy általában a szegényparasztság (máshol is vannak öntudatosabb parasztrétegek, csak kicsi szigetekben, pl. Bara-

nyában, Somogyban, Zalában, Vasban) gondolkodási kultúrája az igazi érték, mert ez egy új társadalmi rendszerben hatalmas építőerővé válik. A dekadens népszigetek kultúrája viszont határozottan a pusztulás útján van. Feltámasztani, felfrissíteni nem is lehet, de felesleges is, mert rövidesen elmúlik a polgári érdeklődés. Már jelei vannak.

A harmadik kérdésre ezek után könnyű a felelet. A paraszti lényeg nem közvetíthető a külső formákkal, amelyeket a kiránduló színészek, működevelő értelmiségiek felszínre hoznak erre vállalkozó parasztok közreműködésével. Már az is kérdéses, hogy igazi, öntudatos, tehát a paraszti lényeget tisztán, a polgári hatásoktól mentesen képviselő parasztlegények és lányok vállalkoznak-e arra, hogy „az uraknak színházat játszanak". Nem. Akik vállalkoznak, azok a jómódú gazdák kisasszonylányai, afféle paraszti Bovarynék, akik a durva és dolgos paraszti életből felfelé vágynak. Esetleg a szegényebbek közül egy-egy kivételesen szép és erős egyéniség, akit megszállott a felfelé törekvés nagyon érthető vágya. Ezek a vágyak persze nem teljesülhetnek, de a működevelősdivel elérik, hogy nem paraszthoz, hanem iparossegédhez, postáshoz, vasutashoz, csendőrhöz, finánchoz mennek feleségül. Belőlük lesznek a ponyvaregényolvasók és azok az affektált félműveltek, akiket olyan nagyon utálnak az igazi műveltek. Akik még ennél is többre vágynak, azok meg eljutnak a városi – utcasarkokra.

A fiúknál nem ilyen siralmas a helyzet. Ezek közül is akad itt-ott egy-kettő, akiket elrontanak a folytonos szerepléssel, működevelősdivel. Ezekből csavargók lesznek vagy kupec parasztok, esetleg kortesek. Dolgozni nem szeretnek, nem is tudnak, mert elmulasztották a tanulás és a megszokás idejét, viszont az igazi szellemi kultúrát sem bírják, mert nem jó úton indultak feléje. Ahhoz, az akaraton túl fegyelem, tanulás, szenvedés, tapasztalat és főleg öntudat kell, amit nem a sznobisztikus s ezért szolgai működevelősdiben, hanem a harcos, keserves, munkás életben lehet megszerezni. A fiúk többsége szerencsére visszakényszerül a kegyetlen munkába, s így megmenekül a zülléstől.

De más szempontból is lehetetlen a paraszti lényeg igazi közvetítése. Ez a lényeg ugyanis a közvetlenség: a kifejező egyének és a kifejezett megnyilatkozás azonossága. Mihelyt azonban az eredeti művészi formák a hatáskeltés üzleti szempontjai szerint állítódnak be és rendeződnek el és a már jellemzett elveszett parasztok által közvetítődnek, szinte lehetetlen, hogy a tiszta kifejezést adják. „Szerep"-pé, „produkció"-vá válik a játék, mesterséggé, s ekkor már vonatkoznak rájuk a munkamegosztás s a polgári divat, a formaváltozás törvényei. A tipikus hatáselemek, a rikítóságok a táncban, dalban, színjátékban éppúgy az előtérbe kerülnek, mint ahogy a paraszti iparművészetben már csak ezek dominálnak. S így egészen bizonyos, hogy a gyöngyösbokrétás színházasdiból egy olcsó népszínműstílus lesz, ha folytatódik, amely természetesen éppúgy le fogja járni magát a szórakoztatás piacán, mint minden más áru, s végül közundorral megy el mellette az a városi újságra éhes lakosság, amely éppen mert szellemileg erőtlen, úgy élvez át, úgy rág át minden érdekességet, mint a sáskaraj, amely a jó növények között megeszi a keserű dudvát, a száraz háztetőt, de még a bolondgombát is.

Azonban legyünk igazságosak. Ebből a városi élvezethajhászó tömegből lassan kiválasztódik egy folyton növekvő, értelmiségiekből, diákokból, munkásokból álló réteg, amely már eljut a paraszti néppel való testi-lelki közösség vállalásáig is. Igaz, ez ma még szektaszerű jelenség s egy kissé romantikus is ez a réteg, mert kultuszt csinál a népi hagyományból, de már láthatók annak jelei is, hogy nem elégednek meg a népdalok éneklésével és a népi szőttesek és cserepek vásárlásával, hanem küzdeni is tudnak és akarnak a parasztság teljes felszabadulásáért.

PARASZTOK A SZÍNHÁZBAN

Nemrégiben Pesten jártam, és mert régóta háborgat, hogy pótolni kellene a műveltségem hiányait, elmentem egy előkelő színházba. A színdarabban, amelyet megnéztem, egyebek közt parasztokról is szó van. Legutoljára 20 éve láttam parasztokat színpadon. Vidéki műkedvelők két parasztot mutattak be a világot jelentő deszkákon, akik nagyon akkurátosan beszéltek s hozzá ugyanilyen akkurátosan köpködtek. Ezt azonban még eltűrhettem volna, de azt, hogy a beszédben mindig rossz helyen állottak meg, hogy köpködjenek egyet, az már sok volt még nekem is, pedig aki ismer, tudja, hogy milyen türelmes vagyok.

Azóta nem törődtem a színházzal. Gőgösen elfordultam tőle. Nem hittem benne. Mindenki azt mondta: jó szórakozás, jó szórakozás – hát nekem éppen azért nem kellett. Engem nem kell szórakoztatni – így gondoltam –, nem vagyok én se gyerek, se kislány. S ha időm van és jól akarom felhasználni, akkor egy-egy jó könyvvel ülök össze, amelyben a hősök nem köpnek illetlenül és feleslegesen, vagy ha mégis, akkor ledobom és másikat veszek föl.

Az utóbbi időben azonban kételkedni kezdtem magamban. S mivel nagyon sok okos és művészileg is megbízható barátom erősítette, hogy elfogult vagyok a színházzal szemben, meg akartam tudni, hogy kinek van igaza. A világnak-e vagy nekem abban, hogy a színház nem adhat igazi művészi élményt. S aztán hátha 20 év alatt fejlődött a színházművészet is, az én ízlésem is? (Mert mellesleg ugyancsak 20 év előtt egy kultúrszíndarabot is megnéztem, de az se győzött meg, pedig híres színműíró, Heltai Jenő írta. Mit várjak akkor a többiektől!)

Először is megnéztem egy híres parasztfilmet. Az *Édes anyaföld*ben világhírű amerikai színészek játszottak kínai parasztokat. Valószínű, hogy ezek a színészek már jártak Kínában, vagy legalább is láttak kínai parasztokat, én viszont eleven kínait még sohasem láttam. És mégis úgy éreztem, hogy Paul Muni és Louise Rainer éppúgy nem tudják megjeleníteni az igazi kínai

parasztokat, mint a magyar kisvárosi műkedvelők. Legfeljebb több ízléssel és szakmai tudással próbálkoznak a nagy feladattal. Az egész kínai miliőben csak a bivalyokat meg a gyerekeket éreztem valódinak, még a természet is túlzott a maga bődületes zivataraival és sáskaáradatával. (Persze nem az igazi természet, hanem a „mű-természet", melyet egy amerikai blöff-ember, egy hollywoodi rendező csinált.) Nos, a pesti színdarabbal sem jártam jobban. A kultúrszereplők jók voltak, a parasztiak gyengén sikerültek. Nem az író bűne és nem a színészek tehetségtelensége ennek az oka, hiszen közben mellesleg egy pár próbát is végignéztem és meggyőződtem róla, hogy van előadó-művészet, hanem az, hogy mint mindennek, úgy az alakítóképességnek is határai vannak. Erre bizonyság, hogy amíg a beszédek még tűrhetőek voltak, a mozgások legtöbbször rosszak voltak. Ez érthető. Az évezredes, beidegzett paraszti mozgásból és modorból a színész csak a kirívó külsőségeket látja meg, a finomságokat, a természetességet, de főleg az arányérzéket nem veszi észre.

(Hogy ki írta e színdarabot és hol játszották, nem írom ide, elvégre, aki 20 évbe megy egyszer színházba, az ne írjon kritikát. De most már jobban meg vagyok győződve, hogy a parasztokat máshol sem tudják jobban megjátszani.)

Utóbb gondoltam rá, hogy talán még volna egy mód arra, hogy kifogástalan parasztokat lássunk a színpadon. És pedig úgy, hogy ha az összes népszínműveket megsemmisítenék, de főleg a színiiskolákból kitiltanák, ehelyett a nagyon tehetséges színészeket kiküldenék néhány hónapra falura. S ott aztán megfigyelnék, hogy hogyan mozognak, hogyan beszélnek és hogyan viselkednek a parasztok a kútnál, a malomban, a piacon, a mezőn, az állatok között, a gyerekek közt, egymás közt és az urak előtt, s azok a színészek, akik ezt idegeikbe tudják szívni, megpróbálhatnák, hogy eljátsszanak egy parasztszerepet. Ehhez persze – s ez aztán az egész színművészetre vonatkozik – az kellene, hogy minden színháznak legyen néhány száz kitűnő színésze, a néhány hivatásos rendezőn és dramaturgon kívül, akik egyébként végzik a rendes polgári foglalkozásukat, tanárok, hivatalnokok,

vasmunkások és varrólányok, de amikor szükség van rájuk, nékik való szerep van, előlépnek, betanulják és eljátsszák a darabot. Akiben ehhez így nincs ambíció, abban úgy sincs meg a szükséges áldozatkészség, ami nélkül színész senki se lehet. Csakis így lehetne megszüntetni azt a szörnyű emberkínzást, ami a nem neki való szerep megtanulásával jár.

Ezek után én már el is vesztettem volna a reményemet, hogy látni fogok valaha igazi élményerejű színjátszást. Arról már meggyőződtem, hogy van színművészet, de csak itt-ott egy-egy villanás, amely elvész a közepes vagy gyönge jelenítések között. Különösen amikor azt láttam, hogy a művelt és előkelő közönség a legrosszabb népszínműízű kisiklásokat illeti a legviharosabb tapssal. Közönség nélkül lehet zene, irodalom, képzőművészet, de színészet aztán igazán nem lehet.

Nem lesz ebből soha semmi – állapítottam meg magamban, s csak sajnálni lehet azokat a nagyigényű írókat és színészeket, akik ide próbálják lehúzni a Múzsákat és ezen az úton hajszolják az örökkévaló Szépséget.

Képzelhető hát, hogy milyen aggodalmas kíváncsisággal mentem el a Független Színpad bemutató előadására. Ha már az igazi nagy színház sem győz meg, ha már ott is belátni a baba hasába, ha már ott is látni, hogy ízetlen és száraz fűrészpor van benne és még hull is belőle, mit várhatok egy kísérleti színpadtól, ahol a szándék nagy és nemes, de az eszközök kezdetlegesek.

Mondhatom ennél kellemesebb csalódást sohasem kívánhatok magamnak. Eltekintve néhány falusi lakodalmi és temetési alkalomtól: ez volt az első igazi művészi közösségélményem. Népszínműmozdulatok itt is akadtak, de itt nem is volt fontos, hogy ki mit ad, hiszen nem megjátszották, inkább csak jelezték a típusokat. Az erőszak, a gonoszság és a bolondság embereit túlzó és groteszk, az igazság, jóság embereit finom és mértéktartó mozdulatokkal.

Mi volt hát mégis, ami legyőzött engem, amint az egész közönséget?

A szellem. Az igazi művészet, amelyben azonosult a világnézet és a művészet, amely magyar volt és szociális, aktuális és örök emberi, nemzeti és általános emberi, egyéni és közösségi, egyszóval szintétikus volt, mint maga az élet.

És aztán a csodálatos szép magyar beszéd! – A *Három kőrösztyén leán* éneke olyan szép, töretlen, tiszta és elbájolóan egyszerű volt, amilyen csak a sanyargatott nép hangja lehet. Nem volt benne semmi álvallásos pátosz, semmi beteg miszticizmus. A színészekre nem is kellett ügyelni, ők egyszerűen csak eszközök és mértéktartó, fegyelmezett eszközök voltak a szépség, igazság és a hit felmutatásához.

Külön öröm volt nekem az, hogy egyszólamban énekeltek, mint a magyar nép ma is. Nem tehetek róla, de én még ma idegenkedve fogadom a technizált éneklést. A művészet spontáneitásába való beavatkozásnak érzem a részletekre bontott éneklést, és éppen ezért a leghíresebb énekesek hangbűvészkedését is mesterkéltnek, hidegnek érzem. Engem nemcsak a hang érdekel, hanem a szöveg is. Nemcsak a „hogyan", hanem a „mit" is. – Barbár vagyok? Nem baj, nekem így is jó.

S aztán a másik nagy öröm volt a szatirikus darabok igazi magyar levegője és borsos humora. A villanó hasonlatok és csattanó párbeszédek olyan élményt adtak, hogy elragadtatva állapítottam meg: nem kell szégyenkeznünk, volt és van magyar kultúra, magyar hang, magyar ízlés, magyar humor. S ha exportra csattanóbb párbeszédeket és jeleneteket írnak, akkor sem múlják felül az igazi magyar népi humort. Egy kevés beszédű eurázsiai paraszt nép kitisztult és kevés szóba, sok képbe sűrített gondolati kultúrája nyilatkozik itt meg ezekben a nem mesterkélten, hanem spontán csattanó és villanó népi mondásokban.

Külön öröm, hogy íme legnagyobb írói ennek a népnek, nemcsak Csokonai és Petőfi, de még Madách is azonosulni tudtak a lelkével és tudnak, nemcsak a nyelvén beszélni, de az észjárása vonalán alkotni is. Ma még nagyobb írónak tartom Madáchot, mint amíg csak az intellektuális *Tragédiát* ismertem. Aki a ma-

gyar lélek nagyvonalúságát így szembe tudja állítani a bürokrata kicsinyességgel, az ismeri ezt a népet. Aki az imádságba beleszövi: „a baj miénk, az áldás Istené", az tudja, mi a magyar humor. S aki az árokba döglött ökör bőrével mutatja be a magyar lélek szabadságát a német alapossággal szemben, az ezzel azt is bizonyítja: nem kell szégyenkeznünk, ha vannak is hibáink, nem vagyunk alja nép. Hibáink, erényeink is, arról pedig, hogy nincsen szerencsénk, hogy rossz helyre építettünk házat itt a Duna völgyében, most már nem tehetünk. Hová menjünk? Minden hely foglalt.

Természetes, hogy itt aztán a közönség is szinte az első pillanattól kezdve összeolvadt, valósággal együtt élt, együtt lélegzett az előadással. Csakis így érdemes, csakis így szabad. Azok a darabok, amelyek nem érik ezt el, nem jók, s nem is érdemes a fáradságot rájuk pazarolni, akárki írta is őket. Igaz aztán az is, hogy ez a közönség Budapest színe-java volt. A két szélsőség: a testi munkások, művészek, tudósok. Urak és polgárok nem voltak közöttük, talán még véletlenül sem. Ezt a közönséget már nem lehet mellékes vagy álproblémákkal lekötni és szórakoztatni.

Mit mondjak még? Le vagyok győzve: van színművészet. Csak hát nem minden kávéházbokorban terem nagy író, nagy rendező és nagy színművész.

58

VERES PÉTER LEVELE A NÉPMŰVELÉSRŐL

Abban nagyon igaza van Móricz Zsigmondnak, hogy azokban a kísérletekben, amit eddig csináltak Patakon, Pilisen, Vásárhelyen és egyebütt, még nincs semmi áttekinthető rendszer. Mielőtt tehát tovább mennénk, mielőtt valódi népfőiskolákat alapítanánk, jó lenne tisztázni, hogy mit is akarnak és hogyan akarják.

A népfőiskoláról semmi biztosat és véglegeset nem tudok, csak azt, hogy ez a legjelentősebb és legéletképesebb gondolat. Olvastam ugyan már itt-ott a dán, svéd és finn népfőiskolákról, de végleges, tiszta képem nincs egyikről sem. Még azoknak a keveseknek sincs, akik látták, mert ehhez kevés a futólagos megtekintés, az ünnepélyes bemutatás. Közöttük kellene élni egy ideig és látni mit csinálnak és hogy csinálják. Pár évvel ezelőtt Kodolányi János író barátunk már előkészített egy utazást Finnországba. 15 író és 15 értelmes parasztfiú ment volna ki, hogy szétnézzen, mit csinálnak a finnek. Ezek között én is ott lettem volna, vagy mint író, vagy mint paraszt. Ahogy Kodolányi írja legújabb könyvében *(Suomi titka)*, a finnek már mindent elrendeztek, de az itthoni hatóságoknál megakadt a dolog. Így bizony én majd megint esetleg csak mint katona vagy hadifogoly léphetem át kis hazám határát. Márpedig a népfőiskola egészen a parasztok és az írók ügye, nekünk magunknak kellett volna a külföldi mintákat látni.

Ez most már mindegy, a dolog a körmünkre égett, nekünk magunknak kell megcsinálni, így, ahogy tudjuk. Különben az évtizedek óta szabad, demokratikus rendben élő népek mintája itt nem lehet egészen iránymutató, mert más itt a politikai és társadalmi levegő és más az emberanyag is.

Én tehát azt mondom: ha valóban születnek itt népfőiskolák, azok ne legyenek egyoldalú mezőgazdasági szakjellegű intézetek. Illetve, ha az egyik tanfolyam ilyen is lesz, a másik okvetlenül nemzetpolitikai vagy még helyesebben társadalomtudományi

tanfolyam legyen. Általános közösségi műveltséget adjanak bennük, ne buta okleveleket. Nemcsak képzett gazdák hiányoznak a magyar parasztságból, hanem a művelt faluvezetők is.

S még a szakiskola se olyan legyen, mint az államé. A népfőiskolákban egyáltalán ne neveljenek botosispánokat és tanyagazdákat, hanem a szabad parasztok szabad fiait-leányait tanítsák meg mindarra, aminek kis gazdaságukban vagy birtokukban hasznát vehetik. Nem a gazdasági szaktudás teljessége kell nekik – ami úgyis hamis illúzió –, hanem a szaktudás és a jövedelmezőség olyan összhangja, ami az életüket könnyíti és a fejlődésüket, versenyképességüket szolgálja.

Középosztályunknak jóformán semmi társadalomtudományi műveltége nincsen. Sem a jóakaratúaknak, sem a rosszakaratúaknak. Sőt ha van valami, az is inkább a rosszakaratúaknak van. Persze ez sem igazi társadalomtudományi tájékozottság, hanem uralmi szempontokkal átszőtt cinizmus. A jóakaratúak viszont csodálatosan naivak: szeretik a parasztokat, de nem ismerik őket, sem mint parasztokat, sem mint embereket.

Nos hát a paraszt is éppolyan ember, mint a polgár. Azok a frázisok, hogy azért tanulnak, hogy osztályukat, fajtájukat felemeljék, nem érnek semmit. Azért tanulnak, ha tanulnak, hogy a tudásukkal érvényesüljenek, feljebb jussanak nehéz sorsukból vagy a gazdasági, vagy a politikai életben. Hogy ez nem mehet a közösséggel való együttdolgozás vagy együttharcolás nélkül, az természetes, de a belső indok mindenütt és mindenkinél az egyéni becsvágy. Mármost a népfőiskolák hallgatói csak önként jelentkező, jó kedvvel tanuló fiatalok lehetnek. Szülői vagy hatósági kényszer itt nem szólhat közbe. Az ilyen emberek tehát csak erős becsvágytól fűtött emberek lehetnek, akik nem azért tanulnak, hogy műveltek legyenek (az csak a gazdagok szokása), hanem azért akarnak műveltek lenni, hogy az életben előbbre jussanak: vagyont, hírnevet, esetleg csak közösségi megbecsülést szerezzenek.

A becsvágy azonban nem egyirányú. Van, akit csak a gazdagodás vágya mozgat, s ahhoz kell neki a tudás és szaktudás, a

jövedelmezőséggel kapcsolatos tudnivalókra (értékesítés, áruismeret, piaci ismeret, kereskedelmi lélektan stb.) van szüksége. A másiknak, az igazi szakembernek már az elméleti szaktudásra is szüksége van. Az ilyeneknek az a legelső ambíciójuk, hogy nekik legyen a legszebb tenyészállatuk, nekik legyen a legtöbbet tojó tyúkjuk, nekik teremjen a legszebbet és a legtöbbet a földjük stb. stb. Ezeknek a vagyon már csak eszköz a szakmai dicsőséghez. De a gazdasági fejlődésnek ez is majdnem olyan erős mozgatója, mint a haszon. Néha persze együtt jelentkezik ez a két tulajdonság. Van, aki szakmai dicsőség útján megszerzi a nagy vagyont, s van, aki a vagyon után való törekvésében kivételes szaktudást szerez. De hogy két becsvágyirányról van itt szó – az már látszik a legmagasabb kapitalista fejlődésben, ahol különválnak a jó mérnök-szakemberek és csak-vagyonszerző üzleti tehetségek.

Az ilyen tehetségekbe azonban hiába tömnék a népfőiskolában is Zrínyi és Szabó Dezső próféciáit, Vörösmarty és Ady verseit. Bevennék, ha muszáj, ha ez hozzátartozik a műveltséghez, de nem emésztik meg, mert ambíciójuk nem közösségi: az ilyeneknek rendszerint nincs is közösségélményük. Valódi individualisták: egész lelkükkel csak saját boldogulásukon munkálkodnak. Ha túltömik őket közösségi ismerettel, nemzetpolitikai tudnivalókkal – egy pár kivételtől eltekintve –, ellenszenves figurák, frázismagyarok, bankettparasztok lesznek belőlük. (A java különben nem veszi be: ezek a legjobb szakemberek.) Az ilyenekkel aztán kínszenvedés egy órát eltölteni, mert kiböfög belőlük minden rossz, hamis, álmagyar frázis, amit erőszakkal beléjük tömtek. Ezekben még a legmélyebb közösségi igazság is felhígul és vizenyőssé válik. Olyanok lesznek, mint középosztályunk rosszabbik része, amely egyszerűen individualista kispolgárokból áll, de mivel hivatalból nacionalista, tehát híg-nacionalista lehet, mert a lelke alapjában közösségellenes, karrierista és kispolgári. Ennek a típusnak tehát csak csínján a nemzetpolitikát. Csak annyit, hogy megemésszék s ne lógjon ki belőlük a tanult magyarság. Sőt ezek számára, ha egyáltalán

közel lehet hozni a magyar közösségélményt, csak a művészet útján lehet. Tánc, dal, zene és jó irodalom hat még a mániákus szakemberekre is. Néhány szakbolond kivételével, persze, de a kivételek itt se számítanak.

Más típus a közéleti emberek típusa. Ezek olyan fiatalok, akik maguk sem tudják, mit akarnak. (Én is ebbe tartoztam annak idején.) Ezek csak felfelé próbálkoznak, helyet akarnak maguknak teremteni a közösségben. Ezekből lesz a töméntelen parasztíró, a különböző művésztehetségek, a falusi, megyei vagy országos parasztpolitikusok, szövetkezeti, egyesületi vezetők, a szektavezérek, de még az aljas, mindenre kapható kortesek is.

Ezeknek viszont éppen olyan óvatosan kell adni a gazdasági szaktudományt, mint amazoknak a nemzetpolitikát. Mert ezek, ha meg is tanulják a szakdolgokat, de miután az ambíciójuk másirányú, igazán alkalmazni nem nagyon tudják. Nincs bennük gazdasági lelemény és talpraesettség, hogy is mondjam? nincs bennük gazdasági invenció és intuíció, s így hiába kísérleteznek, belebuknak s a többi parasztok csak kinevetik őket.

Akik tehát népfőiskolát alapítanak és vezetnek, azoknak ismerniök kell a kezük alá kerülő emberanyagot is és olyan tanfolyamra kell beosztani őket, amely az ambíciójuk irányába esik, hogy egész lélekkel belefeküdhessenek a tanulásba.

Hogy az utóbbiaknak elsősorban társadalomtudományi és nemzetpolitikai, egyszóval egyetemes közösségi műveltségre van szükségük, az magától értetődő. De viszont én úgy érzem, ehhez Magyarországon még nincsenek megfelelő tanerők. A mi középosztályunknak, még a hivatalos tanárainknak sincs olyan szociológiai műveltségük, amit a mai kor és a közösségi élet megkövetelne, sőt még a nemzetpolitikai ismereteik is zavarosak és bizonytalanok. (Lásd: habsburgista és kurucmagyar irányzatok!) Így én nem is tudom, hogy kik is lehetnének a népfőiskolák előadói. (Nem az egynéhány vezető tanárra, hanem azokra az előadókra gondolok, akik esetről esetre élményszerű előadásokat tartanának. A hivatásos tanároktól ezt nem is lehet kívánni, akármilyen lelkes emberek legyenek is.) Van ugyan itt

néhány író és magánszociológus, de azokra nem néz olyan jó szemmel a kormányzat, hogy megtűrné őket a népfőiskolák élén.

Természetes, hogy – amint az előbb mondtam: a népfőiskola ne adjon soha semmiféle oklevelet, mert akkor nem a legjobb, szabad és öntudatos emberanyagot kapja, hanem azokat a paraszt-strébereket, akiknek a legfőbb ambíciójuk, hogy az irigyelt középosztályba bejussanak és az urakkal ők is tegeződhessenek. Ilyenekből ma is van már elég. Ezek azok, akik „magánúton" le akarják „tenni" az érettségit, vagy legalábbis magánúton négy vagy hat középiskolával valami képesítést akarnak szerezni, amivel már írnokok, végrehajtók lehetnek a községházán. Ezeknek a tudása nem osztódik el, nem terjed szét a parasztságban, tehát semmi közük a népműveléshez.

NYELVÜNKRŐL

Számtalanszor megírták már, hogy milyen a magyar nyelv és miben különbözik a többi nyelvtől. Sokat foglalkoztak már nyelvünk szerkezetével, újabban pedig nyelvünk szellemével is. Te is hallottál már bizonyára arról, hogy nyelvünk nem alárendelő, hanem mellérendelő nyelv, vagyis nem arisztokratikus, hanem demokratikus. Azonban úgy látszik, önmagunk megismerése is éppolyan végtelen folyamat, mint a külső természet megismerése, mert még mindig akad feljegyezni való. Különben pedig már csak ezért is mindig újra és újra beszélni kell a nyelvünkről, mert azok az írások, amelyek nyelvünkről szólnak – bármilyen jószándékúak is –, sokszor nehézkesek, nehezen érthetők, s így, ha jót akarnak is, önmaguk nem szolgálják jól a célt, mert nem tudják átadni az olvasóknak a bennük foglalt igazságokat. Erdélyi József jegyezte fel nemrégiben megjelent könyvében, hogy mégis csak érthetetlen, hogy minden tudomány, sőt minden nyelvtan között a magyar gyermek a magyar nyelvtant tanulja meg a legnehezebben. Helyesebben nem tanulja meg sehogy sem, mert nem lehet megtanulni; nem azért, mert nehéz, hanem azért, mert nem jól van előadva. Ezt én magam is megerősíthetem. Mindent könnyen tanultam mindig, de a magyar nyelvtan valami áthatolhatatlan sötétség volt előttem. Itt valami baj van. Mégiscsak lehetetlen dolog, hogy éppen a saját nyelvünket ne bírjuk megérteni.

Minden írónak örök gondja hát a nyelv. Mi magunk is érezzük, hogy hiába szeretnénk tökéletes magyarsággal, a népdalok, a közmondások és népmesék nyelvén írni, nem tudunk, mert írás közben a kifejezés sajátos hevében az idegen kultúrák gondolkozási formájának hatása alatt vagyunk és nem a magyar tudatunk, hanem az idegen fogalmakkal dolgozó külföldi kultúra uralkodik rajtunk.

Ez magában véve nem volna baj. Elvégre, amint *Az Alföld parasztságá*ban írtam, a tudományos fogalmakra azért nincs szavunk, mert a világ nagy népei előttünk járnak és készen adják

át nekünk a tudományos fogalmakat. Csakhogy nekünk az volna a kötelességünk, hogy ezt áthasonítsuk, szervesen beleépítsük folyton fejlődő nyelvünkbe, hogy így a nélkülözhetetlen tudásanyagot bevihessük népünk fogalmi világába. Elhiheted, hogy én nem nyelvészkedő ambícióból, nem vadnyelvészi megszállottságból foglalkozom itt a nyelvvel; ilyen ambícióim nincsenek, hanem azért, mert kézzel-lábbal szeretném veled megértetni a nyelv fontosságát és nyelvünk lényegét, mert ez nélkülözhetetlen ahhoz, hogy népünk tudatvilágába behatoljunk és azt a megismert társadalomtudományi igazságaink számára fogékonnyá tegyük. Bizony én magam is beismerem, hogy nagyon szeretnék azon a nyelven beszélni, amelyen parasztfajtám beszél, s szeretném, ha a magas dolgokat úgy tudnám kifejezni, mint a nép a szólásmondásokba sűrített bölcsességet. Igaz, hogy ha az időjárásról, disznóhizlalásról, birkatenyésztésről vagy más közönséges dolgokról beszélek, az ő nyelvükön beszélek, de én azt szeretném, ha mindent úgy tudnánk megmondani a közösség dolgaiból, a magas elvontságokról is, hogy legalább a közösségünk értelmesebb és fogékonyabb része meg is értse. Ha nem is teljesen, mert ez lehetetlen, de legalább annyira, hogy konyítson hozzá, mert ekkor már ha belekap, a fejlődő kíváncsiság tovább ösztönzi, hogy megismerje a fogalmak rejtélyes, idegen világát.

Ez bizony még csak vágy. Még annyira sem tudtunk menni, mi, mai írók, mint a hajdani protestáns prédikátorok, akik legalább nyers magyar látásukkal, friss élettapasztalataikkal átszőtték, megtermékenyítették a keresztyén teológiát és bevitték a parasztok lelkébe és fogalomvilágába a *Biblia* és a zsoltárok erkölcsi fogalmait.

Hogy azonban ez a vágy bennem milyen eleven és állandó, arra bizonyíték ez a könyv is. Hozzátok akarok beszélni, de nem úgy, ahogy némely kritikusaim mondják, hogy szálljak le a magas gondolatok világából a nép szűk fogalomvilágába, hanem úgy, hogy a nép legjobbjait próbálom felvezetni ide. Mert értsd meg, erre szükség van. Ezek nélkül a magas fogalmak nélkül a paraszt csak tévelygő és ténfergő koldus lehet a magyar közélet-

ben. Aki győzni akar, annak nemhogy egyenrangúnak, de különbnek kell lennie. Legalábbis a vezetőiben, a legjobbjaiban.

Ha azon gondolkozom, hogy a nyelvünkről szóló elvont okoskodás hibájába ne essem, ha tehát érthetően, legyőző-világosan meg akarom neked mutatni nyelvünk lényegét, én is csak oda lyukadok ki, ahova a hivatalos nyelvészek. Nyelvünk legfőbb tulajdonsága a szemléletesség, a képekben, hasonlatokban való érzékeltetés. Ha végignézzük a magyar népi hagyományból a népdalokat, meséket, szólásokat s aztán a felismerhetően magyar kultúrirodalmat, kezdve a *Halotti beszéd*től, Heltai Gáspár példázatain, a prédikátorok harcos vitáin át Petőfi verseiig, azt látjuk, hogy ez a szemléletesség ősi örökség. Sőt az összehasonlító nyelvtudomány már azt is bizonyítja, hogy ázsiai, illetve eurázsiai örökség. Ottmaradt közeli rokonaink ma is így beszélnek. Igaz, azt mondják, minden kezdetleges nép így beszél. Rendben van, akkor hát mi is kezdetleges nép vagyunk. Ennek jobban örülök, mintha kiderítenék, hogy már kiélt nép vagyunk. Így még lehet tőlünk valamit várni. Még bennünk van az erő és jövő. De akármilyen nagy jövő van is előttünk, én azt mondom, ezt a friss szemléletességet ne hagyjuk el, mert ez nagyon egészséges dolog. Csak így lehet a népi gondolkozás és a magas kultúra állandó eleven kölcsönhatásban. Én nem szégyellem bevallani, csak úgy mint Petőfi, hogy még Goethét is száraznak, sivárnak, bőbeszédűnek érzem, ha elismerem is a gondolkozása mélységét.

Aki tehát eljutott az emberi gondolkozás csúcsára, aki ismeri az ősi és a mai kultúrákat, annak az a kötelessége, hogy ezeket úgy élje át önmagában, tudatában és érzéseiben, úgy dolgozza fel és úgy hasonítsa át, hogy a magyaroknak magyar módra érzékelhetően, világosan adja át. Ez még csak vágy, de legalább legyen meg bennünk ez a vágy. S ha megvan bennünk, akkor néha, itt-ott, az alkotás forró pillanataiban sikerül a jó magyar

kifejezés is. De nagyon erősen akarnunk, nagyon erősen kívánnunk kell.

Azt nem kell már neked sokszor ismételnem, hogy ahhoz, hogy népünk fennmaradjon, változnia kell; hogy változhasson és változtathasson, ahhoz szüksége van fejlettebb népek tudására és eszközeire. Ez bizony utánzást jelent. Márpedig nehéz dolog úgy utánozni, hogy mi magunk ugyanaz az ősi magyar nép maradjunk. Nehéz, de nem lehetetlen, csak állandó résenállást, figyelmes önbírálatot követel. De ha ezt nem csináljuk, ha szolgamódra utánozunk, akkor nem részesei, hanem csak tárgyai lehetünk a történelemnek. A nyelv hát nem bogarászó tudósok magánügye, hanem a közösség nagyon is mindennapi gyakorlati kérdése, mert hisz az emberi tudat s általa az ember és a környezete változtatása a nyelven keresztül lehetséges. Ha a társadalomtudomány fogalmait nem tudjuk hasznosíthatóan a népünknek átadni, akkor lemarad a társadalomszervezés lelki és technikai dolgaiban. Ugyanez áll a természettudományra is. Ha ezt nem jól adják át neki, akkor lemarad a gazdasági, katonai és mindenféle műszaki dolgokban. Ezért aztán a mai magyar életben a társadalomvezetés legtöbb területen a gazdaság, a politika, a nevelés stb. fő-állásaiban idegen származású tehetségek kerülnek felülre, mert a mieink közül még a kivételes tehetségek is nehezen érik el azt a nívót, az átlagtehetségeink meg az idegen fogalmi világgal való nehéz és sokáig tartó birkózásuk miatt lemaradnak, elkésnek, elfáradnak, emiatt kedvüket vesztik és visszahúzódnak.

A szemléletességről azonban nem elég magyarázni, ha nem akarok én is a kifogásolt hibákba esni, akkor szemléletesen kell bemutatnom a szemléletességet. A magyar kultúrhagyományról már mondottam, hogy teljesen meg kell ismerned a népünk mai nyelvét és gondolkozását. A sok százéves népdalok és mondások még ma is frissebben hangzanak, mint a néhány évtizedes prózai írások, mint a múlt századbeli regények és vezércikkek. Felső kultúrrétegünk nyelve megromlott, de a parasztoké nem. Leg-

feljebb a szókincse és fogalomköre bővült, de a szelleme, velős mondásai, képei, szemléletes beszédmódja változatlan. Azt tudod, hogy népünk lenézi a bőbeszédű embert. Nem vagyunk kereskedő nép, beszédünk nem a vevő és eladó megtévesztésére, agyonbeszélésére szolgáló, öncélú locsogás, hanem a munkában és pásztorkodásban élő emberek kevés szóba sűrített, de mindig fontos közölnivalója. Azt is tudod, hogy ha eseményeket mond el, magyarázkodás közben sokat „izé"-zik, dadog és bizonytalankodik, ami azt jelenti, hogy keresi a leghűbb, legigazibb kifejezést, vagy pedig hasonlatokban érzékelteti az esemény nagyságát. Pl. ha valahonnan a határból jön, ahol nagy eső volt, így meséli el az otthoni kíváncsiaknak, akiknek nyáron legnagyobb vágyuk és élményük az eső: „olyan eső volt, teleszaladt a kenderáztató", vagy: „elöntötte a Kákás-lapost", „kicsapott a horti hasítás", „elvitte a hármasi hidat", „térdig jártunk a Hosszúdűlőn a vízbe" – és így tovább.

Avagy nézd csak az egyik régi népdalunk így jellemzi a rossz, csapodár asszonyt: „úgy figyelmez az ablakra, mint a kanca az abrakra".

Oldalakat idézhetnék itt ilyeneket, de nekem nem nyelvészkedés a célom, én csak jó irányban szeretnélek elindítani.

A másik jellemző tulajdonsága a nyelvünknek, amit én itt közösségi szempontból fontosnak tartok és hangsúlyozok: az, hogy nem szolganyelv. Sajátos közvetlenség és egyenesség van benne, azért válik aztán a parasztnyelv idétlen dadogássá. Gondolj csak rá, mennyi bajunk van nekünk, szülőknek és tanítóknak a gyerekeinkkel, amíg megtanítjuk őket – egyéb udvariassági szólásformákról nem is beszélve – csak a „kérem" és a „tessék" használatára. És pedig azért, mert ezek a szavak nem illenek bele a magyar érintkezés szókörébe. Hiszen ha egymás közt vagyunk, mi sem használjuk, ezért kell a gyerekeinkbe erőszakkal beleverni. Avagy melyik paraszt szól így a feleségéhez: „tessék, Juliska, itt a pénz", vagy „legyen szíves, Erzsike lelkem, adjon egy tiszta zsebkendőt". Nem, nem, a magyar paraszt, de a magyar közne-

messég sem így beszél otthon egymáshoz, hanem úgy, hogy: „na, ne – kőthetsz mán", vagy: „Erzsi, add csak ide a pipám", vagy: „hé, asszony, adjál tiszta zsebkendőt". Amikor a mieink már tessékelnek meg szíveskedjékkel traktálják egymást, akkor már haragszanak és gúnyból folyamodnak az udvariasság műszavaihoz.

Ezért van aztán, hogy siralmasan idegenszellemű népoktatásunk hiába próbálja bebeszélni a parasztoknak, hogy milyen az „illedelmes" és „tisztességes" beszéd, ezek szegények csak nem találják el a megfelelő hangot, idétlenek lesznek, s mert finom ízlésük van, érzik, hogy nevetségesek és húzódnak az urakkal való érintkezéstől. Sőt a nagy tömeg még a törleszkedő korteseket és a szívem-lelkemező kofákat is megveti. „Urak hazugjának", talpnyalónak nevezik, aki az urakkal jobban beszélni tud.

Gondolj csak rá, mennyivel könnyebben esne a szó a mieinknek, ha így szólhatnának a bíróhoz: „János, adj egy igazolványt", vagy: „Jegyző úr, adjon egy paksust", és nem kellene attól rettegniök, hogy „műveletlen modorukért" nem utasítják-e ki a hivatalból őket. Amint mondottam már többször, népünknek nincs közösségi politikai kultúrája, s így nehezen fér a fejébe, hogy akit tegnap Jani komának szólított, azt máma bíró úrnak kell neveznie. Nem tudja különválasztani még a személyt a közösségi hatalmat képviselő hivataltól. De ezzel az idegen szolganyelvvel nem is lehet megtanítani rá.

Vagy gondolj az „ön" szó használatára. Hogy mennyire nem illik a magyar nyelvbe, arra bizonyíték, hogy dzsentri osztályunk nem használja egymás közt, sőt egyenesen sértésnek számít az önözés. Ők csak tegeződnek egymás közt korra való tekintet nélkül, a parasztok meg a korhoz mérten tegeződnek és magázódnak. A tréfa teteje az, hogy az ön szó a magyar nyelvben „önmagunk"-at jelenti szó szerinti értelmében s mégis harmadik személyre kell alkalmazni. Hát ez nem megy s a mi népünk nem is egykönnyen veszi be. Aki beveszi, az meg nevetségessé válik vele.

Ezekből a példákból is láthatod, hogy a magyar nem szolga-

nyelv, mert nem bírja megemészteni az osztálytársadalmi szólásformákat. De viszont nehéz helyzetében a maga észjárását sem meri kifejezni a saját nyelvén. Így aztán úgy középosztályunk, mint falusi és városi dolgozó népünk csak kínlódik a megfelelő kifejezéssel, nehogy műveletlennek és tiszteletlennek tartsák, és idétlen, felemás nyelven beszél. Milyen messze vagyunk attól, hogy merjünk egyszerűen beszélni, milyen messze vagyunk attól, hogy a tanácsos úrtól egyszerűen kérjünk egy bizonyítványt, milyen messze vagyunk attól, hogy beszélt népnyelv, hivatalos nyelv és magas irodalmi nyelv azonosuljanak. Ehhez egész társadalmunkat újra kell építeni.

Ehhez még csak annyit, hogy a mi nyelvünk szemléletes, üde, friss és eleven, de van itt egy hamis szemléletesség, a frázisok, a rossz hasonlatok, a képzavarok álszemléletessége is. Újságjaink, kispolitikusaink, idegen vagy tehetségtelen irodalmárjaink alkotják és terjesztik ezeket. Egypár példát megint csak azért, hogy magad is eligazodj a hamis szemléletesség világában. Pl. lépten-nyomon hallod, hogy osztályaink között „szakadék" tátong vagy „válaszfal emelkedik". Hát jegyezd meg: a „tátong" és „emelkedik" mozgásszerű, önmagától mozgó cselekvést jelent, a szakadék viszont nem tátong, hanem nyitva áll, és a fal nem emelkedik, hanem áll. Ez csak két szó, de rengeteg van ilyen s már annyira belegyökereztek a mai magyar nyelvbe, hogy mi, legjobb szándékú magyar írók is használjuk, mert nem veszszük észre. Nem idegen szavakról, germanizmusról vagy latinizmusról van itt szó, hanem rossz, hamis magyarságról. Akkor már inkább használjunk valódi idegen szavakat, mint hamis vagy homályos értelmű álmagyar kifejezéseket, mert ezeket nem érti a népünk s csak felhígítja benne a tiszta szemléletes gondolkozást.

Másik jellemző dolog, hogy a magyar ember irtózik a beteges képzelet szüleményeitől. Egyik népszerű közírónk írta egyszer, hogy „megmártottuk ujjainkat a magyar nemzet sebeiben". Akkor még nem tudtam, miért irtózok az ilyen túlzó képektől. Ma

már tudom, hogy az ember a lekvárba vagy a tejfelbe mártja az ujját és lenyalja, ami egészen kellemes képzet, de sebbe mártani, meg még a más sebébe mártani, brr!... végigszalad a hátunkon a hideg borzongás.

Sőt még az úrvacsora elvont értelmét sem sikerült a magyar néplélekben meggyökereztetni. A primitív magyar képzelet a szavakat eredeti értelmében veszi, és így természetesen idegenkedik attól, hogy az Úr testéből egyen és a véréből igyon. Ezért voltak kénytelenek elfinomítani és meghamisítani ezt az eredeti kifejezést, hogy: „vegyétek és egyétek"... úgy, hogy: „magunkhoz vesszük az Úr testét". Ez azonban már csak külső cselekményt jelent eredeti értelmében, vagyis rossz absztrakciója az úrvacsora tényének. Hogy a germán, latin, szláv és zsidó képzelet hogyan emészti meg az ilyen elvontságokat, nem tudom, de hogy a magyar képzelet még ma sem emésztette meg, azt tudom.

Még egy kis példát, hogy közelebb juss népünk nyelvéhez. Azt tudod, hogy népünk utálja a túlzást még a viselkedésben is. Nos, régebben a paraszti levelekben nem írták, hogy „csókolom" az otthoniakat, hanem inkább csak azt, hogy „tisztelem" ezt s azt, egyszóval akiket a levél illet. Miért? Soha nem gondolkozott azon a magyar baka, hogy ezer kilométerekről nem lehet csókolózni, hogy ahhoz testközelség kellene, egyszerűen csak túlzó szíveskedésnek érezte és ösztönösen idegenkedett az ilyen kifejezésektől. Tisztelni valakit ezer kilométerről is lehet, csókolni csak közvetlen közelből. S a nép ezt érzi. Sajnos, ma már kiverik belőle az álműveltség terjesztői s elhitetik vele, hogy a „tiszteltetni" parasztos kifejezés. De mi, akik itt is a lényeget keressük, felismerjük az ilyen apróságokban népünk nyelvét és ősjellemét.

AZ ŐSTEHETSÉGEKRŐL, AKIK VANNAK

Jó néhány évvel ezelőtt tele lett vele az ország sajtója, hogy mennyi őstehetség van szerte a magyar nép között. Nagyon jellemző erre a nagy lelkesedésre, hogy éppen akkor fedezték fel az őstehetségeket – a harmincas évek elején –, amikor a magyar parasztság utolsó öntudatos próbálkozásait az önálló politikai szervezkedésre a szociáldemokrata és kisgazdapárti szervezkedési kísérletekben lefojtották, lehetetlenné tették. S ezzel lehetetlenné tették, hogy az értelmesebb, tehetségesebb parasztok a szervezeti, egyesületi és pártéletben elsajátíthassák a közösségi életben nélkülözhetetlen politikai tapasztalatokat. És lehetetlenné tették, hogy a parasztság neki való sajtó és könyvek útján az egyesületi helyiségekben szükségképpen kifejlődő belső kultúrdinamizmus útján érintkezésbe kerülhessen a magyar magas kultúrával, irodalommal és művészettel, legalább annyira, mint a városi munkásság. Mert ez nem lehetetlen. A még a mieinknél is szétszórtabb tanyákon élő északi és nyugati parasztok meg tudnak ismerkedni nemzetük kultúrájával. Ne higgye senki, hogy a magyar parasztnak csak a pénze hiányzik a kultúrához. Ha van értelme, hogy tanuljanak a parasztok, ha egyesületi és pártvitáikban kiélhetik egyéni érvényesülési vágyaikat, ha érzik, hogy tudás, szorgalom, becsület és az elvek és osztályok mellett való kiállás és helytállás társadalmi megbecsüléshez és kisebb-nagyobb politikai egyesületi vagy szövetkezeti karrierhez vezet, – akkor igenis tanulnak a parasztok, mert érzik, hogy a közösség a tanultabb, okosabb, jellemesebb embereket állítja az élre. Ezt nevezem én kultúrdinamizmusnak, s ez hiányzik a mai magyar életből. Ezt nem pótolja semmiféle jó népiskola. Az igazi műveltség nem a gyermekben fejlődik, hanem a törekvő felnőttekben. Az iskolában szerzett tudás csak eszköz, csak előfeltétel az igazi népműveltséghez. De térjünk vissza az őstehetségekhez!

Az őstehetségek nem most születtek, csak most fedezték fel őket. Őstehetségek mindig voltak, de amíg az úri érdeklődés felé-jük nem irányult, sem ők maguk, sem a többi falusiak nem tud-

ták, hogy ők őstehetségek. Művészi tehetségű emberek, mint minden népben, úgy a magyarságban is születtek a múltban is. Csakhogy a múltban nem kifejezetten „műveket" alkottak az őstehetségek, hanem inkább csak használati tárgyakat díszítettek. Eddig ez még csak népművészet volt, mert egy cseppet sem volt tudatos a művészkedő emberekben művészi voltuk, mint külön társadalmi érték. (A népművészet nem úgy állott elő, hogy mindenki tudott mindent, hanem csak az egyes népművészek tudtak, s ezek mindig újat, eredetit alkottak, a többi pedig ezeket másolta jól-rosszul, éppúgy mint a magas művészetben.)

Az őstehetség már nem ilyen népművész, hanem olyasféle féltudatos ember. Tudja, hogy van benne valami, ami kiemeli az osztályából, de nincsen hozzá mértéke, hogy elbírálja, hogy mivel és mennyivel különbözik lefelé és felfelé. S ő már jórészt nem is használati tárgyakat, nem botfejeket, juhászkampókat, furulyákat, ostornyeleket, kapukat, edényeket díszít, hanem műveket alkot. E művek lehetnek szépek, kifejezők, érdekesek, de magukon viselik a felemásság bélyegét, valami hiányosság, idétlenség, aránynélküliség, távlatnélküliség mindig van bennük.

A népművész művei a használati tárgyakon jól állanak, odaillenek, de ha ezektől elválasztják s mint őstehetségek művei külön életet akarnak élni, akkor úgy libegnek a népművészet és az igazi önálló műalkotások között, mint ahogy alkotójuk, az őstehetség libeg a közönséges parasztok és a valódi művészek között.

Hogy a tehetséges parasztból igazi művész, a közösség élményvilágát, látáskultúráját, történelmi valóságát és az előbbi levélben hangsúlyozott közösségi igényeket kifejező művész lehessen, ahhoz nem elég a tehetség, a rajzolni, festeni tudás, a képekben, idomokban való látás. Technikai tudás, a formák ismerete, művészi arányérzék és nemcsak szakmai, hanem közösségi, eszmei perspektíva, gondolkozásbeli távlat is kell hozzá. Az író- és költő-őstehetség útja is nagyon nehéz, de százszorta könnyebb, mint a művészeké. Írónak, költőnek előtte a világ, néhány jó könyvben a kultúra, s aztán ott a saját lelke, ha az nem

üres, akkor mehet előre. Gorkijnak, Knut Hamsunnak, Jack Londonnak nem ártott, hogy napszámos sorsból indultak. Ha erő és akarat is van a tehetsége mellett, még a világirodalmat is megismerheti, akár nyelveket is tanulhat. Amit tanul, az nemcsak a mestersége szakmai része, hanem egyúttal művelt ember és alkotó, termékeny gondolkodó is lehet belőle. A művész-őstehetség azonban hiába tanulja meg a mesterséget, hiába sajátítja el művészete összes tudnivalóit, ha nem szerez e mellé általános magas műveltséget, ha nem ismeri a világ irodalmát, művészetét, történelmét, gondolkozási kultúráját, akkor bizony csak félember marad a legteljesebb szakmai tudás ellenére is.

De a művész-őstehetségnek nemcsak tanulni, hanem látni is kell. Nekünk, az íróknak, helyünkbe jön a világirodalom, de a művész nem elégedhetik meg a képek, szobrok fényképével. Neki anyagban kell látni a műveket, hogy igazán tanulhasson róluk és átélje az anyag megmunkálásának lehetőségeit.

Látni viszont itthon nem sokat lehet. Hol van a szegény magyar őstehetség attól, hogy megnézze a világ művészetét? Lexikonok ezt nem pótolhatják. Ahogy lexikonból író vagy tudós nem lesz senki, úgy művész sem lehet.

E nélkül a teljes technikai tudás, általános műveltség és művészettörténeti iskolázottság nélkül nem lehet belőle kész ember. E nélkül nem tud biztosan mozogni a környezetében, nem tudja megkülönböztetni nemzete művészetét a többiektől, nem tudja, mi az idegen hatás nemzete művészetében, nem tudja, mi az idegen hatás az ő kísérletében: nem tud semmi lényegeset. Félember marad.

Nem kell ehhez sokat beszélni. Parasztíróink java nem könnyen, de mégis bevonult a magyar irodalomba, a magyar szellem birodalmába, de őstehetségeink nagy része kívül marad.

Az őstehetségek tehát nem teremthetik meg azt a hiányzó magyar művészetet, amit az előbbi levélben követeltem. Ehhez még a fejlett nemzeti közösségi öntudatuk is hiányzik, hiszen azt csak a mély átélés és a sajátosan művészi szenvedés teremtheti meg az emberi lélekben. Éppúgy, persze, akármennyire

jobb a parasztírók helyzete, ők sem teremtik meg a magyar jövő irodalmát. Mindegyik kényszerhelyzet, és abból a szomorú magyar sorsból ered, amit e levél elején érintettem. Népünk teremtő erejét mutatja, hogy mégis kitör a föld alól is. Mert az bizonyos, hogy sehol a világon nem hagyják így elkallódni, vakbizonytalanra elpusztulni a tehetségeket. A tehetség útja mégiscsak a szabadság és az iskola. Nálunk a népi tehetség számára mindegyik hiányzik. És mégis vagyunk! Parasztírók és őstehetségek, de vagyunk. Csak éppen politikai vezetőink nincsenek, mert az már senki se lehet magába, mint művész vagy író, ahhoz tömeg kell és szabadság.

Hogy mennyire igazam van az őstehetségek dolgában, arra bizonyíték, hogy most már szokatlanul nagy csend van körülöttük. Az úri érdeklődés ellanyhult. Az első műveket szétkapkodták és elrejtették itt-ott az úri szobák vitrinjeibe mint népi érdekességeket, a szegény őstehetségek meg csak most kínlódhatnak már igazán a sorssal. Parasztok és munkások nem tudnak már lenni, mert a becsvágy démona hajszolja őket az újabb alkotásokba, viszont amit alkotnak, az még inkább félmunka, mint első alkotásaik voltak, mert azoknak legalább a szűz látás bájos primitívsége értéket adott. Később aztán, amily mértékben vetik magukat a magas kultúrára, olyan mértékben veszítik el szűz biztonságukat, a formában, témában és kifejezésben való eredetiségüket. Ha előbbi sikeres dolgaikat variálják, az a baj, ha újba kezdenek, magas témák és iskolák felé próbálkoznak, az a baj, mert egyikben sem tudnak eredetit, magasrendűt alkotni. Lelkiségük is a világnézetnélküli és öntudatnélküli szolgakarrierizmus lesz, amely azonban szintén nem elégülhet ki, mert az út nagyon nehéz, az osztályfalakat nem lehet olyan könnyen áttörni. Ebbe végül belebetegszik a lélek, a meddő alkotásvágy és karriervágy felőrli az embereket és lehetetlenné teszi még azt is, hogy tovább tanuljanak, hogy eljussanak az igazi magas értelmi kultúra és a magas művészet birodalmába. Vagyis ugyanaz lesz a bajuk, mint a paraszti politikusoknak: nem tudják öntudatosan

képviselni sem osztályukat, sem fajtájukat, sem önmagukat, mert nincs mire támaszkodniuk a művelt osztályokkal szemben – hiszen nem kész emberek.

Bocsássanak meg őstehetség testvéreim, ha elolvassák ezeket a kegyetlen sorokat, én igazán nem irigységből és nem is tudákos leckéztető szándékból mondom. Tőlem felvehetik az őszinte beszédet, mert én magam is őstehetség vagyok. S ha én mégis tovább jutottam az önállóság útján, az talán csak az én szerencsém volt. Az, hogy nem fedezett fel senki más, mint az én saját dolgozó osztályom. Mert lehet, ha nekem is nagy pártfogóim lettek volna, akkor én is befolyásuk alá kerülök, s ki tudja, kiszabadulok-e egészségesen. A művész-őstehetségnek sem lehetetlen a teljes felemelkedés, de erő, önálló akarat és nagy-nagy belső önérzet és öntudat kell hozzá.

Ezt pedig, amit itt elmondtam, valakinek el kellett mondani, mert igazi nagy művészeink nem mondhatják el. Ezt tiltja az ízlésük, a szánakozó emberi érzésük. Én azonban, aki ma is paraszt vagyok, megmondhatom, mert énnékem az a kötelességem, hogy óvjam osztályom tehetséges fiait a hamis karrierizmustól, a saját írói és emberi példámmal visszavezessem a népi és emberi öntudat útjára a tévelygőket. Író, művész vagy politikus, ha paraszt, csak úgy álljon a világ elé, ha biztos a dolgában. Befejezett emberek és tökéletes alkotások nincsenek, de a legkevesebb, hogy meglátszódjon a paraszti tehetségen, hogy egész ember. S ha a munkáinak vannak is hiányosságai, az már nem paraszti voltából származik, hanem emberi egyéniségéből ered. Ilyen hibái a művelt osztályokból származó alkotóknak is vannak. S ezért senki se szégyenkezik. Mindenki csak azt adhatja műveiben, ami az övé.

76

A NÉP NEVELÉSÉRŐL

Ha valahol egy politikust meghallgatsz, ha egy újságot elolvasol, majdnem mindig és mindegyikben meghallod és megtalálod, hogy a magyar nép bajainak egyik főoka a nevelés hiánya. (A többi nép írói és politikusai nyilván ugyanezt hangoztatják a saját népükről.) A mieink idézik Széchenyit a „kiművelt emberfők"-ről és idézik Aranyt... „elvész az én népem, mivelhogy tudomány nélkül való".

Nevelni és tanítani kell, hogy minden egyes magyar – hacsak nem teljesen buta – művelt és tájékozott legyen. Az egyes ember csak úgy fejtheti ki erejét, önmaga és közössége javára, ha mindent megtanul és elsajátít, amit a kor érvényes tudásából elsajátíthat.

Ezeket az unalmas közhelyeket a nevelésről mindenki ismeri s én egyáltalán nem szaporítani vagy indokolni akarom ezeket. Ez üres szófecsérlés volna. Ellenkezőleg, felhívom a figyelmedet: annyi könyv, annyi írás, olyan okos, mélyenjáró, az emberi lélek és az ösztönök legmélyén kaparászó tanulmány van már forgalomban a nevelésről, hogy ember legyen, aki áttekintheti őket és eligazodik közöttük. A neveléstudomány ma egy túlfejlődött, ahogy mondani szokták, „túldimenzionált" tudomány. Annyi ága van, olyan sok irányban indult s az ágak közt annyira nincs összefüggő rend, azután annyira összebogozódott a lélektannal, amely maga is csak a kezdetén van, s amely maga is összebogozódott a biológiával (öröklés, alkati adottságok), hogy neked is csak a legnagyobb tartózkodást ajánlom, amit én magam is tanúsítok a mai neveléstudományokkal szemben.

Annyi rendszer van már, s mindegyiknek vannak eredményei, hogy jogosult a kételkedés. Itt részigazságokat fogtak ki a nagy ismeretlenből, s ezek körül csoportosítanak összefüggőnek látszó tényeket, ezekből vezetnek le tételeket és ezekre építenek rendszereket.

Ne kövessük őket ezen az úton. Maradjunk annál az egyszerű valóságnál, hogy a világon eddig sokféle nevelési módszer volt és van érvényben, s mindegyiknek vannak eredményei, mert

mégis tény, hogy az emberiség azért lassan haladt és fejlődött, akár nevelték, akár nem. Azt hiszem, hogy a neveléstudomány legelső feladata volna: megkeresni a saját helyét az emberiség fejlődésében.

Én ugyanis úgy érzem, a mai neveléstudomány túl sokat hisz magáról. Azt hiszi, kezében az emberek sorsa, csak adjanak neki erőt, lehetőséget és szabadságot, hogy valóban legjobb tudása szerint nevelhesse az embert.

De ez nem lehet igaz. A vak is látja, hogy nagyobb erők működnek itt, mint bármilyen jó nevelők szándéka és akarata. Beszéljünk arról, hogy a középkori szigorú keresztény nevelés, az aprólékos kínai nevelés éppoly eredménytelen volt az emberi közösségek dinamikus történelmi erőivel szemben, mint a mai humanista, természettudományos, szabadgondolkodó nevelés. A világ legjobban nevelt népei: németek, angolok, franciák íme most is szemben állanak egymással. Milyen kicsi dologgá törpül ilyenkor az a tény, hogy az egyes embert mennyi tudásra és milyen műveltre, finomra, udvarias és emberies magaviseletre tanítják a nevelők.

Hogy mennyire csak eszköz a neveléstudomány a közösségek életében, tehát nem lehet úrrá a közösségi élet természetes dinamizmusán, mozgásirányán, arra jellemző, hogy a nevelést arra használják a közösségek vezetői, amire akarják. Nemcsak nevelni, hanem elnevelni is lehet. Ahogy az angolok mondják, ha nagyot akarnak mondani, „megeszem a kalapom", ha a soviniszttává nevelt német és francia kispolgár magas emberi szempontból nem butább, mint az írástudatlan magyar vagy szláv paraszt.

Egy hatalmas imperialista kormányzat, amelynek sajátos világuralmi céljai vannak, s ehhez anyagi ereje is van, úgyhogy önbizalmat tud szuggerálni a népbe, nem kineveli, hanem megrontja a népét, mert megzavarja a távlatát és az arányérzékét. Hiába művelt és tudós egy közösségnek akár minden tagja is, ha együtt egy elbizakodott, hamis távlatú lelki színképet adnak. Műveltségük csak arra jó, hogy a természet erőit eredményesebben fordíthassák más népek ellen.

Nevelni tehát úgyis lehet, mint némely pásztor idomítja a nyáját. Nem is kell, hogy téregesse erre-arra, elég, ha füttyönget propagandista pulijának, és már térül a nyáj jobbra-balra, amerre akarja.

A nevelés csak eszköztudomány, és hidd el nekem, ha egy népet túl keményen és túl alapossággal nevelnek egy bizonyos irányban, akkor a szándékolt célra túlságosan is megfelelnek, más célokra meg teljesen alkalmatlanná válnak e nép tagjai. Márpedig, ha a népek örökkévaló életéről van szó, egy földhözragadt, neveletlen nép, amely a természettel való küzdelemben sokféle keserves tapasztalatot szerzett, könnyebben megmarad a viharos történelmi időkben, mint egy kinevelt, de rosszul, egyoldalúan nevelt nép.

Nehéz jó példát mondani, mert a népek pusztulása éppúgy nem neveltségük vagy neveletlenségük következménye, mint a felemelkedésük. Az USA csak később nevelt, miután már kiemelkedett, s még most sincs olyan nevelt, mint pl. a német nép.

De egy érdekes példa, ha igaz, amit a mexikói aztékekről írnak. Ez a nép, ha a természettudományban és az általános ismeretekben nem volt is mai értelemben művelt nép, de vallásos és politikai értelemben példátlanul kiművelt nép volt. Az emberáldozatok nekünk őrületnek látszó hősiessége, a helyeslő vagy legalábbis belenyugvó nép szédítő elneveltségét mutatja. Ennek a népnek lelki fegyelmezettségét, a mi szemünkben szörnyű megrontottságát ma már csak borzongva csodálhatjuk. És mégis látod, ezt a szenvedésben fegyelmezett, vérben és kegyetlenségben páratlanul edzett népet néhány száz neveletlen, de szabadlelkű európai kalandor legyűrte és megsemmisítette, mert nem igazi szabad egyénekből álló organizmus volt, hanem csak szolgáló és rituális gépezet. Embernyáj volt, nem közösség, és pásztor nélkül szétszóródott, széthullott.

Másik érdekes és már ismertebb példa: a spártai nevelés. Spárta népe tökéletesen fegyelmezett és kinevelt nép volt, és mégis úgy megsemmisült, még hamarabb és tökéletesebben, mint a neveletlenebb, szabadosabb, demokratább Athén. Persze

nem azért semmisültek meg, mert neveltek vagy neveletlenek voltak, hanem más, ennél százszorta nagyobb történelmi okok miatt. Megsemmisültek, de ha ma azt nézzük, hogy mi maradt utánuk, az emberi gondolkodás, tudomány és művészet javára, hát akkor Athén mérhetetlenül többet alkotott és hagyott maga után, mint Spárta. Nem azért, persze, mert neveletlenebb volt, hanem azért, mert szabadosabb, dinamikusabb, nagyobb vonalú volt az egész történelme, tehát a nagy egyéniségek jobban kibontakozhattak és érvényesülhettek benne. Spárta adott egy Lükurgoszt és néhány csodálatos Leonidászt, de Lükurgosz a maga hatalmas erejével lekötötte egy merev rendszerbe a spártai népet, és ezzel bizonyos idő múlva vége lett mindennek. Az élet erői lefékeződtek és elsorvadtak; egyoldalú militarizmus lett úrrá a spártai közösségen.

A neveléssel szemben való kételkedés azonban nemcsak a tömegnevelésre érvényes. Nézd meg csak a régi nemesség és a mai nagypolgárság gyermekeit. Ezeket már aztán ugyancsak nevelik. Minden egyes gyermek nevelésével a szülőkön kívül két-három ember foglalkozik. (Nevelőnő, házitanító, intézeti vagy iskolai tanárok.) És mégis nemcsak hogy közöttük is vannak buták, nehézfejűek és könnyelműek, de gonoszok és jellemtelenek is akadnak szép számmal. Az igazi nagy tehetségek meg éppoly ritkán találtatódnak közöttük is, mint a szegények között. Igaz, az ő kisebb tehetségeik is mind hatalomhoz és hírnévhez jutnak, de elég baj ez nekünk. A legnagyobbak, egyébként bármilyen osztályból származnak is, kemény életharcokon keresztül önmaguk nevelik magukat. A tehetség ösztökéli az akaratot a több tudásra és a kemény próbára: így emelkedik a nagy ember.

Légy hát óvatos minden nevelési iskolával szemben. De különösen légy óvatos azzal szemben, amelyik azt hirdeti, hogy minden gyermekkel külön kell foglalkozni, mert minden gyermek nevelésében önmagából, önmaga képességeiből, természetéből stb. kell kiindulni. Ez az igazság legyőzhetetlenül világos igazságnak látszik és mégis csak részigazság. A teljesen egyéni neve-

lés nemcsak képtelenül bonyolult, hanem túl drága nevelés is. Elvégre az emberiségnek nemcsak az a dolga, hogy a gyerekeit nevelje. Ezt csak gazdag polgárok tehetik, s mint az előbb mondtam, mégis kétes eredménnyel. Mert bizony az ilyen egyéni nevelés odavezet, hogy minden túlnevelt ember akaratlanul is a világ közepének érzi magát s ehhez veszi a távlatát, tehát közösségi viselkedése ideges, zavaros, anarchikus, szűktávlatú lesz. A túlzott egyéni nevelés éppúgy ártalmas a közösségre, mint a gépies tömegnevelés.

Ugyancsak légy óvatos a nevelés tanítási részével is. Az az általános balhit, hogy ha megtanítják a tömegembert tudományból, irodalomból, műveltségből és emberi magatartásból minden megtanítható ismeretre, akkor majd meg lesz oldva minden közösségi kérdés, mert a teljesen művelt emberek értelmesek, finomak, megértők, belátók, igazságosak és udvariasak lesznek – veszélyes illúzió. Sohasem lehet az embereket mindenre megtanítani – s ha sikerülne is, bárgyú nyárspolgárokká lehetne őket idomítani, ami egy cseppet sem kívánatos embertípus. A tudás s általában az ismeretek közötti eligazodás ugyanis olyan rugalmas intelligenciát követel, amivel az átlagember nem rendelkezik. Amellett pedig, amint már az előbb írtam, a tudás és műveltség hatékony lehet az élet mindennapi dolgaiban, munkában, egymással való érintkezéseinkben, de a közösségek élete magasabb erők uralma alatt áll. Láthatjuk, hogy a világ legműveltebb népei 1914-ben és 1939-ben hogyan kerültek egymással szembe.

Nincs hát akkor érvényes neveléstudomány?

Még nincs, de lehet. Megteremtése nem az én feladatom. Én csak annyit mondok, hogy akármilyen neveléstudomány, mindegyik csak eszköztudomány, a világnézet, a közösségi érdek vagy az erőszakos hatalom uralma alatt áll. Még az is valószínű, hogy minden népre, minden fajra és minden tájra, minden nagy termelőközösségre másféle nevelési részletszempontokat kell érvényesíteni. De talán legelső feladata volna a neveléstudománynak, hogy a saját szerepét határozza meg. Tisztázni kellene: mi-

lyen a viszonya a lélektannal, a biológiával, a szociológiával és a történelem kozmikusnak látszó erőivel. (Azt a szükségszerű, mechanisztikus sorsot értem, ami egy nép és egy táj összefüggéseiből áll.) Ez azért szükséges, hogy a nevelők ne rontsák el a gyerekeket: ne neveljenek belőlük művelt sznobokat és korlátolt nyárspolgárokat.

Azt pedig, amit némely nevelők szeretnének, hogy mint valami műkertész gondosan kéz alatt tartsanak minden „emberpalántát" (sokszor használt szó nevelői körökben) és nyesegessék, oltogassák, mint a virágokat és a gyümölcsfákat – már eleve utasítsuk el. Ha már a hasonlat vonalán maradunk, hát ne úgy neveljük gyermekeinket, mint a gyümölcsfákat és virágokat a kertben, hanem mint a szálfákat az erdőn. Gondoskodni kell nekik elegendő földről, vízről, táplálékról, levegőről és napfényről, meg is kell kapálgatni néha, de a nyesegetéssel már csak csínján. A felesleges gallyak és tüskék, ha nem kapnak elegendő napfényt, elszáradnak és leveri őket a folytonos szél, vagyis emberi nyelvre fordítva ledörzsölik egymásról az élet társas vonatkozásaiban. A hasonlat vonalán maradva azonban a túlgondozott, agyonnyesett fák szemre szépen mutathatnak, jó gyümölcsöt is teremhetnek, de a lenyesett gallyak helyein görcsök maradnak. Ezek közül egyik beforrad szépen, a másikban pedig rothadás keletkezik és kukacok fészkelnek benne. Emberi nyelvre fordítva: a neurózis különféle tünetei jelennek meg a túlnevelt, tudástól túlterhelt emberben. Tehát a túl aprólékos egyéni nevelés megint csak odavezet, ahova a gépies nevelési rendszerek nevelési dresszúrája juttatja az embereket: a beteges egyoldalúságba.

Én hát nem kívánnék egyebet a neveléstől, csak elegendő – nem túl sok, csak elegendő – szabadságot és táplálékot a gyermekeknek, s azután hadd törjék-zúzzák egymást. Nem védeném őket egymástól, csak a rossz, ravasz, lusta, túlokos és erőszakos felnőttektől. Jobb, ha a gyerekek verik le egymás tüskés galylyait, mint ha a szülők nyesegetik le, mert így könnyebben gyógyulnak a sebek.

Tökéletes nevelési rendszer nincs és nem is lesz soha, hiszen a külső hatások alatt minden korszak gyermekei változnak, de a legbiztosabb nevelés mindig a társas nevelés. Nem ilyen vagy olyan világnézet nevelési elvei szerint, hanem abból az egyszerű okból, mert az ember társas faj és közös életre van kényszerülve s ez így is marad most már örökké.

A társas nevelés azonban lehet gépies dresszúra is és amint tudjuk, ez is sikeresen idomítja az embereket egyoldalú céljaira, de végül összeomlik, mint a gondosan felépített kártyavár, mert túl bonyolulttá válik. S azután örök dialektikai törvény, hogy minden visszafojtott erő mint negatívum vagy elsorvad, szétoszlik, transzformálódik, vagy más területen annál hevesebben robban ki. Az előbb már ismertettem a példákat.

De lehet a társas nevelés szabad és mégis fegyelmezett. De azok a nevelők szamarak és nem alkalmasak nevelőnek, akik elvesztik a fejüket, ha száz gyerek közül egynéhány javíthatatlan, szabados, rendetlen vagy talán gonosz, és ezek miatt az egészet, a jobbakat is kegyetlen dresszúra és igazságtalan szigorúság alá vetik. Az emberi lelken ugyan uralkodhatik egyedül a félelem is, de ebből csak betegség lehet. Viszont uralkodhatik a szabadság és fegyelem együtt is: ebből kollektív felelősség lesz. Ha társas cselekvésre kerül a sor, száz egyénileg nevelt polgár sem ér többet, mint száz társasan nevelt, de szabadon nevelt paraszt vagy munkás. Értelmes vezetés mellett mindegyik csapat végezhet jó munkát, de a parasztokkal és munkásokkal kevesebb lesz a baj, mert társas beidegzettségeikkel fölényben vannak.

Itt aztán elérkeztünk oda, ahol a nevelés kérdése teljesen átvezet a társadalomtudományba, ahol már jobban otthonosak vagyunk.

Hogy minden embert úgy kineveljünk, hogy művelt, okos, jellemes és önmagától helyes úton járó ember legyen, az képtelen kívánság. Nincs teljesen egyforma két ember sem, de nincsenek teljesen különböző emberek sem. Nincs abszolút azonosság és nincs abszolút különbözőség. Az azonosságok és különbözőségek között azonban lehet értelmes és használható sorrendet

tartani. Ez a sorrend térben és időben változik, de ahhoz, hogy ezt mindig helyesen értelmezzük, nemcsak tanult és művelt emberekre, hanem elsősorban tehetséges emberekre van szükségünk. Erről már sokat írtam.

Az ilyen kivételes tehetségek kiválasztódásához és kinevelődéséhez azonban állandó közösségi tapasztalatok, harcos lehetőségek, szabad mozgás szükséges. A tehetségek egymással való versengései megosztják a közösséget, s az egyes tehetségek maguk mellé állítják a velük bizonyos belső okokból rokonszenvező embereket, az így kialakuló elvi és személyi csoportok frissítik a közösség szellemi levegőjét, fokozzák a tömegember szellemi és általános közösségi érdeklődését, sőt tanulási és cselekvő becsvágyat ébresztenek benne: vagyis a tehetségek szabad mozgása nemcsak önmagukból hozza ki minden rejtőzködő értéküket, hanem az átlagemberből is. Persze az átlagember sohasem jut el a szintézishez, viszont ez nem is fontos, elég az, ha valakihez csatlakozik, valakit követ, mert a vezetője kifejezi, amit ő nem tud, neki csak hinnie kell.

Ugyancsak a jellem és magatartás dolgában is nagy nevelő hatása van az emberek szabad mozgásának, mert mint példaképek, erkölcsi dinamizmust visznek a közösségbe.

Ahogy tehát a gyermekkorban is az okos szabadság a legjobb nevelő, úgy a felnőttek társadalmában is a szabadság folytatja tovább azt a nevelést, ami a közösségnek szükséges s amihez az iskola csak kezdet. Mert nemcsak a jó pap tanul holtig, hanem minden ember is. Aki nem tanul, azt joggal nevetik ki a fiatalok, akár sültparaszt, akár városi nyárspolgár legyen is.

De az már átvezetne a biológiába, hogy miért reked meg az ember szellemileg, ha elér egy bizonyos kort, tehát hagyjuk abba. Nyugodjunk bele abba, amibe a paraszt már régen belenyugodott, hogy nem lehet mindenki egyformán okos.

Hogy a tehetséges emberek hogyan használják fel a szabadságukat, hogy a közösségekben a jó hajlamok kifejlődésére adjanak jó nevelő példát, arról már többször írtam.

84

„OLVASÓK" VAGY „HIVŐK?"

Benedek Marcell nemrégiben okos és bölcs cikkecskét írt a *Magyar Kultúrszemlé*ben a „bestseller" műveltségről. Azt tanácsolja a művelődni vágyó, avagy csak sznoboskodó fiatalembernek, hogy ne siesse el a dolgot, ne olvasson el azon melegében minden „világsiker"-t. Ráér évek múlva is, amikorra már kiderül, hogy melyik az időtálló érték. És azt tanácsolja, hogy inkább juttasson az idejéből és a pénzéből a hazai irodalomra is, mert hátha abban is talál értékeset. Evvel nemcsak kötelességet teljesít, hanem – ha ilyen kisigényű – még sznobodás szempontjából is jól jár. Gondoljon Ady Endre esetére, milyen nagy dicsőség lesz 20–30 év múlva emlékeztetni a társaságot, hogy lássátok, én már akkor megmondtam, hogy ebben az emberben nagy író rejtőzik.

Nagyon igaza van Benedek Marcellnek. Én magam is csak mostanában látom már, hogy kétféle irodalom van a világon és nálunk is. Az egyik az „olvasmány-irodalom", ez az „olvasók"-nak szól, a másik a „közösségi irodalom", ez a „hivők"-nek szól. A hivők, persze, olvasók is egyben, de az olvasók nem hivők. Ebben különböznek. Az olvasók olvasása öncél, egyszerűen szórakozni akarnak. Pár órát vagy üres napokat „kellemesen" (ez az ő szavuk!) eltölteni. A közösségi irodalom ezeknek „unalmas" vagy „érthetetlen", még ha olyan világos is, mint a nap az égen. Nem értik, mert nem érzik az író gondjait, nincs vele élményközösségük. Őket nem érdekli sem az osztály, sem a nemzet, sem a fajta, sem az emberiség, őket csak az érdekli, hogy jól érezzék magukat mindenkor és mindenhol. Ehhez kedves, élvezetes olvasmányok kellenek, nem lélekháborgató írások.

Kik ezek az olvasók? – Nagy általánosságban a gazdagok asszonyai, fiai, lányai és a jól kereső hivatalnokok és kispolgárok eltartottjai, akik az előbbieket utánozzák. Ugyanaz a tömeg, amelyből a sportok, bridge és a szórakoztató üzemek, színházak, mulatók közönsége is kitelik még. (A mozi és a ponyva más, azok már az egész szegény népet meghódították.)

És kicsodák a hivők? – Minden nemzetben és az egész világon azok a jórészt fiatalemberek és sokkal kisebb számban fiatal lányok, akik tehetségesek, dolgosok, harcosok és – szegények. Akik tanulni és – cselekedni akarnak. Sőt, akik azért tanulnak, mert cselekedni akarnak. Magános értelmiségiek, diákok, munkások és – szórványosan – feltörekvő parasztok is. Azok, akik vagy egyenesen a közösség vezetésére készülnek, vagy akiknek még előbb meg kell hódítaniuk a közösséget. És ehhez valamilyen hitük, világnézetük, cselekvési programjuk is van.

(Tévedés ne legyen: nem a ponyváról beszélek, mint olvasmányirodalomról. A ponyva: – ponyva, nincs is irodalmi igénye, s aki olvassa, az se téveszthetí össze az irodalommal. Ez az olvasmányipar azonban azért veszedelmes, mert irodalmi igényekkel, sőt irodalmi arroganciával jön, elfoglalja az igazi irodalom elől a teret, eltakarja előle a napot. Sikereire, illetve a példányszámra, esetleg éppen a zsebére üt és azt mondja: én vagyok az Irodalom.)

A mai időben, amikor a világizgalom, a – hogy is mondjam: – „történelmi jelenlét" izgalma minden értelmesebb és jobb érzésű emberre átterjed, különösen élesen elválik a kétféle irodalom. Mi lesz a világból, mi lesz az emberiségből, mi lesz a mi kis népünkből, milyen rend születik a mai háborúból, milyen lesz az egyes ember sorsa az új rendben, mai hibáit vajon leveti-e az ember és miyen új hibákat szed fel helyette? – stb. stb. Akiket ezek a kérdések izgatnak, azokat nem érdekli Cronin *Hattyúcímeres kastélya* és nem érdekli Emily Brontë *Üvöltő szelek*je sem. De talán még Harsányi Zsolt amúgy is érdektelen figurájának, Rubensnek ezeroldalas élettörténete, sőt Márai *Casanova bolzanói kaland*ja sem.

Ezeket a keveseket nem érdekli, viszont ama sokakat, akikről az előbb beszéltem, csak ez érdekli, mert megunták, nagyon megunták a sok szociális nyomorúságot, bombázott városokat, lázongó népeket, meguntak mindent.

Régebben még összekeveredett ez a kettő, az olvasmányipar és az irodalom, ma élesen elválik. Az olvasmány a múlté, az

unatkozó és sírjába forduló polgárságé, a közösségi irodalom a jövőé, a harcos, dolgozó osztályoké és a cselekvő egyéniségeké. A polgároknak azonban még most is van pénzük könyvre, a harcosoknak nincs. Márai erre azt mondaná: azért lelkesednek a harcos irodalomért, hátha ez pénzhez segítené őket. Lehet. Én ezen nem vitatkozom. Nekem elég a tény: az olvasmányirodalom tízezrekben „fut" még nálunk is, a közösségi irodalom ezrekben is nehezen cselleng.

Nagyon érdekes különben, hogy ma már az olvasmányipart is Amerika uralja. Az európai olvasmányipar a háborúval lemaradt. Ki olvassa már Dekobrát, Pitigrillit, Vicki Baumot, Zareket, Wassermannt, a Zweigokat, Emil Ludwigot és – Földes Jolánt? Én még legalább emlékszem a nevükre, de olvasóik jó része még ezt is elfelejtette. Most Cronin és Margaret Mitchell a „favorit". A piacot az angolszászok uralják, de még azok között is lemaradnak az európaiak. Somerset Maugham feledésbe merül, s talán még sznobjaink kedvence, Huxley is. Semmit se hallunk róla. Ő is kiesik az „örök értékek" közül? Lehet. Jó néhány évvel ezelőtt, mikor még én is sznob voltam és vakon hittem azoknak a bárgyú „kritikusok"-nak, akik azt sem tudják mi az irodalom, mohón nyúltam a legelső Huxley-könyvhöz, ami elém került. *Légnadrág és társai* – ez volt a címe. Amikor belefogtam, majdnem a nyálam csurgott az élvezettől, s pillanatról pillanatra váltogatta bennem a harsogó kacagást a csiklandozó apró kuncogás.

Így olvastam el egészen félig. Aztán egyszer csak észrevétlenül unatkozni kezdtem, ásítozni, s a végét már nem olvastam el, csak átlapoztam.

Persze a bestsellerek közt van néha egy-egy igazi nemes érték is. Nagy népeknél nagy az „akusztika", s a világ-visszhang szárnyára vesz néha egy-egy súlyosabb írást is. De ez ritka dolog, s inkább véletlen, mint rendszer. Az igazi nagy írás nem hajszolja az olcsó hatást, nem erőszakolja sem a könnyet, sem a kacagást, de főképpen nem csinálja ezt üzletszerűleg. Az izgalom, amit felidéz, nem fiziológiai izgalom, hanem nemes izgalom, amit a szépség és igazság hoz ki az emberi lélekből.

Legyünk hát gyanakvóak a bestsellerekkel szemben. Gondoljunk arra, hogy tőlünk is csak a „híg" írásokat fordítják le leginkább, hátha más országban is ugyanez a szokás. Hátha ott is a sötétben maradnak az igaziak. De ha nem is, az útjuk nehéz, mert nehéz őket lefordítani. Gondoljunk rá, hogy vajon ki volna az az angol, aki Sinkát le tudná fordítani. A *Pusztáknépét* már könnyebb volna, de kit érdekel ez a világ unatkozó polgárai közül? Ez nem Tahiti és Hawaii, itt nem járnak meztelenül – legfeljebb rongyosan – és itt nincsenek csiklandós – legfeljebb felháborító – szerelmi szokások.

Eddig azonban csak a nemzetközi olvasmányiparról szóltam. Van azonban nekünk – biztosan más országoknak is – hazai olvasmányiparunk is. Ez leginkább nacionalista, ritkábban szociális, esetleg néprajzi, de mindenesetre közösségi tendenciájú irodalom. Van egy sereg író, akik irredenta regényeket, történelmi regényeket, néprajzi regényeket írnak egyre-másra, olyan tömegben, hogy számon tartani is nehéz, nemhogy elolvasni. S aztán ezek azok, akik megírnak minden aktuális, rövid lejáratú dolgot, azon frissiben, melegen, pár hét, vagy ha kell, pár nap alatt. Az igazi író még csak tájékozódik, éli, szenvedi a történelmet, ők már írják. S persze minden, amit megírnak, híg, ezerszer is híg, mint annak a „közönség"-nek (nem közösségnek, mert az más) a lelkisége, amely ezt a silányságot igazi irodalom helyett beveszi.

Miért sírjuk ezt el? Hát mit tegyünk? A *Magyar Út*nak kevés olvasója van, de úgy hisszük, a legmagyarabb és legigényesebb. Hát legalább ők álljanak ellen az olcsó papíráradatnak, ne hagyják elnyeletni magukat az idegen – s hazaiban is idegen – szeméttel. És ahol lehet, mutassák fel az igazi értékeket. A történelem ugyan bizonyára rövid idő múlva elsodorja ezt a sok haszontalan papírt, de milyen nagy szükség van rá, hogy akkorra sok ember tudja, mi az igazi, nehogy megint egy másik hamis papíráradat lepje meg az ébredező népet.

88

PARASZTKOLLÉGIUM

Sokan mondják, a legkomolyabb emberek is, hogy minek már megint széjjelebb cibálni a magyar ifjúságot, mint ahogy van. Minek már megint a parasztdiákot külön vinni nevelésre valami másféle akolba. Hiszen a magyarság egy nemzet és ifjúsága is legyen egyetlen közösség. Így van, helyes, magam is azt mondom, hogy egy nemzetnek egy ifjúsága legyen, de egyelőre még nincs meg ez az egység. Megteremtéséhez most akarunk hozzáfogni éppen.

Addig azonban, amíg ez a törekvésünk meg nem valósul, amíg a magyarság testben-lélekben egyetlen közösséggé nem lesz, azt mondom: hadd legyen csak külön parasztkollégium, hadd legyen egy hely, ahol a tehetséges és amellett a magyar közösségi öntudattól fűtött parasztgyerekek otthon legyenek, egymás közt legyenek. Ahol minden gátlás, szégyenkezés, alacsonyrendűségi érzés és az úrigyerekekkel való parlagi vagy sznob versengés nélkül, egyelőre legalább egymás közt kipróbálhatják, hogy mire képesek a szellem birodalmában, hová jutnak az önkormányzat és az önfegyelem útján.

Sok fontos ok van erre, s ezek közül hadd említsek egy párat.

Az egyik az, hogy nagyon elterjedt az úgynevezett művelt magyar közvéleményben – s nem mi, magyar írók terjesztettük el –, hogy a magyar valami kivételesen individualista fajta, rakoncátlan, lázongásra, kötekedésre és szabadosságra hajlamos, szalmaláng természetű, inkább a fellobbanó virtus, mint a szívós kitartás embere, vagyis hát egy kis ravaszság és erőszak nélkül nem tartható kordában és főleg nem szorítható hasznos, közös munkára. Egyszóval mindig szüksége lesz arra, hogy bölcs, szívós, kitartó, óvatos és körültekintő idegenek vezetgessék az európai hivatás útjára.

Mi ezt nem hittük ugyan, de sohasem volt nyugodt alkalmunk az ellenkezőjét bebizonyítani. Valószínű, hogy mi sem vagyunk összeférhetetlenebbek és individualistábbak, mint más népek. Valószínű, hogy a „turáni átok" sem erősebb, mint a

germán és latin átok. Ha a mi történelmünket összehasonlítjuk más népek történelmével, nem az derül ki, hogy mi a szervezett közösségi életre alkalmatlanabbak volnánk más népeknél, hanem az, hogy csak a magunk módján, a saját ízlésünk és természetünk szerint vagyunk kormányozhatók, mint minden egészséges, életrevaló nemzet.

Természetesen azt sem hittük el, hogy értetlenebbek és a magas műveltségre, az elvont gondolkozásra alkalmatlanabbak volnánk más népeknél. Csak azt hittük és azt hirdettük, hogy még nem volt jó alkalmunk kipróbálni erőnket és képességeinket. Amit eddig próbáltunk, az nem volt egyéb, mint idegen erőkkel szembeszállni, vagy idegen erők előtt meglapulni, alkalmazkodni és engedelmeskedni.

A lázadás és a lapulás, a konok szembeszállás és a bölcs alkalmazkodás azonban nem szintetikus életműködés, ez nem igazi társas cselekvés. Így bizony arról, hogy közösségszervezésben és gazdasági szervezésben mire képes a magyar, még édeskeveset tudunk.

Egyet azonban biztosan látunk. A magyar parasztság, a körülöttünk élő népek parasztságánál nem alábbvaló, gazdasági tudásban, leleményben és szívósságban nem marad el, inkább föléjük emelkedik, annak ellenére, hogy később tértünk át a nomád életről a földművelésre, mint állítólagos tanítómestereink, a szlávok.

Ha pedig ez igazság és valóság a természet elleni küzdelemben, miért ne lenne igaz a társadalomszervezés területén is. Nem hiányzik itt csak a próba, a sorozatos és ezerszer újrakezdett próba, amely ebben a formában már szívós és állandó erőfeszítés. Vagyis a magyarságnak magának kell cselekednie.

Nehogy félreértsenek, a világért sem mondom én, hogy 80–100 tehetséges parasztgyerek közösségi élete ugyanolyan tapasztalatokat ad a benne élőknek, mint az osztályokra, felekezetekre, pártokra tagolt nemzeti közösség élete. Nem ezt mondom, hanem azt, hogy ami tapasztalatot szereznek a saját közösségükben, az nélkülözhetetlen főképpen a nagyon elmaradt, szerve-

zetlen és neveletlen magyar parasztság öntudatosításánál, szellemi emelkedésénél.

Mert ezek a fiúk egymás közt nemcsak a lázadás és az alkalmazkodás, hanem a tárgyilagos együttműködés, az igazi társas cselekvés lelkiállapotát is megismerhetik és átélhetik. Ez pedig nagy dolog, a nevelésben vagy a nevelődésben talán a legnagyobb dolog. Így lehetnek rugalmaslelkű, hajlékony és mégis szilárd egész emberek.

Ez adhat biztonságot nekik ahhoz, hogy kinn a magyar életben megállják a helyüket, hogy ismerjék, önmagukból élményszerűen ismerjék a magyar nép szervezésének, társas mozgásának lelki és magatartásbeli feltételeit. A társadalmi élet technikai ismereteit a jó iskolákban mindenki elsajátíthatja, ők is megtanulhatják, de itt megértik, átélik, megismerik a megtanulhatatlant: a lelkekbe és ösztönökbe való behatolás titkát.

És mert ma még a magyarság törzse a nagy tömegében szervezetlen és némelyek szerint szervezhetetlen parasztság, ezeknek a fiúknak nagyon is szükségük van a sajátos parasztöntudatra, szükségük van arra, hogy osztályukkal való kapcsolatukat ne veszítsék el, hogy az ne csak jelszó, ne csak a szülők iránti gyermeki hálaérzés, hanem valóságos élő, ható, mindennapi lelkitartalom legyen. Más dolog a programszerű hála és felszabadító vágy, és más dolog a természetes lelki magatartás. Az utóbbi az erősebb és igazabb.

Amint mondtam, a magyarság nagy próbájához, de benne különösen a lomha parasztság megmozgatásához több kell, mint a puszta műveltség, több kell, mint az alapos és egyetemes tudás. A jó felkészültség ide nem elég. És nem elég a közönséges karrierista alapelv, amely eddig a tanuló ifjúságot mozgatta, hogy Én pedig érvényesülni akarok, Valami és Valaki akarok lenni, s ehhez minden csak eszköz és semmi más. Eszköz a tudás is, eszköz az alkalmazkodás, és eszköz – szükség esetén – a cinizmus is.

Az olyan emberek, akik ezzel az alapelvvel tanulnak és egész életükben ezzel élnek, lehetnek tehetségesek, de nem alkalma-

sak arra, hogy a magyarságot önmaga nagy próbájára segítsék, vezessék.

És mert a Kollégium ezt a karrierista alapelvet nem fogadja el, hanem a közös életet a szabadságra és az önfegyelemre és legfőképpen a szolgálatra alapozza, én bízom benne, hogy a kísérlet a magyarságra hasznos lesz.

Lehet ugyan s reméljük is, hogy a történelem nem várja meg, hogy e kísérletek évtizedeken át kiérlelődjenek, de akkor is és mindenkor szükség lesz arra, hogy a passzív parasztságban szunnyadó értelmi és cselekvő erő a legjobb fiain keresztül legszabadabban kibontakozhasson.

A másik nagy feladatuk az lehetne, hogy a magyar mélykultúrát közvetítsék és újra tudatosítsák mind az értelmiségben, mind a népben: munkásságban és parasztságban egyformán.

Hogy ennek milyen hatása lesz és tartós sikere lesz-e, ezt még nem tudjuk, de én határozottan állítom, hogy a magyar nép művészi hagyományait színészekre bízni nem lehet. A színész ma a legjellegzetesebben, szinte már betegesen karrierista lélek, alapmozgatója nem a közösségnek való szolgálat, hanem a közösségben való érdekkeltés, így a nép művészi értékeit szükségképpen meghamisítja.

A népművészet, a zene, dal, tánc, játék, sohasem volt, amíg valóban élő volt, afféle szórakoztató játék, hanem közös ünnep, öröm- vagy gyászünnep. A nép nem nézője, nem élvezője, hanem alkotója és résztvevője volt a népi művészetnek.

Annak, hogy ma szórakozzunk népünk szellemi, lelki hagyományain, nincs semmi értelme, mert nincs semmi közösségi haszna. Ha ahhoz kell felidézni a nép művészetét, hogy ízlésünkben tisztuljunk és megerősödjünk, hogy így az idegen és alpári hatásnak jobban ellent tudjunk állni, ahhoz meg nem színészekre kell bíznunk ezt a feladatot, hanem éppen a színészekkel ellentétes lelkületű, forrólelkű magyarokra, akik nem szerepet játszanak, ha népük lelkét megszólaltatják, hanem önmagukat adják.

De a műkedvelők sem alkalmasak ma még erre a feladatra. Egyrészt azért, mert a művészi hagyományok átéléséhez valamelyes történelmi iskolázottság és közösségi érzés is szükséges, másrészt, mert a műkedvelők vezetői és betanítói színészies nevelésű emberek, akik a népi művekben azt látják meg, ami produkciós, látványos jellegű. Céljuk az, hogy „érdekes" legyen és nem az, hogy lelki átmelegedést, közösségi élményt, meghatódást idézzenek fel. Erre a közösségi feladatra viszont a hazafias ponyvát erőltetik, ami azt bizonyítja, hogy nem is tudják, miről van szó.

Természetesen a műkedvelőből is a színészies tehetségeket hozzák ki, vagyis éppen az ellenkezőjét csinálják annak, amit kellene.

Ne higgye senki, senki politikus lelkületű ember, hogy ez afféle forradalmár-fontoskodás. Aki a magyarságot ki akarja segíteni mai elhagyatottságából, annak a népre minden útonmódon hatni kell. Hatni pedig nemcsak értelmi dolgokkal, nemcsak politikai jelszavakkal és tudományos ismeretekkel, hanem művészettel is lehet. Ahol az értelem elakad, ott a művészet még tovább jut.

A nép ösztöneihez, ízlésvilágához vezet az a hagyomány, ami valóban az övé, ő szülte és benne magára ismer. De hogy ez be is hatoljon a lélekbe és megtermékenyítse, ahhoz az kell, hogy ne külsőséges, érdekes produkció legyen, hanem belső átélés, s így lelki áthevülést idézzen fel. Vagyis az előadók forrólelkű magyar emberek legyenek, akik a műben önmagukat, önmagukban a népet adják. Ez a mély hatás titka. Legyenek olyanok, mint a kollégium névadó gazdája, Györffy István, akiben a tiszta és tudós szakember, a forrólelkű magyar és ha úgy tetszik, az európai humanista azonosult. Lehet, hogy vitatható ez a nevelési és művészeti szempont, de hadd legyen vitatható, csak eredményes legyen. Csak elérjük végre, hogy a magyar nép lelke megmozduljon és újra termővé váljék. Hogy ősi művészetét ne kacajjal és tapssal fogadja, mint a hawaiiak és négerek táncát, hanem átmelegedjen tőle, hogy újraélje és lélekben, ízlésben erő-

södjön tőle. Mert a lélek és ízlés a politikai, gazdasági és mindenféle társas cselekvés alapja.

Ezeknek a fiúknak ezenfelül még azt is példázniok kell, hogy lehetséges szellemben értelmiséginek, ösztönben, ízlésben magyarnak, sőt parasztnak maradni. Lehetséges, hogy a természet embere, a paraszt és a társadalom embere, az értelmiségi egyazon emberben is jelen legyen. Példázniok kell, hogy lehetséges műveltségben nemcsak Európához, mert ez kicsi és egyoldalú dolog, hanem az egész világhoz felemelkedni és ízlésben, észjárásban itthon maradni, népükben maradni, mert az ő műveltségük csak a mi népünkben válhatik hasznossá.

Példázniok kell, hogy a magyar paraszti tehetség ne mokány hetvenkedők és ne ájult sznobok módján nézzen a világra, hanem az egyenrangúak higgadt önérzetével, ami a magyar természettel úgyis összevág. Hogy pedig mindez csak úgy lehetséges, ha ők maguk becsületesen és hűséggel szolgálják a népet és erős és szabad nép áll mögöttük és önbizalmuk mögött, azt ők bizonyára már tudják. A magyar közvélemény pedig ne követelje az ellenkezőjét tőlük.

NÉPFŐISKOLA

Már megírtam egynéhányszor, hogy a magyar parasztság ma még elmaradottabb, ha úgy tetszik, műveletlenebb, mint az első világháború előtt volt. Igaz, hogy ma már több újság jár a kezén s rádiót is hallgathat itt-ott és néha, de amit itt felszed, azok bizony csak múló dolgok. Az újságokban még kevesebb a szellem és a magas értelem, mint a múltban volt, a rádióban meg csakugyan semmi sincs az örök dolgokból. Többet mondok: az örök dolgok közvetítésére nem is alkalmas a rádió. A rádió csak a füleknek szól, a felületes izgalomnak és a múló érdeklődésnek, az örök dolgok eszközeit, a szépség és igazság közvetítőit, az irodalmat és a művészetet nem pótolhatja semmiféle ügyes szerszám, semmiféle érdekes találmány.

Amint tudjuk, a világháború előtt a magyar népben még sok volt az írástudatlan ember, de aki olvasott, az jobbat, főleg tisztábbat olvasott, mint ma. Akkor is volt ponyva, de az olvasása csak jámbor szórakozás volt és nem mérgező szenvedély, mint ma. Viszont akkor még sok-sok parasztházban ott volt a teljes nagy *Biblia*, a katolikusoknál meg legalább Kempis Tamás. De ezeken túl még lehetett itt-ott találni néhány szép, hasznos és bölcs könyvet is. Én igazán nem a templomos és módos parasztok, hanem a pusztákon és tanyákon élő csikósok, gulyások, juhászok közt nevelkedtem, mégis olvastam már gyermekkoromban, nemcsak a *Bibliát*, hanem *Dioklecián és a hét bölcs történetét*, a *Szentek legendáit*, sőt Bunyantól *A zarándok útját* is. És hogy ez nemcsak az én pogány falumban volt így, hanem máshol is, arra éppen nemrégiben találtam bizonyítékot. Tiszaladányban, egy vasút nélküli kicsi faluban jártam és a házigazdámnál 1804-es kiadású, bőrkötéses *Bibliát* találtam, amelyben még apokrif írások is voltak. Tizenkét „rénes forintért" vette valamelyik ősük. Nagy áldozat, ha meggondoljuk, hogy milyen nagy pénz lehetett akkor az a 12 rénes forint.

Én nem vagyok szenteskedő ember, ezt tudja rólam mindenki, de én is azt mondom: nem szabad lebecsülni ezt a bibliás

keresztyén műveltséget. A *Biblia* nemcsak szentírás, hanem – különösen ószövetségi részében – irodalom is, művészet is, történetírás is, sőt ezenkívül még tudomány is, bölcselet is. A *Biblia* minden, a *Biblia* szintetikus írásmű, van benne táplálék a szív, a lélek, de a gondolkodó ész számára is. Tudom magamról, hogy ha az erkölcsi tanításokat nem is értettem, ha a zsidó siralmak és próféciák nem is érdekeltek, de a történetek vonzottak.

Persze ma már nem elég a *Biblia*, az élet bonyolultabb és nehezebb, a világi tudomány is szövevényesebb, de ma ez sincs és semmi sincs a parasztok házaiban. Nincs a szegénynél, mert szegény és nincs a gazdagnál, mert tompa, közömbös, gőgös vagy hitetlen. Háztól házhoz lehet járni, amíg talál az ember egy-egy hiányos és olvashatatlanul apróbetűs *Új-Szövetség*et.

De még a társadalmi és politikai, vagyis a nemzeti közösségi műveltségben is jobban állottak, mint a maiak. Ameddig legalább a 48-as pártok hatása terjedt, ott tudtak Kossuthról és Petőfiről s határozott szemléletük volt némely dologról, például az Ausztriával és általában a németekkel való viszonyról. Amikor pedig az éles paraszti osztálytagozódás felbomlasztotta a 48-as pártot, a parasztság szegényebb részéből kialakult szocialista pártok népes olvasóköröket s bennük jó könyvtárakat létesítettek. Én is egy ilyen parasztszocialista olvasókör könyvtárán nőttem fel azzá, aki vagyok.

Ma, helyesebben a világháború óta az olvasókörök jó része vagy nem csinál semmit, vagy a semminél is rosszabbat, mert isznak és kártyáznak bennük. Esetleg még a mindenkori kormánypártoknak választási szolgálatokat végeznek. Régebben még ellenzékieskedtek, de azt hiszem, ma már fehér holló az ilyen olvasókör.

A könyvtáraik is elavultak, folyóiratokat nem járatnak, az újság és a rádió az egyedüli szellemi táplálék, de mit mondjak: aki ezekkel még ma is megelégszik, az nem messze halad a művelődésben.

Az utóbbi években aztán a népi írók hatása alatt, de meg a

néptől elszakadt s gyökértelenségében szorongó magyar értelmiség belső erjedéséből megszületett a népfőiskolai gondolat. És bár úgy látszott, hogy ez is csak a szokásos szalmaszálhoz való kapkodás, mégis tagadhatatlan, hogy pár év alatt tömegesen bújtak elő a népfőiskolák, mint száraz talajból eső után a gombák. És hogy ez nemcsak az értelmiségiek magánszórakozása, hanem az ébredező parasztság vágya is, arra bizonyíték, hogy nem kellett kötéllel fogni a hallgatókat, mint a régebbi népművelő kísérleteknél. A parasztfiatalság az öregek életképtelenné vált egyesületeiben és bankettpártjaiban annyira nem találta a helyét, a könyvtáraikban és újságjaikban annyira nem talált szellemi táplálékot, hogy csak meg kellett indítani a népfőiskolai mozgalmat, még önkéntes jelentkezők is tömegesen vannak, ami pedig a magyaroknál nagy szó.

A magyar értelmiségnek és középosztálynak az a része, amelynek magyar öntudata és ízlése van és amely már régóta szorong a legjobbjaiban amiatt, mert elveszítette minden közösségét a néppel, most kapva-kapott az alkalmon. Végre, valahol, annyi sikertelen próbálkozás után, rés nyílik és utat törhet a paraszti bizalmatlanságon keresztül az annyira áhított népi egység felé. S még meg olyan egyszerű módon, hogy sem politikai, sem gazdasági áldozatot nem kell érte hozni. A népfőiskola néhány év alatt nagyon népszerű lett. Ma már úgy szerepel, mint majdnem egyetlen mentség ahhoz, hogy a magyarság eljusson önmagához, hogy közösségi öntudatában és magyar ízlésében megerősödjék. Sőt még ahhoz is, hogy gazdaságilag talpra álljon, hogy egyéni és közös vállalkozásaiban erős, szívós és kitartó legyen.

És itt emelem én fel a szavamat: vigyázzunk, a népfőiskola nem minden; a népfőiskola csak egy kicsike eszköz a nagy célhoz: az egész parasztság testi-lelki felszabadításához. Az, hogy falvanként néhány ifjú népfőiskolát végez, még nem jelenti azt, hogy a többiek is műveltebbek és öntudatosabbak lesznek, nem jelenti azt, hogy jobban gazdálkodnak kevés és sovány földjükön, nem jelenti azt, hogy a földtelen munkásmilliók egészsége-

sek és jól tápláltak lesznek, még csak azt sem, hogy közösségi öntudatban és magyar ízlésben a nagy paraszti tömeg erősebb és ellenállóbb lesz, mint eddig volt. A magyar népnek vannak bizonyos elemi követelései: föld, kenyér, állampolgári jogok, a kulturális, gazdasági és politikai szervezkedés és szövetkezés szabadsága: egyszóval mindaz, ami a világ minden parasztjának szükséges ahhoz, hogy a feudális korszakból átlépjen a polgári s tovább a szocialista gazdálkodás és életforma korszakába.

Ezek nélkül – s ezt holtbiztosra mondom – a népfőiskolai mozgalom is hamvába hanyatlik, mint minden ezen a földön. Vagy pedig követi a Károlyi Sándorék Hangyájának az útját és intézménnyé, félhivatalos intézménnyé válik s megmerevedik, mint az eddigi intézmények. Ha a lelkes és tehetséges népfőiskolások nem találnak teret a cselekvéshez, ha nem találnak embereket a változtató munkához, ha nem tudnak maguk körül kulturális és gazdasági közösségeket alakítani, akkor nem tudják továbbadni azt sem, amit tanultak és elszáll a kedvük is. A vita, a megbeszélés, a szervezkedés és szövetkezés szabadsága nélkül a magyar népből a csizmás népfőiskolások éppúgy nem tudják kicsiholni azt, ami benne van, mint ahogy eddig a nadrágos tanult emberek nem tudták. Vannak olyan kérdések a magyar életben, amelyeket nem lehet mellőzni, nem lehet megkerülni, amelyeket, ha kidobnak az ajtón, bejönnek az ablakon. A népfőiskola is csak egy ilyen ablak, amelyen a politikai ajtón kidobott kérdések bújnak befelé. Föld, kenyér, szabadság, kultúra, vagyis annyi az egész, hogy a parasztság szeretné végre, ha ez az ország az övé is lenne.

Gazdasági felemelkedés nem lehet kultúra nélkül, kultúra nem lehet szellemi szabadság nélkül. Ez érvényes a hivatalos iskolákra is, de százszorta érvényesebb a népfőiskolákra, amelyek azokat az embereket akarják kinevelni, akik a hivatalos iskolázásból kimaradtak.

Ez most helyes is, de legyünk meggyőződve róla, hogy ezek a tehetséges és becsvágyó parasztfiúk nem azért tanulnak, hogy

majd kényelmesen elüldögéljenek tudományukkal a padkán. Ezeknek – értve a jobbaknak –, de különösen a szegényebbeknek, tér kell, szabad mozgás kell, hogy hadd erjesszék, zajgassák a poshadt paraszti világot. Egyelőre még kevesen vannak, különösen a szegények hiányoznak, mert nincsen pénzük és felesleges idejük még erre sem, de lassan azért betörnek ők is és hallatni fogják szavukat. Szavukon keresztül pedig a 4–5 milliónyi földmunkás és szegényparaszti tömegek fognak szólni. A nagy magyar kérdéseket – mondom – nem lehet megkerülni.

A népfőiskola hát nem valami végleges intézmény: egyszerűen a szükség szülte. Egyrészt a középosztály szorongása, másrészt a parasztságban végbemenő belső erjedés keresett benne levezető utat. Az elmúlt évtizedekben a parasztok tehetséges gyermekei otthon maradtak, nem mentek kellő számban a felsőbb iskolákba. Otthon maradtak a pénztelenség miatt és otthon maradtak a kialakult középosztályi mandarinizmus és hivatali atyafiuralom miatt. A főiskolai tanulók 40%-a állami tisztviselők gyermeke volt, a másik 40% az úriosztály, a szabad polgárság és kapaszkodó kispolgárság ivadékaiból telt ki, a parasztságnak és munkásságnak nem jutott hely, s nem is volt értelme, mert amazoknak sem volt elegendő állás. Nem kellett hát ide a paraszt, ha mégolyan tehetséges volt is. Ezekből verődött aztán most össze a sok ezernyi kalászos és népfőiskolás paraszti kultúrhadsereg. És hogy ez az ifjúparaszti sereg most nem csatlakozik egyetlen párthoz sem, hanem a közülük való népi írók pártokontúli népi programját követi, az csak természetes.

De – ismétlem – ez csak szükséghelyzet. Nem 20–30 éves korukban kell megtanulni a parasztoknak a szükséges dolgokat, nem ilyenkor kell megismerkedniök a szellem világával, az irodalommal és művészettel, hanem akkor és ott, amikor és ahol annak az ideje és helye van: vagyis a rendes iskolákban. Legyen hát az iskola az egész népé, a munkásoké és parasztoké is, legyen nyitva minden tehetséges gyermek számára minden iskola, de csak a tehetségesek számára. A népfőiskola pedig maradjon meg a felnőtt parasztok önképzőkörének, maradjon meg falusi kultúr-

közösségnek, a népi hagyományok őrzőjének és a folyton jelentkező új tudományok terjesztőjének, mint az északi népeknél. Az a szellemiség, amelyben a Doktor Kovács Istvánok még csak úgy illeszkedhetnek be a középosztályba, az ún. „társaságba", ha a miniszter kezet csókol a feleségüknek: beteg szellemiség, hűbéri csökevény. Mire kell az értelmiségi embernek egyáltalán társaság? Hova akar ő felemelkedni, ha igazán értelmiségi, hiszen az egészséges társadalomban az igazi értelmiségi ember áll nem fölül, hanem legelöl, s ehhez neki nem kell kaszt és nem kell úri társaság. Az iskola és a műveltség az egész népé és nem szabad belőle kasztkiváltságot formálni, mert az a közösség halálát jelentheti a mai nacionalista világban.

A PARASZTHÁZRÓL

A magyar írókat – lehet, hogy a más nemzetbelieket is, de én ezt nem tudom ellenőrizni – sokszor éri az a vád, hogy csak az irodalomhoz értenek – ha értenek –, esetleg még a politikába és a nevelésbe is belekotyognak, de a képzőművészettel, különösen a magyar képzőművészettel szemben vakok és – enyhén szólva – tájékozatlanok. Vagy nem is érdeklődnek a képzőművészetek iránt, vagy pedig már eleve lebecsülik, sokkal inkább mesterségnek, mint művészetnek nézik még a festő és szobrász munkáját is. De az építőművészetet meg csakugyan nem érzik művészetnek, nem látják benne a szellemet, ami nélkül pedig nincsen művészet.

Van benne valami. Legalábbis annyi, hogy a harcos írókat elsősorban a közösségre való hatás mozgatja s a világ dolgaiból is csak ez érdekli. Márpedig a magyar írók nagy része s jobbik része harcos lélek. Harcos még az is, aki nem politikai harcos, mert itt a megkövesedett hivatalos esztétikával, helyesebben művészeti bürokráciával szemben még a „homo aestheticus"-nak is harcolnia kell, ha egyébért nem, önmaga és művészete elismertetéséért.

Ez a harc egészen lefoglalja a magyar írót s ha van is ereje és figyelme képzőművészeti kérdésekre, akkor is csak abból a szempontból nézi, hogy jó lenne-e fegyvertársnak, szövetségesnek egy-egy képzőművészeti csoport a saját szellemi harcaiban. Ha igen, akkor foglalkozik vele, ha nem: nem törődik vele.

Így aztán a képzőművészettel itt nem írók, hanem inkább újságírók vagy olyan esztéta-publicisták foglalkoznak, akik megelégednek életcélul a művészeti idegenvezető szerepével, akiknek elég becsvágy az, hogy az örök laikusoknak, az ún. „közönség"-nek megmagyarázzák az örök megmagyarázhatatlant: a művészetet.

Az írók idegenkedése azonban, még ezen túl is, még más okokból is érthető. A képzőművészet belső viszonyaiban, az ún. „művészetpolitikában" járatlan író gyanakodva és viszo-

lyogva nézi azokat a művészeteket, ahol sohasem lehet tudni, hogy valamely propaganda vagy ellenpropaganda mögött milyen százezres és milliós megrendelések megszerzése vagy megtartása lapul s a szellemi dolgokban finnyás igazi író, aki az irodalomban el tudja választani az üzletet a művészettől, a képzőművészetben reménytelen káoszt lát. Ha még ezenfelül a képzőművészeti irányok és iskolák dolgában is tájékozatlan, akkor meg éppen irtózik attól, hogy valamilyen esztétikai ürügy alatt, valakik nagy üzleteinek az öntudatlan és ingyenes balekprókátora legyen.

Ezért aztán sokszorosan indokolt az írók tartózkodása a képzőművészeti dolgokba való beleszólástól. Az író nem ír megrendelésre (aki így ír: az nem író), de főleg nem él megrendelésből, a képzőművész meg – sajnos – éppen csak ebből él. S ha van szabad alkotásvágy és szárnyaló erő benne, az is csak a megrendelések segítségével bontakozhatik ki. Ez így volt az ősi Egyiptomban, így volt Görögországban, így volt Michelangelo Itáliájában is, így van ma is az egész világon.

Ismétlem: ez a tartózkodás az egész képzőművészettel szemben megvan az írókban, de az építőművészettel szemben meg egyéb sincs bennük. Az író rendszerint már csak a kész házakat, középületeket, új város- és falurészeket látja s undorodik vagy lelkesedik belső lelki beállítottsága, ízlése, eszméi szerint.

Nehéz kérdés hát nekem is beleszólni az építőművészet dolgaiba. Nehéz annál inkább is, mert miközben az építészek, irányok, formák, célszerű és szép házak, no meg aztán megrendelések körül hadakoznak, a falvakban tovább is épülnek a vízmosta, összeomlott viskók helyén az ugyanolyan alapozatlan, padlózatlan, ablaktalan, szűk, dohos, nedves házikók. Ahol az ONCSA, szép és helyes szándékkal 20–30 takaros és egészséges házat épít az építészek eszméi és tervei szerint, ott – a legszerényebb igényekkel mérve is – néhol több száz, néhol meg több ezer ház kellene. Mert hiszen a házak állandóan öregednek, omladoznak és új házaknak mindig épülni kellene. Jól tudom, hogy az azelőtti semmihez mérve szép szám és nagy dolog az ONCSA

néhány ezer háza, de ha arra gondolunk, hogy az ország millióinyi rossz parasztházából évente 40–50 ezer öregszik ki, akkor más értéket kapnak ezek a számok. A vályog és sárház életideje kőalap nélkül, alig 50–60 esztendő, még vízmentes földön is, de hogy milyen kevés a valóban vízmentes föld, az 1940–41-ben derült ki. És sajnos, ezen az aszályos Magyarországon minden ház életében megfordulnak egyszer-kétszer a vizes esztendők.

S aztán ha ezenfelül még arra is gondolunk, hogy a meglevő parasztházak óriási többsége csak egy- és kétszobás s a folyton szaporodó családoknak is lakás kellene: akkor még inkább elégedetlenek lehetünk az ONCSA-építkezés iramával. Tudjuk, hogy van még emellett valamelyes magánépítkezés is – ha van pénz és épületanyag –, de azt is tudjuk, hogy megint csak azok a parasztok építkeznek, akiknek eddig is tűrhető lakásuk volt s csak módizásból építkeznek, vagy azért mert nem tudnak a felgyűlt pénzzel mit csinálni. Viszont azok, akiknek igazán sürgős szükségük volna rá, továbbra is a rossz viskókban szorongnak, vagy egészséges új házak helyett a rossz viskókat toldozzák-foldozzák. Bizony, ami paraszti építkezés most folyik, az jórészt az építkezési szabályok mellőzésével folyik. Nem azért, mert a nép ragaszkodik a hagyományokhoz (házban igazán nem ragaszkodik, sőt jóformán csak ebben volna haladó a paraszt – ha tehetné), hanem azért, mert nincs pénz, nincs anyag, nincs hitel, de lakni kell valahol, mindegy, ha már egészségtelen viskóban is. Ezért érzem én a falusi házak körül folyó vitát egy kissé akadémikus dolognak.

Persze – tudom – mint egyéb területeken is, a népi építészet elsősorban a jövő problémája. A magyar nép nagy többsége, szegény többsége, ma rossz, egészségtelen viskókban, módos vagy gazdag kisebbsége meg jórészt csúnya vagy éppen – ahogy mondják – undok házakban lakik. Világos hát, hogy ha azt akarjuk, hogy a magyar nép egész élete felfrissüljön, megváltozzon, akkor ehhez az is hozzátartozik, hogy egészséges, célszerű és szép házakban lakjon. Nem azért, hogy Európa ezt vagy azt gondoljon vagy mondjon rólunk (ez nagyon is újságírói és mu-

csai szempont), hanem azért, mert ez magától értetődő, mert ez az élet parancsa.

Itt kapcsolódik a „népi építészet" a „népi irodalom" és „népi politika" gondolatához. És itt tartom szükségesnek megjegyezni, hogy ha már a népi irodalom és népi politika körül is sok a romantika és a levegőben való lelkendezés, a népi építészet körül még talán több van, pedig ezzel a reális, tárgyias művészettel ez a legkevésbé fér össze.

A népnek, a valódi magyar népnek, különösen a ridegebb, szegényebb parasztságnak, az alföldi, erdélyi, általában a Dunától keletre lakó parasztságnak, de a törzsökös magyarságnak a Dunától nyugatra sem nagy dolog a ház „szépsége". Házban jóformán csak az „új"-ság és nagyság a szépség értékjelzője, ez pedig csak a gazdagok kiváltsága. A szegények házai, ha megmaradnak a hagyományos formáknál, azért maradnak meg, mert csak ez telik ki a saját erejükből és tudásukból.

Az építkezés belső célja a tömegembernél ősidők óta a hasznosság, célszerűség. A magyar háztípusokat, éppúgy mint a világ bármely népének a háztípusait az évezredes belső szükségszerűségek, a hasznosság, célszerűség, a kéznél levő anyagok milyensége és az adott emberfajta ösztönös formaérzéke együttesen „dialektikus kölcsönhatásban" alakították ki. Éppen ezért hiába verejtékeznek építészeink és tudósaink az egyes szegény népek házai körül, túl kevés lényegbevágó különbséget tudnak felfedezni. Csak a díszítésekben van inkább lényeges különbség. A ház – azt hiszem – minden népnél kunyhóból fejlődött. Anyaga pedig köves vidéken a kő, pusztaságban a sár, erdőben a fa és cserjésekben a gizgaz. A „stílusok" majd csak később születnek, részben valóságos igényekből, részben „eszmei" befolyások következtében. És persze, néha és néhol valóban célszerű szempontokból, de néha és néhol csak sznobisztikus utánzási vágyból születtek meg az iskolák és a formák. De ezek inkább csak az urak, a gazdagok és az uralkodók meg a közösségek, állam, egyház, egyesületek épületeire érvényesek. Az egy-két szobás parasztházak akár fából, kőből vagy sárból épültek, túl kevés

változatot adnak. A tájolás és a település parancsai, udvar, utca és faluképző törvényei határozzák meg a házak lehetséges formáját. Kertszerűen lazán szétszórt településeken több a szabadság, forma és tájolás szempontjából is, de a zárt utcarendű falvakban legyen az magyar vagy német földön, kevés lehetőség van az egyénieskedésre. Kész nevetség, sőt botrány volna például az egytraktusos hosszú paraszthházak között, ha valamelyik házat arccal építenék a hátulsó szomszéd felé s belátnának az asszonyok egymás pitarába, a férfiak egymás istállójába. Alföldi falvainkban még az utcára háttal álló házak is furcsák, idegenszerűek, ellenszenvesek és értéktelenebbek a többinél.

A valódi paraszti és az igazi úri építkezés között az egész világon nagy különbség van. Nemcsak azért, mert a paraszti építkezésben valóban csak a hasznosság, célszerűség és helyi anyagszerűség diktál, nemcsak azért, hogy az építkezésben egyáltalán nincsenek „eszmék", külső irányító kulturális vagy éppen civilizációs szempontok, hanem főleg azért, mert a paraszt „épít", az úr és a polgár pedig „építtet". A parasztnak csak arra szükséges a lakás, hogy a családjának és a jószágának „hajléka" legyen, az úrnak és a polgárnak a ház társadalmi, reprezentációs szerepet is kell hogy betöltsön. Az úrnak, s még a polgárnak is a ház vagyont, rangot, hatalmat is jelent, a parasztnak csak lakást, vagy mint a magyar mondja „szállást", tanyát. És ami a fő különbség s az építkezés formájánál lényegbevágó, az „építő", tehát a paraszt csak a saját hasznossági – esetleg fejlettebb fokon hagyományos közösségi ízlésbeli – elveit igyekszik az építésbe belevinni, anyagi ereje és az anyagszerűség lehetőségei szerint, de az „építtető", tehát az úr, legyen az főúr vagy nagypolgár, kishivatalnok vagy körülöttük élő irodaszolga, már kívülről, eszmékből, kultúrtörténeti irányokból vagy a legfrissebb „modern" iskolákból szerzi építtető elveit és ezekből alakítja ki ízlését is.

A paraszt házában hasznosság és ösztönösség, tehát hagyományos ízlés egyesül, amíg életformája meg nem hasonlik. Akinek módja van, ezt fejleszti ki s akinek nincs módja, ezt utánozza, az

építtető úr és polgár tanulja vagy szerzett műveltségéből eredetieskedi ki azt az épületet, ami neki tetszik. Így utánozzák ma az altiszt-kispolgárok szoba-konyhás házikói a középosztályiak városszéli villáit, a középosztályiak és polgárok villái meg a főurak kastélyait. Természetesen, ha a paraszt belekerül a társadalmi emelkedés sodrába, így utánozza ő is az urak és polgárok városi, főutcai házait.

Ebben a káoszban rendet teremteni, a tisztult ízlésű nagy építészek célszerűségi és esztétikai szempontjait érvényesíteni a mai, magántulajdonos polgári rendben teljesen lehetetlen. Amíg magánépíttetők – urak és polgárok – lesznek, az építészeti káosz, az ízléstelenség és sznobizmus sem szűnhetik meg. Az építészeti gondolat pedig csak középítkezéseknél, ott is csak ha nem paragrafusokba kapaszkodó, akadémikus, eklektikus kezekben van a kormány, esetleg még – furcsa ellentmondás! – tőkés bérházépítkezéseknél érvényesülhet. Persze, csak addig a határig, ameddig az üzleti szempont, a jövedelmezőség engedi. Olyan nagyurak, akik költségre való tekintet nélkül az építészekre bíznák, hogy kedvük és ízlésük szerint dolgozzanak s valósítsák meg nagyvonalú terveiket, szárnyaló építő eszméiket, ma nemigen vannak. Számlálatlanul ma a milliókat senki se dobja ki. Amióta a közvagyont és a magánvagyont a polgári korszak elég szigorúan elválasztotta, azóta a nagyúri szeszély, ízlés és nagyvonalúság nem érvényesülhet a köz rovására, mint néha és néhol a múltban. Nagy is aztán a versengés az építészek között, hogy modernül, ízlésesen és főleg olcsón építkezzenek s a vitazaj is főleg innen hangzik.

Ez azonban mindenképpen a városok és városi lakosok ügye. Márpedig lehetnek a városaink ragyogóak, tiszták s még ízlésesek és szépek is, ha a falusi és kisvárosi milliók továbbra is rossz és csúnya házakban laknak, a közösség szempontjából az építészeti válság továbbra is fennmarad. Röviden és egyszerűen: az egész magyar népet új és egészséges házakba kell költöztetni. Az egész országot újra kell építeni.

Ebből a szükséges nagy építkezésből eddig még az ONCSA-kísérleteken túl semmi sincs. Csupán csak lelkes építészek hadakoznak papíron – s egyelőre nem is annyira tervpapíron, mint újságpapíron –, hogy milyen ház is kellene a parasztnak.

Vannak, akik a civilizáció új eredményeit, összkomfortos beton- és üvegházait is be akarják vinni a parasztokhoz s jól szervezett gazdálkodás és mérsékelt mezei s főleg gépesített mezei munka mellett összkomfortos tanyaparadicsom vagy kertparadicsom képében látják a nép számára a „boldog jövőt". Vannak viszont, akik ezt ellenzik és a nép évezredes építészeti hagyományait akarják vagy szeretnék korszerűsíteni, anyagban és kivitelben maivá és méltóvá tenni.

Mindegyik csoport egy kissé mechanisztikusan, kívülről, a saját eszméi, és eszméi nyomán kialakult ízlése, sőt eszméi nyomán kialakult karrierérdekei szerint képzeli el a paraszt boldogítását. Az az „urbánus" építész, aki azt hiszi, hogy csak egy összkomfortos, gombnyomással működő kristálypalotában lehetne a paraszt boldog, éppúgy túloz, mint az a „népi" építész, aki azt hiszi, hogy csak a saját évezredes formái és hagyományos díszítései közt tudná elviselni a paraszt az életet. Mindegyik jellegzetes „házbanélő" gondolkodás. Mert bizony a valóság az, hogy a parasztnak, amíg bele nem fészkel a polgári egyénieskedés, a gangos házépítő kivagyiság és a hedonisztikus kényelmesség, a „lakályosság" utáni vágy, addig a házra van a legkevesebb gondja. Ahol már megindult közöttük a gangos-rangos házak építésében való versengés, vagy ahol kialakult bennük az életet csak az „élvezet" és a kényelem szempontjából néző életszemlélet, ott már baj van.

Magyarországon a parasztoknál ez még csak szórványos jelenség. Az ország paraszthházainak nagy többsége tájanként más-más változatot mutat, de egy-egy változaton belül kevés az eltérés. Ahogy mondtam, a célszerűségi szempontból való építésnél nem sok változat lehetséges. A paraszti életforma, az udvaron és szántóföldön való kettős gazdálkodás szükségszerűen alakította ki a legjobban megfelelő formát. Csak a díszítésekben,

cifraságokban lehet sok változat. De még ennek is van egy egészséges határa. Ahol már a díszítésben való eredetiség átcsap az egyénieskedésbe, ott már kezdődik a hanyatlás, akkor is, ha a nép csinálja s még akkor is, ha szépen csinálja. Székelyföld, Erdély, Alföld díszítőművészete építkezésben, ruhában, lakásban még reális, egészséges, Palócföldé és Sárközé ruhában már dekadencia. Építkezésben azonban még az egész ország parasztsága mértéktartó.

Ez persze csak azokra a házakra vonatkozik, amelyeket a parasztok maguk építenek és nem azokra, amelyeket gazdag polgár-parasztok építtetnek. A paraszt maga épít még akkor is, ha a mester csinálja a házát, míg a falu, a közösség építő törvényeit folytatja. Mesterek és munkások egy kultúra emberei. És csak akkor „építtet", ha összeül egy tudatlan, félművelt, sznob vagy szolgalelkű és a „buta paraszton" jó hasznot remélő építőmesterrel, hogy „no most pedig építünk egy olyan házat, amilyen senkinek sincs". Falvainkban, de főleg kisvárosainkban ma már sok ilyen módon épült ház van.

Az emberek boldogítása kívülről és felülről, különösen az olyan embereké, mint a magyar szegény parasztok, akik nem szobalakó, hanem mezei emberek, s akiknek a boldogságérzése megállt a tápláléknál és a ruhánál – nagyon nehéz dolog. Amíg a paraszt gazdálkodási és termelési formái meg nem változnak, amíg a paraszt ganajostérdű és sároscsizmájú, addig hiába építenének a számára – még ha ez nem volna gazdasági képtelenség is! – összkomfortos házakat, mert ez a két életforma nem fér össze. Nem boldogságot, hanem mérhetetlen bosszúságot okozna asszonynak, embernek, gyereknek. Amíg nincs minden lakásban állandó meleg víz és fürdőszoba és amíg nincs minden mezei munkásnak is és minden gyerekének is külön munkaruhája, addig kristálytiszta házakról ne ábrándozzunk.

De annak, hogy minden háznál meleg víz, fürdőszoba és az egész családnak elegendő lakótér legyen, Magyarországon egy nagy akadálya van: a fűtőanyag hiánya. Nem tudom hogy az elektromossággal mi mindent lehet még megcsinálni, egyelőre

úgy áll a helyzet, hogy az egész magyar népet modern, jól fűtött lakásokba költöztetni: távoli ábránd. S még ezen túl is meggondolni való, hogy a társadalmi munkamegosztás és az anyagokkal való jó gazdálkodás nem előbbrevaló parancsok-e, mint a közönséges kényelmi szempontok, amelyek egyrészt végtelenek s végső soron nevetségesek, másrészt nem dolgozó emberek, hanem urak és polgárok indították meg és azok vitték helytelen, életellenes, dekadens irányba.

Lássunk csak néhány konkrét példát:

Volna-e értelme az olyan tüzelőben szegény vidéken, mint a Magyar Alföld, minden lakásban fürdőszobát tartani? Nem jobb volna-e elegendő és elhelyezés szempontjából okosan épített közfürdő?

Volna-e értelme az olyan vidékeken, mint az egész eurázsiai pusztaság, és persze a magyar földön is, üvegből és betonból építeni a házakat, holott itt évente 8–9 hónapon át kellene az ilyen házakat fűteni? Nem volna-e kár azért a mérhetetlen menynyiségű fűtőanyagért, még ha egyáltalán nagy munkával előszerezhetnénk is? Mennyi hiábavaló munka kényelmi s hozzá hiábavaló dologért! Persze könnyű annak modern terveket készíteni, aki nem maga bányássza a szenet s nem maga irtja a fát 30–40 fokos hideg teleken.

Mert vajon nem okosabb és gazdaságosabb volna-e a télen jéghideg, nyáron kemencemeleg betonpaloták helyett hatalmas, vastagfalú, télen enyhe, nyáron hűvös házakat építeni kőből és vályogból, vagy ami anyag éppen helyben van? Olyan házakra gondolok, mint a régi magyar udvarházak voltak, csak persze ablakok, szellőzés és fűtőlehetőség szempontjából korszerűbb berendezéssel.

Másik meggondolandó kérdés: nem okosabb volna-e a házak túlzott üvegezése helyett mentől többet a szabadban élni, mint ma is a parasztok, s ha már olyan jó dolgunk volna, hogy időnkből és pénzünkből telne, vizek mellett vagy lombos kertekben nyári kunyhókat építeni? Télire meg nem jobb volna-e az ilyen enyhe, vastagfalú házakba húzódni? A teljes világosság után való

vágyakozás ezen a tájon, télidőben, úgyis hiábavaló, mert a nappalok háromnegyede borult s az üvegfalakon sem süt be a nap. A túlságosan világosra tervezett, túlüveges házak jellegzetes „irodagondolkozás"-ból születtek s a nyugati szűk, zsúfolt, dohos és sötét épületek hiányérzetét fejezik ki. Olyan emberek vágyait fejezik ki, akik télen-nyáron zárt helyiségben, mesterséges világítás mellett robotolnak. De minek kellene a szabad levegőn dolgozó parasztnak és mezei munkásnak ilyen világos lakás? Ellenkezőleg és igenis a nappali túlságos fény és az éles levegő, a természettel való nem mindig barátságos küzdelem után megpihenésképpen az ember csendes és sötét helyre vágyik. S valóban nagyon helyes például a holdat a lehetőség szerint kirekeszteni a hálószobából, mert megrontja az éjszakákat, zavarja a dolgozó embernek nagyon szükséges egészséges alvást.

Ismétlem: az a gondolkodás, hogy a ház, a jó, szép, egészséges lakás a boldogság alapfeltétele, jellegzetes építészillúzió. Az való igaz, hogy a lakásnélküliség, otthontalanság a legnagyobb boldogtalanság, de a jó lakás mégsem boldogság. Ahogyan szaporodnak a szobák, bútorok és ruhák, úgy növekedik a velük való bosszúság is. A szép és nagy lakások után való vágy megint jellegzetes úri gondolkodás. Csak azok tehetik, akiknek cseléd-jeik vannak. De minek kellene a dolgozó embernek és feleségének 3–4 szoba, amikor kettőben is elférnek. Látjuk ma a városon is, hogy a jól kereső munkások és az olyan hivatalnokcsaládok, ahol az asszony is dolgozni jár, kénytelenek cselédet vagy bejárónőt tartani, hogy a szép lakást rendben tarthassák. Márpedig az olyan higiéniát, tisztaságot vissza kell utasítanunk, amelyhez más emberek, asszonyok, lányok rabszolgamunkája kell. Vagy közös lakásokban lakjunk, vagy minden asszony annyi szobát, bútort és ruhát tartson, amelynek a tisztántartásával megbír.

Sok ilyen megbeszélni való szempont volna még, ha a népi építészet egyszer már túljutna az akadémikus vitákon s csakugyan az építéshez foghatna. De egy fő szempontot még akkor is, minden más szempont fölött érvényesíteni kellene. Ti. az emberek

ösztönös ízlését, vérmérsékletét, valóságos boldogságigényét, egyszóval azokat az illúziókat, amelyeket élete mindennapjaiban táplál és melenget, figyelembe kell venni.

Éppen ezért az építés nem egyszerű racionális feladat, nem elég hozzá még a legtökéletesebb technikai ésszerűség és a jól megfogott anyagszerűség sem, mert mindenekfelett ott van a fő kérdés, amiért az egész van, amiért egyáltalán építünk s ez az, hogy jól érzi-e magát benne az ember?

Ennek a jólérzésnek sok mindenféle előfeltétele van, amelyek az építészeten kívül esnek. S nem is mind az anyagi ellátottság ilyen vagy olyan fokától függ. Az anyagi ellátottság persze az élet alapja, a megmaradás legelső feltétele. De ez olyan magától értetődő, hogy ha megvan, észre se veszi, de ha nincs, a hiányérzet állandóan kínozza az embert. Ismétlem hát: az anyagi ellátottság az alapfeltétele annak, hogy jól érezze magát az ember, mozgékony, dinamikus legyen a teste és szárnyaló, szabad legyen a lelke. Azonban ezen túl a jóérzés feltételei közé tartozik az ízlés, a színekben, formákban való megnyugtató, pihentető érzés.

Például anélkül, hogy önkényes misztifikáció területére botorkálnánk, nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy a magyar népnek is van néhány ilyen beidegzett, szerzett forma- és színérzéke. Mert lehet ugyan, hogy a házak fehér színét csak az anyagszükség egyszerű törvényei alakították ki, az Alföldön nem lévén még festéshez való sárgaföld sem, de mégiscsak alaptörvény, hogy a magyar parasztház régi idők óta fehér színű. Persze ez sűrű meszelést követel, ez meg sok munkát és résenállást jelent az asszonyoknak. De a magyar nép nem hagyja el magát, résenálló, dolgos nép s úgy látszik, elbírta a fehér ház munkagondjait is. Csak most tud már terjedni a festés. Indoka: nem kell olyan sűrűn meszelni. De vajon nem jobb volna-e sűrűn meszelni, mint a festés vagy tapéta alatt férgeket, gombákat, molyokat nevelni.

Másik ilyen magyar jellegzetesség: a „földhözragadtság". A mi népünk nemigen vágyik felfelé: nem épít emeletes házakat.

Vágyai közt nemigen szerepel, hacsak rang és üzleti jövedelem szempontjából nem, de lakás szempontjából igazán nem szerepel az emeletes ház. Falvainkban nemcsak a nemesi udvarházak, de a gazdag parasztok házai is inkább széjjelfele terjeszkednek. Udvarokat, portákat vásárolnak egybe, de a magasba nem törekednek.

Még egy s legfőbb megjegyzésem: mindegy, hogy szerezte-e vagy vele született, de a magyarnak határozott s már ösztönösnek nevezhető szépérzéke van. De ezt inkább csak az a szó jelzi, hogy „csinos" és „takaros". A csinos lány, takaros fiú, a csinos csikó és takaros ház a magyar esztétikában úgy uralkodik, hogy elfoglalja a szép helyét, amely másodsorba szorul s inkább csak a külsőségekre, színre, díszítésre vonatkozik. A teljes lényeg: az alak, a forma jelzése inkább a takaros. Szép lány lehet az is, akinek csak az arca szép, de a takaros, csinos az egész embert jelenti.

Nos, a magyar szépségeszményt, a takarosságot, a kemény, határozott, zárt, arányos formák jellemzik. A kissé ellapuló, lomhán szétterülő, csapottvégű szlávos házak és a rideg, merev oromzatos németes házak az egész országból eltűnőben vannak s még az Alföldön is a székelyek hegyes, kemény, zárt formái veszik át az uralkodó jelleget. Persze csak ott, ahol a paraszti építkezés még a saját törvényeit követi. Ezek a zárt, hegyes formák az Alföldön derűssé, meleggé, közvetlenné olvadnak, a Dunántúlon néhol szlávosra lágyulnak, néhol germánosra merevednek.

Ne keressük emögött a romantikát, mindezeknek megvan a reális oka is. A székelyek hegyes formái a téli hó terhe ellen védik a házat, s a románokéi is ilyenek. De vigyázzunk: a szászok majdnem ezer év óta még mindig a saját otthoni építő törvényeiket követik. Ugyancsak az Alföldön a szemem láttára építik át a csapottvégű, szlávos kinézésű házakat derűs, arányos szegletesre. Miért? A Dunántúlon rengeteg forma hadakozik, szlávos lomhaság, magyar takarosság, germános merevség, kozmopolita nyugati formátlanság, erős, nehéz udvarházvaskosság: mi itt a magyarázat? Ez a káosz nem a magyar forma születését jelzi-e?

Most kell hát résen lenni az építészeknek, és törvényeken és valóságos építéseken keresztül érvényre juttatni (de korszerű technikai újításokkal) ezt a bomladozó magyar formát. Az ONCSA némi merevséggel s a többi parasztok által utánozhatatlan szerkezeti újítással ezt csinálja. De ez kevés.

Nos, ha igaz az, amit itt a magyar ízlésről és formaérzékről mondtam (én úgy érzem, igaz, de utána kell nézni, nem a faji elfogultság beszél-e belőlem), ha a magyar ember csakugyan sajátos szépérzékkel rendelkezik, akkor miért is kellene őt ízlése és szépérzéke ellenére boldogítani? A magyar ember ugyan a házra nem túl sok gondot fordít, mert nem kicsinyes és a jót igen hamar megszokja bármely színben vagy formában, de miért ne szolgálja az építész a nép ösztönös ízlését? Miért ne lehetne ezekbe a formákba belevinni azt a korszerű tartalmat, ami az egészséges élethez már nélkülözhetetlen? Miért kellene kiforgatni ízléséből és hagyományos formaérzékéből, hiszen tudjuk, hogy az ember is olyan állat, akit ösztöne ellen nagyon nehéz boldogítani.

Egyébként annak örüljünk, ha a népünk többsége még ilyen. Mert az a nép már menthetetlen, amelyet puszta észérvekkel, ideákkal is lehet vezetni és „boldogítani". Az ilyen nép a racionális újításoknak már nem tud mérséklő bölcsességgel ellenállni, mivel pedig az észnek az a furcsa tulajdonsága van, hogy önmagának mindig ellentmond: az ilyen nép élete végül a káoszba fordul. A józan ész, az igazi ráció az, amely nem öncélú, hanem az ösztönös élni akarást, a rugalmas életvágyat szolgálja.

MAGUNK DOLGÁRÓL

Mondjuk meg őszintén, ennek a kicsi újságnak a szűkös és becses oldalain túl sokat beszélünk a magunk dolgáról. Mivel azonban az olvasók egy része, akik szívvel-lélekkel a lap mellett állnak, újra és újra felvetik a kérdést, hogy a *Szabad Szó*t napilappá kellene fejleszteni, s hogy így kellene, úgy kellene, ezt kellene, azt kellene, ismét és ismét beszélni kell a magunk dolgáról. Bár ott tartanánk már, hogy csak az ország és a nép dolgairól beszélhetnénk és eredményesen beszélhetnénk.

Most azt is mondjuk meg őszintén, hogy azokat a biztató szókat a szebb és jobb jövőről, amelyeket az írók és a levelező munkatársak hétről hétre, sőt most már évről évre hangoztatnak, a fáradt hitetlenségben élő tömegek nem veszik eléggé komolyan. Szó, szó mehet a többi után – mondja a saját gondjaiba, bajaiba süllyedt ember, és ha el is olvassa, utána megint megyen a saját bajai után. Megyen, hogy megszerezze valahogyan a holnapi kenyeret, vagy ha az megvan, egy kis szalonnát is sikerítsen hozzá. Esetleg inget a gyerekeire vagy talpat a csizmája alá és így tovább, kinek mi a sok baj között a legeslegelső.

Sok, nagyon sok oka van a népnek a hitetlenségre. Egy az, hogy ezt a szebb, jobb jövőt nemcsak mi hangoztatjuk, hanem rajtunk kívül az ország ezer meg ezer újságírója, politikusa, papja és tanítója – és bizony már régi idők óta. De a hirdetett és várt új és jobb világ vagy nem jött, vagy ha jött is, csak új volt, de nem jobb. Csak a bajok lettek másfélék, elviselésük azonban nem könnyebbedett.

Más ok az, hogy a népnek nincs a kezében semmi megfogható bizonyíték arról, hogy majd a mi szavunk eredményesebb lesz, mint a többieké volt. Az a szellemi és politikai irány, amelyet a *Szabad Szó* képvisel, soha nem jutott még a hatalomnak a közelébe se, nemhogy a kormányzásban szava lehetett volna. Így hát nem tud semmi látható bizonyítékot adni arról, hogy ő különb volna, mint a többi. Az írók kitehetik a lelküket: a néptömegek egyik része – sajnos, ez idő szerint talán a nagyobbik része – sem

hisz nekik. S az nem vigasztalás, hogy másoknak se hisz, mert ez azt jelenti, nem törődik a sorsával. Bizony, az az igazság, hogy a nép se sok erőt, akaratot és szívósságot mutatott eddig a jobb jövőért való küzdelemben. A sokszor újrakezdett és mindig szét-hullott paraszti mozgalmak a bizonyítékok erre.

Mi azonban mégis azt mondjuk: ha ezen a földön, mely elég jó termőföld s elég tágas is, mert még nem vagyunk túl sokan rajta, nem tudunk a magunk, vagy legalább gyerekeink számára jobb és szabadabb életet teremteni: akkor nem ér ez a kínlódás semmit, csapjuk oda az egészet, hadd próbálják meg mások.

Persze, ezt csak haragunkban vagy elkeseredésünkben mondjuk, de nem tesszük. Itt-ott egy-egy ember itthagyja ezt az országot, önként meghal vagy kivándorol, a nagy többség azonban dolgozik, küszködik és főleg reménykedik tovább. Küszködne és reménykedne még akkor is, ha sokkal rosszabb sorsban élne, mint ahogy vannak népek a világon, nem is milliók, hanem százmilliók, amelyek rosszabb sorsban élnek. S hozzá igazi jóravaló, dolgos népek, nem cigányféle emberek. Kína, India, Arábia, Perzsia stb. népei is továbbviszik az életet, akármilyen keserves is. Ez az élet sorja, s ha az egyik ember leteszi, a másik, az ország és a világ millió és millió parasztja továbbviszi az idők végezetéig.

Ha tehát így áll a helyzet, ha az élet sorja a küzdés és reménykedés, akkor mi is joggal reménykedhetünk. Hát az a nagy remény, hogy egyszer majd mindnyájunk sora jobb lesz, hiábavalóbb volna, mint azok az apró remények, amelyek a szegény embert napról napra táplálják, s melyek olyanok, hogy – mondjuk – jövőre jobb termés lesz, a nyár sem lesz olyan meleg, a tél sem lesz olyan hideg, s a hízónak való nem döglik meg és szalonnánk is lesz, de tán a tyúk se döglik meg, s ha jó ára is lesz, inget is veszünk a tojás árából – ha lesz – és így tovább. Mert ezek az apró remények, amelyek a szegény embert életben és valamelyes munkakedvben tartják.

Hát ha ezekben az apró reményekben – ezer csalódás után is – mindig újra tudunk hinni, abban a szép és nagy reményben,

hogy az egész magyar nép sorsa jobbra fordul egyszer – nem hihetnénk? Egy ember élete, igaz, nagyon rövid idő, a történelem pedig – sajnos – ritkán vált, de ha vált néha, hosszú időre vált. Az előző világháború csak kezdete volt a zűrzavaroknak, s a közben eltelt húsz esztendő egy ember életében nagy idő, mert a szép és drága fiatalság hamar elrepül, s érthető, ha az idősebb nemzedék már elfáradt, de a történelemben, a nemzet életében a húsz év csak egy múló pillanat. Lehetetlen, hogy a zavar után ne jöjjön a tisztulás, a jobb, szabadabb élet.

Mi magunk is fáradt, megviselt emberek vagyunk. Mi is átestünk már sok-sok csalódáson és mégis hiszünk a magyar nép jobb jövőjében. De még ha nem hinnénk is a közeli javulásban, rongy emberek volnánk, ha nem szolgálnánk gyerekeink és népünk jobb jövőjét. Márpedig a rongy ember is csakúgy meghal egyszer, mint a jó és becsületes ember. Érdemes akkor rongy embernek lenni?

Aztán azt is bizonyára sokan és sokszor hánytorgatják, s nem jogtalanul, hogy mindig csak beszélünk a szervezkedésről már évek, évtizedek óta, és mégsem történik semmi. A bajok a fejünkre nőnek s egészen elnyelnek bennünket, s csak a szó folyik, de tett semmi. A nép bajai: adó, ruha, lábbeli, tüzelő, föld, magas árak körül folyton szaporodnak s az egyes ember tehetetlen velük szemben, de a szervezet sem születik meg, hogy cselekedne az egyes ember helyett.

Ez is igaz. Okait nehéz volna felsorolni, de az értelmes ember úgyis tudja, s ha tudja, mondja meg a másiknak is.

Azonban erre is azt mondom: ha nem is sok, de valami mégis van már. A szervezetek is épülnek lassan-lassan, de ami a fő: a lelki szerveződés nagy arányokban folyik. A *Szabad Szó* is, mások is, írók és könyvek is ezen munkálkodnak.

És ez a lelki szerveződés éppoly fontos, mint a gyakorlati. Enélkül a szervezetek is életképtelen, kapkodó, szalmaláng intézmények lehetnének, mint a múltban voltak. Ha a *Szabad Szó* olvasói, ezrei, tízezrei – s ha teljesítjük kötelességünket? –, száz-

ezrei lelkileg eggyé szerveződnek, ha egyféleképpen gondolkodnak az ország, a világ és saját dolgaikról, ez már nagy eredmény. Többet ér ez, mintha mindenkinek egyszínű tagsági könyv volna a zsebében, de a feje mindenkinek másfele járna és a szíve mindenkinek másfelé húzna.

Tudni kell hát, hogy ha a lap egyelőre nem is lehet napilappá, s ha nem is tömörül mögötte első intésre sokmilliós paraszti tömeg a maga egészében, de ha hű és becsületes: célját elérheti. Addig pedig tudni kell, hogy ez a kis lap ma minden: újság, párt, szervezet, szellemi központ, s így becsüljük meg, így gondolkozzunk róla. És ami a fő, így terjesszük jó hírét és becsületét. Nem már magáért e néhány sovány kis oldalakért, hanem a benne levő szép nagy ígéretért: a jobb magyar jövendőért.

MUNKÁSIRODALOM

A kérdés körül már nagyon sok vita folyt. Nagyon sokan megmondották már, hogy a szellem és ennek művészi kifejezője, az irodalom, legmagasabb igényében egyetemes emberi: felüláll fajtákon és osztályokon.

Ez igaz. Minden vita felesleges. De az is igaz, hogy mindamellett ennek az egyetemes irodalomnak az emberei, ha irodalomról beszélnek, így beszélnek: orosz irodalom, német, angol, francia, kínai és természetesen – magyar irodalom.

És ez nemcsak örökölt szóhasználat dolga. Mindaddig, amíg az emberiség nemzetekre oszlik, minden nemzetnek külön irodalma lesz, még ha társadalmi és esztétikai eszméi ugyanazok lennének is. A szellem a földön áll és a magasságba emelkedik. Átnéz az emberi határokon, de talpával ott marad: Anteusként a földtől kapja erejét. Az irodalom dialektikus kölcsönhatások összege: az egyént – az írót – népe fölé emeli, s a népet – ha megérti és követi az írót – az egyetemes emberiség felé vezeti. Az első igazság – az elméleti – nem semmisíti meg a másodikat, a gyakorlatit, sőt éppen csak ebben valósulhat meg: nemzeti formában nemzetközi, vagy ha jobban tetszik, egyetemes emberi tartalom.

Ez közhely a nemzeti irodalmak dolgában. Itt azonban a nagy vita azon folyik: van-e szükség a valóban meglevő nemzeti irodalmakon belül külön munkás- vagy parasztirodalomra?

Ez a kérdés nem kérdés. Az irodalom nem szükségesség és nem akart program, az irodalom: élet. Ha van, akkor van s azon nem is lehet vitatkozni, hogy kell-e vagy legyen-e. Az irodalmat nem „csinálják", az irodalmat nem „művelik": az irodalom születik. Ha egy-egy nép paraszti vagy munkástehetségei eljutnak odáig, hogy kifejezhetik egyéni élményeiket és véleményeiket, s ezeket a közösség – legalább a saját osztályközösségük – a magáénak fogadja el, és ha ez a kifejezés méltó az egyetemes irodalomhoz formában és szellemi színvonalban, akkor ehhez természetadta joguk van. Az igazi irodalom, ahogy mondtam,

az élet elemi áradása; a társadalomból buggyan fel, abból táplálkozik és abból növekedik, amit onnan szívhat.

Inkább hát csak az a kérdés, hogy a magyar irodalmon belül az ún. „osztályirodalom", a paraszti vagy munkásirodalom mesterségesen tenyésztett üvegházi növények-e, világnézeti és politikai mozgalmak szülték-e őket, vagy pedig a magyar valóság, az ősidők óta osztályokra tagolt magyar nép feltörő életereje jelentkezik-e bennük. Ha igen, akkor létezésük nem akadémikus okoskodások dolga, hanem a történelemé. Amit a történelem teremt, az már valóság: életjogáról nem lehet vita.

A paraszti irodalomról, az ún „népi" irodalom valóban osztályjellegű árnyalatáról ma már még gyűlölködő ellenfelei is elismerik, hogy van, és már-már történelmi jelentőségű szellemi ébredés előkészítője lehet. Már nem a létét vitatják, hanem az igazát és eszközei, módszerei, nyelvezete, „frazeológiája" helyességét tagadják.

Nem kell itt az írókra és a művekre hivatkoznom, hiszen ma már nem a paraszti irodalom elismertetéséről van szó, hanem arról, hogy azért ne lépjen fel ez a paraszti irodalom olyan igénynyel, hogy „én vagyok s rajtam kívül nincsen semmi". A polgári irodalom és a régi középosztályi vagy éppen „dzsentri"-irodalom védelmi helyzetbe szorult, akárcsak a mögöttük levő osztály s akarva-akaratlanul a létjogát bizonyítgatja. Ha be tudja bizonyítani, ha nem vitacikkekkel és kritikai szurkálásokkal, hanem nagy és a közösségre is fontos művekkel tudja bizonyítani, akkor van létjogosultsága, ha nem tudja, akkor nincs. Az irodalompolitika még nem irodalom. Ez persze a paraszti és munkásirodalomra is érvényes, de a művekben már megszületett irodalomnak szükségképpen van irodalompolitikája. Ezt csupán csak avval is megteremti, hogy létezik, hogy van, hogy már közéleti tényező, helyet szorít magának és kimozdít másokat. Mondhatjuk, hogy minden irodalmi mozgalom irodalompolitikáját ellenfelei teremtik meg, akik, birtokon belül lévén, nemcsak művekkel, sőt sokszor nem is művekkel, hanem irodalmon kívüli eszközökkel, néha éppen hatalmi szóval és gazdasági

eszközökkel védik szellemi tekintélyüket és anyagi biztonságukat.

A munkásirodalom dolga még nem ilyen tiszta. Az ipari munkásság régebben felébredt, mint a parasztság, osztályöntudathoz jutott, erősen szervezkedett a nemzeti határokon belül, de a nemzeti határokon keresztül is, mozgalma egyetemes emberi igényű, de ehhez az igényhez méltó szellemi kifejezése, irodalma még nincs. Néhány nagy író munkájától eltekintve a mozgalmi és világnézeti agitáció még nem tudott egyetemes szellemi értékké nemesedni. Legmagasabb formáját Gorkijnál érte el, éppen annak a népnek az írójánál, amely legelőször kísérelte meg a szocializmus megvalósítását. Tehát még ez sem véletlen.

Igaz, van a világon egy igen hatalmas „progresszív" irodalom, amely nemcsak rokonszenvezik a munkássággal, hanem harcol is érte, sőt harcol vele együtt, de íróinak jó része nem munkásszármazású s irodalmi munkásságuk is inkább humanista jellegű, mintsem sajátos munkásirodalom volna. A munkásszármazású írók, még a legnagyobbak is, akiket az egész világ ismer: Knut Hamsun, Jack London nem a munkásosztály élményvilágát, hanem csak a feltörekvő magános autodidakta életsorsát fejezték ki. Ennél tovább jutott a magyar Kassák is és nemcsak fegyelmezett harcos magatartásával, hanem a munkáséletet és -mozgalmat együtt ábrázoló írásaival is. Panait Istrati megrekedt az irodalmár-anarchizmusban, amely alig több a polgári írók bohém felelőtlenségénél. Egyedül B. Traven jutott el az igazi munkásíró feladatához, de még ő sem az a nagy epikus, akinek jönnie kellene. A részleteket kitűnően ábrázolja, élményei valódi munkásélmények, de hiányzik belőle a nagyvonalú távlatos ábrázoló képesség. Írásai nem annyira a munkássors könyörtelen törvényszerűségeit ábrázolják, mint a „bátor szegényember" kalandjait.

A nyugati népek munkásirodalmát nem is lehet elválasztani a harcos „haladó" irodalomtól. S ott, ha van, nem munkásirodalom, hanem szocialista irodalom a neve.

Ez különben magától értetődő. A nyugati és északi népeknél a munkás- és parasztgyerek, ha tehetséges, végigjárja az iskolá-

kat és nem munkás, hanem értelmiségi ember lesz. S ha író, szólhat osztálya nevében úgy is, ha nem áll a munkapad mellett. Az aztán más kérdés, hogy személyes élmények nélkül ki lehet-e igazán, teljes mélységében és minden árnyalatában fejezni a munkássorsot, avagy csak a jószándékú altruista szánakozó vagy felfedező, meghökkentő zolai naturalista ábrázoláshoz juthat el a munkáséleten kívül álló író. Az eddigiek, a legnagyobbak, Zolán kívül Barbusse, Romain Rolland, Ignazio Silone, Malraux, Upton Sinclair stb. azt bizonyítják, hogy szocialista, harcos, forradalmár minden író lehet, akiben megvan hozzá a tehetség és a lélek, de munkásíró csak az lehet, akinek munkáselményei is vannak.

Ezek azonban vitatható megállapítások: térjünk vissza a magunk dolgához. Nem az a kérdés, hogy kell-e külön munkásirodalom, hanem az, hogy tud-e lenni magyar munkásirodalom. Van-e a magyar munkásságban olyan külön valóság, amit kifejezni az egyetemes irodalom gazdagodása lenne és vannak-e a magyar munkásságban olyan tehetségek, akik ezt ki is tudják fejezni? Legalább úgy, mint a polgárok a magukét s a parasztok a magukét.

Nincsen hát értelme előre kitervezett utasításokat adni, hogy mit írjon vagy tegyen a munkásszármazású író. A paraszti íróknak se adott ilyen elméleti utasítást senki. Jól fogadták vagy nem jól fogadták, bábáskodó rokonszenvvel vagy a Göre Gábor-i jelenségeknek kijáró kuncogó érdeklődéssel nézték első mozdulatait, az ma már mindegy, mert benne elemi erők, rég lefojtott erők törtek fel. Olyan friss indulattal, hogy a paraszti irodalom néhány év alatt történelmi jelenség lett. Megnőtt az önbizalma: benne az elfeledett, tanulatlan és szervezetlen paraszti magyar nép szólalt meg. A mai népi irodalomnak ez a paraszti frisseség volt az első mozdulata, paraszti tehetségek törtek utat az irodalom világában, parasztokról szóló művek lettek az utolsó negyedszázad szép, nagy és fontos könyvei, végül ez a paraszti indulat magával ragadta a nem paraszti magyar tehetségek némelyikét is. Így tágult népi irodalommá s hisszük, így tágul magyar nemzeti s

végül legnagyobb műveiben egyetemes emberi irodalommá az osztályirodalomnak indult paraszti irodalom.

Parasztokról szóló irodalom eddig is volt. Nemcsak Ady, Móricz, Szabó Dezső, hanem minden magyar író szívesen írt a parasztról, ki-ki világnézete és tehetsége szerint: igazul és még igazabbul. Azonban a döntő különbség, hogy a régebbi irodalom csak parasztokról szóló irodalom volt. Kívülről jött „altruisztikus", segítő jószándék mozgatta, simogató, szeretettel korholgató vagy lelkendezve áradozó népszeretet állott mögötte. Még a paraszti származású Petőfi és Arany hangjában is volt ilyen kívülről simogató íz. A mostani parasztirodalom alaphangja már nem az „altruizmus", nem a simogató jószándék, hanem a belülről szóló forró szolidaritás és zord felelősségérzet. Ez van nemcsak az iskolázatlan paraszti íróknál, hanem az iskolázott parasztfiaknál: Darvasnál, Illyésnél, Erdei Ferencnél, de még a középosztályi származású Kodolányinál, Németh Lászlónál, Remenyik Zsigmondnál is. Utóbbiak, ha parasztokról írnak, bűntudattal írnak.

A paraszti osztályirodalom útja hát világos példa arra, hogy osztályirodalomból is lehet magas irodalom. Az igazi társadalmi erők természeti erők elemiségével törnek fel, és nem kérdezik az újságírókat és irodalomtanárokat, de még a politikusokat és akadémikusokat sem, hogy van-e rájuk szükség, van-e „létjogosultságuk".

Itt inkább az a kérdés, hogy a próbálkozó, jelentkező magyar munkásirodalom ilyen elemi erejű szellemi áradás-e vagy csak akart, bágyatag propagandisztikus kísérletezés?

Ezt majd a próba dönti el. Eddig még a világirodalomban nincs meggyőző példa arra, hogy az ipari munkásságban, a polgártól különböző másik „urbánus" osztályban van-e sajátos szellemi erő, van-e benne a politikai jelszavaktól függetlenül is élő emberi élményvilág, ízlés, észjárás, valódi emberi tartalom. Még az orosz munkásságnak is csak az egy Gorkij volt, mert mire a harcos munkásirodalom kialakulhatott volna, birtokon belül kerültek s az orosz szocialista irodalom egy csapásra az

orosz nép irodalma lett, mert más orosz irodalom többé nem volt.

A magyar munkásság még nem jutott odáig, hogy harcos szándékai megvalósulhattak volna. Éppen ezért irodalmi próbálkozásai nemcsak harcos, hanem néha és némelyeknél egyenesen agitációs kísérletek voltak. A régiek közül Kassák emelkedett a legmagasabbra. Erősen külföldi hatások alatt állott, de egymásután vészelte át az izmusokat s ma lehiggadt, szinte már konzervatív humanista ember. A munkásélet teljes, mély, sokrétű ábrázolásával adós maradt.

József Attila költő volt s ő már nem a kívülről néző, altruista irodalmár hangján szólt a munkáshoz. Erre nem is volt belső indoka, hiszen ő maga is sorstárs – proletár – volt, de azért őt mégsem lehet csak munkásköltőnek mondani. Őbenne ott volt a paraszt is, hiszen nemcsak hogy a faluról besodródott József Áron és Pőcze Borbála fia volt, de gyermekkorának jó részét is falun töltötte. Azonkívül értelmiségi ember is volt. Úgyhogy ő csak hűségében a munkásság költője, mint a nyugati nagyok, de írói mivoltában ő már az egész népé, éppúgy, mint Petőfi és Ady.

Az ipari munkásság az egész világon, de ma már Magyarországon is egy folyton szaporodó hatalmas osztály. Rövid időn belül a legnagyobb osztály lesz, létszámában és történelemformáló jelentőségében meghaladja a parasztságot is. Emberi és társas élményei sokoldalúak és nagyvonalúak, a gépekkel és a kemény anyaggal való viaskodás éppolyan mély élménye lehet az ipari munkásnak, mint a föld a parasztnak, ha vállalja a munkáséletformát. (Persze nem mind vállalja, azért van olyan nagy sikere a munkásságban a kispolgári karrier-irodalomnak és az úri vágyálmokat tápláló szalonponyvának.)

Igazi munkásirodalom valóságos emberi élmények és valóságos társas vélemények, vagyis világnézet nélkül nem lehet. Olvasás és gondolkozás útján szerzett műélményekből és politikai programokból nem emberformáló és világváltoztató, hanem csak napi használatra alkalmas, ún. „agitációs" irodalom születhetik.

Hogy aztán a munkásélmények irodalmi nívón íródnak-e meg és kifejezik-e az egyén dolgaiban a közösséget is, felemelik-e a harcos osztályembert az általános emberi felé: éppen az lesz a munkásirodalom próbája.

A többié is ez volt. Az irodalom őstémái, az ember ősélményei: a szerelem, halál és a végzet minden kor és minden osztály irodalmának örök témái voltak. De a hűbériség írói a hősi élményekkel színezték át ezeket, a polgárság írói az egyén szabadságvágyát hozták, a paraszti irodalom – a magyar is, a többi is – az ember és a természet örök harcát érzékelteti, a munkásirodalom az ember és a társadalom, az ember és a technika viszonyában kell hogy ábrázolja az igazi valóságot: élményeket, véleményeket, érzéseket, gátlásokat, igazságokat és ellentmondásokat: mindent. Ahogy József Attila mondja: „*Új nép, másfajta raj. | Másként ejtjük a szót, fejünkön | másként tapad a haj. | Nem isten, nem is az ész, hanem | a szén, vas és olaj.*"

Hogy pedig ezt a megírásra váró munkásvilágot, munkásélményt csak munkásszármazású vagy munkáséletű írók írhatnák meg, arról nem is szabad beszélni. Írja meg, aki tudja, polgár vagy arisztokrata: ám lássuk, mert eddig nem láttuk. (Persze, én kételkedem benne, hogy személyes élmények nélkül hiteles művek, érvényes ábrázolások születhetnének.)

Azonban a munkásírónak nehezebb a helyzete, mint a parasztnak, hiába él a technikai civilizáció közepében. Ott van mindjárt a saját harcos mozgalma, szervezete és annak a zárt világnézete. Ahogy mondtam, az igazi életképes irodalom úgy tör fel és úgy árad széjjel, mint a természeti erők, de a munkásirodalom áradását, szabadságát erősen gátolják a külső akadályokon túl is a folytonos önellenőrzés aggályai, az elméleti és mozgalmi meggondolások. A munkásirodalomnak már eleve a fegyelemben kellene szabadnak lennie. Ezért van világszerte annyi vita és félreértés a szervezetek és szocialista írók közt. Az író az igazság katonája, a szervezet meg a harc eszköze: ekörül néha sorrendi zavar keletkezik s a közösség és a történelem szempontjából nem

is mindig az írónak van igaza. (Ti.: akkor, ha aggályoskodó bölcsességével gátolja a továbblépő tettet.)

De más területen is nehezebb a munkásíró helyzete. A paraszti életben sok ezer éves törvények uralkodnak, ezek szabják meg az egyén magatartását s ezek ellen való lázadásai adnak erőt, színt, izgalmat a paraszti művekbe. A parasztság ősi osztály, a természettel való viszonya kialakult, beidegződött. A férfinak a nővel, a gyereknek a szülővel, rokonnal és minden parasztnak a másik paraszttal, azontúl minden parasztnak a más osztálybeliekkel való viszonya ugyancsak ősi törvények, szokások, kötöttségek alatt áll: egyszóval a paraszti világban az örök emberi kap külön paraszti ízt, színt és hangsúlyt.

Az ipari munkásság belső élete még nem ilyen zárt és főleg nem ilyen törvényszerű. Munkaviszonyai folyton változnak, az emberi típusok oldottak, a folytonos résenállás izgalmában égnek: csupa forrongás, kavargás az ipari élet. A férfi és a nő, a gyermek és a szülők, a rokonok, szomszédok, embertársak, munkástársak viszonyában nincs semmi végleges, semmi megállapodott. A családi életben a legmodernebb egyenjogúsági elvek küszködnek a legősibb férfiuralmi hajlamokkal. A társas életben pedig a nyálkás kispolgári udvariasság és képmutatás harcol a nyers munkásőszinteséggel.

Ugyanilyen ellentmondásokkal terhelt a mozgalmi élet is. Az egyén érvényesülési vágyai és a tömegek vak megváltásvágyai állandóan keverednek és akadályozzák egymást. A könyörtelen tárgyilagosság, amit a világnézet és a mozgalom követel, szintén állandó ellentmondásban áll a fanatizmussal, ami pedig a cselekvés legfőbb mozgatója. A mozgalmi szolidaritás, a közösség iránti fegyelem ugyanilyen ellentétben áll az egyén kényelemvágyával, hedonisztikus élvezetvágyával. A fáradt ember menekülési vágyait, begubózását, a közös dolgoktól való húzódását egyenesen bűnnek tekintik a harcos szervezetek. Egyszóval van itt probléma, sok új és soha nem volt kérdés követeli az őszinte igaz szót: ez pedig az irodalom dolga.

Nehezíti a munkásirodalom dolgát az is, hogy a magyar ipari

munkásság jó része faluról felkerült első nemzedék s legnagyobb, legkeservesebb, de egyben legszebb és legszínesebb élményeik is parasztiak, íróknál és munkásolvasóknál egyformán. Még valamelyes nosztalgia is felbukkan itt-ott: a föld és a természet visszahívja elsodródott gyermekeit.

Másik baj, hogy a munkásság tehetséges gyermekei a könnyebb iskoláztatás útján úgy eltűnnek a polgári társadalom sűrűjében, hogy nyomukat is alig látni. A paraszti tehetségeknek nem ilyen könnyű a beilleszkedés, tehát az első sértődések csak növelik a tagadást s végül ebből még írói és paraszti öntudat is lehet.

De mindezek ellenére a munkásirodalom feltörhet, ha tud, mert a munkásélmény, munkásvilágkép ábrázolása történelmi szükségesség. Sőt a szocialista társadalomban csak ez adhat szilárd alapot az új rendnek. Elvégre, ha a polgári vágyálmok táplálják a munkást még a szocialista rendben is, akkor nem lehet belőle fegyelmezett, jó munkás. A „szabadság a szükségszerűségben" új világa új embert, új eszményeket, új vágyálmokat, új ízlést követel: ezt kifejezni, megteremteni nagy feladat; – írók dolga.

Az első próbákon túlvagyunk. Magyar munkásirodalom már van, ha nem is ád olyan széles áttekintést, mint a parasztokról szóló irodalom. Kassák Lajos és Nagy István annyira különböznek mint írók, hogy nyugodtan mondhatjuk: közöttük és túl rajtuk széles a világ; sok író sok úton törhet előre. Attól függ, lesz-e bennük és a mögöttük levő ipari munkásságban erő a saját lábukon való járáshoz. Mi, paraszti írók nem gyámkodó jóakarattal, hanem bajtársi izgalommal várjuk, hogy végre a szellem világában helyet teremtsen magának a munkás és paraszt, s e két nagy osztályban maga a magyar nép.

SZELLEMI VÁLSÁG?

A szellemi élet iránt komolyan érdeklődő emberekben, de magukban az írókban és a messzebb látó kritikusokban is érlelődik egy olyan érzés, hogy itt Magyarországon most a politikai felszabadulással egy időben szellemi válság van keletkezőben. Ha az ember a megjelenő könyveket és a folyton szaporodó, de folyton semmitmondóbb és a színtelenség, céltalanság, tervtelenség, hitetlenség és tehetetlenség irányában „fejlődő" folyóiratokat látja: nem tudja leküzdeni azt az érzését, hogy itt valami baj van. Ha most ráérnék, elmerülnék a problémába és töviről hegyire kibogoznám, vagy legalábbis megpróbálnám kibogozni minden ezzel kapcsolatos jelenségeit, igyekeznék feltárni az okait és megpróbálnám megkeresni a kivezető utat, így azonban dühös keserűséggel csak odavetem a kérdést, bogozzák ki mások.

Én csak annyit mondok és azt se bánom, ha sokan megdühödnek érte – az is jobb, mint ez a siralmas szellemi vegetálás . . . –, hogy itt valami nagy baj van. Mi – úgy látszik, olyan szellemi vezető réteget hoztunk át a demokráciába, amelyik semmire sem jó, és amelyiktől nem telik ki semmi: se igazi reakciósság, se igazi forradalmárság, se igazi harcos, mert ellentmondásra hergelő hitetlenség, még kevésbé telik harcos, népet erjesztő hit és alkotóképesség. Márpedig csak ezek jelentenék az igazi szellemi életet.

Ezek az emberek mindent tudnak és nem tudnak semmit sem, mert alapjában hitetlenek. Hit nélkül pedig a tudás mit sem ér, sőt hit nélkül a tudás nehéz teher. Tele vagyunk kultúrnihilistákkal (semmi közük a tettvágyó, merénylő forradalmár orosz nihilistákhoz, akik mindent tagadtak, mert valami mást akartak; ezek nem akarnak semmit), ezek nem hisznek semmiben és mégsem akasztják fel magukat, ellenben írnak, mindig írnak és mindent megírnak és semmit sem mondanak. Ha egyszer-másszor harcra gerjednek is, csak azért harcolnak, mert a kényelmüket féltik a szenvedéstől, a mozgástól, az új világot akaró nyers és barbár tömegektől. Ha olyan szegények, hogy nincs testi kényelmük,

akkor a lelki kényelmüket féltik. Ha egyszer-másszor éles a hangjuk, csak az irigységtől éles. Irigységük minden irányban hat. Irigylik a náluknál tehetségesebb, nyers, darabos alkotókat, irigylik a kiegyensúlyozott, érett, az egyszerűség magasságáig emelkedett művészt, irigylik a barbárabb, műveletlen, de gyermetegül hivő és harcosan cselekvő népet, irigyelnek mindent és mindenkit, akiben élet, elevenség, harcos hódító akarat és erő van.

Sarkadi Imre a *Válasz* márciusi számában rátapintóan megírja, hogy a Horthy-korszakban milyen mértékű, s mindeneken eluralkodó kispolgáriasodás ment végbe az egész magyar társadalomban és persze az értelmiségben is, sőt még a paraszti származású értelmiségben is, s hogy egy pár írón és művészen túl nincs forradalmár a magyar közéletben. (Forradalmár alatt nem borzas fejű lázongót, hanem – mit magyarázzak? – forradalmárt értek.) Ő csak érinti, én kimondom, hogy a baloldali politikai mozgalmakkal együtt jelentkező szellemi mozgalmak is jórészt csak kispolgárokat szültek, sőt nemegyszer még a forradalmárként indulókból is kispolgárok lettek.

Nem forradalmár fétisizmusból mondom én ezt, hanem inkább keserűségből, mert a történelmi kétszerkettőként jelentkező parancs végrehajtásához (hogy ti. nemcsak az országnak és az államrendnek kell itt megváltoznia, hanem a társadalomnak és a népnek is újjá kell születnie) nincsenek emberek. Nincsenek elegendő számban harcos, cselekvő, forradalmian éleslátó embereink.

Ki hiszi azt, hogy azzal a visszafojtott, korcs, liberális és polgárian demokrata szemlélettel, idegekbe szívódott nyim-nyám individualizmussal, amit ide az ún. „haladó elemek" a Horthy-korszakból áthoztak, az elkerülhetetlenül szükséges magyar újjászületést meg lehet csinálni, és ki hiszi főleg azt, hogy értelmesen, magasabb rendű formába lehet átvezetni a népi áradást?

A magyar felszabadulásnak tragikus tehertétele, hogy itt nemcsak a nyilasság, hanem az azt megelőző Horthy- és Habsburg-reakció is visszaszorította, bujkálásra kényszerítette, torzzá és

korccsá nyomorította a liberalizmust és a szimpla polgári demokrataságot, és ezek most mint üldözöttek, sőt mint lázadók és forradalmárok jöttek át a demokráciába. És mert üldözöttségük, ha nem is nagyon, de eléggé igaz, és mert műveltek – legalábbis polgári értelemben műveltek –, ami csak hitetlenséget, kultúrnihilizmust, de amellett afféle „élni azért kell"-cinizmust jelent, és mert a jogtalan, szervezetlen és tudatlan népnek még nincsen saját magából harcos, cselekvő, gyermekien hivő értelmisége – így ők alkotják a „progresszió", a haladás szellemi, közéleti élcsapatát. Itt minden szellemi ember, még a baloldaliak is, még a munkás baloldaliak is, ennek a beteg liberalizmusnak a tejét szopták és most nem tudnak mit kezdeni önmagukkal.

Mi lesz ebből?

Mi lenne? Rothadás. Liberálisokból nem lesznek népi demokraták, nihil-individualistákból nem lesznek fegyelmezett harcosok, mindent tudó vagy mindent tudni vélő racionalistákból nem lesznek néppel együtt vergődő, s közös fejtörésben együtt szenvedő és együtt reménykedő vezetők: egyszóval a liberális és demokrata szellemiség és az azzal nőtt értelmiség a maga korában hatalmas építőerő, a nemzeti élet áterjesztő és újraformáló ereje lehetett volna, de ma már csak tehertétel. Most már nem ügyes és élelmes polgároknak és kispolgároknak kell kiemelkedniük az átszelektálódó, áterjedő magyar népből, hanem első munkásoknak és első parasztoknak, akik nem kiemelkednek az osztályukból, hanem minőségi különbségükkel felemelik azt is. Az egyéni érvényesülés továbbra is belső mozgatója marad a törekvő és tehetséges embernek, de már nem kell, nem szabad kiemelkednie az osztályából. Hová emelkedjen! A süllyedő nihilista, hitetlen és cinikusan hedonista polgárságba, vagy az ezt utánzó kispolgárságba? Művelt munkásnak és művelt parasztnak lenni nagyobb eredmény és nagyobb érdem lesz a népi demokráciában, mint polgárnak vagy kispolgárnak.

Ez lesz – mondom, vagy nem lesz népi demokrácia, hanem lesz egy szerencsétlen korszak, amelyben a haladás jelszava alatt elönt bennünket az olcsó tülekedés, az irodalmi és társadalmi

sznobizmus kispolgári posványa és kihasznál bennünket a mocsár felett uralkodó nagypolgári cinizmus.

Hogy ebből megmeneküljünk, ahhoz pedig nem olyan vezető értelmiség, nem olyan szellemi élcsapat kell, mint amilyent a mai folyóiratokban, hetilapokban és újságokban nagyrészt látunk. Szellemi újjászületés nélkül nincs népi újjászületés, a szellemi újjászületéshez azonban hivő, nyersen okos, intuitíve éleslátó szellemi csapat kell irodalomban, művészetben, kritikában, tudományban, politikában, mindenütt. Hol ez az élcsapat? Talán még csak a nép mélyében és az idő méhében, mert a szellemi közéletben, a sajtóban, irodalomban, de még a folyóiratokban sem látjuk.

Nos, ha ott van a nép mélyében, hát jöjjön elő! Ha ti nem hisztek az újjászületésben, hát hiszünk mi, parasztok és munkások.

Ti csak mosolyogjatok, fáradtan és fölényesen, okosan és cinikusan, mi majd dolgozunk és építünk új országot, házakat és csatornákat, gyárakat és iskolákat, nevelünk gyerekeket és játszunk velük a porban, a mezőn meg a vízben és mindenütt. És megsimogatjuk a kezünk nyomán vállig érő búzaszálakat, a tarka borjúk nyakát, a kismalacok rózsás hasát és a lányok csípőjét – mert élni jó és mi még nem éltünk igazán örömben és szabadságban soha.

PARASZTPÁRT ÉS ÉRTELMISÉG

Kezdjük a teljes őszinteséggel. Magyarországon nemcsak a jogtalan és tudatlan szegényparasztság maradt politikailag szervezetlen és tájékozatlan, hanem pl. az értelmiség is. Egyetlen társadalmi osztály Magyarországon az ipari munkásság, amely 70–80 évvel ezelőtt megkezdte és azóta szívósan, céltudatosan folytatta a gazdasági és politikai felszabadulás harcát. Lehet azon vitatkozni, hogy eszméik, eszményeik, szervezeti és mozgalmi módszereik és jelszavaik mind jók-e, hasznosak és célravezetők-e, de azon nem, hogy mégis e hosszú évtizedes mozgalmi harc és gyakorlat következtében a felszabaduláskor az ipari munkásság öntudatos élvonalbeli tömegei voltak az egyetlen politikaképes erők.

Arról, hogy a parasztság, a nemzet legnagyobb osztálya miért maradt szervezetlen és tájékozatlan és miért maradt politikaképtelen, nem kell beszélnünk, mert nagyon sokszor és sokat beszéltünk már róla. Arról, hogy a polgárság és a kispolgárság tömegei az önálló, szabad polgári párt alakítása és megszervezése helyett miért csatlakoznak mindig az éppen uralkodó vagy uralkodónak vélt politikai irányzathoz és miért csatlakoznak mindig a megmaradás, a konzervativizmus, esetleg a reakció pártjaihoz, még akkor is, ha azok a pártok polgár- és kispolgárellenesek, mint voltak itt az összes feudális és kapitalista pártok és mint ahogy paraszti tömegeiben polgárellenes és városellenes a mai Kisgazdapárt is – minden polgári fogadkozás ellenére is –, szintén ne beszéljünk. Ámbár ez is nagyon érdekes és megbeszélni való, mert ellentmondásokkal teli kérdés. Ellenben beszéljünk a minket, nemzeti parasztpártiakat különösen érdeklő értelmiség kérdéséről.

A magyar értelmiség nagyobbik részében, ahogyan látjuk, a felszabaduláskor mint szervezetlen, tétova, gyanakvó és bűntudattal terhelt emberek laza, szétfolyó rétege jött át a demokráciába. Nem beszélek arról, hogy helyzetüknél és lelkületüknél fogva mennyien menekültek el szolgálati helyükről, otthonukból, falujukból, városukból, mert ez is külön tehertétel volt. A törté-

nelmi megpróbáltatás napjaiban és hónapjaiban szándékosan vagy tehetetlen paraszti földhözragadtságból otthonmaradt tömegek gyűlöltek mindenkit, aki elmenekült, vagy meg akart menekülni a háborús sorstól, az ütközetek testi-lelki megpróbáltatásaitól. A felszabadult parasztság, de sok helyen még a munkásság is – ámbár a városokban több értelmiségi maradt otthon – úgyszólván egyedül, értelmiség nélkül kezdte meg az újjáépítést is.

Később azonban a rend és nyugalom igényének és a megszervezett, jól működő állami és gazdasági igazgatás igényének fejlődésével, amelyhez nélkülözhetetlen a jól működő munkamegosztás, az értelmiség itthonlevő, később pedig a visszatérő tagjai is mind nagyobb mértékben bekapcsolódtak az állam és társadalom életébe.

Bekapcsolódtak, de nagy tömegükben csak hivatalosan és hivatalszerűleg, úgyszólván hivatásszerűleg csak a státusba léptek vissza, de lelkileg, szellemileg és politikailag továbbra is távol maradtak a demokráciától.

Egyes-egyedül a szakmai szervezkedést fogadták el magától értetődően és a különböző értelmiségi szakszervezetekbe léptek be, úgyszólván kivétel nélkül. De ennek se az igazi belső meggyőződés a mozgatója, hanem egyrészt a megélhetés, az állásszerzés, vagy állásban maradás józan parancsa diktálta, másrészt a már az úri Magyarországból örökölt „kari szolidaritás", „kari szellem" természetes folytatásaképpen fogták fel a szakmai szervezkedést. Foglalkozás szerint, szakok szerint nemcsak az úri Magyarországban, hanem ősidők óta, már az ókorban és a középkorban is szerveződtek az emberek, és ez a kari szerveződés éppúgy lehet kasztrendszer, mint demokrácia. A magyar értelmiségi szakszervezeteket ez idő szerint, úgy érzem, nem a demokrácia s különösen nem a népi demokrácia erjesztő, forró levegője, hanem az örökölt kari szolidaritás hűvös fuvalma járja át. Erre világos példa, hogy az egyik szakértelmiségi szakszervezetben, amelynek kb. 700 tagja van, sem előadásokon, sem gyűléseken, sem a hivatalosan megindított demokratikus átképző tanfolyamokon soha nem jelenik meg több 100–150 embernél.

Mi ennek az oka? Miért nem találja meg a magyar értelmiség honját e hazában?

Az okokról, különösen a lelki, érzületi és hangulati okokról, a sértődöttségről, a nemzetinek érzett osztálysértődöttségről és aztán a szakmai és hivatali sértődöttségek eredetéről sokat lehetne beszélni, de maradjunk csak a tárgyi okoknál, mert ezekből amazok is megmagyarázhatók.

1. Az értelmiség igen jelentékeny része nem annyira értelmiségi, mint inkább úri, vagyis középosztálybeli érzülettel és öntudattal jött át a demokráciába. Ezt az érzületet és öntudatot a most megnőtt-öntudatú munkás- és parasztttömegek nem tudják respektálni. Okait nem kell elmagyarázni. A nagyon elnyomott nép mindig messianista lesz, és a felszabadulásnál az eszméket és programokat, tehát a mi esetünkben a demokratikus egyenlőséget, halálos komolyan veszi. Megmondhatjuk azonban őszintén, hogy a magyar nép, különösen a parasztság, olyan jól nevelt, akár szolgalelkűségnek, akár józan paraszti tisztességtudásnak nevezzük is ezt a magatartását, hogy aligha van még egy nép a világon, amelyik háborúk és forradalmak alkalmával ilyen tartózkodó szemérmességgel kezelné volt urait és vezetőit. A forradalmak mindenütt, akár keleten, akár nyugaton, északon vagy délen, szörnyű kilengésekkel, emberirtással, a jogrend teljes felbomlásával jártak. Ezt láthattuk a nyugati franciáknál éppúgy, mint az északi oroszoknál, vagy a délvidéki olaszoknál, spanyoloknál.

2. Ez a középosztályi öntudat a nemzetfenntartó osztály illúziójára épült, holott ez már csak önáltatás volt, mert Magyarországon a köznemesség ugyan valóban nemzetfenntartó osztály volt, de ez a nemesi középosztály 1848 után felbomlott és a helyére lépő középosztály már nem a nemzetfenntartás gondját és felelősségét hordozta, hanem csak a Habsburgokkal, később pedig Horthyval szövetkezett feudális és kapitalista osztályok végrehajtó szerve, hogy ne mondjuk, szolgája volt. Hogy menynyire nem volt nemzetfenntartó osztály, arra két világháború és a velejáró országvesztés és néppusztulás a bizonyíték. Az úri középosztály ezt nemcsak, hogy nem akadályozta meg – ezt

talán nem is tudta volna –, de nagy többségében nem is ellenezte. A mai úri középosztály vélt hajdani őse, a köznemesség sokszor harcba szállt a nemzet és ország függetlenségéért. Nemcsak a Duna jegén Hunyadi Mátyásért, hanem az erdélyi fejedelmek seregében is, sőt egy része ott volt még 48-ban a jobbágyszabadító szabadságharcban is.

3. Hogy ez a mai középosztály nem a régi köznemesség utóda, arra a legdöntőbb bizonyíték, hogy nincs politikai neveltsége, nincs politikai készültsége, de nincsen még politikai közérzete sem. A magyar értelmiség jó része belenevelődve ebbe a középosztályba, úgy jött át a demokráciába, hogy a politikából alig tudott többet, mint a paraszt, vagy amit tudott, rosszat tudott, mindenesetre annyira tájékozatlan volt, hogy még most, két év múlva sem találja a helyét. Nem ismeri a pártokat, nem ismeri azok osztályhátterét, történelmi szerepét és céljait, eszményeit! Ezért van, hogy az értelmiség, amelynek a nemzeti közösség szellemi pezsdítőjének kellene lennie, nem az új országot és új embert akaró pártokhoz, hanem a megmaradás pártjaihoz csatlakozott, csakúgy, mint a polgárok és kispolgárok.

Az értelmiség nagyobbik része, ha politikailag nem is, de érzületileg a kisgazdapárthoz és a polgári demokrata párthoz húz és még ha kisebbik része a szociáldemokrata pártba megy is, oda sem a szocializmus megragadó eszméje, hanem az állásmentés vagy előrelépés, vagyis a jól átgondolt és helyesen érzett önérdek viszi. (Tisztelet a bizonyára számottevő kivételnek.)

4. Vagyis a középosztályi érzülettel átjött értelmiségi ember nem a nemzeti érzés és a nemzetért való felelősség hordozója most még, hanem egyszerűen életét vagy megélhetését féltő polgár vagy kispolgár, és így is viselkedik. Az egyik rész hajlékony és úgy próbál alkalmazkodni az éppen uralkodó pártokhoz, ahogy tud, a másik pedig hűvösen, fanyalogva és valamelyes része talán gyűlölettel is nézi a demokráciát, illetve a demokráciában felszínre került pártokat és osztályokat. Van aztán egy rész olyan is, amelyik szakműveltségének biztos öntudatában lenézi és megveti a politikát és a politikusokat.

És ez az utóbbi a legfontosabb és legnagyobb réteg, és ezekhez szólok én leginkább. És ahogy azt mondom, hogy az igazi dolgozó parasztnak még konzervatívnak is joga van lenni, mert dolgozik, termel, részt vesz a nemzetet fenntartó munkában, ugyanígy az igazi dolgozó és a mesterségét jól értő értelmiségnek is joga van politikai érzületét kifejezni, még ha az konzervatív is. Ehhez joga van, de közömbösen nézni az ország és a nép vergődését, ehhez nincs joga. Ehhez senkinek sincs joga, de különösen az értelmiségnek, az értelem, a szellem és a lélek embereinek nincs joga. Én megértem a sebészprofesszort, a vegyészmérnököt vagy a hídépítőt, de még a jó szaktisztviselőt is, aki a maga mesterségének szilárd magaslatáról néz le a nagyszájú, hazug és kontár apró politikusokra és a különböző jelszavak ellentmondásaiban vergődő tömegekre, de magamban nem tudok felmentést adni a legműveltebb embernek sem azért, mert a politikusokat alacsonyabb rendű embereknek és a politikát alacsonyrendű népbolondításnak tartja. Éppen a magas értelem embereinek kell legjobban látniok, hogy annak dacára, hogy a politika ilyen volt ősidők óta, mégis a politika a nemzetek sorsának a formálója és a művelt szakértelmiségit is egyszerűen magával sodorja, hol a háborúba, hol a forradalomba, hol a gazdasági válságba a tömegmozgást és a történelem mozgását – vagyis az egész társadalom életét jelentő politika.

Igenis a nemzet életéért, jövőjéért minden ember felelős, de a művelt értelmiségi, aki a nemzettől kapta a műveltségét, százszorosan felelős és benne kell lennie a sorsformáló munkában. Nem a fanyalgásával kell benne lennie, hanem a műveltségével és tudásával segítenie kell a népet, hogy jobban és méltóbban tudjon politizálni. Mert a demokráciában mindenkinek politizálni kell; aki nem politizál, az lemarad és a többiek az ő bőrére csinálják a politikájukat.

A magyar értelmiséget most az a veszély fenyegeti, hogy az előbb jellemzett és különböző tárgyi okokkal magyarázható tartózkodása, közömbössége miatt kimarad a magyar történelemből és helyette új értelmiség emelkedik fel, mert értelmiség

nélkül a nemzet egy pillanatig sem élhet. És ha nincsen velemenő, veleérző értelmisége, sok baj, sok gond, csalódás és vergődés árán nevel magának új értelmiséget.

Még 1943-ban megmondottam a balatonszárszói értelmiségi konferencián: „Nem tudjuk, hogy hova, merre sodorja a magyar népet a történelem, de az értelmiségnek vele kell mennie. Vele menni, ha a pokol felé vezetne is az útja, mert ha van remény és lehetőség a megmenekülésre, csak úgy van, ha az értelem, a tudás, a szellem és a lélek emberei vele vannak és a kellő pillanatban odaszólnak az indulati és történelmi sors által hajszolt emberekhez: Barátaim, vigyázzatok, ez az út nem jó út, vagy: testvéreim, nézzetek ide, erre haladjunk. Igenis, ha az értelmiségi ember hatni akar a népre és a népen keresztül a történelemre, akkor nem a parancsoló úr, nem az okos szemlélő, hanem az együttmenetelő és együttszenvedő testvér hangján kell szólnia a néphez."

Aki erre képes, az átjön velünk az új országba, aki nem, az lemarad. A magyarság szolgálata nem titkos, földalatti magyar közösségi bujkálást, hanem nyílt, egyenes harcot jelent. És ezt szabad, ezt lehet, mert demokrácia van.

Most ezek után, persze, azzal kellene befejeznem, hogy gyertek hozzánk, magyar értelmiségiek, a Nemzeti Parasztpártba, a magyar parasztság és a nemzeti értelmiség pártjába, mert itt lesztek itthon igazán, itt tűztük ki a parasztság osztályharcos felszabadulásával egyidejűleg a magyarság nemzeti felszabadulását, kulturális, társadalmi és gazdasági újjászületését is, de ehhez már – magam is értelmiségi lévén – túl szemérmes vagyok, mert tudom, hogy az igazi értelmiséget az jellemzi, hogy értelemmel nézi a dolgokat és nem szívesen veszi, ha lebecsülik az értelmét és olyasmire nógatják, amiről még nincsen meggyőződve.

Mi nem becsüljük le az értelmét: csak a felelősségre és bátorságra hívjuk fel a figyelmét. Itt az idő, válasszatok: benne lenni az országépítésben, vagy kimaradni a történelemből. Mert az új országot mindenképpen fel fogjuk építeni.

A NÉPI DEMOKRÁCIA MŰVÉSZETPOLITIKÁJÁRÓL

Nemrégiben elmentem egy művészeti konferenciára. A konferencián nem először és bizonyára nem utoljára az absztrakt és a realista művészetről is szó volt. Ez a vita évezredek óta folyik. Művekben is, szavakban is, tantételekben is. Mondanom sem kell, hogy a nem művész emberiség számára a művekben való vita volna a legtanulságosabb és a legszebb, mert a művészet művekből áll. Művek pedig csak élményből és szenvedélyből születnek, éspedig csak tehetséges emberek által.

Élmény azonban sok és sokféle van; embere válogatja. De nemcsak az egyes ember, hanem a kor, a táj, a nép, a társadalom is meghatározza, hogy hol, kinek milyen élményei lehetnek. (A szenvedélyről és a tehetségről nem beszélek, mert azok művésznél, írónál, eleve feltételezett jelenvaló tulajdonságok.)

Ez így igen egyszerű eddig, s valóban egyszerű is, mint általában az általános elvek, de mégsem ennyiből áll az egész. Mert az általános elvi igazságok a mindennapi valóságban tömérdek részjelenséggel kapcsolatban és azokhoz viszonyulva jelennek meg, és így, ha az általános igazságot a valóság világában követni akarjuk, igen bonyolult részjelenségekre és részigazságokra bukkanunk. Vagyis a rész és az egész, az általános és az egyszeri, az egyszerű és a bonyolult, végső soron az „absztrakt" és a „konkrét", az elvont és a „való" dialektikus, tehát összefüggő, egymást feltételező ellentétek.

Ez eddig nem érdekes, mert sokszor, sokan és okosan elmondták már. Ellenben az az érdekes, hogy mégis mindig és újra és újra ezen vitáznak még a már eleve dialektikus nevelésű marxista művészek és művészetpolitikusok is.

Miért érdekes ez? Azért, mert visszavezet bennünket az előbb elhagyott fogalomhoz, az élményhez, mert lám, a dialektika is csak akkor dialektika, ha élménnyé, lelki és szemléleti élménnyé válik a művészben, az esztétikusban és a művészet-politikusban. (Ez utóbbiban is, mert ha ez korlátolt, végzetesen összezavarja

és lehetetlenné teszi amazok, vagyis az igazi művészek és esztétikusok dolgát.)

Élmény, ahogy az előbb mondtam, sok és sokféle van, az egyéntől is függ, mert az egyén és a közösség is dialektikus ellentétek. Ismeretes a társas élmény jelentősége a művész számára. Persze a társas élmény is egyéni élménye a művésznek. De az élmény a művészben tovább vezet a szenvedélyhez, amely fűti, hajtja a művészt az élmények és azok művészi kifejezése után. Így nagy különbség van a társadalmi helyzetből eredő és történetileg adott egyéni élmények és a művészi, írói alkotásvágyból eredő keresett élmények között.

Az elsők a közvetlenül megélt életélmények (József Attila nem kerülhette ki, hogy mosónő fiának, proletárnak született), a másodikok az alkotás vágyából keresett és a szenvedélytől, a közéleti szereplés, vagy másnemű – pl. az igazságérzet – szenvedélyétől fűtött, valóságos, de mégis másodlagos, mert nem meghatározottan sorsszerű élmények. Ezenkívül vannak még „műélmények" is. Némely művészhajlamú emberek, hogyha nem okvetlen muszáj, nem merülnek bele a veszedelmes életbe, hanem a partjain maradnak, iskolákba, könyvtárakba, képtárakba, múzeumokba húzódnak, és ugyanolyan, vagy még nagyobb szenvedéllyel – tehát éppen a valósághiány feszültségétől hajtva –, mélyebben élik meg a művészi alkotást, mint azok, akiket osztályhelyzetük vagy egyéni sorsuk a valóság legközepébe vetett. Ezekből lesznek – illetve ezek legjobbjaiból, mert a többség valóságos élmények híján pepecselő kisművész marad – az álklasszikus eklektikusok. (Nem rosszindulatú kipécézés, hanem csak a világos példa kedvéért: Babits.) Ezekről írtam már régebben: „aki mindenáron klasszikus akar lenni, az csak eklektikus lesz". És az ilyen eklektikus művészt az jellemzi, hogy igazi, valóságos, bátor élet helyett csak műéletet él, valóságos életharc helyett papírharcot folytat, igazi életélmények helyett könyvélményeket és műélményeket szerez, nem ugrik bele a valóság zavaros és hol jeges, hol forró vizébe, hanem a partjára ül és legfeljebb a lábujját érteti bele s inkább elolvassa róla valame-

lyik nagy költő versét, vagy megnézi valamelyik nagy festő képét.

Az ilyen művészek aztán valóságos életélmények híján szemléleti élmények, „impressziók" és műélmények után futnak, mert az alkotásvágy űzi, hajtja őket, hiszen azt érzik, és tudják – mert nagyon okosak –, hogy élmény nélkül nincsen mű. És az ilyen művészek között vannak, akiket a szenvedély különcködő, egyéniesked ő modorosságok felé hajt. Ilyenek közt vannak, akik, hogy feltűnjenek és kierőszakolják a figyelmet és bámulatot, műveikben és magatartásukban előkelőek, szellemi arisztokraták akarnak lenni, nem tudván azt, hogy a szellemi arisztokraták azok, akik csakugyan tehetségesnek születnek és nem úgy örökölték vagy tanulták az arisztokrataságot, és nem tudván azt, hogy ezek az igazi tehetségek már alkatukból, sorsukból és tehetségükből eredően egyéniségek, hogy nem kell nekik semmit arisztokratáskodni, mert egyszerűen csak önmagukat adják. Minthogy a művekben is a klasszikusok csak megjelennek a világon, mint az üstökösök, a magatartásuk is ehhez való, egyszeri, soha nem volt eredeti, az eredetieskedés minden különleges szándéka nélkül. Vannak aztán olyan eklektikusok, akik komoly művészek, de a valóságtól annyira irtóznak, hogy a saját pszichéjükben élik meg az egész világot. Ezek a lélektani írók és művészek. Nagy dolog amit csinálnak, mert az emberi lélek valóban nagy és mély és a nagy lélekben valóban ott tükröződik a világ. De csak „tükröződik", vagyis ez mégsem az egész, hanem csak a fele világ. (Proust.)

A műélményekből élő és előkelősködő eklektikusokkal szemben ott van a másik véglet: a szintén műélményekből élő, de borzas eklektikusok serege. Ezek elég sokat mártogatják a lábukat a valóság vizébe, szenvednek is rengeteget, de vagy a tehetségükkel, vagy az alkotó szenvedélyükkel van baj: nincs bennük erő. Az igazi nagy alkotóban önérzet és művészi alázat együtt és egyszerre van: bennük pedig vagy a gőg, vagy az alázat, esetleg egyszer a gőg, másszor az alázat uralkodik. (Egyszóval sznobok, előkelősködők, álforradalmárok, mindnyájan a

kifejezésért, a csodáért, a „mű"-ért harcolnak, önmagukkal is, a világgal is. Egyiknek így sikerül, a másiknak amúgy. Tehetség és szenvedély próbája.)

De – és itt e hosszú tekergőzés után visszaérkeztünk a kiindulási ponthoz: az absztrakt és a realista művészet vitájához – éppen ezért kell újra és örökké újra a fiatal művészeknek és művésznövendékeknek vitázni a művészet lényegéről, a valóságról, az eszméről, az absztraktról és a konkrétról és mindenről, ami a művészetet jelenti. A művészet nemcsupán iskolai lecke: nem lehet megtanulni. Amit meg lehet belőle tanulni, azt minden műértő, sőt minden dilettáns, de még minden átlagosan értelmes ember is megtanulhatja, a művész ezen túl kezdődik. A művésznek az eszméket is át kell élni, benne az eszme, még az esztétikai eszme is élménnyé válik. Az a fontos csak – mint az előbbi példák bizonyítják –, hogy az eszme ne foglalja el az élet helyét, hanem csak értelmet adjon hozzá és a műélmény ne helyettesítse a megélt életet és megélt szenvedést. Megint csak József Attila szavával: „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni..."

A vita tehát folyik és folyjon is örökké. Az igazi tehetségek majd a vitákból megértik, hogy az absztrakt és a konkrét nem egymást kizáró, hanem egymást feltételező dialektikus ellentétek, megértik, hogy az eszme teljes lényegében csak a valóság, a tárgyi világ képeiben fejezhető ki, megértik, hogy a nagyon rejtelmesnek és bonyolultnak látszó esztétikai fejtegetések végén ugyanott van a kristálytiszta igazság, mint a szintén zavarosan ható politikai jelszavak, programok végén. Ott van, hogy amint a politikában az elmélet és gyakorlat egységéből születik meg az érvényes történelmi cselekvés, a művekben is mérhető alkotás, azonképpen a művészetben is az eszme és valóság, az absztrakt és a konkrét egysége a mű, a megvalósult műalkotás. A mű, amelyben ott van az eszme kifejezve, a lehető legtökéletesebb tárgyi megformálásban.

Ez a magas igény azonban nem jelenti azt, hogy az egyik vagy a másik iskolás irányzat, az absztrakt vagy a realista-naturalista

irányok művei a másik irány számára nem művek és nem érnek semmit. Ellenkezőleg: együtt adják a teljes művészi világképet, mert hiszen amint a politikai történelem, azonképpen a művészi történelem is a dialektikus fejlődés, az ellentétekben való mozgás törvényeit követi. Nagy tehetségek, nagy egyéniségek alkotásai, amelyek az eszme és a valóság harcából születtek, örökkévaló értékek, akkor is, ha valamilyen „izmus" színezi őket. Természetesen csak akkor, ha valamilyen valóságot fejeznek ki. „Eszme" nincs önmagában, még művészeti eszme sincs. Az eszme valóság nélkül, csak fantazmagória: a beteg, romlott valóság tükröződése a tévelygő művészben.

Mindezt pedig azért tartottam szükségesnek elmondani, mert pár éves demokráciánk művészeti eredményeivel éppúgy, mint mindenki más, én is elégedetlen vagyok, és szeretném, ha a viták után már művek is születnének, absztraktok vagy realisták, csak művek legyenek, hogy az ifjú művészek és a felnövő új népi értelmiség, de a művészet iránt érdeklődő munkások és parasztok, ne csak az elméleteken és a műhelykérdésekben, hanem a műveken is vitázhassanak. Ez annál is inkább szükséges, mert ahogy a politikai és gazdasági fejlődés halad, ahogyan az ország népe egységesebb és a nép gazdasági helyzete egészségesebb lesz, a közvetlen napi politikai érdeklődés olyan mértékben csendesedik és a demokrácia kultúrpolitikájának az lesz a legnagyobb feladata, hogy a tömegeket az általános ismeretek segítségével és a művészi meggyőzés erejével formálja valóban új emberekké, az új társadalom épülésével egyidőben és párhuzamosan.

Nagy írók, nagy művészek ezután is csak ritkán születnek, de azok legalább születhessenek meg és fejlődhessenek ki. A többiek pedig így is, úgy is csak őket fogják utánozni, mind az idők végezetéig. Vagy pedig ellenük, illetve hatásuk ellen fognak lázadozni. Ez azonban az ő dolguk. A közösség dolga, a nemzet dolga, hogy legalább legyen kiket utánozniuk és legyen kik ellen lázadniuk.

Éppen ezért, anélkül, hogy mélyebben belemennék a kérdés részletezésébe, már most felhívom a figyelmet a realista eklekticizmus, vagy akár a népi eklekticizmus veszélyeire. Művészeti iskoláinkban és kollégiumainkban természetesen megszületik az új igény, az új művészet, a népnek szóló realista művészet iránt. De ez a szemléleti és nevelési mód, ha nem hatja át mélyen a szabad és nagyvonalú dialektikus realizmus, éppúgy merev és másodlagos eklekticizmushoz vezethet, mint a humanista klasszicizmus áhítatos követése. Még az avantgardista, vagyis elvi forradalmi absztrakciók iskolás tanítása is eklekticizmust szül. (Nálunk éppen ebben az állapotban vannak a volt izmusok.)

Persze irányok, iskolák ismertetése és értelmezése nélkül lehetetlen tanítani és nagyon nehéz a fejlődő, szomjas, fogékony és gyülékony művészlelket a szabadság és bátorság magas ormaira vezetni, de legalább engedni kell őket. A nagy tehetségek majd feljutnak, mert csak a nagy tehetségek értik meg az alkotás dialektikáját, a többi pedig részben követi őket, részben lenn marad a vulgáris érdekkeltés pocsolyájában.

De hiányosak volnának ezek a feljegyzések, ha a konferencia és általában a mai szellemi élet egy másik nagy kérdéséről, a társas, demokratikus élmény szerepéről nem szólnék, mert hiszen ekörül folyik a legtöbb vita. „Legyen a tömegeké a művészet", „írjanak az írók a népnek" stb. stb.

Itt is egyszerű és világos a végső igazság. Az egyén és a közösség dialektikus, összefüggő ellentétek, és amelyik egyén – jelen esetben művészegyéniség – saját élményvilágának művészi megformálásában kifejezi a közösséget, az az igazi demokrata, vagy ha úgy tetszik: szocialista művész.

Igen ám, de itt is feltehető a kérdés: milyen közösséget? Haladó vagy reakciós közösséget, beteg vagy egészséges közösséget, feltörekvő vagy hanyatló osztályt, az egész nemzetet-e, vagy annak csak egy részét, világformálásra törő forradalmi erőket-e, vagy a meglevő, megőrzését kívánó tömegeket, a formák robbantására törekvőket-e, vagy a már csak kultuszban,

kultikus formákban élő embereket fejezi-e ki a művész? Mert az emberiség ma még nem egyhitű, egyérdekű, osztálytalan közösség, hanem osztályokra és haladó vagy reakciós „közösség"-ekre oszlik.

Éppúgy, mint az előbbi esetben, mihelyst leszállunk a dialektika magas ormairól, sokrétűbbé, bonyolultabbá válik a kérdés. De eligazodni azért el lehet benne. Éspedig csak a szabadság útján. A művészt nem lehet erőltetni. Ha valamely eszme valakinek nem élménye, ne erőltesse. Egyénileg megélt, vagy megnem élt élményeit nem helyettesítheti és nem pótolhatja mások társas élményeivel, még műélményeivel sem, mert ebből nem művek, hanem csak nyomorult, szolgalelkű fecsegés és szociális giccs születhetik. Minden művész olyan lesz, amilyen belső adottságai, megélt élményei és átélt eszméi és eszményei után lenni tud. Aki reakciós: a közösség, helyesebben az éppen történelmet formáló közösség, jelen esetben a népi demokrácia, majd megméri és vagy magáénak fogadja, vagy elhárítja. A művész viselje ezt el, legyen bátorsága esetleges tévedései beismeréséhez is, de legyen bátorsága az őszinte tagadáshoz, még akár a művészetben való hallgatáshoz, vagyis a másról beszéléshez is, csak éppen ne hazudjon.

Fáradtságtól bölcsült, tehát cinikus liberálisokból és polgári demokratákból úgysem lesznek élményerejű népi demokraták, mert nincsen hozzávaló emberi és eszmei élményük, sem osztályközösségi, sem népi-nemzeti értelemben. Az ifjú és harcképes polgári demokratákból meg, ha csakugyan meggyőződéses polgárok, szükségszerűen neofasisták lesznek, mint Olasz- és Franciaországban. A szellemi magatartást nem lehet erőltetni. Ide „új nép, másfajta raj" kell, mint József Attila írta.

Ezek a kegyetlen igazságok a művész és a művészet, tehát végső soron a nép érdekében valók. Engedjük meg, hogy hihessenek a hivők és tagadhassanak a tagadók és másról beszélhessenek az óvatoskodók. A történelem majd rostál és ítél, de legyen miből rostálni és legyen min ítélkeznie. A demokratikus közösségi élményt úgysem lehet belehazudni a műbe, mert ha nem

igazi az érzés, kilóg belőle. A harcos demokrácia csak annak igazi élménye, akinek emberileg és egyénileg is élmény volt az elnyomás, mert annak élmény a felszabadulás is. (Legmagasabb példák: Petőfi, József Attila.) Vagy azért, mert ténylegesen, társadalmi értelemben is rab volt, vagy azért, mert magas, művészi alkotásvágyában, a szabad kifejezésben korlátozva volt. Ezért akadnak jó demokraták a polgár művészek között is.

Persze a felülről vagy kívülről való népszeretet már másodlagos erő, de ez is lehet forradalmi erő, és ha tehetség van mögötte és az igazság és szépség szenvedélye fűti és, ha harchoz való bátorság, szenvedéshez való elszántság is van hozzá, akkor ez az út is felvezet a legmagasabb csúcsra. (Puskin, Tolsztoj stb.)

Összegezve: a tehetséges művészek élményeiből formált, a kifejezés és az igazságszeretet szenvedélyével alkotott műveket a bölcsesség és az emberszeretet színezi és világítja át emberivé, közösségivé, és demokratikussá akkor is, ha egyéni dolgokról, akkor is, ha társadalmi, közösségi kérdésekről szólnak.

Mindezt pedig nem esztétikai elmélkedés céljából és nem az irodalmi csevegés kedvteléséből mondtam el, hanem nagyon komoly társadalmi és történelmi események kényszerítenek rá. Mert miközben mi itt politikai téren a népi demokráciát, gazdasági és nemzeti értelemben új országot építünk, azalatt a kultúrpolitikánk és művészetpolitikánk teljesen tehetetlen a kapitalista világ, közelebbről az angolszász kultúrimperializmus befolyásával szemben. Ugyanazok a harcos baloldali munkások, parasztok és diákok, akik a szemináriumokon, konferenciákon, gyűléseken lelkes tömegerőt és egységes politikai akaratot adnak a népi demokrácia új országépítési munkájához, mihelyst kilépnek a politikai körből, egy másik világba, az angolszász kultúrimperializmus világába lépnek vissza. Ha színházba, moziba mennek, ha vendéglőbe, kocsmába lépnek, ha a rádiót kinyitják, ha hangversenyterembe ülnek, ha angolszász bestsellereket olvasnak, ha amerikai táncokat táncolnak, ha borbélyhoz,

ha szabóhoz, ha boltba vagy áruházba mennek, kirándulnak, vagy asszonyaikkal, leánybarátnőikkel társaságba mennek, mindenfele, mindenkor, ezer szálon, éren és csatornán a polgári életszemlélet, szokásrendszer és kispolgári világkép szivárog beléjük és rakódik rájuk. Ezek közül vannak nyilvánvalóan hasznosak, szépek, emberiek, de vannak ártalmasak, csúnyák, közösségellenesek is, mármint amilyen a tőkés polgári társadalom mellett tenyésző kispolgáriság lehet.

Ezzel az áradattal szembeszállni nagyon nehéz és közönséges politikai eszközökkel nem is lehet, mert az emberek nagy többsége csak szavazó polgár, de nem igazi öntudatos politikai ember. Ezzel szembeszállni csak komoly, harcos, céltudatos és alkotóképes kultúrpolitikával és művészetpolitikával lehet. Itt válik a magyar irodalom és művészet történelmi kérdéssé: a nemzeti újjászületés, a befejezésre váró magyar forradalom, az élet minden területén az újat, az igazat, a szépet, a népit és a közösségit hívja, követi.

A hogyanról és mikéntről, és az egész kérdés részleteiről majd még beszélnünk kell.

AZ ÁLLAMI NÉPI EGYÜTTESEK INDULÁSÁHOZ

Olvastam, hogy megalakult az állami népi dal-, zene- és táncegyüttes, azt pedig tudom, hogy több ezer népi kultúrcsoport működik szerte az országban, most már nemcsak a falvakban, hanem az iskolákban és üzemekben is. Munkatervükben pedig a szocialista mozgalmi művészet mellett elsősorban a népművészetre (népi zene, dal, tánc, játék) fektetik a súlyt.

Ez a kultúrmozgalom egy része a szocialista kultúrforradalomnak, de mint ilyen, a maga gazdag burjánzásában egyelőre áttekinthetetlen. Sok szép buzgalom, lelkesedés és hozzáértés mellett nagyon sok tisztázatlan kérdést is vet fel.

Maga az ügy, az új szocialista népkultúra megteremtése nagyon fontos és nagyon sürgős. A szemünkkel látjuk napról napra, hogy a szolgalelkűségre nevelő klerikalizmus mellett az amerikai kultúrimperializmus tömeghatása, befolyása a legnagyobb ellenséges erő. Ez az amerikai kultúrimperializmus az irodalomból már kiszorult a ponyvaregényeivel és a „bestseller"-eivel, de a szórakoztatóiparban és az öntudatlan és tájékozatlan tömegek ízlésében még majdnem teljesen ez uralkodik. A kocsmákban, a szórakozóhelyeken, de mindenféle más mulatságban is éppen azért, mert énekeseink, zenészeink és népünk elég nagy része már nem tud mást, ez az amerikai „ízlés" uralkodik dalban és táncban egyformán. Még az egyébként szépen fejlődő és már kitűnő népi zenekarokkal rendelkező rádiónk sem tudja kiküszöbölni (állítólag a közönség követeli) az egészen ostoba, amellett teljességgel művészietlen és ízléstelen lokáldalokat. Pedig ezek a dalok még csak napi lokálélményeket sem „muzikalizálnak", mint Nyugaton, mert hol hagytuk mi már a lokálkultúrát és a dercéshangú vagy bádoghangú kávéházi éneklést.

Ez a fajta „muzsika" dallamában és szövegében a pesti „link"-ség kivirágzása, márpedig a link gondolkozásból s a velejáró cinikus érzésvilágból egyenes út vezet az erkölcsi nihilizmushoz, a semmit komolyan-nem-vevéshez, s onnan tovább a ló-

gáshoz, a naplopáshoz, a bércsaláshoz, egyáltalán a közösség nyakán való szemérmetlen potyaéléshez.

Ezekben a „művek"-ben a nyugati és amerikai „lokálpolgár" mindennapi szerelmi (értsd bordély-élményeit) éneklik meg és zenésítik meg a lehető legostobább szövegezésben és zenének már alig nevezhető bárgyú hangszerelésben, amelynek az ingadozó lábakon való „lötyögés" a lényege és ez a „ritmusa" is. Persze, tudom, hogy a népi mulatozásban is van ilyen jellegű tombolás és ugrándozás (pl. haj, tedd rá, bundanóta stb.), de abból ott nem lett „kultúra" és „művészet", még csak „ipar" se, azt ott, a népnél csak a mámor tartozékának tekintik. De a dallamuk még ezeknek is szép s a szövegük se bárgyú.

Félre ne értsen senki: nem akarok szentenciákat mondani. Én csak azt szeretném az új szocialista népkultúra sok-sok hívével együtt, ha a tömegkultúra munkásai és a népművészet szakemberei behatóan foglalkoznának ezekkel a kérdésekkel és a szép buzgalom és a nem csekély eredmények mellett tisztáznák a világnézeti és művészi szempontjaikat és meglátnák a hiányosságokat is, amelyek szintén nem csekélyek.

Ezekben a hiányosságokban a legelső és legnagyobb, mert a többi jórészt ebből következik, hogy a népi dalok és táncok, de hozzátehetjük, a mozgalmi dalok és táncok nem mindig válnak tömegélménnyé, mint a szovjet, bolgár, román stb. népi énekek, dalok, táncok, hanem megmaradnak „előadás"-nak. A „produkció" azonban, még ha jó produkció is, a felületen marad. A jó népművészeti és mozgalmi előadásokat meghallgatják és megtapsolják és utána az emberek, sokszor az előadók és a közönség, a lelkesedő és újráztató közönség egyformán, sőt néha éppen együtt, az amerikai „művészetnek" hódolnak, mert mondom, nem tudnak mást és talán azt sem tudják, hogy ez az amerikai „művészet" nemcsak durva és furcsa ritmusból, hanem nyálas érzelgősségből, anarchisztikus egyénieskedésből és ízlésbeli tévelygésekből, sőt perverzitásokból van szőve és hogy nem a lélek, még csak nem is a szerelem vagy a jókedv, hanem a koktél és a bordély szól belőle.

Ez olyan nagy kérdés, amelyben túlzó kapkodások nélkül, jól meg kell minden gondolatot fontolni és jól meg kell minden lépést nézni. A kapitalista civilizáció járulékai, a szórakozási kozmopolitizmus és annak szélső válfaja, az amerikanizmus már talán az idegekbe szívódott, hiszen a csecsemő első zenei élményeit nem az édesanyjától, hanem a rádiótól és a gramofonos lokálzenétől kapta és mert ezt kapta napról napra, az ízlése és az igénye természetszerűen e kozmopolita „konzum-zene" irányában „fejlődött". Ezt nem lehet egykettőre a leggyönyörűbb népművészet legragyogóbb előadásaival sem kiszorítani, mert ezeknek a tömegeknek a népművészetet már tanulni kellene, a konzumzenét viszont eleve tudják. Ugyanez áll a táncra is, amely egyébként is a muzsikához van kötve.

Ahhoz tehát, hogy a szép, tiszta, egészséges népi művészet és a mozgalmi művészet ne csak produkció, jó vagy még jobb előadás, hanem igazi közösségi élmény s amellett minden ember mindennapi egyéni élménye is legyen, hogy egyetemes kultúrtartalommá váljon, nem elég a jó együtteseket megszervezni és tökéletesen kiképezni, bár nyilvánvalóan ez az első lépés. (Hogy ez a cél, hogy a szocialista tartalommal telített népművészet is általános kultúrtartalommá váljon, azt magától értetődőnek tartom. S ma már azt is, hogy mindenki tudja: az értelmi, vagyis politikai és világnézeti egység csak akkor formál igazi közösséget, ha az érzelmi, vagyis művészeti és ízlésbeli egység is kialakul hozzá.)

Hogyan lehetne közélménnyé, mindennapossá tenni a népkultúra tiszta szépségeit?

Először is az elvi tisztázással, az ötletszerű, érdekeskedő szempontok kiküszöbölésével és a népművészeti kultúrkincsek szocialista szempontból való gondos elemzésével és osztályozásával.

Nyilvánvaló ugyanis, hogy a népművészet egy jelentékeny része, különösen az értelmi jellegűek, már csak folklór-érték és kár volna visszaerőltetni a mindennapi használatba. Ami történelmileg meghaladott, az is a nemzet kultúrkincsei közé tartozik és meg kell maradnia népi és nemzeti ismeretanyagnak.

Ide tartozik a régi dalok, táncok, mesejátékok egy része is. De ebből a nemes anyagból tudja kiválasztani a népi előadóművészet az örökbecsű népi műveket is.

A népművészet másik része kultikus jellegű (forradalmi és közösségi értelemben) és ezt újra eleven hagyománnyá kell tenni. (Kurucénekek, Kossuth-toborzók, nemzeti énekek, szocialista mozgalmi dalok stb.) Ez lesz a nép új művészete. Az ellenség ellen művészettel is kell harcolni. S lehet is, mert minden nép művészete igazi művészet, a lelke – szépérzéke és szabadságvágya – szól benne. Ehhez tehát tökéletes nemes és ünnepiesen szép előadásmód kell. Ez idő szerint ebben – értve az előadásban – még sok gyarlóság és hiányosság van.

A népművészet harmadik része a könnyebb, a „fülbemászó" dallamok, a vidám, üde és természetes ritmusok és a könnyen tanulható táncok elég gazdag sorozata. Ezeket helyes módszerekkel, kezdve az iskolától a társas mulatságokig és népünnepélyekig vissza lehet hozni, illetve újra lehet alkotni és ezekkel lehet az amerikanizmust kiszorítani. De mindezt tervszerűen kellene csinálni, mert ma már a dolgozó nép gyermekei nem nőnek bele olyan egyszerűen a népi kultúrába, mint hajdan a falvak és a tanyák ifjúsága, akik a tanyaház végénél, a falusi ablakok alatt vagy kertek alatt, aprócska koruktól kezdve tanulták meg mindazt, amit a nagyobbak, bátyáik és néném tudtak. Ma újra közösségekké formálódik a nép, de most már szervezett közösségekké és a kultúréletét is meg kell szervezni. Iskolában, pártban, szakszervezetben, szövetkezetben, társas munkában, mindenütt. Ebből következik viszont, hogy a szervezőknek és kultúrvezetőknek tökéletesen ismerni kell az egész kérdést elvi-ekben is, tárgyiakban is.

Hogy miképpen lehet ezt megvalósítani, az már a szakemberek dolga, akik elég sokan, nagy buzgalommal és szeretettel foglalkoznak is evvel.

Mégis egy pár szempontot, amelyet a mindennapi tapasztalatokban szereztem, ehhez is elmondok, pusztán a tisztázódás érdekében.

Az egyik az előadásmód tisztázása. Nyilvánvaló, hogy elsősorban országos jelentőségű népi együttesekre van szükség, amelyek ki tudják hozni és fejleszteni mindazt, ami a népművészetben rejlik. Értem ezt a tökéletes előadásokra is.

De ami előadás, az legyen előadás. A tömegnevelésben azonban az első lépés, hogy meg kell tanítani a népet énekelni, hogy a füleikben otthonossá váljon a népi dallam és a népi ritmus, s ugyancsak a mozgalmi dallam és a mozgalmi ritmus is. Sőt, ennek idővel eggyé kell válni, mint a szovjet tömegkultúrában. A dal és a tánc közösségi élmény, közös örömet ád, mindenkit részeltetni kell benne. Tehát a legegyszerűbb előadási mód kell, hogy mindenki belekapcsolódhasson. Véleményem szerint a kisebb kultúrcsoportoknak a faluban, üzemben, iskolában, pártban, termelőcsoportokban nem az volna a feladatuk, hogy a nagy együttesek kivételes előadásait utánozzák, vagy egy-egy karvezető eredetieskedjen velük valami soha nem látott előadóstílussal, hanem az, hogy szervezői és vezetői legyenek a saját közösségükben a közösség ünnepeinek és társas szórakozásainak. Nekik kellene vezetni a közösséget a szebb és kulturáltabb közös éneklés felé. Csak így lehet közösségi kultúrát teremteni és a jó szocialista mozgalmi dalokat és egyáltalán a szocialista és nemzeti kultikus énekeket is csak így lehet az egész dolgozó népben, annak minden tagjában otthonosítani. Így született meg és fejlődött ki a szláv népek társas énekkultúrája is.

Ehhez azonban énekkaraink és zenekaraink egész munkáját, előadásmódját, stílusát vizsgálat alá kell venni és jó részben meg kell változtatni. A mi énekkaraink és zenekaraink ugyanis – tisztelet a kivételnek – a legszebb, az ízlésre és a lélekre legjobban ható népdalokat nem tudják jól előadni. Hangszereiken és a szájukon elvész az eredeti népi ritmus és eltűnik vagy lekopik az eredeti népi hangszín. Pedig hogy ennek nem kell szükségképpen elvesznie, arra ragyogó példákat adnak elsősorban az orosz együttesek, csak a már általunk is ismert Pjatnyickij-kórus és az Oszipov-együttes is. A magyar népdal – éppúgy, mint más népeké – olyan művészet, amelyben dialektikus egy-

ségben van – mint a remekművekben – tartalom és forma, a dallam, ritmus és a szöveg szépsége, hiszen a népdal a magyar nép ősi lírája, epikája és muzsikája egyben. Éppen ezért a mi többszólamú feldolgozásaink még ha azt a legnagyobb művészek, akárha Bartók és Kodály csinálják is – érdekes és szép kísérletek és legszebb darabjaikban megragadó példák arra, hogy miként lehet a népművészetet „magas" művészetté formálni, de a népi tömegkultúra kifejlesztéséhez nem első fokon alkalmasak. Külön kérdés a sok „egyéni" előadásmód, amellyel a karmesterek és karvezetők „produkálni" akarják képességeiket, még az egyes feldolgozások előadásainál is. Az eredeti ritmust széttördelik, a dallamot felszabadítják, ízekre szedik és végül tarka miskulanciává aprítják, a szöveget pedig, amely – a legszebb daloknál – értelmileg is okos, magyar nyelvben kedves és költőien szép, érthetetlenné szilánkolják a furcsa és amellett mégis gépies hangzavarban.

Én ezt most a paraszti hallgatóként mondom, de tudom, hogy elég nagy részben így vannak vele a városi dolgozók s még az értelmiségiek elég nagy tömege is, amiből az következik, hogy ezekhez és ilyen fülekhez kell komponálni. A műzene nem beszélhet más nyelven, hanem ugyanazon a zenei anyanyelven a legmagasabbat, a mindig szebbet kell hogy adja. Csak a múlt század németes dalárdakultúrájába belenevelt emberek az egyedüli kivételek, akik megértik ezt a gépies muzsikát. Ezeknek a művészi ízlésével azonban baj van, mert az igazi népdalokat már nemigen ismerik, hanem csak a nyugati szórakoztatóipar termékeit, a polgári család szalonműdalait és a cigányozó dzsentrikultúra „magyar" nótáit tanulták meg, amelyek pedig egyformán másodlagos értékű zenei „termékek", sőt erősen vitatható, hogy egyáltalán a művészethez tartoznak-e, „művek"-e még.

Ezzel szemben az orosz és a többi szláv népi kórusok úgy oldják meg a dallam és a szöveg érthetőségének a kérdését, hogy a kórusok előtt szólóban eléneklik – és persze kristálytiszta előadásban – a szöveget és a dallamot és csak azután következik a

többszólamú ének. Ha lehetséges ez a magyar daloknál is, akkor követni való példa. De a társas éneklésnél jobb volna egyelőre és általában megmaradni az egyszólamúságban, amelyben csodálatos tisztaságot, eddig még nem hallott finom és árnyalatos zengést és lelki melegséget tudna kihozni a jó énekmester.

Népi kultúrcsoportjainknak hát nem arra kellene elsősorban törekedni, hogy mit tudnak a „közönség" számára „produkálni", mert ez nagyon „műkedvelős" szempont, hanem arra, hogyan tudnak énekelni és hogyan tudnak mindenkinek és mindenkivel énekelni, mert a zene, de különösen az ének, minden emberre kiterjedő művészet. Tömeghatása ma még általánosabb, mint az irodalomé, mert az olvasást nem szereti mindenki, de a zenével, énekkel mindenki él.

Külön kérdés a népdalok és tömegdalok szólóban való, illetve magánéneklése s itt sem kevesebb a baj, mint a társas éneklésnél. A mi magánénekeseink kevés kivétellel, modorosan, egyénies módon, de ugyanakkor gépies műhangon éneklik a népdalt. Az énekkarok szólistái pedig szegényesen és színtelenül próbálkoztak eddig. A népdal ezt nem bírja, íze, színe, bája vész az ilyen előadásban. Az ilyen éneklés kompromittálja a népdalt. Ami azonban a tömegkultúra szempontjából ennél is veszedelmesebb, az az, hogy a vidéki és fővárosi kultúrcsoportok ezreiben egy már eleve alpári, az opera és operett énekeseinek gyarló utánzásához idomuló énekmodor kap teret és ezer és ezer egyénieskedő és dilettáns, vagy kocsmai és lokálos énekes rontja a nép természetes énekmódját. Ebből pedig az következik, hogy az állami együttesek, a népdalnak és a tömegdalnak nemcsak a legjobb társas, hanem a legjobb magán- és szólóéneklését is mutassák és tanítsák meg. De ezt előbb tisztázni kell, azután kiformálni és ez is nagy munka.

Én a zenében laikus vagyok, de mint hallgató egy vagyok a milliók közül és úgy érzem, hogy a magyar népdalok némelyike talán nem is alkalmas többszólamú éneklésre, mert már eleve nem „előadásra", hanem pásztorok, harcosok, földművesek egyéni és társas élményeiből született, vagyis nem kottára

írták, hanem szájon kelt. Ez nyilván nem azt jelenti, hogy nem lehet kottára venni, hanem csak azt, hogy jól meg kell nézni, hogyan lehet legjobban megszólaltatni. Olyan „metrum"-ba kell tenni, amely nem nyomorítja-zsugorítja össze a szabadon hajlítható és a népi lélegzetvételhez, sőt esetleg a munka ritmusához született vagy hajlított dallamokat. És én azt hiszem, hogy a világ többi népeinek s így a szovjet és más szomszéd vagy szövetséges népek művészetének a megértéséhez és művészi értékeléséhez is elsősorban szükséges a saját népművészetünkben való teljes tájékozottság és otthonosság, mert csak azok tudják igazán értékelni a többi népek művészetét, akik ismerik a magukét. Csak így tudnak felemelkedni oda, hogy ne idegen érdekességnek, ne furcsaságnak nézzék, hanem élvezni tudják minden nép művészetét.

Az már a szakemberek dolga, hogy mi itt a teendő, s mi legyen a sorrend, de meg kell mondanom, hogy ha nem alkalmas metrumba kötik le a népdalt, akkor a nép nem tudja újra megtanulni, akkor továbbra is folklórkincs vagy előadások gyöngyszeme marad a legszebb népi dallam is.

A slágert azonban mindenki könnyen meg tudja tanulni, nemcsak azért, mert „könnyű", hanem azért is, mert sok szabadságot enged az egyéni képességeknek. A magyar népdalt is könnyű megtanulni, ha a szükséges szabadsággal és az eredeti népi lélegzetvétellel és hangszínnel énekelhetjük, mint ahogy a múltban megtanultuk. Ez volna a kultúrcsoportok és népi énekkarok dolga.

Ezeket a kérdéseket én csak felvetem, mert a közösség kultúrigényei szempontjából már nagyon sürgősek, de még ezeken belül is különösen sürgős a társas munkadalok összegyűjtése, feldolgozása és új szövegezése.

A magyar dolgozó parasztságnak megvannak a társas munkához alkalmas dallamai, amelyeket munka közben tartani és a munka ritmusához hajlítani is lehetett. Az új mezőgazdasági fejlődésben a társas munkákhoz szintén nélkülözhetetlenek a dalok, hogy vidám emberi közösség legyen minden munkacsapat.

A mai mozgalmi dalok erre még kevéssé alkalmasak, mert karban való éneklésre vagy menetre írták őket, a népdalok közt azonban sok olyan dallam is van, amelyeket kapálás, gyűjtés, szőlőkötözés, egyelés, gyomirtás stb. közben énekelni lehet. (Kaszálás és ásás közben nem lehet dalolni, mert nem fér össze a munkához szükséges erős lélegzetvétellel, de reméljük, ezeket a munkákat majd a gépek végzik el.) A társas munkadalok újraszületése és népszerűsítése tehát még a többi feladat között is elsőrendűen sürgős.

Ugyanilyen sürgős és fontos a tömegdalok és indulók ügyének a kultúrpolitikai és művészetpolitikai tisztázása is. Én azt hiszem, a tömegdalok és indulók esetében is áll az a művészi igazság, hogy a dal nem csupán többféle változatokban összerakott zenei hangjegyek csoportozata, nem csupán mechanikus zörej, szép – esetleg nem is szép – hangokból, hanem zenei alkotás is. Az olyan indulóknál, mint – hogy csak a mindenki által ismert példáknál maradjak – az Internacionálé, a Rákóczi-induló, a Marseillaise, érzi igazán az ember, hogy a muzsika alkotó művészet, a lélek szépségünnepe is.

Ismétlem: nem szentenciákat akartam mondani, nem is az utolsó szót akartam kimondani, hanem a szocialista kultúrforradalom néhány időszerű kérdését vetettem fel ebből az alkalomból. A többi már a szakemberek dolga.

NÉPNYELV – TÁJNYELV

Most, amikor az általános kultúrszínvonal emelése során, az olvasómozgalom útján is, de népkönyvtárak szervezése és a könyvek olcsóbbítása révén is végre eljut a könyv az igazi néphez, a dolgozó munkásokhoz és parasztokhoz is, nagyon időszerű a régóta és sokszor vitatott kérdés: hogyan írjunk?

Egyszerűnek látszik a felelet: a népnek a nép nyelvén!

Ez így elvben helyes is, de melyik nép nyelvén, illetve a népnek melyik nyelvén? A városin vagy a falusin, illetve, ha falusin, akkor melyik tájén? Mert egységes magyar nyelv van, de egységes népnyelv nincs, ha népnyelv alatt táji hangzatokat, szóképeket és fordulatokat értünk.

Azt hiszem, nem kell itt s nem is lehet sokat gondolkozni: csak egy magyar nyelv van s minden író csak azon írhat, ha mindenkinek akar írni.

Ezzel azonban nincs a kérdés elintézve, mert a legtöbb magyar író, ha ő maga az érvényes irodalmi nyelven ír is, az embereit, különösen a népi, de még különösebben a paraszti alakjait előszeretettel beszélteti valamely vidék tájnyelvén. Ez egyrészt az élőbeszéd hitelességét adja az írásnak, másrészt érdekességet ad az alakoknak és azok cselekedeteinek.

Én magam nem vagyok híve a tájnyelven való írásnak, legfeljebb csak a jellemzés határáig tartom szükségesnek. Ahol azonban már a „kuriozitás", a nép nyelvével való érdekeskedő játék kezdődik, ahol már azért ír az író tájnyelven, hogy ezzel is mulattassa a művelt városiakat, az urakat és a polgárokat, akik amúgy is hajlamosak voltak azt hinni, hogy csak az ő nyelvük az igazi emberi nyelv s a népé olyan nevetséges: ott már egyenesen ellensége vagyok. Ilyen volt a Tömörkény- és Gárdonyi-féle népieskedés, még akkor is, ha akármennyi szeretet volt is bennük az ily módon ábrázolt magyar nép iránt. Mert ez a szeretet csak felülről és kívülről jött, csak a népről s nem a népből szólt.

Egyedül a székely nyelvjárás az, amellyel szemben megadom magam és azt mondom: székely nyelven lehet írni. Hogy kell-e

írni, az más kérdés: ezt érdemes volna megbeszélni. A székely nyelvjárás ugyanis nemcsak hangzásbeli eredetiség, hanem a hangzás és az észjárás s ebből következőleg a gondolkozás és a kifejezés egysége. Ezért a székely külön nyelv, ha magyar is. (Okait itt nem keresem: nyelvészek és történészek dolga.)

Az erdélyi írók könyveiben, de különösen Tamási Áron és Asztalos István írásaiban, meg a székely népköltészetben, népdalokban, balladákban, mesékben ez a székely nyelv külön irodalmi érték: nagy gazdagodása a magyar nyelvnek és a magyar irodalomnak. Bűbájos nyelv: oly tiszta, mint a hegyi patakok. És mindent ki lehet rajta fejezni: az érzést is, a gondolatot is, a szépséget is, az igazságot is, a valóságot is és annak „égi mását" is: igazi nyelv.

De még ennél a szép székely nyelvnél is fel lehet vetni: hova vezet az útja? Elfelé-e a magyar nyelvtől, vagy hozzáfele? Avagy párhuzamosan megy mellette az idők végezetéig? Hiszen Tamási s kisebb részben Asztalos is már stilizálják ezt a nyelvet, ami azt jelenti, hogy irodalmi rangra emelik s az – igazi írókról lévén szó – már visszahat a székely nyelv további alakulására is. Mert nemcsak a nép egyszerű emberei fejlesztik, változtatják, gazdagítják a nyelvet, hanem az írók is.

Mondom, ez megbeszélni való kérdés, amelyben én nem hogy szentenciát mondanék, de most még határozott végső álláspontot se akarok elfoglalni.

Annál inkább merem azonban azt mondani, hogy aki – író – csak nyelvi hangzatokkal, tájnyelvi érdekességekkel akar jellemezni, az nem jó helyen kezdi. Mert a hangzásbeli eredetiség teljessége egyrészt betűkkel kifejezhetetlen, alig megközelíthető, másrészt állandóan változik. Ti. nemcsak az irodalmi nyelvünk és az ezzel kapcsolatban álló mindennapi köznyelvünk változik, hanem a tájnyelv is. A világon minden dialektikusan fejlődik, még a tájnyelv is. A tájnyelvi kifejezések, a csak önmagukért leírt tájnyelvi érdekességek tehát éppúgy elavulnak, mint az újságok publicisztikai fordulatai. Képletesen szólva, mondjuk, az a tájnyelvi kifejezés, hogy a „süly essen beléd" éppúgy elavul,

mint az az újságírói kifejezés, hogy X. Y. „lándzsát tört" a népi demokrácia mellett. Sőt, erős a gyanúm, hogy ha a szocialista tervgazdálkodás jó ivóvizet ád a falvaknak és kiirtja a golyvát, hamarabb kimarad a népnyelvből a „süly essen beléd", mint az újságnyelvből a „lándzsát tört". (Gyengébbek kedvéért: a süly, az golyva, és a lándzsatörés a középkorban volt divat.)

Ismétlem: távol legyen tőlem, hogy szentenciákat mondjak ebben a kérdésben, de annak a szükségességét, hogy az írók egymás közt, vagy ha jobban tetszik, önmagukban tisztázzák ezt a kérdést, erősen vallom. Mert látom, hogy írások és könyvek jelennek meg faluról és városról, amelyekben az írók úgy beszéltetik az embereiket, hogy látszólagos nyelvi közvetlenség ellenére már most papírízűen hangzik. Mert nemcsak a szavak és a hangok furcsaságával és érdekességével lehet az alakokat jellemezni, hanem az ember sorsának, gondolkozásának és ebből eredő észjárásának a hiteles ábrázolásával is. A tájnyelv ehhez csak mértékkel alkalmazható színező eszköz.

És ez nemcsak a falusi parasztokra, hanem a városi munkásokra is érvényes. Ha egy-egy munkásra ráragad is néhány divatos jassz-szó, de ha munkás marad, le is hull róla. Mert a divatos szavak, mint minden, ami divatos, rövid életűek. Aki munkást akar ábrázolni, hallgassa meg őket gyári értekezleteken, ebédszüneti beszélgetés közben és hallani fogja, hogy éppen olyan jó, reális, tárgyszerű, eredeti fordulatokban gazdag és falós, kifejező nyelven beszélnek, mint a parasztok, ha maguk közt vannak. Amint a parasztoknál nincs szociológiai és nincs művészi érvénye azoknak a furcsa kifejezéseknek, amelyek a nép negélyes modorosságából születnek, úgy a munkások életét és gondolkozását sem a beszivárgott „aszfaltdumával" lehet jellemezni.

Amit itt elmondtam: nem utolsó szó. Biztos vagyok benne, hogy sokan félreértenek, mert az irodalom műhelykérdései nem tisztázottabbak, mint egy szerelőműhelyé, de biztosan tisztázatlanabbak, mint egy kovácsműhelyé.

NÉHÁNY SZÓ AZ IRODALMI KÖZVÉLEMÉNYRŐL

(Egy induló folyóirat élére)

Az irodalmi köztudat még nagyon hiányos. Azt értem ezalatt, hogy még a néha-néha könyveket is kézbe vevő, de a rendszeresen újságot olvasó emberek sem ismerik, vagy rosszul ismerik a magyar irodalmat és egyformán rosszul a régit és a mait. Sem az írókról, sem a fontos, még a politikailag, vagyis a szocialista fejlődés szempontjából fontos művekről sem tudnak, vagy ha tudnak: nem a helyeset és igazat tudják. Pedig a kultúrforradalom egyik legelső feladata, hogy a tömegek zöme, de legalább azok élcsapatai részt vegyenek az ország felépítése mellett az azzal párhuzamos, illetve azzal kölcsönhatásban álló szellemi munkában és harcban is.

Persze tudjuk, hogy Magyarországon igazi irodalmi közvélemény a múltban sem volt. Legfeljebb „divatos" írókról tudtak és azokról minden „oldal" külön-külön. A jobboldali ún. nemzeti középosztály és az afölött levő „felső körök" irodalmi köztudatába Herczeg Ferencen túl nemigen fért bele senki, a polgári baloldalon meg körülbelül ugyanígy voltak Molnár Ferenccel. Azzal a különbséggel, hogy míg az előbbieknél az Ohnet-k képviselték a világirodalmat, az utóbbiaknál belefért mindenki, aki Nyugaton divatos „bestseller" volt, egészen Croninig, Bromfieldig, sőt még az igazi író, Sinclair Lewisig is.

Egyetemes világirodalmi érdeklődést és a hazai haladó, tehát igazi irodalomban való tájékozottságot csak a szervezett szocialista munkásság és az ugyancsak szervezett szocialista földmunkásság élcsapatánál találhattunk. Engem is egy ilyen szocialista földmunkás egylet nevelt fel. Nem Jókain és Herczegen, hanem Tolsztojon, Gorkijon, Voltaire-en és A. France-on, meg a többieken. De ez ma már kevés. A most felemelkedő dolgozó népből, a munkásokból és parasztokból, meg az új ország építését és az új társadalom formálását vezető új értelmiségből és a testi, szellemi és mozgalmi munkát egyformán végző új vezető réteg-

ből kell kinevelődni az új olvasótábornak, a megértő, véleményformáló olvasóknak. A megértő olvasók aztán már az új irodalmi közvéleményt jelentik. Így érjük el, hogy végre kölcsönhatás lesz az élő irodalom és a nép között, „akusztikája" lesz minden olyan írónak és műnek, aki és amely a magyar nép életében és fejlődésében letette a garast.

Ez elsősorban attól függ, hogy mit és hogyan szól a néphez az új irodalom, de attól is, hogy mit mondanak neki erről az irodalomról vagy általában az irodalomról. Ez természetesen elsősorban a kritika dolga, de nemcsak azé, hanem a tömegmozgalmaké és különösen a párté is. És itt mindjárt meg kell állanunk az irodalmi közvéleményt legelsősorban formáló folyóiratok dolgánál. Kevés az irodalmi folyóiratunk és azok sem jól végzik a dolgukat. Nem nagy az elterjedtségük, de még azon belül is túlságosan kicsi a „publicitásuk". Ez nem a példányszámok dolga. Azok nem is olyan alacsonyak. Magasabbak, mint bármikor eddig volt a magyar folyóiratoknál. De mi már tudjuk mit jelentenek a hivatali előfizetések. A hivatali előfizetés a folyóiratok temetője. Az igazi irodalmi közvélemény az érdeklődő olvasók között és a különböző mozgalmi testületekben, a szakszervezetek, egyesületek, szövetkezetek, termelőcsoportok irodalmi olvasóköreiben és kultúrköreiben alakulhat ki, mint a Szovjetunióban. Csak itt és így tudja az irodalompolitika is, a kultúrforradalom vezérkara is és az író is lemérni azt a hatást, amelyet az egyes művek, vagy az egész irodalom elért.

Természetesen a folyóiratokat nemcsak el kell adni, még az sem elég, hogy jó kézbe kell adni, hanem jól kell szerkeszteni, hogy aki egyszer megismerte, az megjegyezhesse és mindig visszakívánja. Ez megint a kezdet kezdetén van. Valósággal a sötétben tapogatózunk. A magyar folyóiratokat mind ez ideig a „literátus" emberek, vagy az ilyen emberekből alakult munkaközösségek szerkesztették, most pedig olyan folyóiratokra és a napilapokban meg a mozgalmi lapokban olyan irodalmi rovatokra volna szükség, amelyekben az irodalom mint az élet, a szocialista élet és a szocialista fejlődés egyik tényezője jelenne

meg. Mert az irodalom nem az „irodalmárok" magánügye, nem is a literátus kaszt belügye, hanem az egész nép életének egy igen fontos része. Az irodalom, az igazi irodalom nemcsak „olvasmány", időtöltő szórakozás, hanem nevelés, népélet, munka és általában minden, ami a közösség életében szellemi ébresztő és mozgatóerőt jelent: gondolat, ítélet, vélemény is.

De bizony mi még ott tartunk, hogy a nagyon keskeny literátus rétegen túl nagy tájékozatlanság és zavar uralkodik, még az olyan egyszerű dolgokban is, mint az írók neve. Sokszor elkezdődik az a furcsa eset, hogy a buzgó olvasó összetéveszti Illés Bélát Illyés Gyulával, Veres Pétert Szabó Pállal és így tovább. Nem is szólva arról, hogy a valamennyire híressé vált könyveket is sokszor más-más író nevéhez ragasztják, mihelyst túlmegyünk a literátus mezsgyén. Mindez persze a sebtében való, felületes, divatos vagy külső követelményre történő olvasás következménye. De persze az irodalom is oka ennek. A jó irodalom felejthetetlenné teszi magát és helyet foglal az emberek eszében és szívében véglegesen. Úgy látszik a magyar irodalom még nem egészen ilyen. De ami ilyen lehet, azt el kell juttatni az emberekhez, hogy megismerjék.

Mondjuk meg őszintén, sok minden történt itt már ebben az irányban. A *Csillag* után megszületett az *Irodalmi Újság* és íme: itt is születik egy új folyóirat. De szervezetileg is túlvagyunk az első próbálkozásokon. Az olvasómozgalom ugyan – egy-két kivételes esettől eltekintve – nemigen elégített ki senkit, sem az írókat, sem az olvasókat, sem a Népművelési Minisztériumot, de mégis nagy dolog az, hogy könyvek tízezrei kerültek olyan kezekbe, amelyekben addig könyv alig fordult meg. Nem került mindegyik jó kézbe, de ez már vele jár minden jó szándékú kísérlettel. Mert ami véletlenül jó helyre került, az százszorosan behozza azt a veszteséget, amit a tévedések okoztak.

Mindenesetre ezek az első lépések ahhoz, hogy mi is elinduljunk az irodalmi köztudat megteremtésének az olyan útján, amelyet tavaly nyáron a Szovjetunióban láttam. Az Ogyesszától

északra elhúzódó dél-ukrajnai pusztaságon, ahol még a földművelés is csak nemrégiben, már a szovjet időkben kezdődött, Berezovka vasútállomástól autóbuszon mentünk a Sevcsenko gépállomás tanyaközpontjára, be, be a puszta közepébe, ahol még faluk sem voltak. Itt láttam, hogy az autóbuszunk sofőrje egész csomag ukrán nyelvű *Lityeraturnaja Gazetát (Irodalmi Újságot)* tett le az ülése mellé. Érdeklődtem, kinek viszik, hova viszik. Kiderült, hogy a gépállomás dolgozóinak, akik íme, a napilapok mellett irodalmi lapokat is olvasnak, mégpedig nem is egyet-kettőt. Ezzel azonban nem elégedtem meg, hanem megkérdeztem, kiket ismernek az írók közül. És nemcsak a már világhírű szovjet írókról, hanem az ukrán írókról, Goncsarról, Kornejcsukról is tudtak. Nem is beszélve arról, hogy a gépállomásuk is a legnagyobb ukrán költő, Tarasz Sevcsenko nevét viseli.

Azt hiszem ez a kis példa többet mond minden magyarázatnál. Nálunk is sok termelőcsoport viseli már Petőfi nevét, de ennél többet kevesen tudnak az irodalomról, s még kevesebbet a mai irodalomról. De ha jól végezzük a dolgunkat, írók, szerkesztők, terjesztők és kultúrmunkások, akkor néhány év alatt a magyar dolgozó nép is megismerheti a saját irodalmát és benne a saját életét, mert az igazi irodalomban az élet emelkedik irodalommá és az irodalom változik életté, de már mindig magasabb fokon.

NÉPI KULTÚRMOZGALMAK

Évtizedekkel ezelőtt, tulajdonképpen Bartók Béla és Kodály Zoltán indulásának idején kezdődött Magyarországon az a sajátságos érdeklődés a népkultúra, különösen a népköltészet, népzene, népdal és néptánc iránt, amelyből azóta egyfelől zenei megújhodás, másfelől széles arányú népi kultúrmozgalom bontakozott ki. Tudományos kutatómunka, folklorisztikus gyűjtőmunka azelőtt is volt már, azóta is van, éppúgy, mint más nemzeteknél, de igazi mozgalommá, gyakorlati népnevelési kérdéssé a felszabadulás után lett. Ma már olyan tömegmozgalom a népi zene, különösen a népdal és a tánc, hogy mint minden mozgalomnak a kezdő idejében, burjánzásai is vannak.

A zenének, éneknek, táncnak a nagy közösségi jelentősége abban van, hogy míg a színművészet, filmművészet, szavalóművészet csak előadott, jobb szó híján „produkciós" művészet (irodalom, képzőművészet külön kérdés, mert más dolog az alkotás és más az „interpretálás"), addig a zene, ének, tánc lehet előadott is, de lehet igazán gyakorolt tömegművészet is.

A kultúrformák és kultúrélmények fejlődése és gazdagodása végtelen folyamat. Az ősi kezdetleges és egyszerű formáktól, ahol a látás, hallás és cselekvő benneélés még együtt volt, eljutottunk oda, hogy már külön-külön is, együtt is, többféle változatban és más-más összetételben is, olvashatjuk is, láthatjuk is, hallhatjuk is a művészetet. Egyik nem teszi feleslegessé a másikat. A film nem teszi feleslegessé sem a könyvet, sem a színházat, a rádió nem teszi feleslegessé a hangversenyt és a szavalóművészet nem teszi feleslegessé a versolvasást, mert más dolog a szavalással szerzett élmény és más egyedül lenni a költővel. Így nem válik feleslegessé az sem, hogy minden ember éljen a muzsikával, énekkel és tánccal legbensőbb szükségletei és képességei szerint. Ez nem szegényíti, hanem gazdagítja a magas előadóművészetet, mert minél több ember tehetségei és képességei próbálódnak ki, annál mozgalmasabb, dinamikusabb és változatosabb a magas előadóművészet fejlődése. Az igazi egészséges viszony az volna,

ha a magas előadóművészet és a tömegek mindennapi művészi élete teljes dialektikus kölcsönhatásban állana. Nemcsak azért, mert így találtatnának meg a minden Saljapinok, hanem azért is, mert így találna a magas és folyton fejlődő előadóművészet igazi megértő és hozzáértő közönséget a mai bámulók és sznobok helyén.

Ebből a szempontból nézve a hangszeres zene területén, az egyébként igen fejlett műzenénk és zenei előadóművészetünk mellett nagyon rosszul állunk. A körülöttünk élő népeknek, különösen a szlávoknak még jobban vannak népi hangszereik, mint nekünk. A magyar népnek már nincs alkalmas hangszere és nem tud muzsikálni magának.

Sokszor elmondottuk már és csak a példa kedvéért idézzük újra, hogy ha néhány szláv paraszt összejön, akár ha véletlenül kerülnek is össze, már kész az énekkar és hamarosan harmonika, balalajka, guzlica vagy más hangszer is kerül a tánchoz, de a magyar paraszt és munkás már csak úgy tud mulatni, zenével élni, ha kéznél van a cigánybanda, vagy ha gramofont állít be, kinyitja a rádiót, esetleg elmegy a kocsmába. Még ha a cigánybanda, jazz-zenekar, rádió vagy gramofon tökéletes szép és nemes muzsikát adna, még akkor is baj volna ez, mert még a legszebb produkció sem pótolhatja a beleélést. Nem is beszélve arról, hogy táncolni aztán senki se táncolhat helyettünk, és hogy itt a szép produkció nem eloltja, hanem éleszti a szomjúságot.

Ennek a gyarló állapotnak a megszüntetésére kísérletek indultak meg a régi magyar hangszerek egyik-másikának a visszahonosítására. Nem sok sikerrel, mert ez csakugyan népi romantika volna.

A magyar paraszti hangszerek ugyanis javarészt pásztori eredetű egyéni hangszerek és közösségi célokra nemigen alkalmasak. Még a tambura és a duda is csak kevés ember számára, egy kis tanyai vagy házimulatság céljára adhat szegényes, bár különösen a tambura ízléses és bájos tánczenét. A furulya viszont, amelynek az elterjesztésére némely népi fiatalok nagy erőfeszítéseket tettek, tisztára egyéni hangszer és bár nagyon alkal-

mas arra, hogy a magános pásztor elmuzsikáljon a nyáj mellett a dombtetőn állva és még arra is alkalmas lehet, hogy egyszerű, ősi dallamainkat felismerhessük és kipróbálhassuk rajta, de a közösséggé formálódó, tömegekben szórakozó és a mozgalmi életben harcoló és ünneplő nép számára alkalmatlan.

Ebből a hiányosságból ered és nem valami különleges magyar átok hatása alatt lepte el a magyar életet – s nemcsak az urakét, hanem a népét is – először a cigánymuzsika, azután meg a trombitás és jazz-zenekarok áradata.

Ahol, mint a szláv és germán népeknél, az egyházi zene és a magas műzene a nép ősi dallamvilágából nőtt ki, ahol volt valamelyes kölcsönhatás a kezdetleges és magasrendű előadóművészet között, ott nincsen szakadás a zenei fejlődésben, és ha nem is hibátlan, és ha nem is egyenes vonalú, de mégis szervesebb a fejlődés a hangszerek használatában és elterjedésében is.

Mi, magyarok, most ott tartunk, hogy európai jelentőségű műzenénk és előadóművészetünk már van, kitűnő zenekaraink is vannak, de igazi népi zeneéletünk még nincs, vagy ami van – némely hozzáértők szerint –, jobb volna, ha nem volna. A rossz cigánymuzsika „dzsentroid" fertőzetét nagyon sokára és nagyon nehezen lehet kiheverni. (Azt hiszem, ugyanígy járnak idővel az angolszászok is a néger jazz-szel, amely szintén perverzül érdekes muzsika! Mert az érdekes dolgoknak az a sorsa, hogy egyszer már nem érdekesek. De ez az ő bajuk.)

Ez a fertőzet nemcsak a muzsika magyartalanságában és az előadás művészietlenségében és alacsonyrendűségében nyilvánul meg, mint a zeneértő szakemberek hiszik, hanem társadalmilag is. A muzsikus, az előadóművész nem lehet szolga és nem lehet szolgalelkű vagy szolgamodorú, mert a művészet közvetítése éppúgy szabad és szárnyaló lelket kíván, mint maga az alkotás. És ahogy az alkotóművészek, az írók, költők, festők, szobrászok, zeneszerzők már kiemelkednek a felelőtlen bohémkedés és a társadalmi becézettség és lenézettség állapotából, és megbecsült, önérzetes tagjaivá válnak a dolgozók társadalmának, azonképpen az előadó- és közvetítő művészeknek is ki kell emelkedniük az

osztálytársadalomban kialakult alacsonyrendű állapotukból. Az igazi művészet hű közvetítése egész embereket, öntudatos embereket kíván. Ne csak az alkotás ne legyen formalisztikus, hanem az előadás sem. Lélek legyen benne, mint magában a műben.

Hogy lehetnek-e a cigányzenekarokból ilyen értelemben vett jó magyar zenekarok, azon most folyik a vita a hozzáértők között. Én nem tudom és nem is mondok ítéletet róla, csak annyit teszek hozzá, hogy minden népnek vannak tehetséges zenekedvelői, legyenek hát zeneművelői is. Ne legyen a magyar „úrnép", ne legyenek neki még csak zenész szolgái se. Mert ma bizony ilyesféle a viszony a cigánymuzsikusok és a magyar nép között. Tiszta példa itt a munkászenekarok megbecsült helyzete.

Mi volna hát itt a teendő?

Véleményem szerint az, hogy ne kísérletezzünk semmiféle idejétmúlt, kezdetleges és alkalmatlan zeneszerszámmal, hanem létesítsünk minden faluban, minden városban és külvárosban, minden gyárban, iskolában, egyesületben, pártban, szakszervezetben, egyáltalán minden közösségben, ahol csak lehet, komoly zenekart. És olyan hangszerekkel, amelyekkel egyformán el lehet játszani szépen, tisztán, tömegekhez szólóan mind a magas műzenét, mind a magyar népdalt, mind pedig a mozgalmi dalokat és énekeket.

Ilyen hangszerek vannak is, szervezés, nevelés, irányítás és megfelelő hangszergyártás kell hozzá, hogy hangszeres zenekultúránk a fejlődés útjára induljon.

A magyar nép, mint minden nép, szereti a zenét, az ősidőkben közügy volt a zene, legyen az ma is és a jövőben is.

Hogy ennek, a ma már hangszer nélküli magyar népnek, milyen erős volt a zenei szomjúsága még néhány évtizeddel ezelőtt, arra nekem erős bizonyságaim, személyes tapasztalataim is vannak. A század kezdetén, amikor az alföldi falvak lakossága már nagy arányokban felszaporodott, sok nagyobb községben, így az én falumban is fúvószenekar alakult magyar földmunkásokból, mert a néhány cigány cincogása már nem elégítette ki a népet. A falusi bálokban négy-ötszáz fiú és leány táncolt együtt

(emlékezhetünk, Ököritón a nagy báltűznél, csak a halott négyszáz körül volt) és a terem túlsó végére már nem hallatszott el a cigányok amúgy is elcifrázott muzsikája.

Ezenkívül a fejlődő földmunkásmozgalom mozgalmi szükségletei is igényelték már a komolyabb zenekarok létesítését. Felvonulásoknál, de aztán a besorozott legények búcsúztatásánál és minden más nagy közösségi alkalomnál nagyobb zenekar kellett. A csupa hegedűből álló és amúgy is nyúlós-modoros cigánymuzsika erre nem volt alkalmas.

Az aztán a mi külön szerencsétlenségünk, hogy ezek a zenekarok ugyanolyan egyoldalú, vagy szegényes, vagy triviális trombitás-trottyos zenekarok lettek, mint a gyarló összetételű cigányzenekarok. Akik szervezték, vezették, azok az osztrák–magyar hadsereg cseh–német és a vándorcirkuszok ugyancsak cseh–német trombitáskultúráját hozták be a magyar falvakba, mert a magyar kultúrának, a gyönyörűséges, pántlikás, darutollas, tulipános nacionalizmus korszakában nem volt sem gazdája, sem hozzáértője.

Ma mindent elölről kell kezdeni, a népzenei nevelést is és a közösségi célú zenekarok megszervezését is. Hogy a cigányzenét meg lehet-e javítani, nem tudom, de erősen kételkedem benne, mert a zene nemes művészet, a lélek és a mély ösztönök szólalnak meg benne, s ahogy az előbb mondtam, szabad s ösztönös művészeket kíván. A cigányokból tehát akkor lehetnek majd jó zenészek, ha már nem lesznek többé cigányok, hanem öntudatos magyar dolgozók.

A régifajta trombitás-trottyos fúvószenekarok ugyancsak alkalmatlanok. A magas műzenét nem bírják, a magyar népdalt pedig összetörik, szétropogtatják. Még legjobban a híg és felületes „magyar nótát" tudják. A jazz meg az angolszász kapitalista kultúrimperializmus terméke és annak a mocsárvirága, úgyhogy a magyar zenei tömegkultúra megújhodásához teljesen új zenekarok kellenek. Fúvós-, vonós- és ütőhangszerek olyan szakszerű összeállítása kell nekünk, amely alkalmas legyen népdalainkhoz is, mozgalmi és kultikus énekeinkhez is és indulóink-

hoz is. Ez lehetséges is, a szakemberek már ismerik is a megoldás eszközeit és módját, csak megfelelő kultúrpolitikai irányítás kell hozzá.

Az ének, a dal talán még a hangszeres zenénél is általánosabb jelentőségű közösségi művészet. Bármily emberi csoportot az osztályérdek, a nemzeti és nyelvi azonosság, a világnézeti, pártbéli vagy hitbéli felfogás közössége mellett, az formál igazi bensőséges közösséggé egészen a kultikus mélységig, ha közös érzelmeiket közös éneklésben fejezik ki. Tudják ezt az egyházak kezdettől fogva és éppen ezért nagy gondot fordítanak a zenei nevelésre is, de a mindennapi énekkel-élésre is. Ugyanazt kell csinálniuk a politikai és világnézeti mozgalmaknak is. Fontos tehát, hogy jól csinálják.

Szerencsére, mi magyarok, az éneklésben már jobban állunk, mint bármi másban. Már a gépiesen harsogó és bömbölő német dalárda-kultúra magyarországi másodvirágzása is múlóban van. Szép és jó énekkarok serege indul szerte az országban. Már eljutottunk oda, hogy új énekkaraink a műdalokat és a mozgalmi dalokat jól, sőt remekül éneklik; egyesek a népdalokat is. Elég sok énekkar azonban a finoman hajlékony, szájonkelt magyar népdalokat még dalárdásan, vagy legalábbis németiskolásan, merevre, hegyesre, szögletesre szeletelgeti-formálgatja, mert nem érzi a vezető, hogy ezek a dallamok egy csomó kelet-európai dallammal együtt olyan csiszoltan hajlékonyak, olyan szabadon szárnyalók, mint akár a természet hangjai.

És bizony szép volna, ha a karnagyok és énekmesterek tudomásul vennék, hogy a népdalok és mozgalmi énekek nem eredetieskedő előadásokat, nem önkényes „stílus"-okat és nem újszerű „produkciókat", hanem teljesen egyszerű, világos, tiszta előadásokat követelnek, úgyannyira, hogy a nép követhesse is, és a dallamokat a fülébe és nyelvére vehesse. Az individualista eredetieskedés, hogy a népdalokat és mozgalmi dalokat minden énekvezető más „felfogásban", más stílusban énekelhesse, épp-

úgy nincs a helyén, mint a templomi zsoltároknál, ahol is az egész gyülekezet lelki élménye a cél és nem az „eredeti" produkció.

És jó volna, ha némely énekmesterek megfigyelnék végre, hogy a legtöbb magyar népdalt, de némely mozgalmi dalokat sem helyes dalárdisták és pódiuménekesek módján felhúzni a végén és nem helyes valami csodálatos műugrással befejezni, mert ezt a nép nem tudja követni és ez nem szép, hanem inkább csúnya modorosság. Minden dallamnak megvan a maga belső mivoltából eredő lejtéstörvénye és a magyar népdalok jórészt ereszkedő lejtésűek. Annyira, hogy a magyar nép, ha az énekben túl magasat érez, akkor nem tudja befejezni, hanem természetszerűen folytatni kívánná, mint ahogyan a madarak is lejtenek, ha le akarnak szállni.

Ugyancsak az is jó volna, ha énekvezetőink több figyelemmel lennének a természetes, mindennapi lélegzetvételre, mert némely énekvezetők a mi kedves, üde, gyorstritmusú népdalainkat olyan pittyegéssel és hettyegéssel énekeltetik, mint az angolszászok bártáncosai littyegtetik magukat, valami ostoba jazz-szövegre.

Az igazi kultúrának oly egyszerűnek, olyan mindennapinak kell lennie, hogy bárhol, bármely pillanatban, bármilyen ember benne élhessen, ha ilyen igénye vagy lelki szomjúsága van, még munka közben is. Nagyon sok munka menetében az ének nélkülözhetetlen.

A magyar kultikus énekeket érdemes ebből a szempontból külön vizsgálat alá venni.

Amint látjuk, a nemzeti és politikai mozgalmi énekek egy része idővel elavul, s ami megmarad belőle, az a kivételes művészi értékénél, dallambeli és szövegbeli szépségénél fogva marad meg. Az Internacionálé és a Marseillaise és még néhány mozgalmi ének megmarad minden időkön keresztül, mert tiszta művészet van bennük és énekkar nélkül is bárki, bármikor, egyedül is, tömegben is elénekelheti. Pedig még csak azt sem lehet mondani, hogy ezek a dallamok a mi ötfokú zenei anyanyelvünkön szólnának. Az bennük a csodálatos, hogy minden nép nyelvén szólnak. Mondhatná erre valaki, hogy ezeket a dallamokat az eszme viszi.

Ez igaz, de fordítva is igaz: ezek a dallamok az eszmét is viszik. Az igazi mű még egy dallamnál is dialektikus egység: kölcsönhatást teremt.

Ugyanez látható néhány zsoltár és keresztyén ének esetében. A „Tebenned bíztunk"-hoz nem kell karmester, pedig francia eredetű dallam, éppúgy nem kell, mint bármelyik székely keserveshez vagy alföldi pásztordalhoz. Az, hogy valamely dallam „nehéz" nem a szépségét, hanem a mesterkéltségét, legjobb esetben a mesterkélt szépségét jelenti. Márpedig az összes szakértők megegyeznek abban, hogy a mesterkélt szépségnél csak egy van, ami magasabbrendű: az egyszerű szépség.

Míg viszont – s ez nagyon jellemző a mesterkélt dallamokra – az egyébként szép és méltóságteljes *Himnusz*unkat és *Szózat*unkat bár úgyszólván napról napra, szinte már túl sokszor énekeljük iskolákban, templomokban, gyűléseken és ünnepélyeken, mégsem tudjuk rendesen, hiba nélkül elkezdeni és végigvinni.

És persze, azért nem tudjuk, mert ezek mesterkélt dallamok, nemcsak hogy tanulni kell őket, de még ezen túl is vezető kell hozzájuk. Márpedig, amint mondtam, az a helyes, hogy egy nemzet vagy bármely közösség kultikus énekeit bárhol és bármikor, bárki elénekelhesse. Ehhez azonban az kell, hogy nép és művészet egyazon hitben, egyazon közösségben éljenek.

A táncban, a másik elemi erejű tömegművészetben ismét nehezebb a helyzet. Ez idő szerint ebben uralkodik a legerősebben és legváltozatosabban az angolszász kultúrimperializmus, a kispolgári sznobizmus és ízléstelenség divatja, holott a tánc azelőtt, talán évezredekig keveset változott. Ahogy az utóbbi évszázadokban már látjuk, a régi népi kultúrában is, ha lassabban is, de változtak a divatok, az értékes, szép dalok, táncok azonban vissza-visszatértek. A mai szórakoztatóipar termékeit azonban dalban is, táncban is az jellemzi, hogy nem lehet újraélni. Sem egy slágert, sem egy tangót, ha egyszer kiment a divatból, nemigen lehet feltámasztani. A népdal és néptánc ellenben sok változáson és sok újraszületésen ment át, hiszen csak a szemünk előtt

folyt le, hogy az ősi szerelmi és sorsballadák dallamára summásballadák és a népdalokra mozgalmi dalok születtek. És azt is a szemünkkel láttuk mi, az idősebb nemzedék, hogy az ősi férfias pásztortáncokból és a valószínűleg sámántánc eredetű és egyénies jellegű székely csürdöngölőből rengeteg változatban verbunkosok és lakodalmi, meg minden alkalomra megfelelő páros táncok és csárdás-változatok születtek.

Egyik nagyon divatos és eredetieskedő angol író ugyan azt mondja, hogy a tánc stilizált nemi közösülés. Én nem akarok vele vitába szállni, mert hátha ő jobban tudja. (Ti. én azt írtam régebben, hogy a tánc az életöröm kifejezése mozgásban.) Lehet, hogy az is benne van, amit ő mond, de ha benne van, akkor itt igazán szebb és helyesebb a stilizálás, mint a közönséges naturalizmus. Márpedig a kapitalista, de különösképpen az angolszász világ táncdivatja ma – enyhén szólva – túlságosan „naturalista".

A népi demokrácia és a szocializmus országaiban nem hatósági úton, nem rendeletekkel, hanem a közösség belső meggyőződésével, a gondolkozás, a szemlélet és az ízlés átformálása útján a táncban is rendet kell teremteni, az ízlés, a közösségi szemérem rendjét. Ma már a pár évvel idősebb nemzedék nem tudja az éppen divatos táncokat, míg azelőtt az öregemberek is eljárták a lakodalomban az öregek és főzőasszonyok táncát. Egy-egy embercsoport, egyesület vagy pártszervezet élete akkor válik igazán bensőségessé, ha minden tagja otthonosan mozog a közösség kultúrájában, de még a szórakozásban is.

Éppen ezért célszerű volna erre több gondot fordítani, és a félművelt és ízléstelen, csak a divatos majmolásra nevelő táncmesterek istencsapását meg kellene szüntetni, és a gyermekeket még az óvodában és az iskolában a saját népi dalainkkal, kultikus nemzeti és mozgalmi énekeinkkel együtt meg kellene tanítani táncolni is. Nemcsak a nehéz népi táncokra, mert azok nem mind alkalmasak a tömegek számára könnyű mulatságra, hanem az oly ízléses és egyszerű táncokra, amelyekkel minden férfi és nő otthonosan érzi magát bármely vidám emberi közösségben.

A tánctanítás legyen hát közügy és a sport mellett ez is megfér az iskolában.

Mert ha valahol, itt fenyeget igazán a népi romantika burjánzása. A parádés, ragyogó, de már „produkciós" népi táncot ma elsősorban értelmiségi, városi és kispolgári fiatalság kultiválja. Ebből áll elő az a furcsa és ferde helyzet, hogy a népi táncok lelkes művelői és rajongói, ha vége van a produkciónak, saját mulatságukra visszatérnek a legújabb amerikai vagy dél-amerikai tánchoz, még akkor is, ha szent meggyőződésük szerint az nem egyéb, mint iparosított nyavalyatörés. De nemigen tudnak egyebet, már még a paraszt eredetű értelmiségi fiatalok sem, mert múlóban van a népi kultúrélet.

A táncban a produkció ugyan nagyon ősi, úgyszólván belátthatatlan eredetű. A vallásos táncok, a sámántáncok is produkciók voltak. Aztán az osztálytársadalomban, a nagy urak udvarában világszerte kialakultak, de a keleti urak udvarában még ma is megvannak az érzékcsiklandozó, bűbájoskodó, a fáradt, unatkozó hedonista urak mulattatására kitalált tánckompozíciók, a balett-féleségek és mindenféle angyal-imitációk. Azonban a népi demokrácia és a szocializmus korszakában a produkcióknak is nemes közösségi célt kell szolgálniuk. Jelen esetben a munkában nagyon elfoglalt, a munkamegosztás következtében a test egyoldalú foglalkoztatásából eredő mozgási nehézségek és félszegségek kiegyensúlyozását is szolgáló és örömet is adó táncízlés és mozgásízlés fejlesztését.

Valamikor a tánc már a gyermekkorban kezdődött, amikor a tanyák és falvak apró lánykái és fiúcskái kora tavasztól késő őszig járták a ház végénél vagy a gyepen a kedves-bájos gyermektáncokat, télidőben meg a lakodalmakban, disznótorokban a nagyobbak háta mögött vagy kinn a pitvarban gyakorolták ugyanazt. Most a gyerekek óriási tömegei már bérkaszárnyákban, zárt emeleti lakásokban nevelődnek, ahol mozogni sem szabad és nem is lehet. Éppen ezért legyen közügy a tánctanítás és az énektanítással és zeneismerettel együtt kísérje végig a gyerekeket minden iskolákon át az életbe való beérkezésig.

Akik pedig korán elhagyják az iskolát, mert munkába mennek, azoknak meg az üzemi kultúréletben vagy a mozgalmi és egyesületi kultúréletben kell biztosítani a továbbfejlődést zenében is, énekben is, táncban is.

Semmi szín alatt nem szabad erőltetni, hogy a kivételesen szép, de dolgozó ember számára kivételesen nehéz népi táncokat mindenki megtanulja. Aminek az előadásához előadóművészet kell, azt hiába erőltetni rá a tömegekre, nem bírják el, és nem fogadják el. Ezek megmaradnak produkciónak, éppúgy, mint némely szép és nagy zeneművek. Az a fő, hogy megmaradjanak, mert hiszen hozzátartoznak népünk kultúrkincseihez és kultúrhagyományaihoz. Ami kultusz, az legyen kultusz, ami folklór, az legyen folklór, ami pedig mindennapi könnyű kultúra, az legyen öröm, szórakozás és maradjon is meg annak.

Nemcsak magyar népi táncot, hanem minden táncot, ami szép, ízléses, szemérmes és mértéktartó, tanítani kell hát az iskolában és egyesületekben, hogy a nép kultúrélete és szórakozása mennél színesebb, gazdagabb, változatosabb és felszabadultabb legyen.

Összegezve az elmondottakat, hangsúlyozom, hogy ezek a kérdések sokkal nagyobb jelentőségűek, mint ahogy azt az első pillanatban, politikai és gazdasági harcaink közt látjuk. Mert hiába űzzük ki az emberekből a feudális és klerikális szolgalelkűséget: ha a helyére nem adunk más lelki és kultúrtartalmat, akkor csak a kispolgári sznobizmus, a szolgalelkűségnek egy másik, modernebb, de nem kevésbé ellenszenves válfaja ömlik be oda. Ez történt világszerte a polgári kapitalizmus hódításával párhuzamosan: ez történt nálunk is.

Lelki tartalmat, kultúrvilágképet és tisztább emberi magatartást csak magasabb rendű, korszerűbb neveléssel lehet adni. A nevelésben az értelemmel tanítás és a művészet együtt formálják az embert. Tanításunk jó úton indult, művészetünknek nem mögötte, hanem előtte kell járni. Nemcsak az alkotásban, nemcsak az irodalomban, képzőművészetben, zeneszerzésben, hanem a legmindennapibb közvetítésben, az előadóművészetben és a művészettel való élésben is.

AZ ÍRÓ SZEMÉVEL A VÁROSI KULTÚRVERSENYEKEN

Azt hiszem, azt nem kell bizonygatni, hogy senkinek se lehet nagyobb öröm a népművészet győzelmes hódítása az ipari munkásság és a városi dolgozók körében – mint nekem. Sokan tudják, hogy mennyire nem szeretem a hanyatló polgári kultúrát, különösen annak a legutolsó – időben és minőségben legutolsó – változatait, Lehártól Zerkovitzig és a kávéházi műmagyar nótáktól az amerikai dzsesszig. Azt is tudja mindenki, hogy én nem a szakember szemével, hanem a népe művészetét, mint népe lelkét és ízlését tisztelő és szerető magyar író szemével nézem a népi kultúra és a szocialista kultúra minden újabb hódítását s így a mostani, városi és üzemi kultúrversenyek előadásait is.

E kis bevezetés után, hogy jobban megértsük egymást és kevesebb legyen a félreértés, megpróbálom rendbeszedni a gondolataimat és az észrevételeimet.

Azt nem kell ismételni, hogy milyen nagy dolog, hogy már itt tartunk és a városi népi kultúrcsoportokat is bírálhatjuk, hát kezdjük a zenével.

Általánosságban szólva a kultúrműsorok egyik jelensége, amelyre felfigyeltem, hogy önálló zenekari előadásokat alig hallottunk. Az helyes, hogy a zsúfolt programokban nem bajlódtak a sok időt igénylő és amúgy is kérdéses sikerű nagyzenekari vagy operai művekkel, de mégis hiányosságnak érzem, hogy népdalokat és népdalfeldolgozásokat csak kíséretképpen muzsikáltak.

A népdalok jó muzsikálása és a jó muzsikával a népi ritmus otthonosítása az első lépés ahhoz, hogy a polgári valcerkultúrához és a slágerhez szoktatott lábak ösztönösen is eligazodjanak a zenei és művészeti zűrzavarban.

Annál is inkább feltűnő ez a hiányosság, mert érzésem szerint a versenyen kísérő zenekarok – persze megint nem a technikában élő szakember szemével nézve – végezték a legtisztább munkát.

Ezt persze onnan kiindulva mondom, hogy a mi zenekaraink már-már nem tudtak népdalt muzsikálni, különösen nem tudtak tánc alá muzsikálni. Nem tudtak, mert vagy a katonazenekar, vagy a kávéházi cigányzenekar, esetleg az úgynevezett „szalonzenekar" modorában muzsikáltak és ez egyik sem alkalmas a népi tánchoz. Most viszont már lépten-nyomon azt éreztem a bájosan szép magyar dallamok hallatára, hogy ha ehhez a szép magyar muzsikához énekelni, de különösen, ha táncolni tudnának, olyan szép és kerek estéket csinálhatnánk, hogy nemcsak magunk lelkesednénk, hanem a világ szeme is megállana rajtunk.

És mivel így a zenekarokról többet mondani nem tudok és mert az egyes zenekarok kisebb-nagyobb technikai kérdései, erényei vagy hibái túl vannak a beavatottságomon, mindjárt rá is térek a legnagyobb, úgyszólván döntő kérdésre, az énekkarok dolgára.

Általános érzésem, mint összbenyomás: énekkaraink már kilábolnak a dalárdastílusból – majdnem azt mondtam betegségből –, de még nem érkeztek el sehova.

És ez jó. Mert – megint csak érzésem szerint – az új társas éneklés formáit és mesterségbeli szabályait az új – szocialista és népi – társas éneklésben kell kiformálni. Tudniillik, ha a dalárdastílust elhagyjuk, a templomihoz sem térhetünk vissza. Nemcsak azért, mert ez a szocializmusban már igazán „stílszerűtlen" lenne, hanem azért, mert már a templomi éneklés is, a maga sajátos módján „klasszicizálódott", ami alatt nemcsak nemes, szép, letisztult előadást, hanem hideg, „fenséges" műáhítatot, irodalmi nyelven formalizmust és eklekticizmust értek. Persze el kell ismerni, hogy Bach-méretű zeneszerzők és hozzájuk méltó művészkarmesterek nyomán még az áhítat is megjön, ha az már nem is annyira vallásos, hanem inkább művészi áhítat is.

Nem vitás, hogy a színházi és operai énekkarok sem adhatnak példát, mert ezek még a templomi énekkórusoknál is távolabb kerültek a néptől, annyira, hogy néha már-már nem is énekelnek, csak a hangokkal játszanak. Márpedig a magyar nép a saját

dalaiból megszokta, hogy a nótának értelme is legyen és azt énekben érteni is lehessen.

De mi hát akkor a követendő út? Olyat kívánnék, ami nincs?

Igen. Olyannak szeretném látni, olyannak áhítanám a népi énekkarokat, hogy amellett, hogy tökéletesen tudnának, ne maradnának meg a „produkció", akár csak a „tökéletes produkció" igényénél, hanem a hallgatóik, nézőik fülében, szemében, szívében és lelkében visszazengenének a hangok és az énekkel elmondott szép igazságok és véglegesen meg is maradnának ott s lenne belőlük gazdagabb lélek, szélesebb ismeret, mélyebb kultúra.

Azt szeretném, ha nem olyan érzésekkel mennénk el a hangversenyekről és a népi előadásokról, mint a hindu kígyótáncosoktól, hogy nagyon érdekes, furcsa, vagy akár csodálatos bűvészkedést láttunk, hanem az igazi művészi élmény és az igazi társas lelki élmény emelkedettségével térhetnénk haza. Mert csak így lehet a felidézett népi művészetből új népi és szocialista kultúra.

Túlságosan magas ez a mérce?

Igen. De kisebbre nem lehet állítani. Hogyan is birkózhatnánk meg másképp azokkal a teokratikus-klerikális és polgári hatásokkal, amelyek évszázados beidegzettséggel, szinte már reflexekbe ágyazottan uralkodnak a legnagyobb tömegeken.

Azt hiszem nem tévedek, ha úgy vélem, hogy a szocialista kultúrforradalomban a népi kultúrmozgalomnak nem annyi a célja, hogy a letűnt polgári szórakoztatóiparnál egy újabbat és hatásosabbat szervezzen meg, nem is csupán az, hogy ez minden eddiginél nívósabb legyen, hanem az, hogy új kultúrát indítson el a népből és a népnek és most már az egész népnek. Olyan új kultúrát, amely nem oszlik többé alsó és felső, „komoly" és „szórakoztató" művészetre, hanem amelyben egységbe kerülnek, mint magában az osztály nélküli társadalomban, minden emberi művészetek s csak minőségi és formai különbségek lesznek köztük, nem pedig osztályszerintiek.

Ehhez a csak látszólag magas, valójában igen egyszerű és természetes mértékhez kell mérni minden mai és holnapi művészeti próbálkozást.

És ez nem is olyan nehéz. Amíg valaki a népdalt, vagy általában a népművészetet mint érdekes tanulmányi anyagot, mint folklórkincset, vagy esetleg mint színes és kedves, ámde kezdetleges művészi produkciót nézi, addig nem tudja igazán, mi a népdal. Mert a népdal azoknak, akik mindennap élnek vele, akik munka közben, járás-kelésben, reggeli felkelésnél és esteli vetkezésnél, önkéntelenül is, lelki szomjúságból vagy a reflexek spontán hívására dalolni, fütyülni, dúdolni vagy zümmögni szoktak – s itt értem általában a dolgozó embereket –, azoknak olyan a népdal, mint a nyelv, csakhogy a népdal nem a gondolkozás nyelve, hanem a léleké, az ösztöné – vagy megengedem: a reflexeké is – és mit tudom én mié. Azért van, hogy a népdalok is – mint a slágerek –, ha divatossá válnak, le is tűnnek. Ami nagyon édes volt, unottá lesz. De míg a slágerek sohasem térnek vissza, mert csak egyszeri „termékek", a népdalok – legalábbis dallamaikban – vissza-visszatérnek, mert a nép művészetét és a nép közösségét fejezik ki.

Mert a nép dallamgazdagsága egy bámulatos és sajátságos ökonómia: van abban mindenre kádencia.

Az élet minden jelensége és minden mozzanata megjelenik a dalban és a változó élet mindig meg is újul benne, mint a beszélt nyelvben.

És ehhez viszonyítva mondtam én azt az előbb, hogy énekkaraink már elhagyják a múltat, de még nem látni, hova mennek.

Igaz, hogy nem is tudhatják, mert nem volt még előttük hazai program – gyakorlati, tanítható programot értek –, és nem volt hazai példa. A nagy szovjet együttesek láttán már érzik, hogy merre vezet az út, de ezt idehaza, a magyar énekben, muzsikában és táncban még nem mutatta meg nekik senki.

Éppen ezért nagy és sürgős feladata van az Állami Népi Együttesnek. Igyekeznie kell, hogy hamarosan érett és áttekinthető, követhető és tanítható példákat adjon.

Sajnos, ott is azt láttuk az eddigi előadásokon, hogy a majdnem tökéletes, csak kissé még iskolásan merev zenekar és a gyorsan fejlődő tánc mellett éppen az énekkari munka maradt el.

Nem azt mondom, hogy nem szép és nem tiszta, amit csinálnak, hanem azt, hogy kevés. Még nincs mit tanítani és követni a nyomukban. A dalárdából már kinőttek, a templomi és színházi énekmodor mellett, némi súrlódás és keveredés árán – ami nem baj – már elhelyezkedtek, de még nincs – mai szóval élve – igazi „profiljuk".

Elismerem azonban, hogy nagyon nehéz helyzetben vannak. Sokkal nehezebben, mint bármelyik európai nép énekesei. Ahogy tudjuk, a legtöbb népnél, nemcsak a szlávoknál, hanem a germánoknál és a latinoknál sincs olyan távolság a népzene és a műzene között, mint nálunk. Mert itt – mint sokszor elmondták már – a magyar nép zenei anyanyelve folklórkinccsé, paraszti érdekességgé süllyedt és a kultúrfelületre egy teljesen kozmopolita, s már nem is műzene, hanem „konzumzene" telepedett. Igazi művészeink csak a Nyugat zenéjét ismerték és gyakorolták – még az egyháziak is! –, szórakoztatóiparunk a kozmopolita szirupot adta, mindig azt, ami éppen divatos volt, kezdve a valceros slágerektől a dzsesszig, a lenti nép pedig a lassan híguló és műnépi dalokkal slágeresedő parasztzenét „uzoválta".

A közvetítők a paraszti nép és a „kulturáltabb" körök közt a cigányzenekarok voltak, amelyek tudtak volna magyarul is muzsikálni, ha ez – a nyelvükön szólva – „kifizette volna magát". Mint ahogy az egészen elmaradt vidékeken, ahol a paraszti énektudás, paraszti láb – értsd: a paraszti ritmusérzés – és a paraszti krajcár parancsolt nekik, ott tudtak népdalt is muzsikálni.

Ilyen helyzetből kiindulva kell az állami és üzemi együtteseinknek elindítani a népi éneklést és ez nagy és nehéz feladat.

A fő akadály – azt gyanítom – a népdalfeldolgozásokban és az ezekhez fűződő zenei tisztázatlanságokban és az ezekből eredő bátortalanságban van. A magam laikus szemével úgy látom, hogy minden népdalfeldolgozás más és más és nem is mindig szerencsés. Mindegyik más és más előadási formát követelne és

ez nekünk ma még akkor is baj volna, ha művészileg mindegyik sikerült volna. (Nem is beszélve arról, hogy nem tudom, miért kellene minden népdalt „feldolgozni". Egy szólamban nem lehetne néha énekelni? Elfelejtjük, hogy a magyar nép mind ez ideig egy szólamban énekelt?)

Elgondolkoztató jelenség az is, hogy a kultúrversenyeken eddig alig adtak elő Bartók-műveket. (Nem zenekari művekre, hanem csak népdalokra gondolok.)

És ez talán helyes is volt most még. Inkább sehogy, mint rosszul. De ha már itt tartunk, lehetetlen elmenni a Bartók-kérdés mellett.

Az általános indok Bartókkal szemben, hogy „nehéz". De ezt esetleg meg is lehetne fordítani. Hátha az előadók „könnyűk"? (Mellékesen: azt hiszem, Muszorgszkij sem „könnyű".)

Én nem tudom pontosan megmondani miért, de úgy érzem, hogy Bartók népdalfeldolgozásait ritkán sikerül jó előadásokban hallani. Ennek okai talán – egyebek közt – a következők is lehetnek.

Bartók forradalmár volt, nemcsak zenei, hanem népi forradalmár is, aki a nyúlós sziruppá és festett cukros vízzé hígult nyugati polgári műzenének arcába, vagy stílszerűen szólva, a kottatartójába vágta a maga műveit, köztük keménycsontozatú népdalfeldolgozásait is. Mert ez a népdal – a magyar népdal – úgy édes, hogy nem nyálas és benne a szeretkezést megelőzi – nem az édeskés és mesterkélt udvarlás, hanem a – szerelem. Ezért még a trágársága sem fülledt, hanem vagy vaskos-józan, vagy finoman pajzán.

Igen, de ezt némely előadók és a „közönség" – még a parasztság is, ha már „közönség"-gé vált és nem közösség többé – még nem értik. Nekik csak „bájdús" zene kell. És persze összetévesztik, mert bennük már nincsen természetes báj – honnan is volna a kispolgárban? – a mesterkélt bájolgást az igazi bájossággal. Ők nem látják, hogy a Bartók-népdalokban is ott van, de nem vastag festékkel mázolva, hanem hamvas finomságban,

mint a virágokon és a fiatal lányokon a szépséges báj, de ők, akik nem értik a nép zenei nyelvét, akik csak zongorázni vagy hegedülni tudnak, de énekelni, népdalt dalolni, fütyülni, dúdolni, zümmögni már nem tudnak, vagy ha tudnak, Kazal László és Rátonyi Róbert lokálos és bazáros módján szoktak – mondom, az ilyen előadók leverik a Bartók-dalok hímporát és maradt a puszta váz, amit csak tisztelni, de szeretni nem lehet.

És sajnos, ez nemcsak a közönségnek dolgozó előadókra vonatkozik, hanem némely nagy szándékú, „komoly" karmesterre is. Csodálom, hogy nem vették még észre, vagy ha észrevették, miért nem hatolnak a mélyére, hogy egyes Bartók-művek (mindig népdalokra gondolok) abban a hajszálpontos, merev „metrikus" előadásban, ahogyan némelyek próbálgatják, nemhogy lenyűgöznék az egyszerű dolgozó embert, hanem némely esetben majdnem kínosan, jó, ha nem nevetségesen hatnak. A hangokkal való játék, az „ide intek egy hangot, amoda is két hangot"-féle mókázás és a weimariasan proletkultos, vagy szocdemesen harsogó „dinamikus" előadás – a Vásárhelyi stílus – nem illik a népdalhoz, amely a legegyszerűbb és legtisztultabb formában maradt meg és amely azért maradt meg, mert érett és tiszta művészet és mert az igazi művészet halhatatlan.

Nem akarok itt példákat hozni, mert nincs is helyem rá és nem is akarok a részletekbe beleragadni, csak szeretném megjegyezni, hogy az előadóknak, akár egyéneknek, akár csoportoknak, jó volna megszívlelniük azt az első szóra bizarrnak látszó megfigyelésemet, hogy amikor a néző és a hallgató már nem tartja kissé humorosnak a pódiumon mereven álló és kerekre nyitott szájjal harsogó énekeseket és a pálcájával, karjaival vagy egész testével hadonászó karmestert, meg a zongorával, mint fekvő elefánttal birkózó zongoristát és a dekoratív kiállású énekművészt: – akkor kezdődik a művészet.

Befejezve ezt a túl hosszú, de kikerülhetetlenül szükséges kitérést, mert hiszen ez a kő ott van a kiindulásnál, azt hiszem, ideje volna, ha a zeneszerzők és az előadóművészek tisztáznák végre a népdalok előadásának a kérdéseit. Persze nemcsak a

Bartókét, de elsősorban a Bartókét, mert a Kodályé jobban megy, s a többieké is tűrhetőbben. Az a legjobb, ha a feldolgozó zeneszerző maga vezeti az előadást, mert ő tudhatja legjobban, hogyan gondolta.

Bartók ezt már nem teheti, a Bartók-előadások dolga hát nemzeti közügy.

Még csak azt teszem hozzá, s ezt is az író nyelvén, hogy érzésem szerint a Bartók-művek tömör és zengő acélból vannak és nem akármilyen meggyfabotokkal, hanem csak ugyanilyen finom és kemény acélvesszőkkel lehet kihozni belőlük, ami ott belül, a bartóki lélek és a népi lélek mélyén rejtőzik. És hogy itt nem elég a kottaismeret és az „előadási készség". Az nem lehet véletlen, s még az elromlott zenei ízlés sem elég magyarázat rá, hogy a közönség miért nem értékeli Bartókot. Nem Bartókban lehet a hiba, nem is a népdalban, hanem az előadókban és az előadásban.

Néhány művész és karmester már megmutatta, hogy ez így van. A nevekre nem térek ki, mert ez a szakmai dolgokba gabalyítana. Befejezve ezt a kérdést, az, hogy a régifajta dalárdás hangrend nem alkalmas a magyar népdal énekléséhez, hogy a népdalnak ez kaloda: zörög benne és hamva hull, azt már mindenki látja, de ismétlem, az új és jó éneklés még nincs kiformálódva.

Ugyanígy csak általánosságban szeretnék szólni a táncokról is.

Véleményem szerint a nem magunk kedvére, hanem a pódiumon való táncolásnak csak akkor van értelme, ha az mulatság is, művészet is. Éspedig a nézőnek is, a táncosoknak is. A népi tánccsoportok – s beleértve itt most a falusi tánccsoportok és az állami együttes táncait is – egy-egy táncban, vagy inkább csak egy-egy részletben már el is érik ezt.

A néző vele él, mondhatni idegeiben együtt táncol és örül a vidám táncosokkal. Ez azonban inkább csak egyes részletekre érvényes. A legtöbb esetben, még ha jól tudják is a betanított figurákat és könnyedek, ügyesek is, maga a tánc mégis inkább

színpadi produkció, gyengébb esetben pedig tánciskolai bemutató hatását kelti. Mert a hatáshoz nem elég tudni a lépéseket és figurákat, nem elég még a megragadó rendezés vagy bámulatos gimnasztika sem: a közönség számára való tánc ott kezdődik, ahol magával tudja ragadni a közös élménybe a nézőket.

Ez persze megint túl magas mértéknek látszik, mint az éneknél az előbb. De itt is az az igazság, mint amott: ez az egyszerű és természetes, mihelyt megértettük.

Így megint csak általánosságban szólva, a legtöbb tánccsoportnál azt jegyeztem meg, hogy a fő hiba az érett és tiszta szépségek keveredése, az oda nem való táncelemekkel. Uralkodó jelenség, hogy a verbunkos mindenütt ott van, sajnos, néhol még a lányok táncában is, akiknek nem való, és akikhez nem is illik a katonás rúgódozás – különben is rövid a lábuk hozzá – (lásd az orosz férfi- és női tánc különbözőségét), de egyetlen igazi verbunkost sem láttam. S amit láttam, abba is belekeveredtek a székely csűrdöngölő jellegzetes kacskaringós mozdulatai is.

A másik általános jelenség, hogy a csűrdöngölő is ott van mindenütt, de most egyetlen igazi csűrdöngölőt sem láttam. Általában úgy érzem, a táncosaink nem tudják, hogy a csűrdöngölő valószínűleg a sámántáncokból fennmaradt egyéni tánc és bizony csak vérbeli táncos tudja jól eljárni és csak annak is áll jól. A mindenféle kacskaringós ugrándozás nem csűrdöngölő, hanem diákos bőrében-nemférés. A csűrdöngölő a boszorkányosan gyors és merész mozdulatok és a leheletfinom rezdülések csodatánca s nem könnyen lehet megtanulni. Eddig a Székelyföldön innen csak néhány ilyen táncost láttam, azok is székelyek voltak és megjegyeztem, hogy az igazi csűrdöngölőtáncos nem fullad el és nem dől ki dögfáradtan, mint a mi diáktáncosaink, hanem gazdaságosan váltja a dinamikus és a halkan finom figurákat. A jó csűrdöngölőtáncosnak a lábujjai és az ujjpercei is táncolnak s talán már apró gyerekecske korban kell kezdeni, mint odahaza a székelyek.

Ez nem azt jelenti, hogy hagyjuk el, ellenkezőleg: válogassuk ki az alkalmas táncműveket és nagyon jól gyakoroljuk be. És

csak azokba a táncokba szőjük bele, ahova beleillik. Mert a stilizálás a táncban is csak addig jó, amíg nem sír le róla, hogy stilizálás.

A harmadik általános jelenség, hogy igazi csárdást alig látni s az is nagyon szegényes, csak néhány keringésből, pár iskolás lépésből és az örökös bokázásból és hegyelésből áll, ami szintén tánciskolai örökség. Hosszas magyarázat helyett meg kell nézni egy igazi falusi lakodalmat, ahol 20–30 pár járja és mind másképpen járja, mert a csárdásba sok minden belefér. Éppen csak az igazi verbunkos és a kanásztánc nem fér bele, ámbár valószínű, hogy maga a csárdás az ősi pásztortáncokból és a katonatáncokból fejlődött párostánccá. De éppen ezért nem lehet már visszafelé vinni. Viszont úgy érzem, hogy az igazi pásztortáncot és az igazi verbunkost minden táncosnak tudni kellene, mert ezek viszik bele a táncosok izmaiba a népi táncok, a magyar táncmozdulatok természetes ritmusát, a zenével és dallal egybeforrt igazi magyar ritmust és minden feldolgozást, minden koreográfiát csak úgy ért meg a táncos és úgy tudja kimozdítani az iskolás merevségből, ha a magyar táncritmus már a vérében és az idegeiben van, mint a szovjet táncosoknak a maguké. Az igazi táncos a népi táncdallamok százait is meg tudja táncolni és mindet másképpen táncolja meg. Csak az ilyen táncos tud a koreográfiába életet vinni.

Egyáltalán ma még az egész magyar népi tánckultúrán keresztülvonul a stíluszavar és a magyar táncban és magatartásban való járatlanság, pedig nemrégiben Igor Mojszejev szép és okos megjegyzéseket tett az egyes vidékek táncstílusának a tiszteletéről.

Mivel ez túl merész állítás, hadd hívjam segítségül Berzsenyi Dánielt, a költőt, aki a maga idejében – mint mondják – az ország egyik legjobb táncosa is volt.

Nézd a tánc nemeit, mint festik játszi ecsettel
A népek lelkét, s nemzetek ízleteit.

És miután elmondja, hogy táncol a német és a francia, a magyarra fordítja:

A magyar egy Pindár: valamerre ragadja negéde
Lelkesedett tűzzel nyomja ki indulatit,
Majd lebegő szellő, szerelemre olvad epedve,
S búja hevét kényes mozdulatokba szövi;
Majd maga fellobbanva kiszáll a bajnoki táncra
(Megveti a lyánkát a diadalmi dagály)
S rengeti a földet: Kinizsit látsz véres ajakkal
A testhalmok közt ugrani hőseivel,
Titkos törvényit mesterség nem szedi rendbe,
Csak maga szab törvényt, s lelkesedése határt.
Ember az, aki magyar tánchoz jól terme, örüljön!
Férfierő s lelkes szikra feszíti erét.

Ehhez már csak azt teszem hozzá, hogy a legtöbb tánccsoportunk, különösen a városiak, még ma is a NÉKOSZ kissé diákos, rendetlen, túlzottan hejehujázó, bakugrásokkal kevert stílusában táncolnak éspedig nemcsak a fiúk, hanem a lányok is. A Benedek András már nem is kanászos, hanem kanos stílusát láttam a vasasok, a közgazdászok, az iparostanulók, de a legtöbb üzemi tánccsoport mozdulataiban is. A mostanában látottak közül egyedül a békéscsabai DISZ Balassa-csoportja járta finoman, elmélyülten és néha mesterien a Békés megyében gyűjtött táncok feldolgozott figuráit. És az állami táncegyüttes az *Ecseri lakodalmas*ban, a *Fonó* és a *Kállai-kettős* néhány részletében érte el azt, hogy a nézők a lábukban, a fülükben, a szemükben és a nyelvük hegyén vitték hazafelé a szép magyar dallamokat és a megragadó ritmust.

Végül pedig a sok elmaradt mondanivaló közül hadd írjak még ide pár apró megfigyelést. Az egyik az, hogy a magyar táncos nem ugrál, mint a bakkecske és nem lóg táncközben mindene. Egyensúlyt tart. A groteszk csak addig jogosult, amíg művészet.

A másik az, hogy a magyar nép a bájolgást nem állhatja s nem is illik bele a magyar táncokba. A harmadik, hogy a koreográfiák túl hosszúak, kevertek és bonyolultak: nem lehet érteni. Márpedig a magyar népművészet fő eleme a józan értelem, a hosszú táncregényekre a nép azt mondja: „se eleje, se hátulja".

Még a ruhákhoz volna egy-két szavam. A legtöbb esetben, mint a népi együttes kalocsai és ecseri ruhái, meg az építők táncoslányaié elragadóan szépek, mértéktartóak és ízlésesek. Némely csoportnál és sok esetben azonban tarka és bizonytalan színhabarék a ruha és a csinossághoz, a jó álláshoz sincs meg a kellő érzék. Azt pedig nem hiszem, hogy azok a hosszú gótikus vagy bizánciforma női ruhák illenének a magyar népdalhoz, mondjuk az olyanokhoz, hogy „a kövesdi lányok tyúkot ültettek, egy tyúk alá harminchat tojást tettek". Ezen lehetne gondolkozni. Itt azt is mondanám, hogy stilizálni nemcsak lehet, hanem kell is, hiszen maga a nép is stilizál, szőttesei és varrottasai mind-mind stilizáltak, de a stilizálás nem stíluskeverés, hanem ugyanannak a dolognak az eszményített kifejezése.

A fiúk ruhája a fekete nadrág, fehér ing, általában szép, csak némely fiúkon túl kicsi és szűk a nadrág, gyermekesen hatnak benne a fiatal testek. A kicsattanásig feszes ruha nem a népnél, hanem a népszínművekben és az operettekben volt divat. A parasztok nem győzték volna pénzzel a szétrepedt ruhákat. A feszes csinosságnak is megvan a maga természetes határa. A kinőtt ruha nem eszmény.

Úgy fejezem be ezt a hosszúra nyúlt cikket, hogy egyes csoportok játékával és művészi eredményeivel vagy hiányosságaival már nem foglalkozhatok. De fontosabbnak és sürgősebbnek éreztem ezeket az elvi megjegyzéseket minden elismerő vagy bíráló szónál, mert igen-igen nagy dologról, az új, szocialista népkultúra megteremtéséről van szó, és annak örülnék másokkal együtt, ha az általam és mások által elmondott észrevételek alapján, maguk az együttesek és kultúrcsoportok ismernék fel a hibákat és szépségeket, mert a művészetben nemcsak a külső bírálat,

hanem a belső felismerés és meggyőződés a legnagyobb és legerősebb fejlesztő erő.

Szenvedély és szeretet, a nép és a művészet szenvedélyes szeretete vezérelte idáig a népi kultúra első úttörő munkásait és az fogja tovább vezetni az új magyar népművészet megszületéséhez is. Ehhez próbálkoztam segíteni én is.

NYELVTUDÓSOK KÖZÖTT

Az indokolásom ahhoz, hogy felszólaljak és beszéljek a nyelvről, az, hogy különösen az utóbbi években már meggyökerezett bennem, hogy úgy szeretnék írni, hogy mindenki megértse és úgy szeretnék írni, hogy mindenki gyönyörködjék benne. Ehhez az igényhez mérem a saját magam és mások írói munkáját is és ehhez szeretnék a nyelvészektől segítséget kapni.

A kérdés körül való töprengéseimből most a következőket mondom el. (Rapszodikus leszek, már a dolog természetéből eredően.) Mindenki tudja, hogy az irodalom és a nyelvészet együtt indult, Csokonai, Kazinczy, Vörösmarty és Arany János korában még állandó kölcsönhatásban fejlődött mindegyik. Azután a nyelvészet szaktudomány és némi részben bogarászás lett, az írók némelyike pedig a nyelvi egyénieskedés, az „eredeti" kifejezések hajszolásába tévedt. (Szomory Dezső, Szabó Dezső, sőt Krúdy Gyula is.)

Most, amikor a dolgozó emberek százezrei kerülnek be a nemzet szellemi életébe, a nemzet „szellemi vérkeringésébe" – (ez is mutatja, hogy mennyire küszködünk a kifejezéssel, szellemi vérkeringést mondunk, holott ez nem jó szó – képtelen kép – és mégis érti majdnem mindenki, hogy mit akarunk ezzel kifejezni) és ismerkednek az új eszmékkel, a politikai és a természettudományi, irodalmi, közgazdasági és szakmai elvontságokkal, nagyon tiszta fogalmazásra volna szükség mind az ismeretek terjesztésében, mind az irodalmi kifejezések terén. Nem elég, ha a szemináriumokon, tanfolyamokon, iskolákban úgy tanuljuk meg az új fogalmakat, a szocializmus, a közgazdaságtan, a marxista–leninista elmélet bármely tételét, mint ahogyan elemi iskolás koromban tanultuk a számtant, hogy az egész szorzótáblát elénekeltük – $1 \times 1 = 1$ és így tovább egytől százig és vissza – mert ebből az sült ki, hogy amikor magános számtanóra volt, ugyanaz a gyerek, aki jól énekelte végig az egész szorzótáblát, nem tudott válaszolni arra, hogy 6×9 mennyi. Tudom, hogy most rengeteg ember tanul, szemináriumot, pártiskolát, tan-

folyamot végez és jól tudja a leckéjét. Jó minősítést is kap, mégis a valóságos életben, a maga munkahelyén alig-alig valami keveset, némelyek pedig egyszerűen semmit sem tudnak alkalmazni a „konkrét" feladatokra. Tehát a nyelvtanítással foglalkozó emberek ne csak a meglevő, vagy ezután létesítendő nyelvi törvényekre tanítsák meg az embereket, hanem a gondolkozás, a fogalmazás törvényeit is meg kell velük ismertetni.

Mivel pedig én nem vagyok tudósa a nyelvnek, úgy vélem, az lenne a leghasznosabb, ha elmondanám, hogy saját írói fejlődésemben hogyan ismerkedtem meg lassan és félig-meddig a nyelvi kérdésekkel. Eleinte csak írtam és nem gondoltam arra, hony nekem „nyelvem" is van, még kevésbé gondoltam arra, hogy „stílusom" van-e és hogy az milyen és miben különbözik a másokétól. Most kezdem látni, hogy mi „a gondolatközlés, mint olyan" – németül mondva – és milyen a szép és jó kifejezés. De elrémít az a tudatlanság, ami bennem kavarog, elkedvetlenít az a nyelvészeti zűrzavar, amelyet a nyelvtudományban sejtek és megijeszt az a nyelvészeti kásahegy, amelyet a kész nyelvi fordulatok, a kész nyelvi alakzatok, a sablonos nyelvi kifejezések tömegében az értelmes, tiszta és világos magyar nyelv előtt látok. Hogy mit értek kész fordulatok és a nyelvet elhomályosító, nehézkes műnyelvvé átformálódó kész alakzatok alatt, néhány példában megmutatom (egy párat felírtam, de egész könyvre valót lehetne összeszedni a publicisztikai és a politikai köznyelvből): Tehát: „X. Y. felszólalása osztatlan sikert aratott." Alig van itt valaki, aki érezné, hogy ez milyen rossz. Sikert aratni! Aratás konkrét dolgot, egyszer elvégzett munkát jelent: búzát aratok. És csak búzát, illetve gabonát aratok, de a szőlőt már szüretelem, a tengerit töröm, a répát ásom, a krumplit szedem stb.

De más baj is van. A magyar nép a „siker" szó irodalmi értékét nem ismeri, csak a búzalisztben levő és az igavonó állat izmaiban levő sikérrel ismerős. A közéleti „siker" azonban, mint mindenki tudja, megfoghatatlan, még az írói siker is mennyire megfoghatatlan, az időben folyó, nincs vége. Győzelmet aratni már inkább lehet, mert a győzelem konkrét és egyszeri dolog. Vagy:

„szándéka hajótörést szenvedett", „síkraszállt mellette", „lándzsát tört mellette" stb. stb. Ezek igen régi szóképek, elvont értelmű kifejezések és annak idején megvolt a konkrét értelmük. Vagy: „a szőnyegen forgó kérdések". Nem hiszem, hogy Magyarországon az ötmillió paraszt közül volna egy, aki értené, hogy mit jelent az, hogy „szőnyegen forgó kérdés", holott nyilván a tárgyalóterem szőnyegére került és „tárgyalandó" dolgot jelenti.

Még egy pár példát a jobban ismertekből: „Kiküszöböljük a hiányosságokat". – A hiányosságokat, tehát nemlétező dolgokat kiküszöbölni képtelenség, hiszen még a létezőket is nehéz „kiküszöbölni", mert ennek a kiküszöbölésnek az igazi értelmét és eredetét is túl kevesen ismerik. Aztán: „Leleplezzük a béke ellenségeit", „a szocializmus építését van hivatva szolgálni" stb. stb. Ezekkel a kész fordulatokkal és kész nyelvi alakzatokkal úgyszólván mindnyájan élünk, én sem tudom elkerülni, de viszont ma már érzem, hogy emiatt milyen nehézkessé vált a magyar nyelv.

A legnagyobb és legnehezebb nyelvi kérdésnek én ma is az elvont gondolatok teljes és valódi eszmei értékeinek a megismertetését és megértetését tartom. A magyar népnyelv mind mostanáig csak az erkölcsi éspedig nem a teológiai-valláserkölcsi, hanem a közönséges mindennapi erkölcsi eszméket ismeri. Pl. „jó ember", „rossz ember", „gazember", „rongy ember" stb. voltaképpen mind olyan elvontságok, amelyeket a nép csinált, és ezek alatt mindig határozott erkölcsi értékítélet rejtőzik. A valláserkölcsi vagy teológiai és bármiféle más eszméket azonban nem tudta ugyanígy világossá és szemléletessé tenni. Hogy ez mennyire igaz, arra legyen szabad egy bizonyítékot a hozzám legközelebb levő területről, az irodalomból felhozni. Az irodalom közismertnek vélt és minden iskolában tanított, széltében használt műszavai, mint: költő, író, szerző, vers, regény, elbeszélés, novella, darab, dráma, tragédia, vígjáték, bohózat, mese, anekdota, adoma, cselekmény, hős, alak, szerep stb. vagy teljesen ismeretlenek, vagy homályosan, félig értetten kavarognak az

emberi fejekben, nemcsak a falusiakéban, hanem elég nagy mértékben a városiakéban is. Éspedig nemcsak azokéban, akik most özönlenek a városba, hanem a régi városiakéban is. Nagyon érdekes például a „költő" fogalma. Homályos fogalom és amellett gúnyos mellékíze is van. Még homályosabb a „hős" fogalma általában is és mint irodalmi alak, mint regényhős is. A múltra nézve a parasztok „ős"-t értenek alatta és még nagyapám idejében az ősök és hősök fogalma egyazon fogalom volt. A mi vidékünkön legalábbis így volt. A jelenben pedig már a valódi értelmével szemben éppen ellenkező jelentése van. Akire azt mondják pl. a Tiszántúlon, hogy „nagy hős", azt értik róla, hogy szájhős, nagyszájú, fölényes, erőszakos alak. A „hős" fogalma valódi, „profétikus" értelmében csak a literátusan művelt, nagyon kevés ember előtt ismeretes, a paraszti milliókban vagy általában a magyar nép millióiban alig-alig ismerik. Homályban van az egész fogalom és a vele kapcsolatos egész ismeretkör.

Az irodalmi fogalmak közül általában csak a verset, mesét, az adomát, tréfát értik annak, ami. A többi fogalom, közte az „író" fogalma is, jórészt értelem nélküli, vagy homályos értelmű szó. (Ajánlom pedagógus és nyelvtudós barátaimnak, hogy nézzenek utána, nem önkényes, puszta állítás-e az, amit most mondok, nem túlságosan egyénien nézem-e a paraszti nép gondolkozását és általános műveltségét.) Mert ahogy én látom, sem a prózai, sem a költői nyelvet nem ismeri a mi népünk igazán. A költői nyelven persze nemcsak a formát értem, nemcsak azt, hogy az idegen ritmussal nem tud megbarátkozni, mert nagyon sok versben nem találja a „kádenciát" és ezért eltéveszti az értelmet is, hanem a költői mondanivaló sajátos, szellemi mivoltát sem érti a nép, ezért marad a levegőben a csodálatosan szép magyar költészet egész világa. Csak azok a versek hatolnak le igazán a mélybe, amelyek úgy fejezik ki a valóságot, mint mondjuk: „Leveles dohányát a béres leveszi a gerendáról s a küszöbre teszi." Az ilyet tökéletesen megérti és gyönyörködik is benne anélkül, hogy irodalmi tanulmányokra volna hozzá szüksége.

Miért mondom ezt el? Azért, hogy azt az igényt, amit az első mondatban megfogalmaztam, hogy „úgy szeretnék írni, hogy mindenki megértse és úgy szeretnék írni, hogy mindenki gyönyörködjék benne", egy kissé megindokoljam. Előttem ez a Petőfi-strófa az eszmény és szeretném, ha a szocializmus igazságait, vagy bármely irodalmi, közgazdasági tételt ilyen világosan, ennyire szólamok nélkül tudnánk elmondani. Mert ebben a strófában egyetlen üres szólam sincs, ez prózának is tökéletes. Márpedig az általános népneveléshez, az új gondolatok megismertetéséhez és megértetéséhez a magyar próza újjászületésére van szükség.

Igen messze vezetne, erre itt se idő, se lehetőség nincs és nem is az én dolgom, hogy a prózánkat történetileg végignézzük. Annyit azonban mégis megjegyeznék, hogy nekem a 18. sz. prózája jobb, mint a mai, és különösen jobb, mint a 19. századé. Mikes Kelemennek, ennek a bölcs és nemeslelkű székely embernek a levelei, vagy Berzsenyinek, a dunántúli magyar írónak a mezei szorgalomról írt, klasszikusan egyszerű, világos írása bizonyítja, hogy akármilyen magas közgazdasági, társadalomtudományi gondolatokat meg lehet úgy fogalmazni magyar nyelven, hogy nemcsak a kortársak értik meg, hanem évszázadok múlva is gyönyörködünk benne, pedig ez csak ún. „értekező próza".

Ebből is látszik, hogy legnagyobb gondunk ma az irodalmi és közéleti nyelvben a tiszta, világos értelmezés. Megfigyeltem például, hogy a tárgyalóasztalok mellett mennyire nem tudunk beszélni. Mihelyt körülüli tíz kitűnő író, vagy tíz kitűnő nyelvtudós ezt az asztalt és elkezd „értekezni", valami lehetetlenül rossz bükkfa-nyelven, siralmasan rossz dadogó műnyelven mondjuk el a gondolatainkat. Én is így vagyok vele. Nem tudok itt az asztalnál úgy beszélni, mintha egy másik embertársammal beszélnék, és nem tudok úgy beszélni, mint amikor szónok vagyok, és nem tudok úgy beszélni, ahogyan írok, ha „jó formában" vagyok. Tehát a gondolatok minél tisztább kifejezése kell az irodalmi és publicisztikai műnyelv kész fordulatai és homályos értelmű szólamai helyébe.

Én például az irodalomban az élő beszéd nyelvét szeretném viszontlátni. Hangosan olvasható, sőt felolvasható legyen minden szépirodalmi mű. Ez a kívánság nemrégiben egy olvasómozgalmi konferencián is felvetődött.

Erről visszaemlékezem, hogy amikor gyerek voltam, a balmazújvárosi földművelő egyletben néha két–háromszáz ember is összejött tanyázni és beszélgetni „valamit hallani", de mert minden újságból csak egyetlenegy járt, lehetetlen volt, hogy egymásután mindenki elolvassa a napilapokat, hanem mindig rátukmálták valakire, hogy olvassa fel hangosan az egész közönség számára. És arra is visszaemlékezem, hogy egy-egy vezércikket milyen nehéz volt értelmesen elolvasni. Az egész újság tulajdonképpen zavaros kása volt, szétfolyt az emberek agyában, csak itt-ott ragadt meg belőle egy-egy fogalomszem.

Most pedig, amikor százezreket tanítunk a falvakban, üzemekben és termelőcsoportokban irodalmi, társadalomtudományi és kifejezetten mezőgazdasági ismeretekre, eszmékre és gondolatokra a világos fogalmazásra, a helyes hangsúlyozásra különösen nagy szükség van. A megértés függ tőle. Vagyis a kérdés nemcsak nyelvi, hanem politikai, termelési és kormányzási probléma is. Úgy kell írni, hogy lélegzetzavar nélkül lehessen felolvasni. Lélegzetzavar nélkül, vagyis a magyar nyelv természetes ritmusában lehessen felolvasni minden írást, akár szépirodalmi, akár ismeretterjesztő jellegű legyen is az írás. Ez nem jelent szürkeséget és nyelvi szegénységet, mert ahogy minden ember másképpen beszél, úgy minden író is másféleképpen írhat, ha a saját természetét követi és nem eltanult vagy mesterkélten csinált stílust erőszakol rá önmagára. Az igazi jó elbeszélő próza végtelen változatban gazdagíthatja a nyelvet. Példa rá Mikszáth Kálmán és Móricz Zsigmond. Mikszáth tisztább, egyszerűbb, Móricz gazdagabb, tömörebb, árnyaltabb, de mindegyik szinte példázza azt, hogy mi mindent lehet magyarul elmondani kész sablonok és idegen kifejezések nélkül. (Éppen csak ennek a kívánságnak a „propagandáját" nem tudjuk magyarul jól elmondani, mert nem szoktuk meg, hogy magyar nyelven gondolatokat és tudományos ismereteket is el lehessen mondani.)

De még sokkal nehezebb feladat és a nyelvészek és minden tudósok számára nagyon nagy munka a tudományos és a szakmai műnyelv megújítása. Ez azonban talán nem is olyan sürgős, mert az a fő, hogy a gondolatközlés nyelve újuljon meg legelőször. Mert ha a köznyelvünk és irodalmi nyelvünk megújul és eggyé válik, akkor a különböző szakmákban a helyes nyelvérzékű munkások, mérnökök hamarabb megtalálják a saját szakmájuk új és új műszaki kifejezéseit. Sokkal sürgősebb azonban a mozgalmi, politikai, újságírói és publicisztikai műnyelv újjáteremtése. Legutóbb a *Nyelvőr*ben Fónagy Ivántól és Soltész Katalintól jelent meg egy nagyon tanulságos cikk erről a zsargonról. A módszeres nyelvtisztító és nyelvújító munkának, a részletmunkának is, az általános elvek tisztázásának is itt van a legnagyobb és legsürgősebb feladata. Ehhez egy pár gondolattal és tanulsággal magam is szeretnék hozzájárulni. Én ugyanis a saját példámon okulva a legfontosabbnak látom addig is, amíg a helyes és remélhetőleg végleges magyar nyelvtanítás megszületik, a magyar nyelvérzék fejlesztését. Én például nyelvtani ismeretek nélkül jöttem az irodalomba, csupán csak az otthon beszélt népnyelvet, félig-meddig tájnyelvet kaptam útravalóul. De nagyon szerettem az irodalmat, beleértve a magyar népköltészetet és népzenét is, és így jutottam el oda, hogy ha nyelvtanilag nem is hibátlan (ezért szégyellem is magam, de nem tehetek róla), de hangzásban és megérthetésben tűrhető magyar nyelven írok. Népi nyelven, de nem tájnyelven. És itt csatlakoznom kell Pais professzor mondanivalójához. Igenis, én magam is lehetetlennek érzem azt, hogy a szocialista-realista írók nyelve, még a legkifejezettebben szépirodalmi műnek, vagy akár mesének is a nyelve tájnyelv legyen. Ez éppen olyan összeférhetetlen, mint a nemzeti líra tájnyelven, vagy az általános eszmék költői kifejezése tájnyelven. Illusztrációképpen, egyes népi regényalakok jellemzéséhez nélkülözhetetlen ugyan a tájnyelv, azonban azok az írótársaim és azok a tanár barátaim, akik néhány néprajzi és fonetikai kifejezésekkel is dolgozó író, Tömörkény, Gárdonyi, Móricz Zsigmond nyelvi érdekességében gyönyörködvén, ehhez is

ragaszkodnak, erősen tévednek. Mert nem a hangzásban, nem a fonetikában van a népi lényeg, hanem az észjárásban, abban a kifejező módban, ahogyan az élet és a világ dolgait és jelenségeit a nép egy adott területen megfogalmazza és elmondja. Magyar irodalmi nyelven is lehet olyan könyvet írni, amelyet mind a tiszántúli, mind a dunántúli parasztember – és nemcsak parasztember – teljesen a magáénak érez és észre sem veszi, hogy nem az ő sajátos tájnyelvén írták. Érdemes a kérdéssel foglalkozni, mert én úgy érzem, hogy a szocialista-realista irodalmat nem helyes, nem célszerű és végül nem is szép a múlékony nyelvi érdekességekkel a vidékiesség és a nyelvi pepecselés világába lehúzni. Lehetne vitatkozni a részletekről, de én ezt a problémát átadom a nyelvészeknek mint olyat, amelyen jómagam hosszú éveken, immár másfél évtizeden keresztül töprengtem.

Végezetül pedig a magam részéről úgy gondolom, hogy a nyelv fejlődését és átalakulását nem aprólékos és szigorú nyelvtani pedantériával, hanem nagyvonalú és biztos nyelvérzéken alapuló írói szabadsággal kell nézni. A nép maga is örökké birkózik a kifejezésekkel, még a mindennapi dolgaiban is, azért van annyi „izé"-zés, nyögdécselés, szókeresés, mert a nép is szünet nélkül teremti, alkotja, formálja a nyelvet, sőt játszik is vele. Az iskolai nyelvtanításnak arra kellene hát törekednie, hogy ezt a fogalmazási munkát megkönnyítse. Ehhez a legegyenesebb út nem a nehézkes és sok vonatkozásban tisztázatlan nyelvtani törvények és szabályok erőszakolt bemagoltatása – nem az elemi helyesírási és fogalmazási ismeretekre gondolok, mert azok nagyon is szükségesek –, hanem a nyelvérzék fejlesztése és a magyar fogalomvilág megismertetése. Ehhez pedig a legigazibb segédeszköz a jó irodalom, a realista irodalom – beleértve a jó publicisztikát is, amely még most nincs –, mert ez a magyar társadalmat, a magyar történelmet, a magyar nép életét és gondolkozását és benne a magyar nép lelki szépségeit a leghívebben ábrázolja.

Ezzel be is fejezem, mert író lévén, ezt tartom a legfontosabbnak és hozzáteszem, a leghatásosabbnak is.

ISMERETTERJESZTÉS
(Felszólalás az Ismeretterjesztő Társaság közgyűlésén)

Az Írószövetség képviseletében ugyan, de mégis inkább annak a több százezer „autodidaktának" a nevében szeretnék néhány szót szólni, akik ma, velem együtt, a magyar élet minden területén igyekeznek megtanulni és megismerni azokat a fogalmakat – elvont fogalmakat, eszméket, tudományos absztrakciókat –, amelyeknek az ismerete nélkül a maguk munkahelyén igazán jó munkások nehezen, vagy talán egyáltalán nem is lehetnek.

Nagyon jól tudjuk, hogy régi közoktatásunk elmaradottsága és sajátlagos múltbeli tendenciái miatt – amelyekért a Habsburgokat, a klerikalizmust vagy akár általában az uralkodó osztályokat okolhatjuk – a magyar nép nagy tömegei nem ismerkedhettek meg az egyes korszakok világot mozgató eszméivel. Nem ismerkedhettek meg nemcsak a politikai és világnézeti eszmékkel és elvontságokkal, hanem a mindennapi életükben és munkájukban, a termelésben szükséges elemi eszmei, gondolati tudnivalókkal sem.

Hogy tehát Társulatunk munkája jól menjen és jobban megfeleljen feladatának, mint az eddigi és hasonló ismeretterjesztő kísérletek, szükségesnek tartanám, hogy a Társulat munkatervével foglalkozó szakemberek helyes és érvényes ismeretterjesztési sorrendet teremtsenek elsősorban abban, hogy a különböző tudományok és ismeretágak tudnivalói közül mennyit és miképpen adjunk, és kinek mit adjunk először. Teszem azt, mit vigyünk be a mezőgazdasági oktatásba, a tszcs-elnökök és az agronómusok számára, mit vigyünk be az ipari munkaszervezés területére és így tovább.

Nem akarok részletekbe menni, inkább csak érzékeltetni akarnám – ismétlem – nem is annyira mint író, hanem mint autodidakta, mi az, ami legelsősorban kell. Magamról tudom, hogy milyen nehéz csak valamennyire is behatolni az absztrakciók világába. Hiszen a múltban csak alig néhányan voltunk olyan parasztok, akik ezt megkíséreltük és nem vagyok róla meggyő-

ződve, vajon elég helyes arányban és kellő „ökonómiával" sajátítottam-e el magam is mindazokat az elvont gondolatokat, amelyek nélkül természetesen nem lehettem volna író, de aligha lehetnék valahol egy bizonyos szakterületen jó munkás is.

Egy nagyon jellemző példát mondok el erre a saját életemből. Az igen tisztelt Közgyűlés tudhatja, hogy közismert életkörülményeimből eredően nagyon nagy szellemi mohóságnak kellett lenni bennem ahhoz, hogy egyáltalán bejuthassak az eszmék világába. Amikor 1919 után letöltöttem a kiszabott büntetéseket, a börtönben véletlenül kezembe került néhány újság- és folyóirat-darab, amelyekben valami csodálatosan nagy dolognak minősítették Einstein új, relativitási elméletét. Ma sem vagyok meggyőződve róla, hogy volt-e az olyan nagy dolog, amilyennek hirdették és hogy volt-e ez annyira új dolog, amennyire azt az újságok a népek előtt beállították. De amikor kijöttem a fogházból, egész évi rabmunkabéremből egy kalapot vettem – mert kalapom egyáltalán nem volt – (pedig a faluba hajadonfővel hazamenni: akkor még kész nevetség és bolondéria lett volna), a megmaradt pénzemből pedig megvettem Einstein relativitási elméletét a debreceni főtéren, a börtönhöz legközelebb eső Springer könyvesboltban.

Meg kell mondani, tisztelt Hallgatóság, megpróbáltam azonnal megérteni, ami benne magyarul volt. Amelyik szó pedig nem magyar volt, azoknak is igyekeztem a szótárból megismerni a magyar értelmét. Így kellett megtudnom, mit jelent maga a könyv címében levő „relativitás". Kiderült, hogy az viszonylagosságot jelent. Mindjárt kiderült azonban az is, hogy a magyar nyelvben a viszonylagosság éppen olyan ismeretlen fogalom, mint a relativitás. Maga a szó is akkortájt születhetett, abból a szükségből, hogy a nagyvilág tudományában, az emberiség szellemi életében használatos elvontságokat valamiképpen elközvetítsék a magyar nép, a magyar emberek számára is.

Annak a bizonyítására tartottam szükségesnek ezt a kis példát elmondani, hogy jól meg kell nézni azt a sorrendet és azt a fogalmazási módot, ahogyan mi akár a mezőgazdasági, akár az ipari,

természettudományi stb. stb. ismereteket a nép számára közvetíteni, illetve átadni szeretnénk.

Nem akarnék itt kitérni az ismeretterjesztés óriási kérdésének egészére, csak arra a néhány ágra, amely engem személyesen nemcsak érdekel, mert hiszen minden érdekel, hanem – érint is. Éppen ezért csak az irodalmi és természettudományi ismeretekkel kapcsolatos gondolataimról szeretnék néhány szót szólni. A magyar nép – amint nemrégiben a szegedi nyelvészkongresszuson is elmondottam – alig ismeri pl. az irodalom fogalmait is. A verset még tudja, de a regény, a novella, az elbeszélés, a hős, a szerep, az alak, a cselekmény stb. hiába magyar szavak, végeredményben homályban keringenek milliók lelki szemei előtt. Pedig az irodalom az általános közműveltség kiindulópontja. Ezt a nem-írók itt bizonyára vitathatják, vagy ha nem is vitatják, akkor azt mondják magukban, hogy szakmai sovinizmus beszél belőlem. Én azonban úgy gondolom, hogy nem elég az, ha a munkásból vagy szegényparasztból lett üzemvezető, tsz-elnök, gépállomás-igazgató, agronómus stb. stb. csak a szakmáját ismeri. (Zárójelben szólva, kérdés persze az is, ismerheti-e azt is jól, általános műveltség nélkül?) A termelés az emberekért és az emberekkel folyik, tehát nagy lelki műveltség, emberismeret és intellektuális ítélőképesség kell még ahhoz is, hogy egy száz tagú termelőcsoportot vezessünk, illetve jól vezessünk. Mert hogy valaki eligazodjék – teszem azt – a stréberek között (és stréberek mindenütt vannak, még egy száztagú termelőcsoportban is), jót tesz neki, ha olvasta, mondjuk, Balzactól a *Hivatalnokok*at. Hogy pedig a kis strébereket meg tudja különböztetni a nagy karrieristáktól, jót tesz neki, ha már ismeri Stendhal Julien Soreljét és Balzac Rastignacját, hogy csak éppen egy pár közismert példára mutassak rá. A fanatikusok, a mániákusok és a szektánsok felismerésében meg a két Tolsztoj, Gorkij és Dosztojevszkij adnak nagy segítséget.

Itt jut eszembe, hogy éppen tegnap olvastam még kéziratban a *Világirodalmi Tájékoztató* anyagából, hogy Rabelais-t, aki pedig bizonyos értelemben most időszerű is, mert hiszen most volt a

400 éves évfordulója, a XVII. vagy XVIII. században száz kiadásban adták közre és egy másik században hetven kiadást ért meg. Pedig Rabelais is erősen elvont gondolkozó, ámbár ugyanakkor – hogy úgy mondjam – nagyon is „konkrét" író. Milyen nagy dolog ez: száz esztendő alatt száz kiadás egy olyan író művéből, mint Rabelais! Milyen messze vagyunk mi ettől! Még saját nemzeti klasszikusainkat sem ismeri a népünk, még azokat sem, akiknek van mára, holnapra és holnaputánra is érvényes nemzeti és általános emberi mondanivalójuk is. Márpedig Társulatunknak és a vele kapcsolatban álló különböző szerveknek ez is egyik fontos munkája lenne.

A természettudományi ismeretek fontosságáról ebben a testületben igazán nem kell nekem szólnom. Mégis, ha hangsúlyozni kívánnék valamit, akkor éppen az előbb említett autodidakták érdekében, a meteorológiai ismeretek sorrendi fontosságát hangsúlyoznám a falusi nép és a mezei termelés szempontjából. Ez az a terület, amelyen a legkönnyebben lehet megindítani a csatát nemcsak a tudatlanság és a babona ellen, hanem a természet és a világ rejtelmes, metafizikai, vagyis klerikális értelmezése ellen is. Mert a parasztok ősidők óta, mindmáig, az időjárásban élnek, az egyházak pedig évezredek óta elsősorban az időjárásból élnek. (Legfeljebb talán még ugyanennyire a halálból is élnek.) Illetve vigyázzunk csak, ebből él a „klerikális reakció". Válassza külön, aki tudja, hite és ízlése szerint.

A másik gondolat, amit hangsúlyozni szeretnék – ismétlem, ez a hangsúlyozás nem azt jelenti, hogy én valamely természettudományi ismeret elsőbbségi jogát bizonygatnám, csak azt mondom el, hogy mit látok én még nagyon fontosnak – mondom, a másik gondolat, amit hangsúlyozni szeretnék, a növényi és állati élet elemeinek ismertetése a városi lakosok számára is. Hangsúlyozom: is. A folyton szaporodó városi dolgozóknak úgy kell a természet ismerete, mint a kenyér és a jó levegő, hát ne szakadjanak el tőle. Ne a kiránduló sajátos szemléletével nézzék a természetet. A munkás-paraszt szövetségnek, amelyről mi sokat beszélünk, nemcsak politikai feltételei vannak, hanem bi-

zonyos kulturális és szemléletbeli feltételei is. Ma még – sajnos – az a helyzet, hogy a kölcsönös tájékozatlanság miatt a falusi dolgozó, és itt mindegy, hogy termelőszövetkezetben van-e a paraszt vagy egyéni gazda még, a városi kirándulót sok esetben butának tartja, de nem meri mondani. A városi ugyancsak butának tartja a parasztot, de – és ennyi a különbség – meg is meri mondani.

Nem kell bizonygatni, miről van szó, hiszen hozzáértők testületében beszélek. A kiránduló, még ha jószándékú ember is, annyira nem ismeri a természet életét, éppen a mi rossz vagy hiányos néptanításunk és gyenge ismeretterjesztő munkánk miatt, hogy képes letördelni – saját szememmel látom úgyszólván minden vasárnap – a virágzó gyümölcsfák gallyait. Sétapálcának meg lemetszi a most ültetett csemetét is, aztán lehencsergi a kaszálót és így tovább – de nem akarom a példákat szaporítani, hiszen csak jelezni kívántam a problémák természetét.

Mindenki tudja, hogy ez a szocialista embernevelésnek és a szocialista társadalom értelmi és érzelmi egységének és színvonalának milyen fontos kérdése. Meg kell tanítanunk az embereket a természet tiszteletére és szeretetére is, mert az a természet nemcsak afféle „vad természet", amelyben gyönyörködünk, hanem más dolgozó rétegeknek, parasztoknak, erdészeknek a termelőterülete is, amellett pedig az állam és a nemzet vagyona is.

Végezetül pedig még a hogyanról szeretnék néhány szót szólni.

Ami az irodalmat illeti, az irodalom minden mondatával tanít, de József Attila szavával: nem középiskolás fokon. Értem ezalatt azt, hogy az irodalom – s csak az a jó irodalom, amely ezt teszi – mindig megismertet a világ dolgaiból, a természet és a társadalom s hozzá az emberi lélek világából olyan tényeket és jelenségeket, amelyeket eddig még nem ismertünk, rosszul ismertünk, vagy félreismertünk, de az irodalom ezt a feladatát nem didaktikus módszerekkel végzi, hanem művészi módon: miközben gyönyörködtet, felemel, gazdagítja a lelket, gazdagítja az értelmet is.

Ez persze közhely s csak az utána következő mondat kedvéért ismételtem el. Én ugyanis úgy érzem, hogy nemcsak költői ihlet van, hanem pedagógiai ihlet is van. És csak az a jó didaktikus munka, amelyet ez a pedagógiai hevület is fűt. Aki nagyon szeretné ismereteit átadni a többi embereknek, az át is tudja adni.

Amelyik írásban ez a hevület, a közlés szenvedélye, a szép és igaz közlésének a szenvedélye nincs benne, az legyen bár ismeretterjesztő füzet vagy lírai vers, üres szalmacséplés, még ha a benne levő gondolatok és ismeretek helytállóak is.

A veszedelem hát, ami a mi társaságunkat fenyegeti, az – s ezért tartom ezt fontosnak itt elmondani – hogy ha bürokratikus munkává, papírbeszerzési és füzetmegíratási, brosúragyártási munkává torzulna az ismeretterjesztési mozgalom.

Azt szeretném hát hangsúlyozni, hogy amiként az irodalom nem éri el a célját, az emberi lelkek formálását, ha a didaktika szolgálóleányává szegődik, az ismeretterjesztő irodalom sem éri el a célját, ha híg lírizálással és fellengzős retorikával próbálja „megédesíteni" az „unalmas" ismereteket, mint eddig nagyon sokszor tette. A dilettáns irodalmiaskodás nemcsak az irodalmat húzza le, hanem a pedagógiát is. Minden ismeret érdekes, ha jól, világosan, egyszerűen és embernevelő vagy ügyszerető szenvedéllyel adjuk elő.

AZ ÉNEK- ÉS RAJZTANÍTÁSHOZ

Megvallom, én eleinte nem értettem, miről van szó, mert hihetetlennek tartottam, hogy legyen olyan magyar iskola, és még éppen középiskola, az általános műveltséghez alapot adó gimnázium, amelyben nem énekelnek, illetve nem tanulnak semmi éneket. Nem tudtam a dologról semmit, mert nincsen már középiskolába járó gyerekem, az unokáim meg még nem érkeztek el oda. Aztán kérdezősködni kezdtem és kiderült, hogy csakugyan így van. Íme hát ennyit ért el Kodály Zoltánnak, a népi íróknak és népi pedagógusoknak a több évtizedes harca, amelyet a magyar nép zenei analfabétizmusának megszüntetéséért folytattak.

Én azt hiszem, nem is kellenek már ide érvek, különösen az énektanításhoz. Énekelni kell az óvodától a főiskoláig, tovább: a bölcsőtől a koporsóig, mint ahogy énekeltek és énekelnek is a világ minden népei születésüktől halálukig és remélhetően énekelni fognak a jövőben is, mint ahogy beszélni fognak, mert a zene a lélek nyelve. De hogy szebben és jobban énekelhessenek, hogy a lélek nyelvén többet értsenek és jobban értsenek, jó ha megtanulják az ének és a zene mibenlétét, és az éneknyelv betűit, a hangjegyeket. Nem zenetudományt értek, hanem énekelni tudást és zenei értést. Mert egy nemzetnek, amelynek ilyen önálló és nagy muzsikája van, szégyen, hogy nem tudja olvasni a muzsikája nyelvét.

Ismétlem, én úgy érzem, nem kell ehhez semmi bizonykodás, általános műveltség elképzelhetetlen a hangok világának és a formák, színek világának elemi ismerete nélkül. Hogy pedig éppen az ifjúi fogékonyság legfontosabb idejében, amikor dalra, muzsikára szomjas az emberi lélek, a legénnyé és nagyleánnyá érlelődés legbecsesebb éveiben a 14–18 év között ne énekeljenek a gyerekek, ez olyan képtelenség, amelyet szóval nem is jellemezhetek. Még ha volna nálunk általános népi zenekultúra és ha általános volna az ifjúsági szervezetek, az úttörők és a DISZ kultúrmunkája és ha ott minden gyermek ott volna is, és a tantermen kívül énekelnének is, mint más országokban, de főleg a Szovjetunió-

ban s általában a szláv országokban, ahol már a falusi gyermekek is több szólamban énekelnek, még megérteném. Nálunk azonban az a helyzet, hogy a gyermeki – akár iskolai, akár utcai – nótázás után szakadás áll be, mert a magyar népdalt és a magyar táncot a „műveltebb" – valóságban félművelt – felnőttek már szégyellik és nem is ismerik, mert a kozmopolita zenekarok és táncmesterek elfogadtatták a jámbor gyermekekkel, még a parasztokkal is, hogy csak az az igazi finom, „előkelő" és „művelt" dolog, ami Nyugatról jön.

Hogy ez a sznobizmus és álműveltség milyen komoly dolog, valósággal nemzeti veszedelem, arra hadd hozzak fel egyetlen példát magamról mint a zenei műveletlenség kiáltó példáját. Én, mint sokan tudják, csak négy elemit jártam és az akkori népiskolában népdalt és zenét egyáltalán nem tanítottak, csak zsoltárokat énekeltünk és a *Himnuszt*, *Szózat*ot, úgy, ahogy. (Nagyon roszszul, mert egyiket se tudtuk magunktól, kántor nélkül elkezdeni, ami azt jelenti, hogy valami baj van ezeknek az énekeknek a dallamszerkezetével, akármilyen szépek is, mert a jó népéneket mindenkinek tudni kell elkezdeni és énekelni, egyedül és tömegben is, mint a népdalokat és az egyszerű egyházi énekeket. Ez a bajuk – egyebek közt – a mostani tömegdaloknak is: alig van olyan, amelyiket egyedül, karvezető nélkül is el lehet énekelni.)

Igaz, hogy népdalokat tudtunk mi azért, csakhogy amikor belekerültünk az első világháború idején a táncoló-daloló ifjúság életáramába, már jórészt restelltük a „parasztos" énekeket. Örökké szégyellem, amíg élek, hogy ugyanakkor, amikor a sok olvasással már odaértem 18–20 éves koromban, hogy Tolsztoj és A. France voltak számomra az igazi írók s már Zolát is – bár faltam – nyers naturalistának tartottam, zenében és dalban még az *Ezüsttükrös kávéház*nál, a *Schneider Fáni*nál és a hadiasszonynótánál tartottam, ezekben nem éreztem a szennyes naturalizmust és a nyúlós-nyálas sznobizmust, mint az ezeknek megfelelő értékű irodalomban. A ponyvairodalmat már megvetettem, de a zenei posványba nyakig merültem. És ezzel nemcsak én voltam így, hanem a magyar népnek talán a nagyobbik fele.

És ez éppen azokban az időkben történt, amikor Bartók Béla és Kodály Zoltán már elindultak, hogy megmentsék a magyar nép süllyedő zenei világából, ami még menthető. Mert akit – amelyik nemzetet – az Isten el akar veszejteni, annak cserélje ki a lelkét – a művészetét, muzsikáját. Mi már majdnem ide jutottunk akkor. Azóta se sokkal többre, csak annyira, hogy tudjuk már ezt és nem akarjuk kicserélni a lelkünket.

Nagy dolog az ifjú emberek – fiúk és lányok – zenei szomjúsága, legyen hát az ének és zene tanítása és művelése – a zenévelélés – általános, kezdődjön az óvodánál és ne végződjék a gimnáziumnál. Mert az ifjúságnak úgy kell a zene és a dal, hogy ha az iskolákban nem adnak neki, felszedi az utcán, kocsmák ablakain át. Az iskola ízlésfejlesztő szerepe itt ma nemzetnevelési szolgálat.

A rajzról kevesebbet tudok mondani, de érzem, hogy ez is ugyanannyira szükséges, nemcsak azért, mert hovatovább mindenki szakmunkás lesz, a termelőszövetkezeteknek nemcsak a traktoristái, hanem a földművelői, kertészei és állattenyésztői is, hanem azért is, mert magamról tudom, hogy olvasással mennyi mindent megszereztem az általános műveltségből, de a rajzhoz annyira buta a kezem, nemhogy egy borjút vagy bárányt le tudnék rajzolni, de még egy jól beosztott konyhakert rajza is nehéz kérdés volna.

Egyébként már csak azért is kell ez, mert éppen a serdülő gyerekek, ahogy mindig fütyörésznek és dúdolgatnak akkor is, ha nem tanítják őket, éppen úgy örökké rajzolgatnak is. Menynyivel jobb hát, ha tanítják is őket egy kicsit.

Végezetül pedig a rajz is, de különösen az ének arra is kell, hogy a tanrend változatosabb legyen, hogy legyenek az ismeretsivatagban üdítő foltok, hogy ne minden órában az észt kelljen gyötörniük a gyerekeknek. Talán több erővel birkóznak meg a többi „száraz" tanulnivalókkal is. Mert – én legalábbis úgy hiszem – a tanítás nemcsak óraszámok kérdése, hanem a „pedagógiai ökonómiáé" is.

Kell még több érv?

Nem. Elég kár, hogy ennyire is szükség van.

ÍGY ÍRNÉK FILMKRITIKÁT – HA ÍRNÉK

(Elkésett megjegyzések a *Vihar* című filmhez)

1. A filmben legjobbak a maszkok. Hiteles szegényparaszti alakok, arcok és ruhák. Kissé talán túl sok közöttük az elnyűtt és rosszarcú ember. Ez még egy kis nyomornaturalizmus és kívülről látás, de azért mindössze csak két alakban látok igazi hibát. Olthy Magda nem meggyőző mint egy tsz-elnök felesége – túl sematikus kuláklány – és Pápai Erzsi nem parasztlány, hanem „színész" a szó rossz értelmében. Elöl lelógó „bakfiscopfja" sem paraszti. A parasztlányoké hátul van. Munka közben meg vagy kis kontyba csavarják, vagy csak egy ágra fonják. Különben is beleakad a kalász. Ez az álbakfiskodás egyébként túlhajtott divat, és olyanok is élnek vele, akik a fejükkel akarják bizonyítani, hogy ők még szűz lányok. (Mellesleg én ezt nem a szép leánypárta ellen, hanem annak a védelmében mondom. Régi paraszti törvény, hogy csak annak van joga viselni, akinek „joga" van hozzá.)

2. A *Vihar* kezdete az esővel, zivatarral és a bállal megragadó ugyan a nézőre, de túljátszott dolog, szinte már blöff. Hegyvidéki falvak lakosai tudják, mit jelent egy felhőszakadás, és nem igaz, hogy csak az egy Giliczének jut eszébe, hogy „jaj, mi lesz ebből?" A kép akkor vált volna reálissá, ha mind-mind több parasztember figyelt volna fel a zivatarra, végül pedig szinte észrevétlenül több ember állott volna ki a tornác alá az esőt nézni. Egyesek pedig hazaszaladtak volna a szakadó esőben is: jaj, Istenem, a mi pincénkbe vagy ólunkba betör a víz!

3. Persze, már az is kérdéses, hogy egy ilyen szövetkezet, amely már annyira közösség, hogy így együtt mulat, olyan könnyen széthulljon az első kis bajnál. Hiszen itt csak kicsi baj van, amint mindjárt kiderül. A fő hiba a ledűlt búzával van: ez volna a dráma magja. – A ledűlt búza azonban utoljára érik, és mert a földön is fekszik, egyáltalán nem pereg ki. Elül az a kalászban hetekig, sőt hónapokig is, mert a szél sem rázza. Mindig a lábon álló búza érik először, és amúgy is minden parasztnak van annyi

esze, hogy ahhoz kezd először. Ezzel azonban a vérszegény drámácska alól kiszaladt az alap. Hiszen amint a film derekán és a végén látható, gyönyörű tábla talpon álló búzájuk van, tehát se az nem igaz, hogy oda a kenyér, se az nem lehet igaz, hogy biztosítási díjra pályáznak, mert hol az a hülye állami biztosító, amelyik ilyen szép búzáért – beleszámítva még a ledűlt, de szemmel teljes búzát is – kifizeti a díjat. Hiszen még a valódi károkért is nehéz belőlük kicsikarni a kártérítést, és ezt mindenki tudja. Ezzel aztán dráma nincs is tovább, mert nem is volt.

4. Éppen ezért a kulákmahináció is teljesen hazug, képtelen dolog, semmi tárgyi alapja nincs. Még ha legalább bemutatták volna a búzának egy jó nagy darabját jéggel elverve, vagy iszappal betemetve, mint nagyon sokszor történik, akkor ez a biztosítási mesterkedés megállhatott volna mint egy reális mellékepizód. A közönséges ledűlt búza azonban Magyarországon olyan gyakori, hogy néha az ország gabonatermésének feleketharmada le van dűlve, ebben hát önmagában véve nincs dráma.

5. Maradna a tsz belső egyenetlensége az aratás és az elnök körül. Az aratásnál ez már elesik, mert ez a sereg parasztember – valódi parasztember – nem csupán hülyékből és naplopókból áll – tehát lehetetlen, hogy csak Gilicze János lássa, hogy milyen szép a lábon álló búzájuk. Van tehát mit aratni, érdemes aratni, lesz kenyér.

6. De ezzel a Pörneczi elnök szabotázsa is kútbaesik. Szemmellátható ostobaságokkal nem lehet mahinációkat rendezni. Az ellenség nem ilyen bárgyú, és a tsz-parasztok sem ilyen bárgyúk.

7. De baj van az egyébként jól megrendezett sok gyűlésezéssel is. A hiábavaló munkába és a veszekedésekbe belefáradt és széthulló tsz-ek bomlására akkor még nem az volt a jellemző, hogy örökösen gyűléseztek, szájaltak és lázadoztak, hanem ellenkezőleg az, hogy hallgattak, hallgattak, szót sem lehetett belőlük vájni, vagy pedig felé se mentek a szövetkezetnek. Valóban sok helyen még a gyönyörű búzát is vágatlan hagyták, és a legszebb

tengerit sem kapálták meg. Itt azonban ez a nagy, országos és tipikus probléma belesikkad nemcsak a vihar véletlenébe, hanem az apró kulákmahinációk kátyújába is.

8. Így a tsz két pártra szakadása is, ami pedig minden üggyelbajjal dolgozó közösség tipikus vonása, melléfogássá válik. Az általános jelenség az volt ezekben az években, hogy a fiatalabb, erősebb férfiak és nők otthagyták a nekik nem tetsző szövetkezetet, gyárba, állami gazdaságba vagy más bérmunkára mentek, esetleg a tsz mellett egyéni apró munkákkal és vállalkozásokkal kísérleteztek, a szövetkezetekben meg csak a tehetetlen öregek maradtak, akik már nem mehettek a gyárba, mert erőtlenek és bátortalanok hozzá. Ezek az öregek viszont olyan szerelmesei a búzának, hogy azt a gyönyörű búzát vágogatták volna, már ha csak azért is, hogy legalább meglegyen a fejadagjuk, az újig való kenyerük. Ez olyan ősi szegényparaszti törvény, hogy ezzel szemben semmiféle rossz vezetésnek nincs igazi bizonyító ereje. Ennek a kérdésnek az lett volna a drámai magja, ha az öregek azt mondják: „Mink levágjuk a magunk részét, de ebből ti nem esztek." Ez azonban, bár előjön egyszer, nagyon halványan van odavetve.

9. A szalonna-ügy reális, valóságos probléma volt, de ezt meg elkenték. Pedig ha voltak sok helyen lázongások, ezért voltak. Szalonna nélkül – tudom gyakorlatból – nem bírja az ember a kaszát. Ez a munka zsírelhasználó, hőelégető gépezetté alakítja az emberi testet. De ezt meg elmismásolja a film azzal, hogy mindenki ölt disznót. Ez először is nem igaz, másodszor, a nagycsaládokban aratásra elfogy az egy malac zsírja-szalonnája. Így aztán elsikkadt az a másik kis – de valódi – mellékdráma is, hogy sok tsz-tag még a cseléd, a summás és a részesarató szemével nézte a szövetkezetet, és nem a saját maguk közös gazdálkodásának, hanem állami nagybirtoknak tekintették a földet.

10. Ugyancsak hamis, erőszakolt a kintiek és bentiek viszonyának az ilyenfajta szembeállítása is. Egy parasztember – egy rendes parasztember, márpedig itt arról van szó – nem teszi csúffá a szép lányát a falu előtt, hogy erőszakkal hazarángassa a

bálból. Ilyen nincs. (Legfeljebb nem ereszti el.) A szépség is erő, a szépséget is tisztelik, de főleg a család és a ház becsülete a fontos. De ugyanilyen hamis az a másik jelenet is, amikor a végefelé a lány apja lóval-szekérrel kirobog a szövetkezeti búzához, a lovat az úton hagyja kifogatlanul, maga pedig vállára veszi a kaszát, és rohan segíteni. Úgy csizmában, majdnem ünneplősen. Persze maga a segítés is légből kapott. Senki se ugrik bele fejest aratás derekán a szövetkezetbe.

11. Vannak aztán kisebb-nagyobb technikai melléfogások is. Egy ilyen az, hogy újra és újra a dűlésével szembe kaszálják a lábon álló búzát, és a hozzáértő nézőnek szinte fáj ez az oktalan erőlködés. Egyrészt, mert így nagyon nehéz vágni, hiszen az emberre dűl, illetve a kaszára hajlik a gabona szára, másrészt, a kasza csapója állandóan csépeli az előrehajló súlyos kalászokat. A tévedés onnan eredhet, hogy a nagyon ledűlt, földhöz tapadt búzát már csak kaszaheggyel lehet felszedni és sokszor már csak úgy lehet vágni, ha aláhúzza a kaszát az ember, hogy el ne szaladjon a hátán. A lábon álló búzát azonban mindig arról vágjuk, amerről hajlik, hogy a kalászok a rend falához dűljenek a saját súlyukkal is. A különben szép aratási jelenetek tehát akkor lettek volna igaziak, ha éppen ellenkező oldalról vágják a kaszások a táblát.

Másik ilyen melléfogás, hogy Pörneczi elnök éppen az aratni igyekvő csapatból hívja el a részeges embert, Fónay Márta urát, favágni. Ugyan kérem, fát vágni aratáskor! Másodszor pedig nyílt provokáció az utcán a csapatból elhívni egy aratót, amikor az egész ország kormányzati és mozgalmi apparátusa az aratás szorgalmazásán buzgólkodik. Nem így szoktak júdásokat fogni!

A nézőre mint nézőre talán legjobb filmhatású, még ha olcsó fogás is már, a kocsmai jelenet azzal a fenomenális pofonnal, amelyet Soós Lajos ád Sinkovits Imrének, de ebben is sok a belső „nem igaz". Maga a lovagiassági düh is sajnos csak tetszetős, de a parasztok közt nem reális jelenség, de még inkább lehetetlen, hogy ott mindjárt minden jóra jön egy pofon után: a rongyemberekből derék munkásemberek lesznek. A régi időkben lehe-

tett egy pofonnak ilyen „meggyőző" hatása, de csak akkor, ha azt az ispán vagy a csendőr adta, a szövetkezeti tagok között azonban ez képtelenség, és amellett megalázóan rossz példa és politikai balfogás is.

12. A végén pedig a himnikus befejezés végérvényesen agyonüti az egész filmdrámát minden problémájával együtt, mert kiderül, hogy ahol ilyen gyönyörű tábla búzák vannak, és segítségül jön az állam és a párt is a kombájnnal, ott minden eddigi probléma álprobléma volt. Csak arra szolgál, hogy filmet csinálhassanak a nehézségek mikénti legyőzéséről. Csakhogy az álnehézségek legyőzése – álgyőzelem, és az ilyen hősiesség álhősiesség.

13. Végül pedig ha mégis volt valamelyes sikere a filmnek, az azért volt, mert először is a film még maga is, elég nagy tömegek előtt, elsősorban újdonság, látványosság, érdekesség. Az új kapu csak egy új kapu, mégis megnézik nemcsak a borjak, hanem az emberek is. Másodszor pedig a hiteles paraszti arcok, a hiteles falusi környezet, a valódi kaszák és a valódi búzatáblák önmagukban is vonzóak: mindig örül a szegényember, ha képen látja önmagát vagy a faluját, még ha az a kép nem tökéletes is. Olyan kevés esetben láthatta még a nép önmagát színpadon, filmen, könyvekben, hogy már az is jólesik neki, hogy egyáltalán ott van.

De elég-e ez a művészetben? Nem. Csak ezzel kezdődik.

Tanulság: Egy véletlen esetből is, egyszeri történetből is, sőt egy jó ötletből is lehet talpon álló mű, filmben is, másban is, ha a saját logikáján megyünk végig, de a tipikus helyett nem lehet ötletszerű, s főleg nem lehet önkényes történést adni. A realizmusnak, mint magának a valóságnak, megvannak a maga belső törvényei, s ezekben a legfőbb az: ahogyan a valóság a szép által igazsággá válik.

A NÉPMŰVELÉS

A Hazafias Népfront népművelési feladatai közül hadd emeljem ki az ún. „kulturális öntevékenység" problémáját. Szerintem az eredményes népnevelő munka legelső feltétele, hogy minden ember, aki népműveléssel vagy általában embernevelésel foglalkozik, akár hivatásos pedagógus, akár mozgalmi ember vagy népművelési hivatalnok, ismerje fel és értse meg, hogy az általános népművelés, ezen belül a szocialista – kollektivista – embernevelés és az ún. „közönségszórakoztatás" két különböző dolog. A különbség már ott kezdődik, hogy más dolog a „közönség" és megint más a „közösség". A közönség szórakozási célokra összegyűlt vagy összecsábított, esetleg összecsalt embertömeg, amelynek egyes tagjai teljesen különböző véleményeken lehetnek az élet és a világ, sőt a társadalom sok-sok problémáját illetően, mert hiszen csak arra az egy célra gyűltek össze, hogy megnézzenek vagy meghallgassanak egy játékot vagy bármilyen „produkciót", hogy mulassanak egy bohócon vagy akár egy pojácaszolgálatra kényszerített oroszlánon. A közösség viszont egyérdekű, egyhitű, a legtöbb esetben egyosztálybeli emberek társulása, akik vagy közös ügyek megbeszélésére, vagy közös szellemi-lelki szomjúságuk kielégítésére jönnek össze, akár társas éneklés vagy népünnepély, akár szövetkezeti társasvacsora, esetleg éppen csak lakodalom az összejövetel formája. De továbbmenve: még produkciót is másfélét kell adni a világnézetileg és osztályhelyzet szerint szinte egyénenként különböző közönségnek és megint mást az egyhitű és egyosztályból való közösségnek. A teljesen vegyes „nagyközönség" előtt pedig leginkább csak a teljesen politikamentes, sőt világnézetmentes műsoroknak van sikerük (emlékezhetünk, hogy kiröhögték a kabaréműsorokba beleerőszakolt mozgalmi betéteket), mert egy bohóc ugrándozásaiban vagy arcfintorain egyformán nevethet a klerikális, a liberális vagy akár a szocialista világnézetű ember is, de egy szocialista világnézetű közösség vagy egy sajátlagosan paraszti demokratikus

életformában élő földmívesközösség – falu vagy termelőszövetkezet – elé nem lehet szellemi és erkölcsi válogatás nélkül minden „smoncát", közte még az ellenség csalárd produkcióit is odavinni. (Sajnos, ma nagyon sokszor ez történik.)

A kérdés részleteiről sokat lehetne, és sokat is kell még beszélni, mert jelenleg az történik, szinte országos méretekben még jórészt a szakszervezetek kulturális munkájában is, hogy miközben a „kultúrfelelősök" futnak a mind-mind nagyobb „közönség" után, elveszítik magát a meglevő „közösség"-et: az üzem, a szakma, a hivatal munkásait, az iskola diákjait, a falu lakosait, a termelőszövetkezetek tagságát. A felhigított, elvizenyősített kultúrmunka mint közönségszórakoztatás, már nem népművelés, hanem burzsoá posványáradat, s hozzá állami vagy tömegmozgalmi segítséggel, sőt mint nemrégiben a szórakoztató üzemek deficitjéből kiderült: állami pénzen. Az ilyen műsorokba pedig a szocializmust „becsempészni" égbekiáltó balfogás, vagy ha tudatosan történik, ellenséges cselekedet: a szocializmus kompromittálása és a népművelés lejáratása.

De hadd szóljak a közönség után való futkosásnak egy másik jelenségéről is. Szerintem nagyon tévednek azok a népművelési hivatalnokok és mozgalmi kultúrmunkások, akik a bálok, táncmulatságok elé irodalmi vagy zenei műsorokat, esetleg műkedvelő előadásokat erőltetnek. (Eltekintve persze az egyes közösségek idősebb tagjaival együtt rendezett társas ünnepek műsoraitól.) Különösen a falusi fiatalságnak rendezett bálok előtt felesleges a műsor. Meg kell végre érteni, hogy a mulatni, táncolni vágyó fiatalokat – legalábbis éppen a heteken át várt és vágyott mulatság előtt – nem érdekli sem az irodalom, sem a színjáték, sem a zenei vagy énekprodukció, még a sokat hallott Torreádor-induló, vagy a Figaró mindig mulatságos belépője sem. Nehezen várják, mikor lesz vége, türelmetlenek, zajonganak, zavarják az előadókat és az idősebb hallgatókat. És igazuk van! Én már csak igazán „olvasós" gyerek voltam, minden szabad időmet, még az ebédszüneteket is olvasásra

használtam fel, de a bál és a lakodalom előtt nem szívesen láttam sem az előadást, sem a hosszú ceremóniát.

A műsor legyen műsor, és az menjen oda, akit az irodalom, az ének, a zene vagy a színjáték csakugyan érdekel. A tánc előtti műsorok – különösen falun, vagy általában a fiatalság rendezvényein, a legtöbbször magukon viselik a csalás ódiumát, és ez nagyon nem jó. Szégyenletes az irodalomra, művészetre is, de az illető emberi közösségre is. Szerintem, ha az irodalomnak és művészetnek még valahol, akár faluban, akár üzemben nincsen közönsége, akkor ne csalással vagy csinnadrattával, ne bohócokkal és ne pornográf mutatványokkal szerezzenek neki közönséget, mert az úgysem marad meg, és különben is csak kompromittálja az irodalmat, hanem becsületes, lassú, de biztos nevelőmunkával. Az iskolákban kezdjék és a könyvtárakban folytassák.

Mert az irodalomhoz és művészethez csak ez az igazi út, és csak ez a tiszta munka. Az olvasókörökben és az üzemi kultúrotthonokban mindenhol jó könyvtárnak, változatos és a lehetőségig teljes könyvtáraknak és hozzá művelt, hozzáértő és az irodalmat szerető könyvtárosoknak kell lenni. Ez mindennél többet ér. Egy-egy jó könyvtáros munkája nyomán már ma is ezrek olvasnak ott, ahol azelőtt százak se olvastak.

És amit az emberek a jó könyvekből magukba szednek, az nem múlandó dolog, az nem egy estére szóló mulatság, hanem egész életre szóló ismeret és ítélőképesség.

És ne veszítsük el a kedvünket még akkor se, ha a falu lakosságából vagy az üzem munkásságából aránylag még kevesen olvasnak. Nincs minden embernek fogékonysága a könyvbe írt szépségek megérzéséhez és megértéséhez, de az igazi közösségekben, falvakban, termelőszövetkezetekben, üzemekben azok is hasznát látják az irodalmi műveltségnek, akik nem olvasnak.

Hogyan?

Úgy, hogy az „olvasó emberek" a saját falusi, üzemi közösségükben mindazt, amit a könyvekből szereztek, a többieknek is továbbadják. Nem okvetlen előadások útján, ámbár ez is elő-

fordul, hanem ennél sokkal általánosabb és hatásosabb módon: úgy, hogy a műveltebb ember, aki ismeri osztálya, hazája, nemzete és az emberiség történelmét, irodalmát, népe költészetét és művészetét, munkájában is, de a falusi vagy üzemi közösségben is jobb állampolgárrá, ha szocialista, jobb szocialistává, általában különb emberré válik. És ennek hatása valóságos, elementáris, szinte minden emberre kiterjedő, ha a közösség igazi egészséges emberközösség és nem anarchiában élő embertömeg. A művelt emberek szavára, ítéletére, tanácsaira, különösen, ha az a művelt ember maga is dolgozó ember, századok és ezrek, néha egész falvak és egész üzemek hallgatnak. Így hatnak, munkálnak a nagy írók és igaz emberek művei és gondolatai téren és időn keresztül messze évszázadokon át. Balassi Bálint vitézi énekeit, Berzsenyi Dániel *Forr a világ*ját és sok más hasonló szellemi kincseiket a maguk idejében alig néhányan ismerték, ma pedig és holnap méginkább, milliók lelkében vernek állandó tanyát mind az idők végezetéig.

Erről is sokat lehetne, és sokat kell még beszélni, de hadd szóljak még néhány szót a legáltalánosabb, mert minden embert érintő és szerintem a legrosszabb állapotban levő zenei népnevelésről is.

Énszerintem a zenei nevelés kérdése és a kozmopolita alpárisság ellen való sikeres harc kérdése, mint ezt már sokan és sokszor elmondottuk, az emlékezetes középiskolai énektanítási vitában maga Kodály Zoltán is, nem a zeneszerzők és zenei előadók körében dől el, hanem odakinn az országban, a nép között. A zenei analfabétizmus ellen most már tudatosan kell harcolni, nemcsak a kisiskolában és a középiskolában, hanem már az óvodában, sőt már a bölcsőben is. (Ez a rádió feladata volna, mert az otthon ülő kisgyermekes édesanyák teljesen a rádiónak vannak kiszolgáltatva.)

Ne tekintse ezt senki túlzott fontoskodásnak. Gondoljuk meg: a magyar népnek, mint minden más népnek is, még ha írásbeli műveltsége nem volt is a múltban, de a zenei nevelése gazdag, s a maga szellemi-lelki igényeihez mérve úgyszólván

teljes volt. Igaz, kottát nem tudott olvasni, zeneelméletet nem ismert, de a parasztgyerek már hathónapos korában, az anyja karján tanulta, érezte a ritmust és az anyja hangjában tanulta a dallamot. Az apja tamburájában meg a zene varázsos hangjai fogták meg. És hogy ez milyen nagy dolog, egyáltalán, hogy az ifjúkorra való emlékezésben milyen nagy helyet foglal el a zenei nosztalgia, arra a saját magam életéből is mondhatok példát. Az egyik az, hogy nekem a tamburaszó, amely a bölcsőm fölött szinte mindennap hangzott, és amely mellett mint kis fiúcska első zenei és táncélményeimet éltem meg, még ma is olyan kedves, amellyel bensőségben nem versenyezhet a legtökéletesebb zeneművészeti előadás sem. Aki a „Szív küldi . . ." műsorát hallgatni szokta – ha ugyan csakugyan a hallgatók kívánságára állítják össze ezt a műsort –, az megláthatja, hogy mennyire igaz, amit erről a zenei nosztalgiáról mondok. Persze, ez nem annyira zenei, mint inkább élettani és lélektani kérdés.

A másik pedig, hogy hiába tudom ma már, hogy azok a népdalok és csárdások, amelyekkel én a század elején nevelkedtem, úgynevezett „másodlagos" termékei a csodálatosan gazdag magyar népzenének, mégis nekem ezek a dallamok, amelyekkel gyermekből suttyó, majd suttyóból legény és katona lettem, továbbra is kedvesek és felejthetetlenek. (Mellesleg, ez a fajta nosztalgia tartja ébren – egyéb reakciós okok mellett – a bécsi operettmuzsika kultuszát is. Az öregedő urak, polgárok, kispolgárok, azután a félcivilizált emberek, a „boldog-békevilág"-ot érzik ezekben a dallamokban, a fiatalabbaknak pedig és nemcsak az új reakciósoknak, hanem a tájékozatlan tömegeknek is ez a muzsika csakugyan új és „álomszerűen" szép, ha ahhoz viszonyítják, ami a felszabadulás óta a szórakoztató műfajokban született. Persze, ha a magyar népnevelés és szocialista embernevelés az ilyen belső indokolású tetszés után fut, akkor nem kell megmondanom, hogy hova jut.)

Szerintem minden zenei élet alapja a tömegek társas éneklése, iskolában, templomban, társasmunkában, egyesületben, lakodalomban, laktanyákban vagy akár a kocsmákban is. És nem

lehet elfelejtkezni arról egy pillanatra sem, hogy a magyar nép általános énekrendje, „zenei anyanyelve" az egy szólamú éneklés, hogy több szólamban csak betanítás útján tud énekelni, és még úgyis nehezen. Mert a betanítás is csak úgy lehet sikeres és egyáltalán minden zenei előadás csak úgy érheti el célját, az igazi művészi élményt, a lelki felemelkedés előidézését, ha megérti és alkalmazza Bartók Béla szavait, amelyeket a törökországi előadásokból az *Új Zenei Szemle* éppen nemrégiben közölt. Azt mondja itt Bartók: „... akkor lehet csak igazán intenzív a parasztzene hatása valakire, ha az illető a parasztzenét ott, a helyszínen, a parasztokkal közösségben átélhette..." Majd tovább: „Mert lényeges az, hogy a parasztzenének szavakkal le nem írható benső karakterét vigyük át műzenénkbe, hogy átömlesszük belé a paraszti muzsikálás levegőjét. Nem elegendő csupán parasztmotívumok vagy ilyen motívumutánzatok beléoltása a műzenébe: ilyesmi csak külsőséges felcifrázáshoz vezetne."

Ez az igazság. És ez mondja meg a magyar zenei előadóművészet minden bajának az igazi okát is. A magyar zenei előadóművészet – szórványos kivételektől eltekintve – még nem jutott el a magyar népi muzsika hiteles és egyben magasrendűen művészi zenei interpretációjához, sem a hangszeres zenében, sem az egyéni vagy társas éneklésben, sem a pódiumokon, sem az énekkarokban. Márpedig minden interpretáció, amely csak „színes" külsőségekkel hat, hamarosan unottá válik. Ez a sorsa ma némely népdal- és néptáncprodukciónak is. Aki a „csak-érdekes"-re tör, a bensőségesen szép és igaz helyett, az a rövidéletűséget választja a halhatatlanság helyett.

De éppen ezért életbevágóan fontos, hogy az egyszólamú népi éneklést ne hanyagolja el a magyar népművelés, sőt inkább fejlessze, és pártfogolja, amíg nem késő, mert az utolsókban vagyunk. Ha most meg nem tanulják, át nem élik a mi művészeink, zeneszerzőink és előadóművészeink a paraszti éneklés lelki tartalmát és sajátos levegőjét, akkor soha nem tudnak az egész magyar nép lelki kenyerévé váló igazi magyar műzenét

alkotni – sem „könnyű”-t, sem „komoly”-t –, akkor a népi alapzatú műzenénk is a néptől elszakadt eklektikus művészkedés, a legjobb esetben hangversenyvirág lesz. Persze, ez is jobb lehet – erre az utóbbi évek terméséből van is már néhány példa –, mint a szekunder-európaiság vagy a bécsi konzum-zene utánzása, avagy éppen a kozmopolita zenehalandzsa pesti változata, dehát vajon megelégedhetünk-e ezzel?

Nem. Éppen ezért abban a nagy népművelési koncepcióban, amelyről itt szó van, a legelső és legfontosabb kérdés az egy szólamú, társas, magyar népi éneklés becsületének a visszaállítása és ennek az egy szólamú énekkultúrának a fejlesztése óvodában, iskolában, katonaságnál, az ifjúsági mozgalomban, Hazafias Népfrontban, és egyáltalán minden emberi közösségben. (Egyébként a slágerek is egy szólamúak, könnyen tanulhatók és könnyen követhetők. Kár, hogy üresek, dallamtalanok, és költőietlen vagy éppen ostoba a szövegük.)

Nem szabad elfelejtkezni arról sem, hogy a magyar nép nagy tömegei ma is templomba járnak, ahol maguk a tömegek ma is egy szólamban énekelnek. Milyen hátrányba kerül hát a szocialista állam kultúrpolitikája, ha iskoláiban, mozgalmaiban, társas összejövetelein és ünnepélyein nem tudja a népet a maga zenei anyanyelvén megszólaltatni, vagy ha azt elhanyagolja, alacsonyrendűnek, szégyellnivalónak, „parasztos”-nak minősíti, avagy ha csak engedi is, hogy annak minősítsék, akik nem tudják igazán, miről van itt szó.

Szeretnek az emberek dalolni, szeret a magyar nép is, csak ne kelljen szégyellnie, hogy parasztosan énekel. Milyen szép volt a Hazafias Népfront országos kongresszusán, amikor száz vidék, ezer falu népe – ha még kissé bátortalanul is, de – egy nyelven énekelt.

Ha az univerzális és túlvilágra tekintő kereszténységnek meg kellett tanulnia a népek nyelvén szólni és énekelni, a szocializmusnak, amely a „szocialista tartalom, nemzeti forma” elvén épül, még inkább tudnia kell ezt. Az itt emlegetett nagy népművelési koncepciónak ez lehet az igazi alapja, és erre épülhet fel

majd a most még csak reményteljes új magyar műzene is. És így nevelkedik fel majd a lassú, kitartó, de igényes népművelő munka nyomán a tudományos ismeretek terjesztése, az irodalom és a művészet megismerése, átélése, továbbfejlesztése és újrateremtése útján a művelt magyar nemzet.

SZOCIALISTA NÉPKULTÚRA VAGY SZÓRAKOZTATÓIPAR?

Nem lehet szocialista, nem lehet művelt, becsületes és jó ízlésű magyar ember, aki fel nem háborodik azokon a hajmeresztően bárgyú és hozzá reakciós ízléstelenségeken, amelyeket Kassai Géza a pártkongresszuson sorra idézett. De véleményem szerint semmiképpen nem volna elég, ha csak a felső kultúrpolitikában adnánk új irányelveket, és csak ott hajtanánk végre az egyébként szükséges személycseréket. (Mert mellesleg: aki a burzsoá alvilág kultúráját lelkében és ízlésében elfogadja, az nem lehet jó munkása a szocialista és népi kultúrának, de az úgynevezett magas művészetnek sem.) Érdemes és szükséges a kérdést lenn a nép körében, a falvak, üzemek, iskolák világában is megvizsgálni, mert minden felső intézkedés azon múlik, hogy odakinn mi lesz belőle.

Énszerintem az iskolai ének- és zenetanításnál és a mindennapi társas nótázásnál, aztán tovább a falusi, üzemi, szövetkezeti, szakszervezeti zenekarok és énekkarok, illetve nótás csoportok lábraállításánál kell kezdeni.

De hadd adjak ehhez egy kis bevezető indokolást:

Az iskolai és mozgalmi énektanítás és nótázás és a helyi kis zenekarok létesítése ma már s holnap még inkább azért is fontos, mert a mai hivatali és üzemi munkában, de még a mezei munka elég sok helyén sem, főleg a gépeken és a gépek közelében, nem lehet se dalolni, se fütyörészni vagy a nagy zaj miatt, vagy azért, mert teljes csendnek kell lenni. Ebből következik, hogy a dolgozó ember – márpedig hovatovább mindenki dolgozó ember lesz – munka közben minden idegével a munkára figyel, és nem danolászhat közben, mint a mezei munkások és a régi kézművesiparosok tehették, akik közül egyesek, mint a szobafestők, még híresek is voltak a nótázásukról.

Ez így van világszerte, és főképpen erre épül fel a mai szórakoztatóipar. Az üzemekből, irodákból és iskolákból kiáramló emberek a gépies és nagy figyelmet követelő munka után „ki-

kapcsolódást" szeretnének, és szórakozni kívánnak. Kinyitják hát a rádiót vagy zenés lokálokba mennek, ahol készen kapják a zenét, nótát, néhol a táncot is, és csak hallgatni, illetve nézni vagy járni kell. Ez a technikai civilizáció kísérőjelensége világszerte.

Igen ám, de ha a régi dalban és muzsikában az egyes ember és minden ember élményei voltak kifejezve a természetről, harcról, szerelemről, a legáltalánosabb emberi élményekről, most olyan emberek csinálnak a számukra dalt, muzsikát, táncot, akik nem dolgoznak velük, akik sohase dolgoztak, akik átalusszák a nappalokat, csak éjszaka élnek, egyszóval a „lokálemberek". Ezek kiélt, üreslelkű üzletemberek, akik a szerelemből csak a szeretkezést ismerik, a természetből meg még annyit se, ezért aztán nem is tudnak hosszú életű dalokat és zeneszámokat összefabrikálni. Lokálélményekből csak olyan szövegek születhetnek, amilyeneket Kassai Géza bemutatott. Így az ő „művészetük" nem a szépre, hanem az „érdekes"-re és a „merész"-re megy, s mi lehet érdekesebb és merészebb, mint a malackodás és a trágárság, különösen a pódiumon, nagyközönség előtt. Csakhogy ami ma nagyon érdekes, holnap már unalmas lesz, és így ez az ipar sohase tudja utolérni önmagát. Művészet helyett buta és ízléstelen hajsza folyik világszerte a kapitalista szórakoztatóiparban a mindig új, a soha nem látott és a még merészebb produkciók után. Mert csak az igazi művészet bírja az ismétlést, csak az igazi jó dalok élnek századokig. Mégpedig nemcsak a népdalok, hanem a jó műdalok is halhatatlanok. A magyar falvak népe és a magyar katonák, éppúgy mint más népekéi is, évszázadokon át mindig tudtak dalolni, táncolni, jól mulatni a saját dalaik, muzsikájuk mellett.

Ma azonban már az a helyzet, hogy a saját szájukkal való éneklés nélkül felnőtt nemzedékeknek már nincs is ítélőképességük hozzá, hogy mi a szép, mi a jó, mi az igazán ízléses. A múltban lehet, hogy a paraszt és a kézművesipari munkás írástudatlan volt a betűhöz, de dalolni, táncolni a maga módján mindenki tudott. És ez a tudása nem volt alacsonyrendű, mert

kották híján, az emberi emlékezet és az idegek és ösztönök emlékezete csak az igazán jó dalokat és az igazán jó ritmusokat, a felejthetetleneket őrizte meg. Silányság és alpáriság akkor is volt, de az emberi emlékezet szűrőjén minden selejt kihullott, mert akkor még nem volt a selejtből is pénzt csináló hanglemez- és rádió-ipar. De ugyanígy szűrte meg és őrizte meg a népi emlékezet a más népek művészetéből is a megismert igazi értékeket. A szépet és a jót beleépítette a saját kultúrájába. Így a nép anélkül, hogy tudott volna róla, művészettel élt még a mindennapjaiban is, és nem kiélt és lelkileg romlott, amellett az élet és a természet dolgaiban tudatlan álművészek csinálták számára a dalt, muzsikát, táncot. A hivatásos zenészek, a regösök, furulyások, dudások és a jó táncosok is vele éltek a néppel, és az ő művészetét adták és azt fejlesztették tovább.

Ez így meghökkentő állításnak tűnik az első pillanatban, de gondoljunk csak rá, hogy minden népnek milyen elementárisan eredeti, szövegben és dallamban egyformán szép az a muzsikája, amit az emlékezete megőrzött. Nemcsak a magyaroké csudaszép, hanem a szlávoké, törököké, araboké, kínaiaké, görögöké, latinoké, németeké, skandinávoké, de még a kozmopolita zenehalandzsába legjobban belebódult angolszászoké is. Csak a XIX. század vége felé szakadt el a magyar muzsika a néptől. A felső rétegek számára hangversenyzene, előzetes zenetanulást követelő műzene született, a nép pedig elhagyogatta a magáét, és helyette alpári szórakoztatást kap.

Azelőtt mindenki tudott legalább egyetlen hangszeren, a saját nyelvén énekelni, most pedig már milliók készen várják a szórakoztatóipartól, mint valami kész árut.

Ámde ez a szórakoztatóipar éppen azért, mert nem művészet, soha nem tudja igazán kielégíteni az ember szépség-szomjúságát, s csak a rettenetes újdonság-hajsza folyik néhol már egészen bordélyházi stílusban. De éppen ezért nem lehet ezt az ipart egészen magára hagyni. Hiszen a selejtező népi emlékezet már alig-alig működik. A rádió, gramofon és hangszóró-ipar nem hagyja működni.

Van-e ennek a világbetegségnek orvossága?

Van, de nem lesz könnyű a gyógyítása. Nem ér már itt semmit se a művészi okoskodás, se az erkölcsi prédikáció. Meg kell tanítani mindenkit a muzsika, az ének és a tánc nyelvére, meg kell tanítani mindenkit az iskolában és az ifjúsági szervezetekben dalolni és szépen táncolni, hogy a szépérzékei kifejlődjenek, és saját maga ismerhesse fel, hogy mi a szép. És ez nem lehetetlen. Ha a régi időkben, az alföldi, dunántúli, kalocsai, székely, matyó, palóc stb. gyermekeknek kialakulhatott énekben, táncban, öltözködésben az a csodálatos szépérzékük és ízlésük, amelynek a láttán még ma is elámulunk, és amellyel nem lehet betelni, akkor a közben írás-olvasásban is művelődő emberek is eljuthatnak ide. Elvégre az írásbeli műveltségnek csak nem velejárója talán a muzsikában, dalban, táncban való ízléstelenség és tudatlanság?

Jó iskola, jó rádió, egészséges és tisztázott szándékú kultúrmozgalmi élet kell hozzá, és újjászületik a magyar népművészet, mint szocialista népművészet. Visszafelé nem lehet menni, de a jövőt formálni is lehet. Éppen ez a szocializmus célja.

Különben is jó, ha meggondoljuk, hogy csak „produkciókkal", csak pódiumi előadásokkal nem győzzük ellátni a nép ilyenszerű igényeit, ha maga nem alkot hozzá semmit. Egy-egy nemzetnek egy időben mint írója és más művésze is, csak kevés számú igazi jó előadóművésze lehet, s még azok is, ha túl sokat foglalkoztatják őket, éneklő és táncoló masinákká változnak, és lélek nélkül, mint robotok végzik a dolgukat. Lélek nélkül azonban nincs művészet. A legszebb dallam is üres, ha nem szól benne a szív és a lélek. Ez a hajsza azt eredményezi a kapitalista szórakoztatóiparban, hogy mindig új nevekkel kell jönni, és a megunt régiek süllyednek le a semmibe. A híres lokálénekesnőkből, ha nem gyűjtöttek vagyont, zöldházikós ajtónyitogatók lesznek.

Ismétlem, itt semmiféle okos magyarázkodás és erkölcsi prédikáció nem segít. Az egyházak is tehetetlenek ezzel a világbetegséggel szemben. Csak a szocializmus megvalósítása hozhat megoldást azzal, hogy újra kisebb-nagyobb közösségekké formálódnak a nemzetek, üzemekben, falvakban, szövetkezetekben, és a

nép maga is újra kultúrateremtő erővé lesz. A magas művészetet jó előadásban kell hogy kapják, a szórakozást meg jó részben megteremtik majd maguk, csak zenekar, zeneszerszám és persze énekelni tudás kell hozzá. Az meg megvan minden emberben, csak fel kell szabadítani benne. Ez a művészeti demokratizmus útja.

Annak azonban, hogy a nép újra kultúrateremtő erővé és művészettel élő tényezővé váljon, bizonyos kultúrpolitikai, iskolapolitikai, szervezési és technikai előfeltételei is vannak. Hadd mondjak ezekről is, ha csak futtában is, és ha csak vitatható érvénnyel is, néhány gondolatot.

Az első az, hogy addig, amíg ezt a nagyvonalú kultúrpolitikai tervet, amely a szocialista, közösségi szellemű magyar népkultúra útnak indításához szükséges, messzetekintő perspektívában ki nem dolgoztuk, álljuk útját a burzsoá alvilági álművészet terjedésének. Vegye tudomásul mindenki, aki valahol felelős helyen áll, és könnyelműen legyint azzal, hogy: „hadd szórakozzanak az emberek, ahogy tudnak", hogy aki már egyszer a magáévá tette a burzsoá alvilág cinizmusát, minden eszmét, igazságot, sőt az igazi szerelmet is tagadó hitetlen szellemét, és elfogadta ennek az alvilágnak az ízlését, abból már nehezen vagy sehogy sem lesz jó szocialista, felelős közösségi gondolkozású ember. Ezt minden vezető ember a maga helyén embereken tapasztalhatja, csak nyissa ki a szemét.

Az én véleményem tehát, különösen a falvakra értve, ahol még csak most kezd terjedni ez a fajta burzsoá „kultúra" az, hogy: *inkább semmit, mint rosszat!* Ha évszázadokig elélt és elszórakozott a magyar nép New York-i kuplé, pesti kabaré és bécsi operett nélkül, és közben olyan muzsikát is teremtett, amely a világ legelső, ún. kultúrnemzeteinek a muzsikája mellett is megállja a helyét, akkor csak hadd daloljon, énekeljen, muzsikáljon, táncoljon a maga módján úgy, ahogy tud, amíg a szocialista népkultúra, irodalom és művészet megszületik benne, amíg majd megteremti a formájában nemzeti, tartalmában szocialista, népi közösségi kultúrát. Mert azt csak maga a nép

teremtheti meg írói és művészei által. Kultúrákat nem lehet készen házhoz és bérmentve vagy előre fizetve szállítani, mint a műsorprogramokat.

Mert az aztán nem igaz, amit a készen szállított exportkultúra üzletemberei állítanak, hogy: „ez kell a népnek". Honnan tudják, hogy mi kell a népnek? A sikerből? Jó, de a pénztáros mindig csak azokat a százakat és ezreket látja, akik eljöttek az előadásra vagy a lokálba, és azokat a százezreket és milliókat nem látja, akik nem jöttek el. Hát kérdezte már meg valaki irodalom és művészet dolgában a tízmilliónyi magyart, hogy mi kell neki? És ha megkérdezné, tudna-e felelni, amikor soha nem szokott hozzá, hogy az ő véleményét is kérdezzék. A hallgató nép nevében azonban a félműveltek, a mindenbe beleszóló kotnyelesek szoktak beszélni. A népnevelés nem olyan egyszerű dolog, hogy olcsó üzleti fogásokkal el lehetne intézni, hogy mi kell a népnek. Az igazság ez idő szerint az, hogy jórészt állami pénzen egy burzsoá siserahadat tartunk el, a tízmillió magyarnak meg alig adunk valamit, hiszen még rádiója is túlságosan kevés munkásnak és még kevesebb parasztnak van. A falvak ezreiben és az üzemek százaiban még csak egy jó mulatsághoz szükséges zenekar sincs. Sőt még annyi hangszerük sincs, hogy egy rendes kis zenekart, nem is szimfonikus, hanem csak mulattató zenekart össze tudnának hozni.

És itt egy kicsit meg is kell állni. A falvakban és a kisvárosokban, persze az ipartelepeken és a nagyvárosokban még inkább, mindig voltak gyengébb vagy erősebb zenekarok, amelyek az ottani nép ízléséhez és kialakult ritmusérzékéhez alkalmazkodva, minden alkalomra, bálra, lakodalomra, névnapi köszöntőre, nemzeti vagy szakmai ünnepélyre, majálisra, szüreti vagy farsangi mulatságra, katonák sorozásához vagy bevonulásához, de a közönséges kocsmai mulatozáshoz is tudtak elég jó muzsikát adni. Még csak az sem igaz, hogy ezek mindnyájan cigányok voltak. Nem is beszélve a szakmai és üzemi zenekarokról, de a falvak százaiban lehetett találni magyar zenészeket is. Az ország egyik legjobb vagy talán legeslegjobb népi együttesének, a régi

szatmárköröitói csoportnak magyar zenészek muzsikáltak, mégpedig úgy, annyira szív szerint és talp alá, hogy még most is a fülemben hangzik, ha rájuk emlékezem. De volt ilyen magyar zenészcsapat nagyon sok faluban, a székelyeknél és az Alföldön is, sőt szórványosan az ország minden vidékén is. A saját falumban is mindig volt két-három magyar csapat, mégpedig nemcsak fúvósok, hanem hegedűsök is. Nem igaz, hogy éppen a szép muzsikájú magyar nemzet volna a világon az egyetlen, amely nem tud vagy nem szeret magának muzsikáltatni.

Persze tudnak a cigányok is, de ez idő szerint sok helyen nem foglalkoztatják őket. Ott kell hát a dolgot kezdeni, hogy minden faluban, minden nagyobb termelőszövetkezetben, minden állami gazdaságban, minden üzemben, minden iskola úttörőcsapatában, egyáltalán minden olyan állandó jellegű emberi közösségben, ahol ugyanazok az emberek együtt dolgoznak, együtt élnek, együtt tanulnak: együtt szórakozhassanak is. Minden emberi közösség csak akkor igazi közösség, ha nemcsak a munkában, hanem a munka utáni szabad időben, a szórakozásban és mulatságban is együtt lehetnek. Itt ismerkednek a fiatalok, itt kötődnek és oldódnak a szerelmek. Mert jó az, ha nemcsak az utcán, nemcsak a házban, nemcsak a templomban, ájtatos mivoltukban, hanem mulatság közben is megismerik egymást a fiatalok, mielőtt egy egész életre, közös életre esküdnének. A közösségi élet évezredeken át megteremtette a maga egészséges társas szórakozásformáit, a szocialista rendnek, amely világnézete szerint is közösségi, csak újra kell szerveznie, és ahol szükséges, új tartalommal kell telítenie ezeket a régen bevált jófzű és egészséges társas szórakozásokat. Ahhoz, hogy jól menjen a munka, ahhoz, hogy igazi munkaközösség legyen minden gazdasági közösség: vidám kultúrközösséggé is kell formálódnia. Ez a szocialista népkultúra kiindulópontja.

Persze ehhez az kell, hogy a zenekarok tagjainak megbecsülést is adjunk, és megélhetést is biztosítsunk. Nem arra gondolok, hogy a közösség tartsa el őket teljesen ingyen. Nem, nem, a mi régi muzsikásaink is ott arattak, csépeltek velünk, hanem csak

arra, hogy a tanulási lehetőségeiket és a kenyerüket, állandó munkahelyüket biztosítsuk. Mert csak az állandó munkahelyen alakulhat zenekar és énekkar.

A másik kérdés az énekkarok dolga. Már többször elmondtam, hogy nagyon szép, hogy sok ezer énekkarunk van, és ezek szerte az országban, járási székhelyeken és városokban, iskolákban versenyezgetnek, de nem szabad elfelejtkeznünk róla, hogy közben, amíg tízezrek megtanulnak kottából vagy karban énekelni, a százezrek meg a milliók egyszerűen elfelejtenek énekelni. Én tehát azt mondom: a falusi, üzemi, szövetkezeti stb. énekkarok ne csak önmagukat produkálják a szép éneklésben, és ne csak szerepelni járjanak a városokba és a szomszéd községekbe, hanem elsősorban, legelsősorban a saját közösségük, falujuk, szövetkezetük, iskolájuk, laktanyájuk egész népét vezessék a szép és szívet melegítő társaséneklés útjára. Olyan énekkari kultúrára és stílusra van szükség, mint a hajdúszováti Kodály-termelőszövetkezetben látjuk, hogy együtt tudjanak énekelni fiúk, lányok, férfiak, asszonyok, gyerekek és öregemberek. Azok az énekkari művek, akár népdalfeldolgozások, akár új szerzemények, amelyek erre a célra nem alkalmasak, hadd maradjanak a hivatásos énekkarok világában, de a nép számára egy szólamban is, több szólamban is úgy kell hangszerelni a zeneműveket, hogy az egész nép énekelhesse, és a kis zenekarok is játszhassák. És hogy félreértés ne legyen, a világért sem szabad erőltetni a népdalt és a népi táncot. De elnyomni, lebecsülni se engedhetjük. Majd ha sokan eljutnak ahhoz a műveltséghez és ahhoz a szocialista közösségi és magyar népi öntudathoz, hogy nem fogják szégyellni tegnapi parasztvoltukat, akkor majd a magyar népművészet is ugyanúgy az egész népé lesz, mint a szlávoké, kínaiaké, és más népeké már ma is az.

A következő dolog, amelyről úgy érzem, szintén szólnom kell még itt: a tényleges szellemi művelődés, elsősorban az olvasás, a jó könyv. Az az ember, aki jó könyveket, igazi irodalmat olvas, jobban eligazodik majd a többi művészetek világában is,

és ízlése fejlődésével vissza fogja utasítani az alpári és ocsmány szórakozásokat.

Nagyot fejlődött a könyvtárhálózatunk, de a falvak és üzemek ezreiben még mindig az a helyzet, hogy vagy kevés az olvasnivaló, a lelket üdítő és szórakoztató szépprózа, vagy ha van is, a nép nem tud róla. Vagy ha tud is, de idegenkedik minden állami intézménytől, még attól is, amelyik könyvet osztogat. Kultúrkörök, népi olvasókörök nélkül, csupán központosított könyvtárszolgálattal nehéz lesz az olvasást általánosabbá tenni.

De hogy félreértés ne legyen, a könyv nem helyettesítheti a jó zenekarokat és a társas mulatást. Én, az író mondom ezt, aki az egész életemet az irodalomra adtam, hogy a könyvre, irodalomra ma még kevés embernek van olthatatlan szomjúsága, de muzsika, dal és tánc mindenkinek kell, aki testileg és lelkileg egészséges. De mint ahogy kinyomtatni is ki lehet hazugságot, ostobaságot, ízléstelenséget, kártékony és aljas ocsmányságot is, mert a papír mindent megbír, éppen úgy a muzsika is lehet nemes, tiszta, emberi, lehet valóban az egészséges ösztönök és az ép lélek szava, de lehet a szennyes cinizmusnak és az üzletes gazemberségnek az eszköze is. És annál inkább lehet, mert a muzsika szavát ma még nagyon kevesen ismerik. A milliók számára csak a hangszer szól, a hangszeren keresztül pedig a ritmus hangzik és nem értik meg könnyen a benne levő rosszat.

Éppen ezért kell először is mindenkivel megismertetni az igazi művészet nyelvét, másodszor azoknak kell irányítani az egész zenei és szórakoztató kultúrát, akik már értik ezt a nyelvet. És ahogy a gyermeket nem engedjük rákapni az ocsmány és trágár beszédre, úgy kell óvni a népet is az aljasságtól, amíg maga is el nem jut az ítélőképességhez.

Mert nemcsak önmagában az ízléstelen kifejezésekben van az aljasság. Ha a trágár káromkodás indulatból születik, nagyon érthető – hiszen ki káromkodik többet, mint maga a nép –, de ha kiszámított üzleti szándékból, műsorban, pódiumon, énekben és zenében adagolják, azzal a hátsó gondolattal, hogy „erre buknak a pasik", „ez kell a manuszoknak", ez már felháborító, ez már

olyan kártétel, amelyet csak öngyilkos kultúrpolitika tűrhetne el. Azok az urak, akik észreveszik és kigúnyolják a művészeti termékekben a politikai vagy erkölcsi „lólábat", hallgatnak, ha a saját üzleti „lóláb"-ukról van szó.

Sok mindenről lehetne és kellene még szólni, de elég most ez egyszer. Remélem, hogy mivel nem is egyedül vagyok, ez most már nem lesz pusztába hangzó szó, hanem ami benne épkézláb és megvalósítható gondolat, az cselekedetté is válik a kultúrpolitikában is és kinn a falvakban, tanyákon, üzemekben és iskolákban is.

MÉG EGYSZER A NÉPKULTÚRÁRÓL SZÓLVA

A múltkorában már elhatároztam, hogy elég volt a vitázásból, mert aki sokat vitázik, nem ér rá olyan könyveket írni, amelyeken majd mások vitázhatnak. Mivel azonban már néhány olyan hozzászólás is hangzott el a lapokban, amelyekben engem mint a vidámság, a derű, a szórakozás mord ellenfelét, mint puritánkodásban megkeseredett vénembert állítanak be, muszáj néhány szót szólanom. Aztán meg azt se szeretném, ha a hallgatásomból az arisztokratizmus vádját olvasnák a fejemre. Ördög vigye az arisztokratákat, nem kenyerem az előkelősdi.

Nem térek ki minden érintett kérdésre, mert sokszor írtam már én ezekről a lapokban is, de még a könyveimben is. Persze, érzem a hozzászólásokból és a félreértésekből, hogy nem minden érdekelt ember – nem minden író és művész – ismeri ezeket az írásokat. Ismételni azonban itt nincs helyem, hiszen egy fél könyvre való ilyenszerű írásom jelent már meg csak a közelmúlt esztendőkben is.

Induljunk ki talán a Tabi László sok tekintetben jogos szemrehányásaiból, amelyek amúgy is egyenesen az Írószövetségnek, illetve általában az irodalompolitikának szólnak.

Teljességgel igaza van Tabi Lászlónak abban, hogy az ún. „komoly" irodalom, még ha ez a komolyság csak unalmasság vagy élettelenség is, bizonyos gőggel néz le az ún. „könnyű" irodalomra. Abban is igaza van, hogy a *Ludas Matyi* néha-néha talpraesett kisszatíráit méltatlanul rekesztik ki abból az irodalomból, amelyben pedig a sokszor nagyon gyenge novella-kísérletek, előadható, de elolvashatatlan színdarabok és a költészettől még messzejáró verselések is helyet kapnak. (Ezeket nem ő mondta – legfeljebb gondolta –, hanem én fogalmazom ilyen élesen, hogy lássuk a medvét egészen, és ne csak az árnyékára lövöldözzünk.)

Azonban nem hiszem, hogy a kérdés „megoldása" csupán csak tőlünk függene. (Tőlünk, íróktól, Írószövetségtől, irodalom-

politikától, humoristáktól és szerkesztőktől.) Én úgy érzem, ez is olyan világjelenség, amely a tőkés társadalom kulturális bomlásával függ össze. Eredete ott van valahol, ahol a nyugati irodalom Dickens, Maupassant, nálunk Jókai és Mikszáth után kétfelé szakadt. Az egyik rész szórakoztató iparossá vált, futott a „közönség" – természetesen elsősorban a pénzzel rendelkező polgári és kispolgári közönség – kegyei után, a másik rész pedig vagy harcolt, vagy elefántcsonttoronyba húzódott a szerinte olcsó vásári zsivaj elől. – A Múzsa nem alkalmas utcalánynak – mondta vagy inkább gondolta a költő, és visszahúzódott a piacról.

Ennek persze sok oka-foka és sok ága-boga van, de én nem akarok ennek a kérdésnek a tudós szakértőjévé válni, mert más dolgom is van, inkább csak a magam megfigyeléseiből mondok el egyet-mást.

Ezek közt a legelső az, hogy én úgy látom: a magyar néphumor Jókai és Mikszáth óta és az általuk szerkesztett humoros újságok óta nemigen jutott az irodalom felszínéig. A helyét pedig a magyar sajtóban valami jellegzetesen elvont, kiagyalt, kiötlött műhumor, szóviccek, stílusjátékok és fogalmi játékok foglalták el. Ami a magyar nép igazi humorából, tréfáiból, szellemi derűjéből felszínre került, azt az utóbbi évtizedekben már jórészt Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, Tamási Áron, Tersánszky, Szabó Pál, Rideg Sándor és más íróink „komoly" könyveiben láttuk.

Nem tehetek róla – kinek a pap, kinek a papné –, de én már csak akkor mulatok igazán – pedig ellentétben a cikkekből látszó balhiedelemmel, nagyon szeretem a tréfát és a derűs, szellemes, szatirikus és ironikus írásokat –, mondom, csak akkor mulatok jól, ha Cervantest, Fieldinget, Swiftet, Voltaire-t, Dickenst, Thackerayt, Gogolt, Bernard Shaw-t, Anatole France-ot (mennyi nyugati név! – ki mondja azt, hogy én a nyugati kultúra ellensége vagyok?) és a hozzájuk hasonló írókat olvashatom.

És ha már itt tartunk, azt is meg kell mondanom, éppen a monopolhelyzetben levő *Ludas Matyi*nak, hogy a magyar nép-

humor elhanyagolása elsősorban az ő hibája. Hiszen a mai életben, amikor emberek ezrei, tízezrei, sőt százezrei kerülnek új és új helyzetekbe, új megpróbáltatások elé, amikor a tegnapi kocsislegényből egyetemi hallgató, a tegnapi munkásból katonatiszt vagy vállalati igazgató, a tegnapi szántóvetőből gépkezelő, a tegnapi parasztasszonyból tanácselnök vagy megyevezető lesz stb. stb., mennyi és mennyi vígjátéki helyzet, talpraesett megjegyzés, sikerült tréfa, szegfejére ütés, gyilkos szatíra, fejenkoppanó telitalálat születik napról napra, kinn az országban. De ebből alig valami kerül fel a mi eszpresszó-koszton élő humoros irodalmunkba. Pedig az olvasók levelei is öntik a tréfára, szatírára való témákat és eseteket. Azt hiszem, abban megegyezünk, hogy a *Ludas Matyi*nak mindig legérdekesebb az az oldala, ahol az olvasók leveleit közlik a bürokráciáról és mindarról, ami nem jól van.

De ha már itt tartunk, elméleti magyarázatok helyett hadd mondjam el szemmel látható példákban, hogy mi az, amivel a *Ludas Matyi*ban és persze az ún. vidám műfajokban nem tudok megbarátkozni.

Például az olyan vicceket, amelyekben a kövér disznó azért veszekszik a gazdájával, mert késlekedik őt a vágóhídra vinni, sületlen propagandának tartom. Olyan buta disznó, még a demokráciában sincs, amelyik a kés alá kívánkozna. Az ún. „halálvágy" lehet freudi tétel, de nem disznótulajdonság.

Ugyanilyen balfogás, ha a tehén azért zsörtölődik, mert nem viszi be a gazdasszonya a tejét a tejgyűjtőbe. Ez éppúgy nincs benne a tehén logikájában, mint a disznóéban a vágóhíd. A tehénnek egyáltalán nem szívügye, hogy az embernek adja a tejét. Ellenkezőleg: a tehén a borjának tejel, s hosszú évezredek teltek bele, amíg be lehetett őket törni – de még ma se mindet! –, hogy rúgás és öklelés nélkül eltűrjék, hogy az emberek megfejjék őket.

Ugyanígy a tyúk ugyan közmondásosan buta állatnak számít, de még ennek is van annyi magához való esze, hogy maga sem törekszik az emberek fazekába, akármilyen szépen szóljanak is róla a IV. Henrikek, de még a tojását sem szívesen adja. Nem-

hogy az ismeretlen államnak, de még a kukoricát szóró kedves gazdasszonynak sem. Nem. A tyúk azért tojik, hogy utódai legyenek, és éppen ezért, ha csak talál valami búvóhelyet, szalmakazalban, sűrű sövények alatt, oda rakja a tojásait, vagyis „orozva költ".

Ezeket a szélsőséges és kirívó példákat nem a leckéztetés kedvéért hozom fel, hanem csak jellemzésül arra, hogy mit értek én „absztrakt álhumor"-on. Nem dűl ezektől a balfogásoktól össze a világ, elvégre még a négylábú is botlik, s csak azért mondom el, hadd gondolkozzanak egy kicsit a humorban dolgozó írók, hogy a közismert kifejezéssel szólva: vajon nem szakadtak-e el a néptől és a valóságtól? Azt hiszem, nem hangzik rossz viccnek, ha azt mondom: a tréfa is lehet realista, még szocialista realista is.

És még azt is jelenti ez a felsorolás, hogy álproblémákból, fordított logikából nem lehet „pozitív" tréfákat fabrikálni, de lehet, nagyon lehet a demokratikus állam sajtóját és a szocialista építés propagandáját kompromittálni, nevetségessé, sőt ellenszenvessé tenni. Az erőszakolt és hatástalan tréfák arra szállanak vissza, aki mondja. A világirodalom és benne a népköltészet tanulságai szerint a költőnek, írónak – s így a tréfacsinálónak is – érteni kell az állatok nyelvén is, értenie kell a tyúkok, a malacok, de még a kecskebékák logikáját is. Bizony-bizony: annak, aki egy nép írója, művésze, tréfacsinálója akar lenni, sok mindent kell ismernie, de három dolgot okvetlenül: az eget, a földet és a népet. Persze minden bennevalókkal és rajtavalókkal együtt.

Ettől függetlenül, az mind igaz lehet, amit Tabi László a *Ludas Matyi* sikereiről, több százezres példányszámáról mond, de bizonyára nem a hibáival, rossz vicceivel és élettelen rajzaival éri el ezt a sikert, hanem az erényeivel. Az olvasók leveleivel, tréfás üzemi beszámolóival és nem utolsósorban Darvas Szilárd, Gádor Béla, Tabi László és mások irodalmi értékű kis-szatíráival.

Én azonban azt hiszem, hogy a teljes igazság kedvéért és az esetleges önhittség elleni óvakodás érdekében – bár ez a bűn a humoristákat messze el szokta kerülni – helyes lenne még néhány

más siker-tényezőt is számba venni. Ezek: egy: a *Ludas Matyi* egyedül van a piacon, nincs versenytársa. Kettő: a napilapok, de még a hetilapok is nagyon humortalanok, ráadásul „olvasnivaló" is szűkösen van bennük, és ebben a betűsivatagban már a *Ludas Matyi* is üdítő oázis. Három: hogy a tréfában, szatírában engedélyezett ellenzékiség nagyon tetszik az embereknek, amikor a politikai fórumokon nem élhetik ki ilynemű düheiket.

Nem folytatom: ez is elég. És ezt is csak azért mondtam, hogy hátha elhinnék nekem és gondolkoznának rajta, hogy a *Ludas Matyi* tömegsikere nagyon kicsi, elenyészően kicsi mértékben alapulhat a lap irodalmi és művészi színvonalán, hanem inkább talán más tényezők is játszanak itt közre.

Ennyit a *Ludas Matyi*-ügyről. Amit a humoros írók kiadási problémáiról mond Tabi László, azzal teljesen egyetértek. Irodalmi igényű és értékű kispróza: tárca, riport, karcolat, humoreszk csak akkor születhetik, ha ez is út az irodalomba, ha az értékesebb írások könyvben is megjelennek. Hadd mérettessenek meg a későbbi olvasók által is, hogy túlélik-e a huszonnégy órát, és olyan időt állók-e, mint a Karinthy Frigyes és még néhány írónk humoros írásai.

A másik kérdéscsoport, amelyről szólnom kell, ha nem is szorosan ehhez kapcsolódik, de – hogy úgy mondjam – szintén ebbe a bokorba tartozik. Ez az „inkább semmit, mint rosszat" kérdése.

Persze az a kérdés, mit tekintek én rossznak. Ezt ugyan illene tudni mindenkinek, aki vitába száll velem, mivel azonban olvasásra éppúgy nem lehet erőltetni senkit, mint szórakozásra, röviden ezt is megpróbálom megvilágítani.

Itt is azzal kezdem, hogy nagyon rosszul ismer engem, aki azt hiszi, hogy én a tréfának, vidámságnak ellensége vagyok. Ellenkezőleg: úgy tudok a jó tréfán, cirkuszi játékon, a bohóckodáson, de különösen a jó csúfolódáson nevetni, mint a gyermekek és mint a nép. De éppen ezért mondom: vigyázzunk! Egy nép ezeréves lelki kultúráját, természetes jó ízlését, pajzánsággá finomult erotikáját nem engedhetjük át az üzletes hátsó szándékú,

aljas és bárgyú álművészetnek. Miért bújik az üzletes szándék a vidámság és a művészet köpönyege alá? És ugyan micsoda vidámság van az olyan szövegekben, amelyeket Kassai Géza bemutatott? És miért nevezzük vidámnak a nyávogós, érzelgős és érzéki álmuzsikát?

Hosszú magyarázatok helyett azonban hadd mondjak egyetlen közismert példát arra, hogy mit értek én aljasnak és rossznak.

Feltehető, hogy mindig születtek magyar nők olyan hanggal és olyan asszonyi lelkialkattal, mint – mondjuk – Karádi Katalin, akinek a hangjában a párzó macskák hátborzongató nyávogása galambbúgássá édesedik át, de ezek a nők azelőtt, ha egyáltalán daloltak, csak a maguk körében, legfeljebb a híres csárdákban szerepeltek. De még ez is kétséges, mert a magyaroknál a régi időkben nem volt szokásos, hogy magános nőcselédek mulatozó férfiak előtt énekelgessenek. De tegyük fel, hogy ez is megtörtént itt-ott, még ha az ilyen kocsmákat szerelmes lányok, asszonyok, anyák átkai felhőzték is körül. Azonban nem történhetett meg az, amit a harmincas-negyvenes években láttunk, hogy a szórakoztatóipari üzemek, köztük a rádió is, amelyek mind a magyar nemzet és a magyar népi kultúra és a népi ízlés ellenségeinek és vámszedőinek kezében voltak, elárasztották az országot az ilyen „művészet"-tel és a kamaszfiúk, a süldőlányok már a középiskolákban Karádi-ájulatba estek, és szerte mindenütt Karádi-köröket alakítottak. Nem is beszélve a felnőtt, de a házasság nélküli szerelemben vagy szerelem nélküli házasságban boldogtalan beteg lelkű férfiak és nők százezreiről.

A Karádi-kultusz elmúlt, minden ilyen beteg kultusz elmúlik – okait ismerem, de itt most nem térek ki rá –, de azok a társadalmi rétegek és az a babiloni lelkiállapot, amelyek az ilyen kultuszokat szülik, még itt vannak. Azért mondom, hogy vigyázzunk: ne dűljünk be minden sikernek, ne hódoljunk meg minden tömegjelenség előtt.

A harmadik kérdéscsoport: miért nem írnak a mai írók vidám, szórakoztató, „könnyű" dolgokat is? Erre egyelőre, mintegy hangosan gondolkozva, azt kell mondanom, hogy talán azért,

mert a szocialista mozgalomnak a maga osztályharcos, de még nem kormányzó korszakában elsősorban harcos, mozgalmi irodalomra és művészetre volt szüksége. Könnyebb fajsúlyú szórakoztató irodalma egyáltalán nem is volt.

De ugyanez érvényes a népi irodalomra is. Tulajdonképpen – bár népi-paraszti hangsúlyozással – mi is osztályharcos írók, pártos, mozgalmi írók voltunk. Nos, ezeknek az íróknak nem könnyű dolog átváltani más hangokra is. Ahhoz más gondolkozás, más írói lelkület, más szenvedély, más nyelv kellene. Így aztán nyilvánvaló, hogy most, amikor már nemcsak egy harcos mozgalmi és világnézeti közösség ébresztéséről, neveléséről és mozgósításáról van szó, hanem egy egész nemzet, mégpedig többféle világnézetben és életfelfogásban nevelkedett nemzet szórakoztatásáról is gondoskodni kellene, ez az eredetileg harcos irodalom nem tudja ellátni az összes „szükségleteket". Azt is megengedem, hogy ebből eredően sok író irigyli a könnyű műfajok művelőinek a tömegsikereit, és akarva-akaratlanul arisztokratikus gőgbe burkolózik.

De azt jelentheti-e ez a hiányosság, hogy minden kritika és rostálás nélkül fogadjuk el a burzsoá társadalom ittmaradt szórakoztató apparátusát, annak stílusát, tartalmát, beleértve ennek a rothadó társadalomnak alvilági megnyilvánulásait, az üzletes perverziót is?

És itt, az eddigi, félig-meddig tréfás zsörtölődések után hadd mondjak néhány komoly szót is. Énnekem az az érzésem, hogy a magyar előadóművészetnek – beleértve a színészi játékot, szavalást, éneket, muzsikát – nagy-nagy önvizsgálatra volna szüksége. Énnekem az az érzésem, hogy a magyar előadóművészet – eltekintve nehány nagy kivételtől – nem közeledik a magyar néphez. Valószínűleg még a színésznevelésünkkel is baj van, mert fiatal színészeink – köztük parasztfiúk és parasztlányok is – ritkán jutnak el a népi természetességhez, vagyis az igazi realizmushoz. A sikerek itt nem mondanak semmit, vagy igen keveset. A mi népi tömegeink, elsősorban a parasztok, de a munkások elég nagy része is, az előadásokban még nem annyira

eszmei vagy művészi élményt, hanem csak látványosságot, újdonságot, érdekességet látnak. Vagyis az „új kapu" csak egy új kapu, mégis megnézik nemcsak a borjúk, hanem az emberek is. Előadóművészeink hát jól tennék, ha a „siker"-nek való örvendezés mellett azt is kikutatnák, milyen az a siker. Nem hasonlít-e még mindig ahhoz a sikerhez, amelyet a hajdani medvetáncoltatók is megkaptak szinte minden faluban.

Sajnos, én úgy érzem: igen. De nem folytatom, mert nem szeretném megbántani azokat a művészeinket, akik hittel és szeretettel állnak a nép elé. Ezt is csak azért mondtam el, hogy vizsgálják csak meg: ilyen művészi sikerekről álmodoztak-e? Ez az ő szakmai tudásukhoz tartozik éppen úgy, mint az írónak az írói nyelv és a népnyelv viszonyának az ismerete és mint az irodalom nemzeti hagyományainak, formai és eszmei értékeinek a megismerése és újraélése.

Hadd mondjak ehhez is egy példát.

A magyar nép szellemi világképe, ízlése, humora nemcsak a szórakoztató irodalomból szorult ki az elmúlt évtizedekben, hanem az előadóművészetből is. Meg kell csak figyelni – és ez színészek és színésznevelők dolga volna –, milyen kevés mozdulattal és főleg milyen kevés arcjátékkal él a dolgozó magyar ember – a munkás és a paraszt – a maga mindennapjaiban. Nem tanulták meg, és nem szokták meg, hogyan kell az arcbőrükkel beszélni. Ezt inkább csak a piacokon forgolódó üzletes emberek, kereskedők, kisiparosok, kofák, kupecek és más effélék tudják. Tréfás, mókás parasztjaink, munkásaink, katonáink nagyon sok esetben mozdulatlan arccal, mókás komolysággal mondanak vadakat és pukkasztó kacagásra ingerlő kijelentéseket és szentenciákat. A magyar nép igazi humora és igazi érzelmi stílusa – néhány nagy színészünk ritkán látott játékától eltekintve – még alig jutott tiszta kifejezéshez a mi eddigi előadóművészetünkben és színművészetünkben. A hajtépő és bömbölő szentimentalizmus, a túlzott ripacskodás és az elvont álhumor nem a mi stílusunk. Ezért van, hogy műkedvelő színjátszóink és népi együtteseink mindig ügyetlenül hatnak, ha nem önmagukat

adják, hanem „szerep"-et akarnak játszani. És ezért van, hogy némely színielőadáson, ha olyan emberek – munkások és parasztok – is vannak jelen, akik még nincsenek „kiművelve" a színházi viselkedéshez, egyszerű ösztönüket követve kinevetik a síró-bömbölő, hajtépő színészt, viszont nem nevetnek ott, ahol nevetni kellene, mert nem értik a szövegben rejtőző humort.

De ne bántsuk egymást, az volna a jó, ha az érdekelt művészek maguk jönnének rá, hogy merre van a magyar előadóművészet fejlődésének az igazi útja. Azt talán mondanom se kell, hogy nem mucsai népieskedésre gondolok, hanem a magyarság igazi típusait és eleven természetességét szeretném az előadóművészetben látni.

Végezetül pedig én úgy érzem, művészbarátaink közül elég sokan nevetséges mokányberciskedésnek érzik a mi harcunkat a kozmopolitizmus ellen. Nagy baj volna pedig, ha a magyar előadóművészek népi-nemzeti ösztöne már annyira eltompult volna, hogy nem veszik észre: a kozmopolitizmus nem támadja meg azonnal és közvetlenül a nemzeti kultúrát, hanem csak közömbösíti a népek lelkét. Azután pedig, mert a kozmopolita művészet mégiscsak híg táplálék, megnyitja őket egy más kultúra számára. Ezt csinálta a római imperializmus a maga idejében, ezt próbálta a német-osztrák imperializmus a magyarokkal, csehekkel, horvátokkal, lengyelekkel, és ezt műveli az angolszász imperializmus a világ sok-sok népének a kultúrájával. Így angolosították el az utóbbi évszázadban a fél világ tengerparti városait, sok helyen pedig már a belföldieket is. Minekünk azonban hazánk, államunk, nemzetünk és saját kultúránk van, és ebben akarunk élni mind az idők végezetéig. És ha a Déryné, Blaháné, Bihari, Lavotta és Reményi Ede szellemét éreznénk a mai népszórakoztatásban, ott állanánk egymás mellett, mint sokat emlegetett íróelődeink. Azoknak a művészeknek még becsület, dicsőség, hivatás és nemzeti szolgálat volt magyarul játszani, énekelni és muzsikálni.

Pedig a veszedelem nem kisebb, mint akkor volt. Mert akkor csak az amúgy is gyűlölt Habsburg-német kultúrtényezőkkel kellett harcba szállni és a harcosok mögött ott volt az egész ébredező nemzet íróival és diákjaival együtt, de most már a technikai fejlődés jóvoltából még az égből is száll az alpáriság hozzánk a rádiók s még a szelek szárnyán is. Nincs többé „érintetlen nép".

És mert a magyar nép, a munkások és parasztok, de az új értelmiség elég nagy része is, most alakul át ösztöneiben élő népből öntudatos nemzetté: vigyáznunk kell, hogy holnapi ember mivolta tegnapi önmaga legyen, de magasabb szinten.

A DÓZSA GYÖRGY SZOBORPÁLYÁZATON

Nem tudom magam sem, hogy miért vagyok itt, illetve, hogy engem miért hívtak meg ebbe a bizottságba. Hacsak nem azért, mert egyszer-másszor nagyon nyersen és őszintén kifejeztem – szinte megfogalmazatlanul – az elégedetlenségemet azok iránt a művek iránt, amelyeket mint közéleti műveket látni szoktunk. Azt hiszem, hogy ezért hívtak meg, és miután Dózsa jellegzetesen közérdekű egyéniség, sőt népi forradalmár, nyilván az elégedetlenségemet akarták hallani itt is.

Az elégedetlenség egy bizonyos mértékig be is következett. Én most azonban nem akarok itt részletekbe menni, és nem akarom a jelenlevőket okoskodással untatni, hanem egyszerűen és röviden próbálom elmondani azt, hogy, mondjuk én, a gondolkodó magyar ember – az író –, mit hiányolok a pályázati alkotásokban, miből fakad az elégedetlenségem nemcsak ezekkel az alkotásokkal szemben, amelyek itt láthatók, hanem általánosságban a megelőző pályázatokon szereplő alkotásokkal szemben is. Ilyenek voltak például a Kossuth-szobor, Hunyadi János szoborpályázatok stb. stb. De az elégedetlenségem nemcsak ezekre a most készült vagy nemrég készült szobrokra terjed ki, hanem a már ezeket megelőzőekre is.

Én soha életemben nem jártam Olaszországban, és mégis, ha csak a könyvekben szereplő reprodukciókat nézem végig, mindig elszomorít, hogy a mi műalkotásainknak nincs semmiféle meghatározott profilja, nem alakul ki semmi olyan megfogható nemzeti jelleg ezekből a művekből, illetve e művek összességéből, mint ami jellemző mind az egyiptomi, mind a görög vagy olasz és németalföldi stb. művészetekre. Sőt a római művészet már csak „szekunder" művészet, mégis, közéleti portrékban csodálatosan nagyot alkotott. Ha visszagondolok a császár-portrékra, azok olyan élő emberek voltak, akikkel szinte szóba lehetett állni. Az elmúlt hetekben ismét olvasgattam a világtörténelmet, és megakadt a szemem Vespasianus portréján, akin nincs semmiféle kosztüm. Egyszerűen csak egy fej van, a római stílus szerint.

Még akkor Vespasianus élettörténetét sem olvastam, és mégis, amikor ránéztem, egyszerűen azt mondtam: ni, hiszen ez olyan, mint egy zupás őrmester. És valóban: Vespasianus egy római légionáriusból lett légióvezér, és abból lett később császár. És akkor elkezdtem gondolkozni azon, hogy mi az az isteni titok, ami a művet készítő művészben lakozott, hogy még ezt is ki tudta hozni ezen a portrén. Amikor legelőször ránéztem, máris éreztem, hogy ez nem patrícius családból származó egyén, hanem egy hivatásos katona kell hogy legyen. Mondhatnék én itt most az elvtársaknak egy csomó ilyen portrépéldát, sőt – ugyanezt megtehetném a festészet vonalán is, különösen a németalföldi vagy spanyol festőkről, akik egyéniséget, nemzetiséget és típust is kifejeznek egyben. Egy típusban ki lehet fejezni lelki és emberi tulajdonságok egész skáláját, egy típusban ki lehet fejezni egy nemzeti emberideált, egy nép szépségeszményét, de ugyanakkor ki lehet fejezni az ezzel ellentétes típust is, azt, amit az a nemzet legjobban utál stb. stb. Én most ezekkel a példákkal csak indokolni, mintegy aláhúzni kívánom az elégedetlenségem okát, és meg akarom mondani, hogy mint ahogy ezt egy könyvemben már meg is írtam: nem érzem a magyar képzőművészetben a magyar népet sem típusaiban, sem lelki tartalmában, nem érzem azt, amit a magyar embert látva, nekünk éreznünk kell, azt, ami a nép történetében megvan. Pedig ezek a dolgok a zenében már megvannak, a költészetben megvannak, a prózában pedig majd meg lesznek írva. A magyar képzőművészetnek meg kell értenie, hogy elsősorban és mindenekelőtt a *magyar* nép képzőművészete. A magyar népnek mindenféle értelemben, forradalmi értelemben is voltak nagy emberei, szabadságharcosai, nemzeti hősei, mint például Dózsa, Hunyadi, Zrínyi stb.

Tudom, némelyekben nyilván felvetődik az, hogy Dózsáról nem tudunk semmit, tehát őt nem állíthatjuk például Vespasianus portréja mellé. Majd mindjárt megmondom, hogy ezzel szemben mi az én elgondolásom.

A magyar képzőművészet az elmúlt száz év alatt, amióta tulajdonképpen igazán kialakult, alkotott már jó portrékat. Rend-

szerint legjobbak az önarcképek voltak. De ezenkívül sok jó egyéni kis portrét is hozott az elmúlt száz esztendő. Ezek a portrék részben szobrokban, részben pedig képekben vannak. Nos, ez a portréművészet is a képzőművészet egészéhez tartozik, és ez is gazdagítja a képzőművészetet. Sőt: én még a teljesen egyéni hangulatokból táplálkozó impresszionista művészettel szemben sem vagyok elfogult, ha azt művészetnek lehet mondani, ha az kifejez valamit a korból, a népből, a tájból és a természetből, és ha abban esztétikai teljesség vagy legalább igazi esztétikai igény van. A magyar nemzetnek azonban – éppen úgy, mint a németnek, spanyolnak, franciának, olasznak – szüksége van az olyan művészetre is, amelyben nemzeti önmagát adja, önmaga történetét fejezi ki. Hogy ha a néző – a magyar néző – ránéz, érezze, hogy ezek mi vagyunk.

Kedves Barátaim, Magyarországon sok hazafias szobor van Kossuthról, Rákóczíról, Bocskairól stb., azonban olyan alig van, amelynek tövénél megállván, bármely állampolgár elgondolkodhatna, és elbeszélgethetne vele. Mert igenis, én állítom, hogy azokkal a remekművekkel, amelyeket valóban remekműveknek nevezhetünk – kevés ilyen van! –, lehet beszélgetni! Ezeknek a most említett szobroknak azonban az a bajuk, hogy nem lehet velük szóba állni. A szobrok merevek, az arcok szfinxszerűek, egyáltalán nem adják vissza azt az érzést, hogy itt élő emberről van szó, mégpedig élő magyar emberről! A nagy németalföldi, spanyol, olasz, sőt némelykor egy-egy orosz remekművön is lehet érezni azt, hogy azzal a műalkotással bizony beszélgetni lehet. Tavaly voltam Moszkvában az új Gogol-emlékmű leleplezésén. Tomszkij mintázta meg azt a finom, egyszerű szobrot, de abban a szoborban benne van Gogol lelke, és azzal a szoborral aztán valóban szóba lehet állni, és lehet lélekben vele beszélgetni, és meg lehet világosan érteni, hogy mit fejez ki. Persze, szükséges ehhez – ha például íróról van szó – hogy ismerjük az írót mi nézők is. De ez főleg magára a művészre vonatkozik. Neki okvetlen ismernie kell, akit ábrázolni akar. Addig nem is kezdhet egy közérdekű portré megmintázásához, míg az illető személyt

nem tanulmányozta hosszabb időn keresztül. Mégpedig egyformán testi és szellemi mivoltában. Mert ha ezek a dolgok, tények, testi és lelki jelenségek nincsenek birtokában, érzésében és tudatában, akkor hogyan kívánhatjuk tőle, hogy olyan érzéseket tudjon bennünk ébreszteni, mint amilyeneket mi egy szobortól, képtől várunk. Én úgy hiszem, a mi szobrászaink túlságosan beletemetkeztek a szakmába, a „mesterség titkai"-ba, és így nem jut idejük arra, hogy ezeket a történelmi és társadalmi tanulmányokat igazán folytathassák. Ez pedig nagyon nagy baj. Enélkül nincs közérdekű, köznyelvű szobor, nincs kép, nincs népi érdekű képzőművészeti alkotás! Ha valaki Dózsa mintázásához hozzálát, annak ismernie kell a történelmet, s abban ismernie kell Dózsát, Dózsa szellemét és az akkori összes problémákat. De különösen Dózsa életét, tetteit kell hogy behatóan tanulmányozza. Ez az az egyik hiányosság, ami engem ezzel a mostani pályázattal nem tud kibékíteni. Mert mint ahogy megéreztem, hogy az a római szobrász vagy az a németalföldi festő ismerte az illető egyént, akiről képmást adott úgy, hogy minden kosztüm és külön magyarázat nélkül megérezhettem, hogy az illető ki volt, úgy pontosan lehet ennek az ellenkezőjét is érezni. Amelyik szobor csak egy alak, de nem mond semmit, az nem tölti be a hivatását. Minek van? Nagyon nehéz feladat, tudom, egy embert is ábrázolni, és az emberen keresztül magát az eszmét, az ember lelki és értelmi mivoltát is visszaadni – de közérdekű szobroktól a közösség ezt megkívánja.

A millenáris időket megelőzően volt már itt egy sajátos „turáni lovas" romantika, amelynek egyik irodalmi hirdetője Beöthy Zsolt volt. Az ennek a kornak a stílusában csinált képek és szobrok azonban inkább csak pénzkeresési alkalmakat jelenthettek az akkori művészek elég nagy részének. A kifejezés egészen felületes volt ebben a hamar csinált közéleti és közérdekű művészetben, és inkább csak a külsőségeket fejezték ki némely akkori művészek. Ez a fajta nemzeti romantika, amely a Horthy-korszak idején parasztromantikába is átcsapott, külsőséges törekvéseivel nem tud engem igazán meggyőzni arról, hogy a művész a saját

alkotásán keresztül csakugyan a saját igazi érzelmi világát fejezi ki. Még kevésbé arról, hogy az egyben a magyar nép testi-lelki kifejezése is. – Miért? – Azért, mert meggyőződés nélküli szolgaiasság érvényesül benne, és nem égő népi szenvedély. Sem eszmei erő, sem népszeretet nincs bennük. Pedig voltak a magyar képzőművészetben olyan művészek is már, akik remekül ki tudták fejezni egy-egy fejjel például, hogy az magyar fej, ki tudták fejezni egy-egy portréban az embernek nemcsak a naturális mivoltát. Hadd mondjak ennek a megértéséhez az irodalomból is egy példát. Valószínűleg olvasták mindnyájan a szentgalleni történetet, amelyben egy szerzetes elmeséli, hogy miképpen járt a magyarokkal, amikor elfoglalták az apátságot. Aki olvasta, vissza fog emlékezni rá, hogy hogyan mókáztak ott a magyar katonák az idegen baráttal. Arra is emlékezhetnek, hogy nem kerestek ülőalkalmatosságot, mint a szerzetes, hanem letanyáztak a gyepre, és amikor jóllaktak, egymáshoz hajigálták a lerágott cobákokat. Nos, én emlékszem, hogy ugyanígy jártunk el mi is aratáskor, csépléskor, mi is egymáshoz hajigáltuk – sajnos már nem annyira a csontokat, mint az almakocsányt és tengericsutkát. És én megéreztem a szerzetes elbeszélésén keresztül, hogy ezek valóban magyarok voltak, ráismertem a stílusra, az ízlésre és észjárásra, akárcsak a Kézai Simon mester hun-magyar krónikájának előszavában a magyar logikára, a híres pogány-magyar józan észre.

Nos, ha egy műalkotás külsőséges, az nem lehet meggyőzően magyar. Az csak magyarkodó, parasztkodó lehet, hiszen végeredményben, amit ki kellene fejeznie, nem fejezi ki.

Művészeink ezekben az időkben maguk sem igen gondolkoztak ezekről a kérdésekről, mert olyan korszak következett a XIX. század végén és a XX. elején, amikor a feltűnéskeresés uralkodott a művészetben. Párizs is elbátortalanította a mi nyugatra figyelmező művészeinket, mert a szép és igaz helyett az érdekest kellett hajszolnia annak, aki a vásári zűrzavarban helyet akart magának foglalni.

Pedig az az igazság, hogy „a szép mindig érdekes, de az érdekes nem mindig szép", nemcsak az irodalomban, hanem minden művészetben is érvényes.

Szeretném hangsúlyozni, hogy a közéleti és közérdekű műalkotások hitelességéhez nagyon kell ismerni a képzőművészet és a magyar történelem összefüggéseit, egymáshoz való viszonyát. Szerintem a képzőművészeti alkotásokban ugyanúgy, mint az irodalomban vagy bármely más művészet műveiben a magyar nép kell hogy megtalálja önmagát, rá kell ismernie, hogy „ezek mi vagyunk" vagy „ezek a mieink".

Visszatérve a kérdéshez, én nagyon jól tudom, hogy Dózsáról nagyon nehéz jó portrét csinálni, hiszen nincs róla semmiféle képes ábrázolat. A tipizálást azonban nem én találtam ki, és a megoldás erre rejtőzik. Persze, a tipizálás nem könnyű dolog, különösen ha testi alkatról van szó, amelyben a szobrász dolgozik. Már az is nagy probléma, hogy sokféle típus fejez ki egy nemzetet, sokféle típus ad egy nemzetet. A halhatatlan magyar ember alakját – jelen esetben Dózsát – ábrázolni tehát nem úgy gondolom, hogy valami különlegesen hősies nagy alakot teremtsünk, egyáltalán nem.

A portréművészet nagy titka éppen az, hogy szeretet, lelki közösség kell legyen benne egyrészt a művésszel, másrészt az emberi közösséggel, a néppel. Ha a művészben ugyanaz a lélek ég, mint Dózsában, Zrínyiben, Kölcseyben, Vörösmartyban, Petőfiben, Arany Jánosban, Katonában, Madáchban, akkor megszületik a titok, akkor már ki tudja fejezni Dózsát, Rákóczit, Kossuthot képben és szoborban is. Természetesen csak akkor, ha a technikai ismereteknek is birtokában van. Ebben, azt hiszem, nincs hiba.

Én már megszoktam, hogy félreértenek, s a szavaimat állandóan félremagyarázzák. Ezért nem is szívesen szólalok fel irodalmon kívüli testületekben. Mert én nem ahhoz mérem a szobrok értékét, hogy ki csinálta, milyen „iskola" vagy stílus érvényesül benne, hanem ahhoz, hogy tud-e hozzám szólni. És az előbbiek-

ben éppen azt hangsúlyoztam, hogy a millenáris jellegű közéleti művészetnél még ritkán szólal meg a magyar jelleg, a magyar típus nemcsak alkatilag, hanem tekintet, gondolkodás, észjárás tekintetében sem. És hogy félre ne értsük, nem azt mondtam, hogy csak az arckifejezésen keresztül kell hogy kifejezzen a szobor valamit, hanem azt mondtam, hogy a magyar közéleti szobroknál, ahol a nemzet szellemi „profiljá"-nak is meg kell mutatkoznia, annak elsősorban az arcon keresztül kell kifejezésre jutnia. És ez az, amit itt a Dózsa-szobrokon nem láttam. Hiszen éppen mert nem ismerjük Dózsát – az arckifejezésén kellene megéreznünk, megértenünk Dózsának a forradalmárságát is, a népi-nemzeti magyarságát is. Igaz, hogy – mint már mondtam – Dózsáról nagyon kevés feljegyzésünk van, ami meg éppen az arcmásáról adna felvilágosítást, olyan semmi sincs. De megvan Dózsának a történelemben a szellemi képe és ennek a létesítendő Dózsa-szobornak ezt kellene kifejeznie, megértetnie. Ahol kevés a tárgyi ismeret, ott nagy szükség van az író és a művész intuitív magyarságára. (Lásd a kisbényi oszlopfő és a csernigovi ivókürt közismert magyar figuráit.)

Végezetül pedig: tudom, hogy nem értjük meg egymást, legalábbis nem mindenben és nem egészen, de már az is hasznos lesz – úgy vélem –, ha gondolkozunk egy kicsit rajta.

ÜZENET AZ IFJÚSÁGHOZ

(Interjú a *Szabadságharcos*nak)

Mi a népi kultúra szerepe a mai nevelésben?
A népi kultúra igazi belső mivoltában kollektív. A nép mint közösség teremtette és így a közösségi világnézetre épülő szocializmusban tovább kell fejlődnie. Szerintem a népi kultúrára és a polgári kultúra haladó értékeire kell építeni a szocialista szintézist.

Hol kezdjük tehát az ifjúság nevelését?
Mindenekelőtt közösséggé kell alakulnia minden ifjúsági csoportnak. A hadseregben azért a legjobbak az eredmények, mert a hadsereg maga is elsősorban bajtársi közösség. Lényege tehát a közösségi fegyelem. De nem lehet olyan társadalmat sem elképzelni, amelyben nincsen fegyelem, amely úgy értelmezi a demokráciát, hogy például a gyerek azt csinálhat, amit akar. Végeredményben a gyerekek a legkisebb ellenállás irányában haladva, csupán az élvezetekre, a kellemes dolgokra kívánkoznak, holott az élvezetért és a kellemességekért előbb meg kell dolgozni. Ez az örök ábécéje a munkának.

Kérjük, körvonalazza a falusi ifjúság körüli teendőket...
Mint már mondtam, folyamatos és állandó kultúrmunkára van szükség. Ehhez hozzátartozik a dal, az éneklés, a tánc, a játék és a sport is. Ahhoz, hogy a fiatalok a közösségeket megszokják és megszeressék, a mozgalmi és általános ismeretek mellé művészetet és szórakozást is kell nekik adni. Magától értetődik, hogy minden összejövetelen nótázni, énekelni kell és minden megfelelő alkalommal a lehetőség szerint, legyen tánc is. Hogyan képzeljük el a szocialista, kollektív társadalmat, társas nevelés, illetve nevelődés nélkül? A marxizmus–leninizmus társadalmi, gazdasági és világnézeti ismereteinek állandó kölcsönhatásban kell lenniök a munkásifjúság, a diákifjúság, a parasztifjúság társas-kollektivista életével, szórakozásban, dalban, énekben, táncban, de lehetőleg munkában is.

A nagy kérdés az, hogyan gyökereztessük meg, hogyan szerettessük meg ezt a közös együttlétet? Mindenekelőtt úgy, hogy az ifjúság zömét, a falusi ifjúságot tekintve, ne engedjünk a polgári ízlésvilág, az uraskodó, utánozó kultúrsznobizmus semmiféle hatásának és mindig nézzük meg, kinek, hol és mikor milyen szellemi tartalmat adunk, akár a népművészetről, akár a polgári szórakoztató iparról legyen szó.

Valamit az irodalmi ismeretek nevelő hatásáról...
Nagyon fontos persze az irodalmi és szellemi művelődés is. Én, mint író, szeretném, ha az ifjúság minél nagyobb számban olvasna, de tudom, hogy ma még az olvasásra nem minden emberben van szellemi fogékonyság. Ez azonban ne vegye el a kedvünket. Az ifjúsági szervezetek kövessenek el mindent, hogy azok számára, akiknek van hozzá kedvük, a lehető legjobb, legolvashatóbb könyvek álljanak rendelkezésre. Harcolni kell azért, hogy mindenütt legyenek érdekes, olvasmányos könyvek az ifjúsági olvasók keze ügyében is.

Ne higgyük azonban azt se, hogy ha egy faluban ötszáz ifjú van és abból csak ötven olvas, a többi reménytelenül elveszett. Ha az az ötven, aki olvas, ott marad a faluban, annak a kultúrája nemcsak azé az ötvené lesz, hanem az egész falué is, mert a falu mindig közösség. Közösség például abban, hogy arra, aki műveltebb, mindig hallgatnak. A parasztokban ilyen észdolgokban csodálatos ökonómia van. Ha valakiről azt veszik észre, hogy okosabb, műveltebb náluk, akkor hallgatnak rá. Ezt nemcsak saját magamon, hanem másokon is tapasztaltam. Az, amit egy paraszt tanul, az egész falué lesz, ha van annak a falunak igazi társas élete.

Például jó tsz-elnök és brigádvezető sem lehet az olyan ember, akinek nincs valami szellemi, értelmi kultúrája. Mert akinek vezetnie kell a többi embert, annak bölcsességre és olyan ismerettárra van szüksége, amelyet a saját élettapasztalatából megszerezni nemigen tud, hanem tanulnia is kell hozzá. Tolsztoj, Gorkij, Solohov és más nagy írók írásaiból láthatjuk, hogy van-

nak ilyen emberek falun, városon és arra törekedjünk, hogy mind-mind többen legyenek.

Mi a véleménye a sportról és a futballrajongásról?
Én nem tartom tragikusnak a futballrajongást, mint némely írótársam. Azoknak van igazuk, akik nem esnek ettől kétségbe. De ha túlságosan a játékra fordítunk minden energiát, akkor az igazi testnevelő sport háttérbe szorul. Például, azt mondják, a világ első úszói vagyunk, de az Alföldről bevonuló száz katona közül 70–80 mégis belefulladna a vízbe, amíg meg nem tanítják, mert nem tud úszni. Pedig úszni mindenkinek tudnia kell és az ifjúságot mozgósítani kellene arra, hogy ha valahol nincs folyó, vagy alkalmas tó, artézi kúttal csináljanak uszodát.

De így van ez az atlétikával és a tornával is. Ebben is elöl vagyunk a világon a versenyeken, de népünk óriási többsége mégsem tornászik, az atlétikát nem ismeri, holott pedig mentől egyoldalúbb munkafolyamatokat végez az ember, amely csak egyes testrészeit, kezét, lábát, derekát, vagy akár a fejét veszi igénybe, annál ikább szüksége van nemcsak az úszásra, amely az összes izmokat igénybe veszi, hanem, hogy úgy mondjam, az izomegyensúlyt helyreállító atlétikára és tornára is. Mindenkinek, aki nem nyomorék, tornásznia kellene, de eddig erre nem fektettünk kellő súlyt.

De katonai szempontból is fontos, hogy ne hagyjunk mindent a húszéves kor utánra, a hadseregben történő kiképzésre, hanem amit lehet, előbb végezzünk el. Akár óvodás kortól kezdve is lehet sportolni. Mindezzel örömet, szórakozást adunk és azt a testi-fizikai öntudatot is juttatjuk az egészséges fiatalságnak, hogy erőm van, egészséges vagyok, tudok úszni, vívni, futballozni és így tovább. Ez a titka annak, hogy fiatalembereket, de még öregeket is együtt lehessen tartani a sportszervezetekben.

De az ifjúsági szervezeteknek és a pedagógusoknak harcolniuk kell azért is, hogy táncot is tanuljanak a fiatalok, tornával egybekötve. A fiúk és leányok nagyobbik részének nincs szabályos lépése, mert az egyoldalú munkában és a neveletlenségben a

fiatal csontok, izmok és idomok – mi magunkon is tapasztaltuk – bizonyos mértékben deformálódnak. Ezt állandóan egyensúlyozni kell megfelelő mozgáskultúrával, tehát az iskolában a tornát, az atlétikát és a táncot is tanítani és gyakorolni kell.

Befejezésül azt mondom, hogy a játék, a mozgás, a sport, a kultúra, az olvasás, a politikai mozgalom és a munka alkosson tehát szerves egészet. A szocialista nevelésnek – szerintem – „totálisnak" kell lennie, vagyis az emberi élet minden mozzanatára ki kell terjednie. Másképpen nem bírunk az „ellenséggel", nem tudjuk kiszabadítani ifjúságunkat, vagyis a holnapi népünket a burzsoá ízlés és gondolkodás karmai közül.

A NEVELÉST SEMMI NEM HELYETTESÍTHETI

Csak egy kérdéshez, az irodalom útján való nevelés kérdéséhez szeretnék hozzászólni.

1. Az értelemfejlesztés, az általános művelődés egyik legfontosabb eszköze az irodalom. Hogy állunk ebben?

2. A szocialista embernevelésnek, vagyis a kollektivista világfelfogás érvényesítésének legfőbb lehetősége a közösségi életben, a valóságos társas életben és a társas munkában van. Ennek egyik fontos segédeszköze a jó irodalom, a kollektivista erkölcsi magatartást és ízlést sugalló irodalom. Hogy állunk ebben?

3. A nemzeti-hazafias állampolgári nevelés fő eszközei: történelem, irodalom, népköltészet, népzene. Hogy állunk ebben?

Az első kérdésre – legalábbis ami a könyvtárak és a könyvek számát illeti – jobban, mint eddig bármikor. Ami a könyvek, főleg a szocialista nevelésre alkalmas szépirodalmi – magyar szépirodalmi – könyvek számát és belső tartalmát illeti, ott már nem olyan jó a helyzet. De a legfontosabb probléma, hogy az iskolán kívüli ifjúság olvas legkevésbé. Sok függ persze a könyvtárosoktól és a helyi kultúrpolitikától, mert néhol ellenkezőleg, nagyon jól áll az olvasás az ifjúságban is. Szervezés dolga ez is.

A második kérdésben, a szocialista embernevelés ügyében már bonyolultabb a helyzet. Az iskolában – úgy érzem – itt is jobban állunk, mint eddig bármikor. A tankönyveink is javulnak. Pedagógusaink túlnyomó része becsületesen, szívvel-lélekkel dolgozik. Ha valami mégis hiányzik a mai iskolánkból, az a legfontosabb: a közösségi nevelés szelleme és gyakorlata. Persze nagyon nehéz helyzetben vannak nevelőink. A baj fészke a családi nevelés individualista jellege és a társadalmi – utcai – élet liberalista szellemisége. (Ha ugyan szellemiségnek lehet ezt mondani.) Közismert dolog, hogy az egykés családokban roszszul nevelik a gyermekeket és ez kihat az utcai és iskolai viselkedésükre is. Ezzel a kérdéssel szembe kell nézni, hiába köntörfalaznánk el mellette. Emlékeztetek itt arra, amit Hruscsov elvtárs épp a napokban mondott a szűzföldekre induló fiatalság-

nak. És csak örülök neki, hogy ugyanazt mondta, amit én vallottam a *Rossz asszony*-vitában: egy gyermekkel, két gyermekkel, nem lehet fenntartani a nemzet és a társadalom szaporodási egyensúlyát. És hozzáteszem, amit már többször mondtam: aki nem akar gyermekeket nevelni, mi köze annak a mi jövendőnkhöz? Mi köze annak hozzá, hogy milyen lesz a magyar nép szocialista jövendője? Az ilyen ember, higgye magát akármilyen jó demokratának, hazafinak vagy éppen szocialistának, akarva-akaratlanul annak a burzsoá hedonizmusnak segít, amely az „egyszer élünk" álláspontjáról mindig és mindenben az egyéni élvezetét keresi.

Ez a kérdés sokkal nagyobb, hogysem itt néhány odavetett szentenciával tisztázhatnánk, de olyan kérdés, amelyet elő kell venni és a gyökeréig le kell hatolni, mert mennél tovább halasztgatjuk, annál súlyosabbra nő. A magyar nemzet és a szocialista tábor nem veheti át a burzsoázia haláltánc-életstílusát, művészetét és irodalmát.

Foglalkozott-e már ezzel a kérdéssel a DISZ? Ha nem, úgy foglalkoznia kell, mert különben üres malomban őröl.

Az iskolai nevelés mentségére hozzá kell még tennem, hogy a közösségi nevelés legfelsőfokú hivatott szerveivel, az úttörőszervezetekkel is van egy kis baj. Én ugyan mostanában nem láttam őket, mert nagyon lecsendesedtek, de jó néhány évvel ezelőtt, úgy éreztem, hogy a gyermekeket nem a *Csittvári krónika* diákjainak és nem az *Ifjú Gárda* ifjainak a szellemében nevelik, hanem valami híg opportunista túlbuzgó lelkesedés hatja át az egészet. Márpedig ha egy ifjúsági szervezetben nem a legjobbak, hanem a leghangosabbak kiválasztása történik, akkor kihalásszuk ugyan a strébereket, a hízelgőket, az olcsó opportunistákat, de éppen ezért elveszítjük magát a sereget és elveszítjük a legjobbakat, mert a gyermeki ítélkezést nem lehet megtéveszteni: akit a sereg ítél legkülönbnek, az a legkülönb a gyermekek szemében. Nem szeretnék igazságtalan lenni a szívvel-lélekkel, szeretettel dolgozó úttörőnevelőkhöz, éppen ezért csak azt mondom: meg kell nézni ezt is közelebbről, gyerünk a dolgok gyökeréig.

De lássuk röviden azt is, hogyan állunk a kollektivista életfelfogásra és közösségi magatartásra nevelő irodalomnak mint segédeszköznek a felhasználásával?

Nem valami jól. A magyar irodalomban kevés az ilyen írás, de azt sem használjuk fel. Egyrészt kevés ilyen könyv van forgalomban, másrészt elmulasztjuk ezeknek a könyveknek a helyes értelmezését.

Lássuk csak, mink van az ilyen irodalomból. A régi magyar irodalmat most hagyjuk számításon kívül, mert az amúgy is a harmadik kérdéscsoportba tartozik, a nemzeti, hazafias állampolgári nevelés világába. Kivétel Csokonainak és Petőfinek néhány verse. A régi magyar irodalom a közösségi gondolatot inkább csak a nemzeti-népi közösség szempontjából fejezte ki. Ez is jó, igaz és helyes, de nézzük meg van-e már valami szocialista értelemben vett közösségi szemléletű irodalmunk. Kevés van, de van. Én ilyennek tekintem a falukutató irodalom néhány könyvét, de ha csak kifejezetten szépirodalmi műveknél maradunk, József Attilának a szocialista és nemzeti verseit (*Hazám*, *A Dunánál*, *Külvárosi éj*, *Elégia* stb.), Illyés Gyula: *Hősökről beszélek* és *Puszták népe* című írásait, Szabó Pál: *Talpalatnyi földjét*, Darvas József regényeit, és ha nem veszik rossz néven saját írásaim közül különösen a *Pályamunkások*at, a *Próbatétel*t és a *Három nemzedék*et, de abban is különösen a *Szegények szerelmé*t említem, amelyben éppen a falusi ifjúság társas életének a rajzát és a költészetét akartam ábrázolni. És hogy el ne felejtsem: a *Számadás*t, amely egyenesen hitvallás a kollektivizmus mellett.

Még *A Pál utcai fiúk* népszerűsége is – függetlenül Molnár Ferenc egyéb műveinek burzsoá individualista jellegétől – a gyermeki közösségi élet szépségén, költészetén és hősiességén alapszik.

Felhasználta a DISZ és általában a magyar kultúrpolitika az ilyen irodalomban rejlő nevelési lehetőséget?

Aligha. Hisz a múltban a DISZ-ben éppen csak az irodalom volt a mostohagyermek.

A harmadik kérdésben már csak futólag említek meg egy pár gondolatot. Az bizonyos, hogy a hazafias állampolgári nevelés-

ben sok történt az utóbbi esztendőkben. És ehhez aránylag legjobban felhasználtuk az irodalmat is. De hadd mondjak ehhez valamit. Az általános kultúrpolitikában is, de az ifjúság nevelésében különösen, inkább a felszínesebb hazafias irodalmat uzoválják. Világosan szólva, a Jókai és Gárdonyi hangulati hazafiassága viszi az első, az uralkodó szólamot és a – ha szabad így mondanom –: gondolkozóbb, kritikusabb hazafiság: a Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey, Arany János, Móricz Zsigmond, József Attila, Illyés Gyula hazafisága alig jut szóhoz.

Azzal már csak befejezhetném, hogy a hazafias nevelés más tényezői: történelemismeret, népköltészet, népművészet, népzene felhasználása az ifjúsági nevelésben mennyire esetleges, sőt zavaros s hozzáteszem: még mindig a narodnyikizmussal és ennek a visszahatásaképpen narodnyik vádakkal terhelt.

Én ebbe most nem szólok bele. Sokszor írtam már róla és azt is túl kevesen ismerik. Csak annyit jegyzek meg hozzá, hogy ezt a kérdést sem lehet megkerülni. Minden népnek van egy történetileg fejlődött szellemi-értelmi és lelki-érzelmi kultúrája, világképe és érzésvilága, és az, aki ezt nem ismeri és nem tudja elemeire bontani a benne levő pozitív, közösségi és az ugyancsak benne levő maradi, reakciós elemeket, az nem ismeri a kulcsot ennek a gondolkozásnak az átformálásához, nagyvonalú felszabadításához sem.

Amiben a DISZ élen jár, amiben a legtöbbet teszi, az a szórakoztatás. Nagyon helyes, ez is kell. De sajnos, én úgy látom, ugyanazt teszi, mint az egész kultúrpolitikánk: fut az úgynevezett széles, nagyközönség után. Erre sokat is áldoz. Az is helyes. De azért vigyázzunk, úgy ne járjunk ezzel is, mint a Jókai *Kárpáthy Zoltán*jában a főispán a kokánfalvi nemességgel: hogy megitták a kormánypárt borát és az ellenzékre szavaztak. Vagyis ne legyenek illúzióink: azzal, hogy együtt táncolnak a kommunisták a nem kommunistákkal, a nem kommunisták még nem lesznek kommunistákká. A szórakoztatás még ha akármilyen jóízű és nívós is, nem helyettesítheti a nevelést és népművelést.

MŰVÉSZET AZ ÁGYBAN

Feltűnt nekem, először a *Rokonok* című filmben, aztán a *Hintónjáró szerelem*ben, sőt legújabban az elég szép *Budapesti tavasz*ban is, hogy a mi filmiparunk újabban sok ágyjelenettel operál. No nem történik ott semmi, de talán az is baj. Az nyílt beszéd volna és nem bosszantaná az embert a szennyes üzleti hátsó gondolat: a néző bambaságára való spekulálás.

Nem újság ez a szórakoztatóiparban. A franciáknál, helyesebben Párizsban – úgy mondják, mert én sose láttam – egy félszázaddal ezelőtt nagy divat volt. Nem is volt rendes játék, ha abban valami ágyjelenet nem volt.

Én persze erre azt mondom: amikor egy-egy művészeti ágazat elérkezik az eszmei ürességhez és a művészi tehetetlenséghez vagy teljesen eluralkodik rajta az üzleti szellem, akkor keresi a kivezető utat a pornográfiában is és az idegborzongató szadisztikus jelenetek öncélú hajhászásában is. (Ne hivatkozzunk Shakespeare-re: ott nem a verekedés, gyilkosság és halál a lényeg, hanem a tragédia, a Sors.)

Az a gyanúm hát, hogy ez a mi mostani ágykultuszunk afféle pest-mucsai modernkedés és rossz ízlésű hatásvadászás.

Persze mivel nem történik ott semmi, éppen ezért a hatás elmarad, de az ízléstelenségen való bosszúság, vagy legalábbis egy kis kelletlen érzés megmarad. Hiszen – mondom – nincs is ott semmi helye s csak azért van ott, hogy bizonyos „asszociáció"-kat ébresszen a nézőben.

Látszólag kicsi dolgok ezek, hiszen a *Rokonok* nem ezen bukott meg és a *Hintónjáró*nak nem ebből ered a közönségsikere. (Balfogás és melléfogás van azokban másféle is, nem kevés.)

Természetesen az ágy is realitás, tehát azt is lehet ábrázolni. Szerintem mindent lehet, ha művészi értelemben tiszta lélek szülte. Anatole France pajzán jeleneteiben, de még Rabelais trágárságain sem botránkozom meg. Nem is beszélve az aranyjánosian bűbájos Arisztophanészről.

Mi okon háborgok tehát az ilyen kicsi dolgokon? A szándék,

a szándék, a szennyes hátsó szándék, az, hogy: „ez kell a népnek", „erre buknak a pasik"; az üzletes számítás, ez háborít fel. És persze az avas Nyugat-utánzás. Avasnak mondom, mert az utóbbi években két ún. „pajzán" francia filmet láttam *(Botrány Clochemerle*-ben és *Királylány a feleségem)*, de egyikből sem emlékszem ágyjelenetekre. Vagy ha mégis volt bennük, az olyan természetesen, a maga helyén, a cselekmény belvilágában volt, hogy íme, nem emlékszem rá. Ha sértette volna az ízlésemet, emlékeznék.

Én tehát ezekben az ágyjelenetekben a megavasodott burzsoá siker-rekvizitumok bűzét érzem még akkor is, ha Párizsban így szokták. Mert lehet, hogy a franciáknak jól áll az is, ami Pesten utánozva otromba ízléstelenség lesz.

Mert igenis az ágy is realitás ugyan s valóban az emberi életnek vannak olyan szükségletei, amelyet az ágyban, az árnyékszékben vagy a bokrokban szoktak végezni, de ha a népi józanság és jó ízlés ezt mégis szemérmesen kezeli, akkor a művészet számára ez a népi józanság és ízlés is realizmus. Sőt – úgy tudom – a fiziológiai életjelenségek öncélú ábrázolását naturalizmusnak minősíti a szocialista realizmus esztétikája.

De mert a mi filmjeinket és színdarabjainkat pár évvel ezelőtt egyebek közt az a vád is érte, hogy nincs bennük csók, nos, erre ágyakat és lihegést raknak bele, mert úgy látszik, a szerelemből mást nem ismernek.

Miről van hát itt szó? A *Rokonok*ban a kétszer vagy talán háromszor is ismétlődő ágyjelenet ostoba, hátsó gondolattal terhes hatásvadászás és amellett a komoly téma kompromittálása is. Balfogás úgy ábrázolni az eredetileg rokonszenves értelmiséginek indított Kopjást, hogy újra és újra az ágyban látjuk a főszereplőket. Mi helye van éppen a *Rokonok*ban, ebben a magyar társadalmi drámában az ágyjeleneteknek? Még ha történne is ott valami, de nem történhetik semmi, hiszen egészen másról van szó. Azt a „más"-t viszont egyáltalán nem sikerült kifejezni. Az egész film Móricz Zsigmondnak és az irodalomnak a meg nem értését tanúsító szegénységi bizonyítvány.

A *Hintónjáró szerelem*ben nincs olyan botránkoztató ízléstelenség (egy kicsi, alig észrevehető itt is van), de teljesen felesleges ez is, ebbe is. Ahol az igazi hamvastiszta szerelmet akarják ábrázolni, s ahol ez többé-kevésbé sikerül is (ha ez a mucsai hatásvadászás nincs jelen, remekül sikerülhetett volna is), ott nincs szükség arra, hogy az öregeket az ágyban szerepeltessük. – Ezek ízlésficamok.

Nem azért pécézem ki éppen ezeket a filmeket, mert ezekben látom a legnagyobb hibát. Nem, de én csak ezeket láttam, hisz némelyiket meg se merem nézni. Meg aztán ezekben mégis ott volna az irodalom is, ha el nem veszne a hatásvadászó apró trükkökben és rendezési mesterkedésekben.

Ez az apró ágy-ügy egyébként – hogy félre ne értsen senki – csak jelképes értelmű: egész „stílus"-t és „művészi" magatartást értek alatta.

És végül miért háborgok itt újra és újra ezzel az áradattal szemben?

Azért, mert az egészben a burzsoá kozmopolitizmus rothasztó tendenciáját és a magyar nép lebecsülését érzem. Aki a magyar népet rosszízlésű csürhének nézi, vagy aki arra törekszik, hogy a magyar nép ilyenné változzon, az ellensége a magyar népnek is, a magyar kultúrának és az ezeresztendős magyar népi jóízlésnek is, de ellensége a szocializmusnak is. Mert én nem tudom a szocialistákat szilárd világnézeti, tehát szilárd erkölcsi és ízlésbeli elvek nélkül elképzelni, én nem tudom elhinni, hogy az erkölcsi és ízlésbeli anarchia a szocializmus felé vezet.

És nem igaz, ezerszer nem igaz, hogy sikert csak ilyen eszközökkel lehet elérni. A *Biciklitolvajok*ban nincs egy szemernyi pornográfia, mégis van sikere. Felejthetetlen sikere van, mert valóság és költészet van benne, ami együtt az igazság. A Jókai-regényekből csinált színdarabok nem drámák, mégis van sikerük és a *Déryné*, a *Különös házasság* meg a *Talpalatnyi föld* sem voltak remekművek, mégis volt sikerük. Miért? Miért? Nem igaz, hogy a magyar népnek már csak az alpári kell! Jókai gyermeteg hamvastisztasága is kell! A *Kővirág* mesetisztasága is kell! Nem

hiszem, hogy csak ízléstelenséggel, olcsó trükkökkel, képhalandzsával, a burzsoá kultúrszemétdombról szedett ötletekkel vagy ennek az ellentétével, a bárgyú idill-limonádéval lehet sikert elérni, még az akármennyire elrontott ízlésű közönségben sem.

És amelyik író vagy bármilyen művész, akarva vagy akaratlanul, a hatás felé való öntudatlan törekvésében ezt szem elől téveszti, az igenis az ellenségnek – még egyszer hangsúlyozom: az igazi ellenségnek, a magyar nép ellenségeinek és a kollektivizmus ellenségeinek használ. Annak a nemzetnek, amelynek a legelső és legnagyobb drámája, a *Bánk bán*, a kerítővé züllött királyné ellen lázadó magyarokról szól, mindig meg kell nézni, mit adunk a kezébe, és hogyan játszunk előtte. Amint a másik tragédia, a *Zách Klára* is bizonyítja, itt még a királyi udvarok se léphették át a nemzeti közerkölcs és közízlés íratlan szabályait. Jó azt tudni, hogy ha egy emberi közösség, egy nemzet, vagy akár egy harcos osztály elvesztette a lelkét, ízlését és öntudatát, kész préda az erősebb számára.

Ez az ellenség nem szólam és nem szalmabáb, amelyet itt csépelni szoktak, hanem ott fészkel az emberi ösztönökben is, a társadalomellenes, anti-kollektivista, sőt perverzus hajlamokban is. Ezt jól tudja az imperializmus, tudta a római, tudta a spanyol, tudta a germán, tudja az amerikai, éppen csak mi nem tudjuk, akiket a legmélyebbről érint?

Szégyelld magad „lélek mérnöke", ha nem ismered fel!

AZ IRODALOM ÉS AZ OLVASÓ

Az évről évre megismétlődő könyvnapokon nehéz helyzetben van az ember, mert mindig az gyötri, hogy mi újat lehet még a könyvről, az olvasóról, az olvasás hasznáról mondani? Nos, ha nem is tudok semmi újat, de legalább olyat mondjak, amit még sokszor ismételni kell, mert egyáltalán nem „elintézett kérdés".

Hadd szóljak először arról, hogy a szélesebb nagyközönség, sőt az úgynevezett művelt olvasóközönség előtt is az irodalom: – irodalom, vagy érdekes, vagy nem, vagy jó olvasmány, vagy nem. Ennek a gondolkodásnak persze alapjában igaza van, de csak olyanformán, hogy azért annak a másik gondolkozásnak is igaza van, hogy „kinek a pap, kinek a papné".

Mert hiszen sokféle az ember korban, műveltségben és ízlésben, de osztályban, világnézetben s még hajlamokban, képességekben, sőt nemcsak alkotó, hanem felfogó képességekben is. Éppen ezért van a könyvek között minden igényre valamilyen. Ha a jelenlegi könyvhéten nem volna is, van a könyvtárakban, s van az irodalom egész világában. Van egyszerűen csak a mulatságos időtöltésre való, van ami már úgy ad szórakozást, hogy az egyben hasznos is, van mozgósító, osztályharcos, forradalmi tendenciájú könyv, a népi-nemzeti szakkérdésekről szóló, vagy a szocialista-kollektivista világnézetet hirdető vagy sugalló írás is.

Fáradt vagy, unod a közdolgokkal való gondolkodást, „kikapcsolódást" akarsz? Jogos ez a kívánságod s jogosan teszed fel a kérdést: mit ad nekem ehhez az irodalom, vagy éppen a mai irodalom?

De máskor meg éppen ellenkezőleg, nem kikapcsolódni, hanem „bekapcsolódni" akarsz, nyugtalanítanak, izgatnak osztályod, nemzeted, vagy az egész emberiség nagy kérdései. Választ, feleletet követelsz: írók, mutassatok utat! Ez a követelésed jogos! Csak az a kívánságod nem volna jogos, olvasó ember – ha volna ilyen kívánságod –, hogy nekem nem kell a „sorsirodalom", tehát ne is legyen: vagy nekem nem kell időtöltő

olvasmány, tehát vessétek a tűzbe. Mert én tudom, hogy ugyanazok az emberek is, akik ma csak szórakozni akarnak, holnap az öklüket rázzák, hogy nem jól mennek a dolgok, írók, adjatok magyarázatot, írók utat mutassatok! – és fordítva, ha majd elfáradtak, azon rimánkodnak: hagyjatok békén az eszméitekkel és a sorskérdéseitekkel, adjatok nekünk egy kis „Csárdáskirálynőt"!

Persze vannak írók, csodálatos képességekkel megáldott Jókaiak, akik nagy mesterek, és Mikszáthok, akik nem kisebbek abban, hogy miközben kalandos és furfangos, néha hihetetlen meséket mondanak el nekünk, úgy árad belőlük az emberszeretet, a magyarság szeretete, az egészséges és hasznos nemzeti önszeretet, hogy észre se vesszük, jobb hazafiakká nevelnek, formálnak bennünket.

De hogy el ne felejtsem, nekem itt ma az volna a kötelességem, hogy a mai irodalom, sőt még inkább a mai irodalom megismerésére, megszeretésére és – megvásárlására buzdítsam az irodalom iránt érdeklődő embereket. De hadd mondjam el előbb a XX. kongresszus szelleméből következő őszinteséggel, hogy a mai irodalom és a mai olvasó közt – eltekintve néhány kivételtől – nem egészen tiszta és főleg nem egészséges a viszony. Én tudom, hogy minden korszak irodalma zűrzavaros összképet ad ugyanazon korszak olvasóinak, sőt néha még a politikai vezetőinek is, de hadd emlékeztessek arra, hogy azért, amikor eltelik néhány évtized, esetleg egy fél évszázad, milyen jó és milyen nagy dolog, hogy ebből a zavarosnak látszó összképből mégiscsak kiemelkedik egy-egy nagy író, nagy gondolkodó, egy-egy Csokonai, Petőfi, Arany János, Ady Endre, Móricz Zsigmond, József Attila és még annyi sok más nagy név, és velük is, általuk is nagyobb, gazdagabb, műveltebb, erősebb lett a nemzet és az emberiség. Hátha majd a mostani összképből is maradnak valakik, akiket majd a jövendő olvasói, újságírói és politikai vezetői is értékelni tudnak?

Gondoljunk csak rá, régebben is voltak emberek, még olyanok is, akikre valami volt bízva a magyar nemzet ügyeiből, akik azt mondták, sőt az hirdették: micsoda önhitt, nagyszájú, kép-

zelgő alak ez a Csokonai, ez a Petőfi, ez az Ady Endre, ez a József Attila, még azt meri mondani, „én nem fogom be pörös számat" – azonkívül meg nem is tud írni, vagy nem ismeri még a verstan szabályait sem! És aztán... no, de nem kell itt bizonyítani semmit! Bizonyítanak a ma is élő, halhatatlan művek és bizonyít az az eleven hatás, hogy náluk nélkül egyszerűen nem tudunk élni, mert náluk nélkül nem tudunk gondolkozni.

De hadd folytassam azzal, hogy a mai irodalom, a mi irodalmi korunk természetéből eredően már csak azért is nehéz helyzetben van, mert egyszerre követelnek tőle szórakoztató, mulattató, tendenciátlan olvasmányokat is, de pártos, harcos, emberformáló, embertnevelő és a közösségi életet, a nép sorsát újraformáló irodalmat is. Az előbbit inkább csak a szórakozni vágyó olvasóközönség – öregek és fiatalok egyformán – és persze az eladásból élő üzletemberek – az utóbbit a politikai, kormányzati tényezők és a szocialista építés munkáiban és felelősségében élő mozgalmi emberek. De hogy maga az író mit tart fontosnak, mit akar és mit tud elmondani az életről, a világról, korról, sőt saját magunkról is, arra keveset gondolnak. Pedig higgyék el nekem – ha azt elhiszik, hogy én is író vagyok –, hogy ez a legfontosabb! Csak az lesz igazi, jó írás, az használ igazán az ügynek is, akár a nevelésről, akár a szórakozásról legyen szó, amelyet az író szíve, szenvedélye, felfedező, meglátó és átgondoló képessége diktál. Elvégre neki magának is vannak gondolatai és véleményei. Az író nem olyanfajta „népzenész", aki mindenkinek a fülébe éppen a kedves nótáját húzza, hanem inkább felfedező zeneszerző, aki azt a dalt írja meg, vagy szeretné megírni, amelyet még senki nem tud, mert ott szunnyadt eddig az emberi lélek és az emberi ösztönök mélyeiben. Hogy a világ megérti-e és magáévá fogadja-e azt a dalt, azt a gondolatot, s hogy mikor fogadja magáévá, az más kérdés. Más kérdés, de olyan kérdés, amelyre csak akkor adhatunk választ, ha előbb meg hagytuk születni azokat a dalokat és dallamokat. Hiszen írhat az író tanköltemény is, ha szívből-szenvedélyből írta, mert akkor igazán tanítani fog. Vergilius *Georgicá*ja és Lucretius természethim-

nusza is tanköltemény, mégis halhatatlan, mert a tanítóban ott van a költő.

S ha már itt, a zenei hasonlatnál tartunk, hadd fejezzem be azzal, hogy az irodalomban ma – s ez is a világ forradalmi változásának a velejárója – nagyjából ugyanaz a helyzet, mint a zenében, ahol egyszerre ébred az érdeklődés a bartóki muzsika iránt és a bécsi operettek, sőt azoknak az egészen silány pesti utánzatai iránt is. Az egyik forradalom, az egyetemes kulturális forradalom, a másik a múltba vágyó nosztalgia.

De ugyanakkor érvényesül itt egy másik világtendencia is: egyszerre van Mozart-reneszánsz, áradó szeretet az abszolút muzsika, a kristálytiszta dallamosság és a harmónia iránt is, de ugyanakkor az abszolút muzsika ellentéte, az abszolút zaj, a lelki-szellemi igények nélküli ritmusőrület is befutja a világot és milliókat mozgósít mindennapi vitustáncra.

Mi ez? Messze vezethetne és nem itt a helye, nem most van az ideje és nem is én vagyok a hivatott szakértője, hogy ezt a zavart megmagyarázzam. Elég, ha csak annyit mondok: ez a forradalom velejárója. A világ újjászületik, vagy leginkább átformálódik és ezt megelőzi, olykor pedig kíséri is egy lelki-szellemi apokalipszis. Hogy milyenre formálódik? Az tőlünk is függ: íróktól és olvasóktól. Az íróktól, akik úgy érzik, formálni hivatottak, és formálni tudnak, s az olvasóktól, akik megértik az írókat s szót értenek velük, hol vitázva, hol lelkesedve.

Ahhoz azonban, hogy vitázni és lelkesedni lehessen, újabb, szebb, nagyobb, bátrabb, mélyebben járó és lelki értelemben magasabbra emelkedő irodalomra van szükség.

Mindezt azért mondtam el, hogy ne veszítse el a kedvét az igényes olvasó, ha nem lát tisztán a mai irodalmi zűrzavarban, és attól sem, ha a szennyes alpáriság és az olcsó igénytelenség világdiadalát látja a tömegszórakoztató ipar, és az olvasmányipar műsorán. Mert az egyik csak napi fogyasztási cikk, olyan, mint a papír ivópohár: egyszeri használat után eldobandó, a másik – s megint csak a zenei példához fordulva – mondjuk a bartóki muzsika – örökkévaló és az életét éppen csak most

kezdi. Márpedig – s ez lenne a mondanivalóm lényege – milyen boldogtalanok voltak azok a halandók, akik azt a csekélyke 50–60 évet, amit az isten, a sors vagy a természet nekünk kimért, úgy engedték elfutni, hogy – bár ott volt számukra Csokonai, Petőfi, József Attila, vagy éppen Bartók Béla – megelégedtek a korukbeli Zerkovitzokkal, mert a gondolataikkal, a véleményeikkel és az ízlésükkel, amelyekről csak hitték, hogy az övék (hiszen a papjaik, újságjaik és politikusaik véleményeinek a továbbszajkózása volt), még a tegnapban, vagy a tegnapelőttben éltek. Az élet elszaladt, s nem ismerhették meg azt, ami pedig velük egykorú volt, előttük, mellettük, a kezük ügyében volt. Sőt azzal, hogy nem érdeklődtek iránta, még akadályozták is a növekedését, nagyranövését. Hiszen az író sem csupa dacból él. Jólesik neki és jót tesz a műveinek is egy kicsi megértés és megismerés is.

Például – hogy önmagam legjobban ismert példáján fejezzem be – én sem merném azt állítani, hogy mindjárt megértettem Bartókot, sőt még ma sem tudom követni minden művét – pedig lehet, hogy ezek a legnagyobbak –, de a bartóki gondolatot, a bartóki programot – hogy minden művészeti megújulás forrása csak a nép lehet – azonnal megértettem és magamévá tettem. Sőt, nemcsak megértettem, hanem azonnal hozzá is tettem: minden mű végső értékét, esetleges hallhatatlanságát is csak a nép maga döntheti el azzal, hogy a magáévá teszi. Ha nem is azonnal, de majd az időben. Ez az igazság lesz majd érvényes a mi mai irodalmunkra is, csak segítsük hozzá, hogy eljusson az igazi problémákig is és kipróbálhassa az erejét a legnagyobb emberi ügyekben is.

LEVÉL A *SZABAD NÉP*HEZ

Most már túlvagyunk rajta, hát elmondhatom, hogy én nem voltam jelen azon az emlékezetes Petőfi-köri vitaéjszakán, amikor a sajtó és a tájékoztatás kérdéseiről volt szó. Nem is tudtam róla, csak utólag, mert nem kaptam meghívót. Én pedig hívatlan már nem megyek sehova, még híva is nehezen. Azt se tudom, mit mondtak ott el, de ha ott lettem volna és felszólalásra kértek volna – mert kéretlen már nemigen beszélek, még kérve is nehezen –, körülbelül azt mondtam volna el, hogy mit tartok én a mai újságcsinálásban rossznak, helytelennek, elavultnak, unalmasnak, „lejátszott lemez"-nek.

Egyszóval én azt mondtam volna el, hogy szerintem az újságcsinálásban és hírközlésben is a XX. kongresszus szellemében új stílus kell. Ezt ma már mindenki tudja és vallja, de milyen legyen az az új stílus?

Már jó néhány év óta – és ez még most, e néhány hónap alatt se változott meg – azokban az emberekben, akiktől az újságok nyilatkozatokat kérnek, az el nem fojtható gyanakvás, vagy majdnem bizonyosság bujkál, hogy ezeket a nyilatkozatokat nemigen olvassa el senki, vagy ha bele is tekinget valaki, az se hiszi el. Azt se hiszi, ami pedig esetleg színigazság és tényvalóság.

Ez ugyan így általában mégiscsak túlzás, de hát ki tehet róla, ha a nyilatkozó magáról „vergál", ti. ő sem igen szokta elolvasni a mások nyilatkozatait. Ezért adódik aztán elő az a furcsa helyzet, hogy a nyilatkozásra felkért emberek a legtöbb esetben úgy viselkednek, mintha a fogukat húznák, és egyáltalán nem látszik rajtuk, hogy örülnének annak, hogy a nevük és a véleményük **százezrek** és százezrek elé jut. Így aztán nincs kedvük hozzá és éppen ezért – tisztelet a kivételnek – a nyilatkozataik nem is nagyon szikráznak az elmésségtől és nemigen nyűgözik le az olvasót, sem a határozottságukkal, sem az őszinteségükkel.

Szerintem – s magam is kezdeni akarván ezt az új stílust, ezt íme el is mondom – ez az újságcsinálási sematizmus még na-

gyobb veszedelem, mint az irodalmi sematizmus, mert az csak néhány embert érint, bosszant és kevesek előtt kompromittálja az új irodalmat, de az újság-sematizmus milliók előtt rontja le a szocialista hírközlés és újságcsinálás becsületét.

Aztán – megint csak szerintem: hadd legyek, most az egyszer, egészen szubjektív – azon is gondolkozni kellene, hogy ha már az egész országnak csak ez az egy igazán érvényes szavú és mindenhová eljutó újsága van – értem a *Szabad Nép*et –, helyes-e az, hogy még mindig inkább csak a mozgalmi emberekhez szól és nem az egész néphez? Világosan szólva: nem túl nagy helyet foglalnak-e el a mindennapi újságban az üzemi, pártmozgalmi s kormányzati hírek és események, és nem túl kevés jut-e az ország és a nagyvilág, s hozzá, persze, az emberi élet általános kérdéseinek, beleértve az irodalom és művészet kérdéseit is?

De legyünk tárgyilagosak, amennyire emberileg lehetséges, az utóbbi hónapokban már sokkal érdekesebbek és olvashatóbbak a lapok. Ez igaz, csakhogy az a kérdés, vajon a szerkesztés és megírás érdeme-e ez és nem inkább az önmagukban is izgalmas eseményeké, amelyek különösen a XX. kongresszus óta „a szőnyegen forognak"?

Ezek az ilynemű izgalmak azonban – reméljük – nem tartanak örökké, hiszen ezek éppen azért voltak és vannak, hogy ilynemű izgalmak ezután már ne legyenek. Tehát ne legyenek törvénytelenségek, amelyeket aztán el kelljen ítélni és helyre kelljen hozni, és ne legyenek olyan hibák, amelyeknek a beismerései újabb izgalmakat szüljenek.

Mit csináljon akkor majd az újság? Szerintem nagyon egyszerű a dolga: lehetőleg teljes, igaz és áttekinthető képet adjon ne csak a párt és a kormányzat, hanem az ország és a nagyvilág, sőt a mindennapi emberi élet legfontosabb eseményeiről is.

Azonban megálljunk: az új stílus abban is nyilvánuljon meg, hogy majd az összes érdekeltek együttesen formálják ki ezt az új stílust. Beszéljenek a tudósok, művészek s mind a többiek a saját gondjaikról, én pedig most hadd maradhassak az irodalomnál és annak a kívánságaiból hadd adhassak elő egynéhányat.

Elöljáróban hadd mondjak el egy nagyon természetes és hitünk szerint nem túlságosan önző kívánságot. Mikor látják már be az újságok szerkesztői, hogy nem lehet helyes és nem lehet igazságos, hozzáteszem: az igazi népművelés szempontjából sem lehet hasznos, az a régi és még ma is élő gyakorlat, hogy – teszem azt – egy három hétig élő s aztán az örök filmtemetőbe vándorló filmmel, vagy egy kissé még bárgyú színdarabbal is sokkal többet foglalkoznak, azoknak sokkal nagyobb hírverést csinálnak, mint akár az olyan könyveknek is, amelyek évekig, évtizedekig, esetleg – mit tesz isten? – évszázadokig élnek. Igaz, hogy a film, még a legostobább és legrosszabbul megcsinált film is, sokszorta több emberhez szól egy időben, mint a könyv. De jó volna már végre megtanulni, hogy a sokáig élő könyv az időben behozza ezt a hátrányt, mert az évek, esetleg évtizedek és évszázadok során százezrek és milliók nevelődnek rajta. (Erős bizonyság kedvéért, ha erre egyáltalán szükség van: lásd Vörösmarty hazafias és Petőfi szabadság-verseit, de a másokét is és az egyéb írásokat is!) Még az is megeshetik, hogy – mondjuk – Illyés Gyula néhány ezer példányban megjelenő kötetének némely szép és nagy versei a majdani iskolai tankönyvek és olcsó tömegkiadások révén milliónyi olvasóhoz jutnak el. Ha nem előbb, majd a költő halála után, mert Magyarországon ez az örökölt szokás. (Illyés Gyula, kedves barátom, megbocsátod nekem ugye, hogy arról az undok halálról éppen a te neved mellett szólok, de a költészet életéért teszem. Különben a bátor költő nem fél a haláltól se, mert hátha reá az örökélet vár. Ezt a bátorságot éppen a legutolsó kötetedből olvastam ki.)

Nagyon régi törvény, hogy a széles nagyközönség, ha már mai regényeket olvas is, de verseket csak tegnapiakat olvas. Nos, hogy a mai költőkből holnapi nagy költők lehessenek, a verseiket és a könyveiket újságokban és egyebütt, már ma is kellőképpen forgatni kell. Ezt még némely nyereségre dolgozó, de hosszú életre számító kapitalista könyvkiadók is látták, hát a mi állami kiadóink hogyne láthatnák be.

Hogy felnőhessen minden igazi költő, az olvasók elé kell ke-

rülnie még ma, és kritikához, illetve megismertetéshez és megértéshez kell juttatni még ma.

Summa summarum: a napilapokban nagyon ritkán írnak a költőkről, és ha mégis írnak, csak a legritkábban van benne köszönet. Vagy azért, mert nem igazságos a bírálat, vagy még inkább azért, mert semmitmondó, nem hatol a dolog mélyére és nem is mindig őszinte, még a semmitmondásban sem. (Értem ezalatt, hogy önmagában többet tart a könyvről, mint amennyit elmond.)

A prózáról már nem sokat beszélek, egyrészt azért, mert ha kisebb mértékben is, de azzal is ugyanaz történik, másrészt, mert mint mondhatnák: hazabeszélek. Egyébként is személy szerint szólva – és csak a *Szabad Nép*re gondolva –, nekem lehetne a legkevesebb okom panaszra, különösen, ha a mennyiséget nézzük, hiszen majdnem minden könyvemről hírt adtak. Mert, hogy a minőségről is szóljak, szeretném én azt az embert látni, aki az újságokból, vagy éppen a *Szabad Nép*ből ismerte meg, és értette meg, hogy tulajdonképpen mit művelek én a magyar irodalomban, vagy akár egyes könyveimben, avagy, hogy mit érnek hát a könyveim. S főképpen, hogy mit végeztem el abból a magam elé tűzött feladatból – mellesleg van-e valaki, aki ezt a feladatot ismeri? –, hogy lehet-e, s ha igen, miképpen lehet az egészen egyszerű munkásemberek és parasztemberek mindennapi életéből és munkájából, gyilkosságok, házasságtörések nagy izgalmai nélkül is igazi irodalom, igazi költészet, igazi szépprózа? Segített-e nekem – avagy más írónak – a kritika ebben valamit, akár csak néhány gondolatnyit is? Nagyon keveset.

Bizony mondom, a saját műveim igazi bírálatát mindig magamnak kellett elvégezni. Persze ezt mindig csak utólag lehet, amikor már készen van a könyv, mert munka közben az író előtt nem áll a tervrajz, mint az építőmester előtt. Egy könyvről is lehet ugyan terv, de ezzel csak a lektorátusok ámítják önmagukat vagy a feletteseiket.

Konklúzió: nagy műveltségű, bátor, okos és igazságos kritikusokra van szükség a napilapoknál is, különösen most, amikor

nem hetilapok és irodalmi lapok végzik az ország szellemi irányításában a fő munkát, hanem a *Szabad Nép*.

Még az se volna baj, ha ezek a kritikusok írók és költők volnának. Láttunk már ilyent. Anatole France is a *Temps* kritikusa volt, és tanú vagyok rá, hogy még most is olvashatók az ottani bírálatai. És persze az se legyen baj, ha néha-néha a saját véleményüket írják. Mert amelyik írásról és könyvről egy másik igazi írónak egyéni véleménye, különvéleménye van, arról az íróról, és arról a könyvről holnap, holnapután biztosan majd kialakul a közvélemény is. Nem tudom érthető vagyok-e: az ilyen író mindig mond valamit!

De abbahagyom ezt most, mert az általam javasolt új stílus kialakítása érdekében mások is – írók, tudósok, művészek – hadd szólhassanak hozzá. Igen ám – mondhatja a szerkesztő –, de a július 18–21-i párthatározatról, vagy legalább annak az irodalmi vonatkozásairól még egy szót sem szóltam?

Dehogynem! Mindig arról beszéltem! Hát az, hogy ez a levél megjelenik a lapban, nem hozzászólás? Én úgy vélem ez lesz a leghitelesebb nyilatkozat az új stílus és az új párthatározatok mellett.

HOZZÁSZÓLÁS

Engedjék meg, hogy egy kis feneket kerítsek annak, amit mondani akarok. Amit azonban elmondanék, azt ne tekintsük most még kristálytisztán megfogalmazott véleménynek, hanem csak olyan kérdéseknek, amelyeken a nemzeti élet minden területén s így a szakszervezeti kultúrmunka területén is gondolkozni kell.

A kérdésnek először is van egy általam már régebben felvetett, de az elvtársak előtt is nyilván világos nagy kérdőjele, az, hogy a munkásság, a régi munkásmozgalmi életben növekedett munkásság, de az új munkásság is, amelyről úgy szoktuk mondani, hogy részben ún. „deklasszált" elemekből, kispolgárokból, részben parasztokból keletkezett: milyen viszonyban van az állammal s az állam által irányított kultúrával, irodalommal, művészettel?

Nos, én úgy érzem, hogy a mi osztályharcos és munkásmozgalmi kultúránk – eltekintve az osztályharc régi és valóságos mindennapi világában nőtt régi szocialistáktól – nem hat kellőképpen a mai munkásságra. Amint az előttem szóló elvtárs [Hári Béla] mondotta, a munkások, ha egyáltalán olvasnak, elsősorban klasszikusokat olvasnak. Ez nagyon figyelemre méltó dolog. Érdemes a kérdést tudományosan megvizsgálni és akár statisztikailag is feldolgozni, az okait kikutatni.

Nyilván szerepet játszik ebben az is, hogy az, amit nekik az elmúlt években forradalmi irodalom, szocialista irodalom, szocialista realista irodalom stb. stb. jelleg alatt adtunk, az sok okból nem elégítette ki őket. Nem mindig ismerték fel benne a saját életüket és saját problémáikat, illetőleg amit felismertek benne, arra pedig sokszor azt mondhatták, hogy: „hazugság, nem így van" stb. stb. Vagyis kialakult egy olyasféle lebecsülés a mai irodalomról, amelynek a gyarló könyvek favorizálása, Kossuth-díjazása, nagy reklámmal való elterjesztése lehetett az igazi alapja. Nagyon sokan még az igazi jóról se hiszik el, hogy az csakugyan jó, mert hozzászoktak, hogy amit dicsérnek, az csak rossz lehet.

Érdemes és szükséges ezt a kérdést is közelebbről megvizsgálni. A polgári társadalomban, de még a feudális társadalomban is, az állampolgárok elégedetlensége és nyugtalansága megoszlik más-más tényezők irányában. Így a munkás a munkaadót gyűlöli elsősorban, azzal van mindennapi harci viszonyban, a fogyasztó a kereskedővel, az adózó polgár az állammal és így tovább az adott társadalom gazdasági, politikai és hatalmi tagoltsága szerint. Nálunk ez most úgy alakult, hogy mindnyájan az állam munkásai vagyunk és mindnyájan az állami kereskedelem fogyasztói vagyunk. Kérdés, nagy kérdés, helyes-e az, hogy a kultúrát, irodalmat, művészetet ugyanaz a kéz adja, amelyik az adót szedi és a béreket és az árakat szabályozza? Felhívom a figyelmet rá: a szakszervezetekre éppen ezért óriási kulturális feladat várakozik! Szeretném, ha gondolkoznának rajta, hogy a tele templomok és a tele kocsmák között miért üresek a „kultúrházak", illetve a művelődési otthonok?

A munkásember napról napra tele van mindenféle „hiányérzetekkel", akár azért, mert tényleg kevés a fizetése, akár azért, mert szombaton többet költött belőle, mint amennyit kellett volna, és hétközben nincsen pár forintja szalonnára vagy párizsira; akár azért, mert kilyukadt a bakancs talpa és így tovább. Ezek a mindennap előadódó munkásgondok, sőt munkásdühök odairányulnak, ahonnan a munkás a munkabért kapja és az ennivalót vásárolja. Vagyis az állammal való új viszonyunk még tele van krízissel.

Ez a fiatalabb nemzedékekre talán még inkább vonatkozik – mert ők már nem őrzik a kapitalistáktól kapott pofonok és farbarúgások emlékét, mint például az öreg munkások. Tehát nekik – az ifjabbaknak – (nyíltan és őszintén megmondom, mert a köntörfalazó beszéd öncsalás és nem ér semmit) az osztályharcról és egyebekről való beszéd írásban is, szóban is, pesti nyelven szólva „süket duma".

Van azonban ennek a kérdésnek más ága-boga is. Arról az általános civilizációs jelenségről is beszélni kell itt, amely Ame-

rikából és Nyugat-Európából jön és keresztüláramlik a határokon, nem ismer vasfüggönyt sem.

Mit jelent a civilizált életforma a mai dolgozó embernek? Azt jelenti, hogy minden munkahely – akár a gépek mellett állunk, akár az irodában ülünk – teljes idegzetet, teljes fegyelmet és figyelmet követel. Sőt ma már s holnap még inkább, ez a mezőgazdaságra is érvényes. A traktorista már nem tud dalolászni vagy fütyürészni, sőt gondolkodni sem, a traktoron ülve, mint tudott a régi kézműves-iparos és a szántó-vető paraszt.

Ez azt jelenti, hogy amikor a munkát letettük, a hivatalt, munkahelyet, gépet, futószalagot otthagytuk, valami nagy lelki szomjúság, megmagyarázhatatlan nyugtalanság él bennünk. „Kikapcsolódni" akarunk. Kikapcsolódni – s erre egész ipar épült, a rádióipar, a filmipar, általában a szórakoztatóiparnak ezer és ezer ágazata. A dolgozó emberek ma már minden szellemi-lelki és ösztönbeli igényükre zenét, éneket, dalt és játékot készen kapnak. És mert saját maguk már se dalolni, se muzsikálni nem tudnak, mindent készből várnak.

Jószimatú üzletemberek észrevették, hogy itt micsoda nagy üzleti lehetőség van, és felépítettek erre világszerte egy szórakoztatóipart, amely a természetéből eredően, hiszen egy világáramlatot fejez ki, elsősorban kozmopolita, de amely azért nem minden vonatkozásban rossz, mert felhasználja, ahol felhasználhatja a művészetet is. Csakhogy mint már sokszor mondtam: a Múzsa nem alkalmas sem ringyónak, sem szolgálóleánynak. Ha az előadás lelkülete vagy az előadó lelkülete nem nemes értelemben vett művészi, hanem csak egyrészt az „olcsó siker", másrészt a beszámolóban is megemlített sokezer forint megkeresése a belső indítéka, nem az eszmei tartalom, akkor a szórakoztatóiparban eszközül használt igazi művészetnek sincs nevelő hatása. Láttam már én József Attilát is „esztrád" stílusban előadni.

De emellett van itt még egy másik figyelemre méltó jelenség is. Az igazi művészet egy-egy nép közösségi élményeiből, életsorsából és az ezzel kölcsönhatásban kialakult lelkivilágából fej-

lődve, szükségképpen népi-nemzeti művészet. (Ének, zene, dal, tánc, költészet, irodalom stb. stb.) A szórakoztatóipar persze ezt is felhasználja és beilleszti, belegyúrja a műsoraiba. Csakhogy az a művészet, ami nem „produkcióra" született, hanem egy nép, egy emberi közösség művészi önkifejezése, vagy ébresztő-nevelő, mozgósító művészete volt, nem mindig és nem mindenben alkalmas az egyszerű szórakoztatásra. Ezért a szórakoztatóipar műsoraiban a népek és nemzetek igazi művészete csak kompromittálódik, művészetből „egzotikummá", érdekességgé, „attrakcióvá" süllyed. Ezt látjuk a szórakoztatóipar műsorára és előadói stílusára került magyar népművészet esetében is.

Meggyőződésem szerint ez rettenetesen nehéz kérdés és talán évtizedes nevelőmunka kell hozzá, hogy a szórakozást, a gyönyörködést és a nevelődést, a lelki, szellemi embernevelést valahogyan előrevigyük. De gondolkodni kell mindezen már ma is. Egyrészt azon, hogy „pozitíve" mit kell tenni, másrészt azon, hogy „negatíve" mit nem szabad megtűrni még akkor sem, ha az ún. „tömegek", az ún. „nép" ezt kívánja. (Amely mellesleg sohasem maga az egész nép, hanem csak a felszínen mozgó kis része, jórészben a félműveltek és félcivilizáltak tömege.)

Magyarországon ma még nincs megfelelő szocialista népszórakoztatás. Például a népi humornak, a paraszti humornak nincs fóruma sem lapban, sem színpadon, legfeljebb csak göregáborosdi alakjában, amit viszont nehéz elviselni, mert szégyenletes és megalázó. Amellett a sokat hangoztatott munkás-paraszt szövetség ezt nem is bírja el. Nagy és súlyos gond ez, és nem is könnyű rajta változtatni. Ehhez kapcsolódik az, hogy a magyar forradalomnak, éspedig nemcsak a munkásmozgalmi résznek, hanem – ha szabad így mondanom – a paraszti forradalmi résznek sincs sem könnyebb olvasmányos irodalma, szórakoztató, gyönyörködtető része, de forradalmi „kultikus" irodalmi, művészeti értékekben is eléggé szegények vagyunk.

A magyar munkásmozgalom a dolog természeténél fogva, vagyis a Habsburg-birodalomban való bentlételünk és a német kultúr-imperializmus egyetemes hatása következtében bizony

jórészt csak „bécsi lerakat" volt, és nem tudott a rövid pár évtized alatt beleforrni az egész magyar népbe, úgy, amint kellett volna. Ezért kellett feltörnie újra és újra az agrárszocialista mozgalmaknak, és ezért látta be a Kommunista Párt 1945-ben, hogy jó lenne, ha Nemzeti Parasztpárt is lenne, ezeknek a paraszti forradalmi erőknek – hogy úgy mondjam – az összehozására és a forradalom mellett való mozgósítására.

Itt aztán át is léphetünk a következő kérdéskörbe: a népi-nemzeti kérdés világába. A magyar munkásmozgalom nemcsak azért, mert bécsi lerakat volt és ehhez kialakult egy sajátlagos stílusa, hanem azért is, mert a magyar munkásságot az urak és azok íródeákjai „hazátlan bitang"-nak címezték – és mert végül ezt tulajdonképpen el is fogadtuk –, nem teremtett tiszta helyzetet a népi-nemzeti kultúra kérdésében sem. Mutatja ezt az is, hogy mi minden „hazafias dumát", lett-légyen az 48-as, vagy 67-es, vagy akármilyen cím alatt, mondom, minden ilyen hazafias dumát mereven és ridegen elutasítottunk. Nem gondoltunk arra, hogy holnap mi leszünk az ország és e nemzet felelős vezetői, a hatalom birtokosai. Így történhetett, hogy az irodalomban járatos és művelt elvtársak (a múlt időkben még ők is ráértek olvasni: a régi munkásmozgalmi emberek sokkal olvasottabbak voltak, mint a maiak, mert nem volt annyi dolguk), miközben jó internacionalistáknak hitték magukat és következetes internacionalista politikát folytattak is, aközben mégis kozmopolita ízlésük alakult ki, anélkül, hogy tudtak volna róla, mert a magyar népi-nemzeti kultúrát az uralkodó osztályok sajátították ki. (Eltekintve a Petőfi költészetétől, amelyet egyébként szintén ki akartak sajátítani.)

Pedig az államvezetés, a népvezetés és nemzetvezetés óriási feladatához elsőrendű szükségesség, hogy annak az emberi közösségnek, a magyar népnek, amelyet vezetni és nevelni akarunk, amelyiknek nem csupán parancsolgatni akarunk, hanem emberenként át akarjuk formálni eszét, lelkét, szívét, érzületét: ismernünk kell az egész történelmi és társadalmi valóságát, benne még az ízlését és lelkületét is. Még akkor is, ha ez zava-

rosan, ellentmondásosan érzékelhető is. Vagyis, ha igazi hazafiakká, szocialista hazafiakká akarjuk nevelni a magyar dolgozó nép minden tagját, akkor ennek az emberi közösségnek, a magyar népnek ismerjük meg igazán a történelmét, művészetét, irodalmát és népművészetét, és ismerjük meg mindezeknek a helyes történelmi értelmezését is. Ne maradjunk meg azoknál a szokásos hazafias szólamoknál, hogy ez és ez az író, tudós, gondolkozó művész vagy államférfi „haladó" ember volt. Nézzük meg közelebbről, miben volt haladó.

Én megmondom a saját érzésemet a XX. kongresszus szelleméből következő teljes őszinteséggel – még ha ezt az egyéni érzést sokan nem értik is, vagy sokan félreértik is –, hogy a mi mostani hazafias beszédeinknek nagyon sokszor olyan „Habsburg-íze" van. Úgy hangzik nekem némely beszéd és némely írás vagy másféle művészi „interpretáció" – de nemcsak nekem, másoknak is –, mint amikor a 67-es politikusok beszéltek a 48-as gondolatvilágban nőtt népnek hazáról, nemzetről, magyarságról stb. Meggyőződésem szerint jobban meg kell hát ismerni a magyar nemzet és magyar társadalom helyzetét és állapotát, történelmét, irodalmát, népművészetét, művészetét, muzsikáját, egyáltalán az egész emberi világát, hogy igazán szót érthessünk vele nemcsak a politikában, hanem a mindennapi életben is. Jobban meg kell ismerni, hogy eredményesebb kulturális munkát végezhessünk, mint eddig. Egyéni kulturális munkát az olvasáson keresztül és társas kulturális munkát – közös, társas éneklés az üzemekben, falvakban, szakszervezeti otthonokban –, jó énekkarok, zenekarok, műkedvelő csoportok segítségével pedig az egész mozgalmi életben. Pártban, szakszervezetben, iskolában, laktanyában – mindenütt!

A gyakorlati kérdésekhez a következőket szeretném még elmondani. Egyet tudok érteni azzal, amit a beszámoló a könyvtárak állapotáról és fejlődéséről mondott. Nagyon szépek a számok, amiket említett. Én azonban anélkül, hogy egy pár könyvtárnál egyebet láttam volna, azt a rettenetes gyanúmat fejezem ki, hogy

itt a számok megtévesztenek bennünket. Nemcsak a szépirodalom aránya kevés ezekben a könyvtárakban, ahogy az előadó mondja, hanem a magyar irodalom aránya általában kevés, az élő magyar irodalom aránya pedig különösen kevés.

Hadd mondjak még néhány szót a kulturális munkáról is. Sokat írtam már én erről az elmúlt években a *Művelt Nép*ben, az *Irodalmi Újság*ban, még gyűjteményes köteteimben: az *Útközben* és a *Közös gondjainkról* című könyveimben is van róla néhány cikk. Úgyszólván egyedül hadakozok néhány év óta azért, hogy a szocialista társadalomformálás és emberformálás nem folyhat, nem lehet sikeres kollektív kulturális munka, társas élet, társas kulturális élet nélkül. Óriási összeg az, amit népi tánccsoportokra stb.-re áldoznak. Elképesztő számokat hallottam itt ezekről a költségekről, de nekem az a véleményem, hogy a produkció vagy valóban művészi legyen, vagy ne legyen. Sokszor mondtam már: inkább semmit, mint rosszat! Mert a népművészetből igazán művészi „produkciót", előadásra is alkalmas műveket nagyon kevés ember tud teremteni. Látjuk, hogy zeneszerzőink közül elsősorban Bartók és Kodály tudta a népdalt eddig úgy feldolgozni, hogy az nem kevesebb lett, hanem több, mint az eredeti volt.

Elég sok zeneszerzőnk kezében, de különösen sok karmester és karnagy kezében a népdal kevesebbé válik több szólamban, mint volt egy szólamban, ha azt az egy szólamot jól énekeljük. Ugyanez a helyzet a népi tánc és más népi kulturális kincsek feldolgozásában is. Ezért nincs hatása elég sok népi produkciónak, ezért unja a nép. És hadd tegyem hozzá: amint az irodalom sem alkalmas arra, hogy csasztuskákat csináljunk belőle és termelési eredményeket, néha „machinációval" született termelési eredményeket dicsőítsünk vele, úgy a népi tánc sem alkalmas arra, hogy körültáncoljuk vele a munka hőseit. Ne kompromittáljuk a népi táncot, a népi kultúrát ilyen piszlicsári dolgokkal... És általában ne adjunk semmit a nép elé gyöngyösbokrétaszerűen... Én a parasztok nevében szégyenlem azt, hogy a munkás, akinek apja-anyja még paraszt volt, szép emlékezés és

népi-nemzeti meghatódás helyett éppolyan rosszízűen mulat a parasztság rosszul előadott művészetén, mint a polgárok és a kispolgárok nézték és „élvezték" a 67-es korszakban a magyar népszínműveket: „Nézzétek, milyen érdekes figurák ezek a mi bennszülötteink."

Azzal fejezem be, hogy pedig jó azt tudni: zene, tánc minden embernek kell, míg az irodalom ma még bizony csak a keveseké. Én, az író mondom: nem tudom, hogy az irodalom iránt lesz-e valaha teljes fogékonyság. Nem merem hinni, hogy valaha is elérkezünk oda, hogy minden ember szereti az irodalmat, és minden ember érteni és élvezni fogja a legmagasabb irodalmat is. Nem merem hinni és én boldog volnék, ha az embereknek legalább 20–30%-a szeretné és értené az irodalmat. Persze hadd tegyem hozzá, hogy azt is tudom: ez a 20–30% kormányozza, vezeti-neveli a többit, tehát az irodalom hatása még így is lehet általános. Most ha egy faluban valaki „olvasott ember", arra a többiek is hallgatnak, és az élet és a világ minden dolgában megkérdezik: „mit szólsz hozzá, te sokat tudsz, mert sokat olvastál".

Ennek ellenére azonban a zene, tánc, ének hatását még az irodaloménál is nagyobbra tartom, mert mulatni, a játékösztönünket és nem tudom én még milyen lelki, szellemi igényünket kiélni: ez minden embernek, öregnek és fiatalnak, parasztnak, munkásnak, egészségesnek és betegnek, még a nyomoréknak is elemi szükséglete. És énekkel, zenével, játékkal, tánccal még az írástudatlan emberekhez is lehet szólni. Éppen ezért az egyházak és általában a világnézeti mozgalmak ezeket az elemi művészeteket is mindig gondjaikba vették. Rettenetes volna, ha a szocialisták ezt nem vennék észre. Szerintem hát sokkal nagyobb gondot kell rá fordítani, mint eddig. Mert, ahogyan az elvtársak mondani szokták: „az ellenség nem alszik". És miközben azt hisszük, hogy ideológiai és politikai, vagy éppen gazdasági területen előrehaladtunk, azalatt ellopják az embereink szívét, lelkét – ízlését és végső soron az értelmét is, mert a művészi élmények visszahatnak a gondolkozás fejlődésére is.

EMOCIONALIZMUS
(Naplójegyzetek)

Már sokszor – túl sokszor – leírtam ezt a szót, de soha nem mondtam el, hogy tulajdonképpen mit is értek alatta.

Nos, most sem azzal a szándékkal írom ide ezt a néhány gondolatot, hogy egyszer s mindenkorra „tisztázzam" a kérdést. Világjelenségeket nem lehet egy íráskában tisztázni, hiszen már a nézőpont is olyan sokféle hozzá, hogy szinte minden megállapítás, pláne, ha szentenciajellegű, sok és sokféle és más-más irányból jövő más-más ellentmondást hív ki.

Én hát itt most csak a sokszor odavetett, néha még megvető hangsúllyal is aláhúzott „emocionalizmus" fogalmáról szeretném elmondani, egyelőre inkább csak a kérdéseimet. S ezt is csak az élet néhány területén és ott is éppen csak a probléma felmutatásáért és nem a „megoldásáért." (Micsoda mechanikus gondolkodás az, amelyik mindig mindent egyből meg akar oldani? Egy írás már akkor is elérte a célját, tett valamit, ha gondolkodásra ösztönzi a gondolkodni tudó embereket.)

Mit értek hát alatta?

Értem azt a mindennapi, és úgy látszik, a civilizatórikus haladással folyton fokozódó, sőt gyorsulóan fokozódó élményéhséget, ami a „modern" embert már úgy látszik, egészen elkapja. Annyira, hogy már – különösen a tétlen ember, de szabad idejében minden ember – minden napon, vagy annak minden órájában s végül majd minden percében „újat" akar, ha nem is megélni vagy megpróbálni, de legalább látni, „élvezni", s közben a szelleme – lelke és értelme – mind-mind üresebb lesz, mert belülről nem „termel" hozzá semmit, nem gondolkozik, hanem mindent készen, „megoldva", esetleg szecskára vágva kap.

Ez régebben, az ókori s még a feudális civilizációkban is csak a társadalom felszínén élő „társasági" embereket, még azoknak is inkább csak a hozzátartozóit jellemezte. Később a kapitalizmus kezdetére már a polgárság tétlenebb elemeit is – különösen a nőket, de általában mindenkit, aki munka és kötelesség nélkül

csak jövedelemből élt –, majd ezeknek a nyomában a módosabb kispolgárságot és végül már a „művelt" és modern emberek túlnyomó többségét is magával ragadta. (Az imperialista országokban közvetve nagyon sok ember részesül az elmaradottabb országok kizsákmányolásából.) Annyira, hogy ma már erre a „szükségletre" világszerte óriási szórakoztatóipar épült és épül tovább.

Sietek hozzátenni: nem valami ásatag konzervativizmus vezérel, ami az öregedő embernél természetes életjelenség, mert hiszen neki már savanyú a szőlő, hanem a bennem élő forradalmár teszi fel a kérdést: ezt akartuk-e? így akarjuk-e? és egyáltalán: lássuk csak közelebbről ezt a dolgot.

Én ezt a civilizációs fejlődést történelmi fejleménynek tartom, mert realista módon gondolkodván, úgy érzem, hogy minden, ami van, azért lett, mert lehetett, csak a jelenségre „mint olyan"-ra szeretném az emberek – öregek és fiatalok – figyelmét felhívni: íme, ez van! A kérdés, jól van-e, kell-e, hogy legyen, avagy kell-e, hogy éppen így legyen? Át kell nekünk venni mindent, ami a kapitalizmusban született? Avagy talán ez a tendencia termelési és társadalmi rendszerektől független volna? Én ezt nem hiszem.

De lássunk először néhány jelenséget:

1. Érdemes volna, szerintem nagyon hasznos volna, ma, a statisztikák és a „közvéleménykutatás" korszakában, „konkréte" megfigyelni és számszerűen is, de egyéb értékelő módszerekkel is „felmérni", hogy a mai modern társadalmakban, éspedig különkülön mindegyikben, mert minden nemzet más-más fokán áll a fejlődésnek, és más-más fokán fog állni holnap–holnapután, hiszen a fejlődés üteme is folyton változik: hogy valójában milyen irányban szaporodnak az egyes társadalmakban a valóban művelt és értelmes emberek? Értem ezalatt azokat az embereket, akikkel öröm beszélni, öröm együtt lenni, mert már nem sznobok. (Mellesleg, hogy témácskát mindjárt adjak is: ilyen megvizsgálni való kérdés, hogy Magyarországon miért csak a századforduló óta van irodalmi sznobizmus. Petőfiék, Arany Jánosék s még korábban a Csokonaiék korszakában nem volt,

pedig talán még messzebb voltunk a nyugati műveltségtől, mint most.) De nem is a művészet és az irodalom titkos vagy nyilvános, de dilettáns művelői, hanem csak egyszerűen szellemileg, vagyis lelkileg és értelmileg egészséges emberek, akiket már nem lehet se szólamokkal, se „tudományos" blöffökkel, se művészeti ál-ságokkal félrevezetni.

A másik kérdés, ami ehhez kapcsolódik: És hogy vajon a mai művelődési lehetőségek mellett az ilyen emberek nagyobb arányban szaporodnak-e, mint azok a „hólyagok" vagy „luftemberek" (nincs rá más szavam), akik se azt az ismeretanyagot, amit iskola, újságok, mozgalmak és mindennapi kulturális érintkezés beléjük tölcséreznek vagy beléjük csempésznek (lásd: szórakozva-tanítás!), se azt az érzelmi „töltelékет", amit színházban, moziban, rádióban, televízióban és minden egyéb szórakoztató üzemben magukba szednek, nem tudják megemészteni. Nem tudják, és művelt vagy félművelt emberek (ez régi fogalom és nemcsak beteges, hanem elviselhető megnyilvánulásai is vannak: például az a kis műveltségű ember, aki nem tartja magát mindentudónak, már egészen rendes ember) helyett csak „hőbörgőkké", „hőzöngőkké" lesznek. És mennyi része van ebben az általam emocionalizmusnak nevezett jelenségnek?

Egy bizonyos mennyiségű szellemi-lelki táplálékra mindenkinek szüksége van. Ezt a régebbi emberek s a parasztok és a kispolgárok egy része még ma is megkapja, a templomban. És ahogy én látom, az egyházak emberállományát ez jobban megtartja és erősebben összetartja, mint a teológiai eszmék, amelyeket általában nem is értenek és a megértését nem is igénylik.

A másféle szellemi-lelki vagy akár ösztönbeli vágyaikat pedig kiélték a régebbi emberek a társas mulatságokban, nótázásban, táncban, lakodalomban és sokféle játékban, mert mindezekben, különösen a dalban, táncban, muzsikában mindig ott volt, éppúgy, mint az egyházi szertartásban, a legnemesebb értelemben vett költészet és művészet is. És ebben részt vettek ők maguk is. Ehelyett most készen kapnak, sőt a rádióban, televízióban – ahol már ez is van – házhoz szállítva kapnak meg mindent, amire

szükségük van. Persze közben azt is, amire szükségük sincs. Éppen ezért a produkciók nagyobbik részét mindig és mindenütt és minden műfajban ott kíséri az unalom, a megunás, sőt a csömör is.

De vajon használ-e az unalom és a csömör például az ízlelőképességnek és az ítélőképességnek? (Az unatkozó bíró rossz bíró, ha megfeszül se tud igazán igazságos lenni.)

(Csak úgy mellesleg: nem tudom, tudják-e az emberi sorsok mindenféle intézői, hogy az unalom még ellenzéki, sőt ellenséges közhangulatot is szülhet? Gondoljanak a „könyökünkön jön ki" rosszindulatú hangulati kísérőzenéjére.)

2. Az emocionalizmus egy másik részjelensége a könnyenfelejtés. Azok az emberek, leginkább írók, művészek, gondolkodók, de az előbb említett igazi művelt emberek is, akik nehezen felejtenek, akikben minden személyes kudarc, bántás, de minden köz-sérelem is sokáig ég, akiknek a lelkéből nem röppen el hamarabb a pofon lelki hatása, mint arcukról az ütés és szégyen pírja, sokszor elsóhajtják: milyen boldogok, akik könnyen felejtenek! Milyen boldogok, akik a tegnapi kudarcot éppolyan hamar elfelejtik, mint a tegnapelőtti sikert, akikben az új és új emóció mint valami szellemi hatószer kihajtja a tegnapi sérelem, bántás, csömör érzését és minden rosszat, ami velejár.

De vajon valóban boldogok-e, akik könnyen felejtenek? Vajon az egymást túl gyorsan váltó vágy és teljesülés, az egymásra gyorsan következő események és elfelejtések nem ugyanúgy a boldogtalanság, a megnyugvásra szomjazó boldogtalanság érzetét idézik-e fel az emberi lélekben, mint a hosszan sajgó vagy visszatérő fájdalmak és bánatok?

Ez eddig azonban csak az egyes emberek szempontjából világítja meg a kérdést és minden személyre úgyis megoldhatatlan. A közösségek, népek, nemzetek és az egész emberi nem szempontjából is meg kell nézni: fejlődés-e, haladás-e, egészséges-e ez a könnyen-felejtés, ez a túlságosan felszínes érzelemvilág? Különösen, ha már túl nagy tömegben állandó tulajdonsággá rögzítődik, és már kisgyermekkortól kezdve?

Különbbé, szebb, jobb, az élet minden vonatkozásában alkalmasabb emberré formálódik-nevelődik-e ebben az emóciófutóversenyben az emberi nem? És egyáltalán, lehet-e készen kapott szellemi-lelki élményekkel, gondolkodás, saját elmebéli és szívbéli „termelés" nélkül fejlődni? Igaz-e az, hogy a ma általánosulónak tekinthető külső megélhetésbeli és életszintbeli nivellálódás a szellemi-lelki értékekre is kiterjed? Műveltté válik-e végül az egész átlagemberi tömeg, avagy csak a tudatlansága, hogy ne mondjam butasága lesz másnemű? (Úgy, mint ahogy egy városi utcalány butasága is másnemű, mint egy „falusi libáé".) Egyáltalán: jó-e az nekünk, hogy a természettel való viszonyunk dolgaiban túl nagy tömegek szegényednek el és a valóságos világról, meg az élő természetről való ismeretek és személyes élmények helyett túl sok olyan élményt és ismeretet szedünk fel, amelyek csak az önmagunk által csinált-készített-gyártott „művi" világban érvényesek?

És aztán a sors-e az, afféle természeti törvény, hogy az emberi civilizációk mint valami üstökösszerű tünemények felsugárzanak, aztán pedig ellobbannak, vagy szétporladnak, esetleg éppen szétrobbannak? Évezredek óta arra törekszik az emberi nem gondolkozó része, hogy az egész emberiség számára végre a „tudatos lét"-et megformálja, ezt akarjuk különösképpen mi, szocialisták, de vajon jó-e ehhez a nevelő munkánk: jó-e az irodalmunk, művészetünk, alkalmasak-e ehhez a pedagógiai elveink és szórakoztató intézményeink?

3. Itt vagyunk a nevelés, az emberformálás kérdéseinél. Helyes-e az például – hogy csak egy kiragadott kérdéssel jelképezzem a problémát –, ha a gyerekeket már egészen kicsi korukban, szinte a bölcsőből magunkkal visszük, és túl sűrűn visszük moziba, színházba, közmulatságba és közszórakozáshoz? Az bizonyos, hogy a gyermek intellektuális látóköre így korábban szélesedik és gazdagodik, vagy legalábbis árnyalatosabbá válik, de nem vezet-e ez is az emocionalizmushoz, az izgékonysághoz, a szellemi, lelki kapkodáshoz, a mindigvaló felszínességhez? És azután a mulatságos rajzfilmek gömbjei, kockái és vonalai, akár-

mennyire kihívják is a nekünk oly édes gyermekkacagást, megint csak jelképesen szólva, helyettesíthetik-e a felkelő és lemenő nap vörös gömbjének látványát, amitől a mai modern gyerekek milliói úgyszólván teljesen elesnek? És egyáltalán a képlátásuk, tárgylátásuk reálissá formálódhatik-e, ha a képeskönyvekben, újságokban, plakátokon mindig és majdnem kizárólagosan csak a groteszket és a való világ szándékosan torzított figuráit és alakzatait, avagy ennek ellentétét, a borbélycégérszerű giccs-tökéletességeket látják? (Vajon nem ez a hazug álszépség szüli-e az ellentétet, a groteszk ál-valóságát?) Vajon ez a mai nagyvárosi képvilág, a maga primitív absztrakcióival, alkalmas-e arra, hogy a valóságos világ élő figurái, tárgyai és alakzatai helyett szerepeljen a gyermek világképének kialakításában?

És vajon ez a túl izgékony, túl gyors és túl gazdag emóciókkal szolgáló gyermeknevelés nem járul-e hozzá a mai ifjúság sokat panaszolt felületességéhez, unalmához és cinizmusához? Vajon nem így jutottak-e el, elsősorban a jólétben élő ifjak, ahhoz az abszolút-nihilhez, amelynek az a jellemzője, hogy már a nihil-„izmus"-ban sem hisznek? Ez már nem pozitív tagadás, amelyet egy másik építő akarat fűt, hanem a teljes ignorancia, a Közöny? Vajon nem ez az emocionalizmus vezet-e oda, hogy ennek az ifjúságnak már egyetlen célja az „élvezet"?

Igen, de nem jobb volna-e, ha erősen vágyottá és kívánatossá és édessé tennénk a gyermekeinknek minden élvezetét és minden jót, amit az élet nyújthat? Éspedig azzal, hogy meg kellene dolgozni, harcolni és kicsit szenvedni is érte? Vajon az abszolút kényelem-e a mi célunk, vagy a sokszínű, harcban is gazdag árnyalatos élet?

A teméntelen bizonyság közül, ha valami bizonyításra itt egyáltalán szükség van, csak egyet hadd említsek: az irodalmat. Az a gyerek, akit szülei, rokonai vagy ismerősei magukkal visznek vagy eleresztenek a mezőre, ki az igazi természetbe, vagy elvisznek egy távolabbi vidéki utazásra, rendesen az egész életére szóló felejthetetlen benyomásokat szerez. Ennek sok irodalmi, sőt világirodalmi bizonysága van. Csehov csodálatos szépségű

elbeszéléseitől *(A sztyepp, Jegoruska utazása)* Steinbeck *Vörös póni*jáig, de felsorolhatnám a fél világirodalmat. Míg ellenben – sajnos – a modern világ csodáiról, egyebek közt a repülés élményéről még talán ma is a Daedalus-Ikarus mese a legszebb irodalmi dokumentum. (A Saint-Exupéry repülés-költészetét – ha csakugyan az? –, sajnos még nem olvastam el.) Jómagam például a repülésről nem tudtam írni, még tíz íróilag értékes sort sem, az autóról meg még annyit sem. Úgy látszik, itt is az az igazság, hogy az „érdekes", különösen a művi-érdekes, a gépvilág nem helyettesítheti a természetes „szép"-et. Egy milliós nagyváros repülőgépről nézve nem ád annyi látnivalót, mint egy mezei hangyaboly guggolásközelből.

Ebből nem az következik, hogy a művi világot tagadjuk meg, mert ez nem is lehetséges, hiszen enélkül nem élhetünk, nincs jövőnk, hanem az, hogy a valóságos természetet se hanyagoljuk el, a gép pedig végre „kezes állat"-unkká legyen. (József Attila.)

4. Avagy nézzük meg a másik, a gyermekeinkhez hasonlóan kedves és ugyanúgy befolyásolható élővilágot: a nőkét, mit művel közöttük az emocionalizmus, az újról-újra törekvés, a rohanvást, a hisztérikusan, mert rángatózva változó divattal. Nos, erről sok öreg férfibölcsességet elmondtak már, és én nem akarom ezeket szaporítani, inkább csak a nők saját belső életérdekeinek és a csak nők által fenntartható emberi nemnek a szempontjából nézve mondok el egy-két megfigyelést.

Ahogy én látom, a modern nő rabsága – divatrabsága – már túlment az elégen. A mai civilizált nőnek, aki belekerül ebbe a sodorba, a saját magához való esztétikai érzéke már ki se fejlődhet. Nem válhatik a saját magához való egyéniséggé, mert a tegnapi divatban, még ha akármennyire jól állott is neki, meg ha akármennyire szép, bájos és „hódító" volt is benne, nem mehet az emberek elé. S éppen a tegnapiban nem mehet, pedig éppen a tegnapiak nem nyűhettek még el – mert a tegnapi divat, ma, majdnem mindig nevetséges. Hogy ez nemzetgazdasági értelemben milyen elképesztő pazarlást jelent, ahhoz viszonyítva, amikor feleségeink még a nagyanyáink ruháit is elhasználhatták

– legalábbis a parasztoknál, bár még az uraknál is évtizedeken át őrizték a „bíbor”-t, „bársony”-t, „kamuká”-t –, arról most ne is beszéljünk, csak az asszonyi célok csődjéről. Szépen, csinosan öltözni, s ezáltal feltűnni, „valakivé lenni” az asszonyi világban és a férfiak szemében, ez volna a női öltözés, helyesebben kiöltözés célja. Ezzel szemben mi történik ma? Ha egy nőnek egy öltözet megtetszik, mert úgy érzi, jól áll rajta és szépnek érzi magát benne, le kell dobnia, mert kimegy a divatból. A virágnyílás – bimbózás és hervadás – törvénye, akármilyen mesterkedéssel akarnak kifogni rajta, minden nőre érvényes és egész életére szegény marad az a nő, aki a virágzás idején valami ostoba divat miatt nem tudott kedve szerint érvényesülni, viszont egész életében elél az ifjúsága költői élményeiből, aki ebben az időben csakugyan virágozni tudott.

Van ennek valami köze az emocionalizmushoz? Van, mert az ember szépélménye semmi állandó benyomást nem szerezhet, egyetlen sikerült formát sem véglegesíthet, hanem tovább fut a mindig új, a mindig feltűnő után és nem állapodik meg a „szép”-nél, a sikerült öltözetnél. Végül is így, ebben az új után való rohanásban, nemhogy fejlődne az ember – a nő és a párja – szépérzéke, hanem talán még a fajfenntartási célokhoz szükséges természetes szépérzékét is elveszíti. Soha nem láttunk annyi rosszul öltözött, lompos, még lépni se tudó, mert vagy pipiskedő, vagy lomhán lötyögő nőt, mint a mai „modern” korban. (Ti. a tegnapnak más volt a „modern” és a holnapnak is más lesz.)

Magyarázni ezt már nincs kedvem, nem szeretnék „nőszakértővé” válni, éppen csak hogy az emocionalizmus eredményét itt is felmutattam. De annyit azért hadd mondjak még el, hogy a divatrabság ősidők óta az úri nők kiváltsága volt. Csakhogy azoknak pénzük és szabad idejük volt, sőt saját szabóművészük és öltöztetőnőjük volt hozzá, hogy a változó divatot mindig az egyéniségükhöz igazítsák, a mai átlagcivilizált nőnek azonban nem telik önálló öltözködésre és belefullad a konfekciós sablon rabságába.

5. De hadd hozzak valami példát az emocionalizmus kárté-

konyságára a művészetek világából is. Kiindulva abból, amit már az előbb a gyermekek formaérzékének, képvilágának az elszegényedéséről mondtam: vajon fejlődés, gazdagodás és elmélyülés-e az a képzőművészetekben, hogy a kép, rajz, szobor, könyvillusztráció, színházi díszlet, plakát és egyáltalán mindenféle „ábrázolat" világában a groteszk, a feltűnő, a meghökkentő, egyszóval az „érdekes" uralkodik, még ott is, ahol a „szép" jelen van, mert csak az „ilyen még nem volt!" vagy: „ez nem olyan, mint a többi" helyettesíti a szépet? (Lásd a legújabb rajzdivatot, a lapos fejű, agyatlan figurákat!)

De elég-e a művészetben ez az új-ságra való törekvés? És fejlődés-e ez? Világos példában – csak egyben, hogy ne szaporítsam a szót: ha egy gömböt vagy csak karikát rajzolunk s bele két pontot, hozzá egy függőleges meg egy vízszintes vonalkát, szemnek, orrnak, szájnak: egy emberi arc látomását kapjuk. (Ezt csinálják egyébként a gyerekek és a primitív emberek is.) Nos, az a kérdés, az emberi lélek gazdagodásához, az ismeretek és érzelmek elmélyüléséhez ezek vezetnek-e inkább, amelyek csak úgy lesznek képekké, hogy a saját belső világunkból belevetítjük az ember képét, vagy pedig – mondjuk – a Rembrandt és Velázquez és minden olyan festők képei, amelyek a teljes embert, a test-lélekből álló egész embert ábrázolják és ezt tekintik művészi célnak és humanista szolgálatnak is. Az emberi világ ábrázolása csak úgy lehet valószerű, ha a lelkét is kifejezzük az esetleges tökéletes testi ábrázolásban. (Sőt a művészet csodája, hogy még a léleknélküliséget is ábrázolni tudja, vagyis valaminek a hiányát is.)

Ha egy Rembrandt-kép vagy egy Velázquez-portré – hogy a példánál maradjunk – még ma is megállásra és gondolkodásra kényszerít, akkor gazdagít is. A legtöbb modern kép viszont, amely az emocionalizmus, a „mindig újat, mindig mást!" jegyében született, ha egyáltalán megállásra bírja is az embert, legfeljebb csak azt a kérdést hívja ki: – ugyan mit is akart ez itten mondani? Vagy pedig – különösen a szakmabelieknél: – hogy is csinálta?

Persze ez is valami, sőt már az is valami, ha egyáltalán megállnak ott az emberek, mint borjú az új kapu előtt, de hát beszéljünk egyenesen, mesterek: érdemes-e ennyiért? Fejlődés-e ez vagy dekadencia?

(Közben egy érdekes irodalmi felfedezésre bukkanok. Kerülni akarnám az idegen szót és kiderült, hogy ezt a fogalmat a „hanyatlás" nem fejezi ki, mert ezalatt inkább utánzást, epigonkodást, iskolás akadémizmust, általában másoló semmitmondást, ebben pedig inkább erőszakolt újkeresést, sőt aberrációt érzünk.)

6. Mindezt pedig (tudnék ugyan többet is összehordani, de a probléma felmutatásához ennyi is elég egyszer) tudományos és filozófiai alátámasztás és körülbizonyítás helyett, mert az úgy sem az én kenyerem, hadd erősítsem meg némileg a saját személyes tapasztalataimmal is. Engem, amint az az öregedő embernél természetes is, már nem nagyon vonzanak az új élmények, különösen az egymást gyorsan váltó emóciókat nem bírom, s ha mégis rákényszerülök: a legtöbb szórakozás fáraszt, untat, beteggé tesz. Ha egyedül vagyok a könyvek között, vagy kint a természetben, az erdőben vagy a mezőn, sohase unatkozom, mert vagy olvasok, vagy dolgozom, gondolkozom, esetleg éppen csak szemlélődök. De ha valahol „szórakozni" kell, s a „produkció" primitív, ostoba vagy bájolgó, giccses, érzelmileg hazug, vagy például szép és igaz műveket hamisan „interpretálnak": csömört kapok, boldogtalan vagyok és ezért még inkább húzódozni fogok a készen kapott emócióktól. Néha még az énekes vagy hangszeres előadásnál is elkedvetlenít, ha úgy érzem: az előadó hazudik. Hazudik, mert lelki azonosulás helyett a puszta szép hanggal, vagy a zeneszámok lenyűgöző, elkábító zenebonájával bolondít bennünket. Mert mindig hazudik az interpretáló művész, ha nem ugyanazon a lelki alaphangon és nem ugyanazon az érzelmi hőfokon (a több is baj, a kevesebb is) és nem ugyanabban a tiszta fogalmazásban közvetíti a művet, ahogy az a költőben vagy a zeneköltőben megszületett. Ha a technikával és a mesterségbeli tudással akar elkápráztatni olyan

műveknél, amelyekben a technikán túl ott van az a valami, ami az esetleges tökéletes muzsikát igazi halhatatlan művé teszi.

Ugyanezt érzem, ha az előadóművész „sajátos felfogásban" adja elő a művet, vagyis érdekeskedik, olcsó eszközökkel akarja a hatást kicsikarni a közönségből, mert a titokhoz, a lelki azonosuláshoz nincs ereje vagy tehetsége, esetleg éppen „rosszul van diszponálva". Persze mindig célját téveszti az ilyen mesterkedés, mert sok pénzt ugyan kereshet, de az előadása kirepül az emberek felső emlékezetéből, az alsó és belső világba meg, ahol a szép élmények felejthetetlenné rögzítődve gazdagítják az emberi lelket, le se érkezik.

Íme, ebben is megtaláljuk az emocionalista előadóművészet hiábavalóságát és annak az indokolását, hogy miért húzódozok a mindennapi, vagy akár csak a sűrűbb szórakozástól. Nincs időm, se lelki fölöslegem ahhoz, hogy felszínes produkciók meghallgatására pazaroljam.

De nagyon érdekes, hogy még a valóban jól sikerült szórakozás sem mindig jelenti azt, hogy az élmény több, mint csupán reflex-emóció. Például ritkán megyek moziba s arra a kevésre csakugyan emlékezhetnék, mint a tanyasi ember a debreceni nagyvásárra. És ha most visszagondolok egy sereg mulatságos filmre, éppúgy nem jut az eszembe semmi belőle, mint egy sereg mulatságos vagy nagyon izgalmas, afféle „csuda jó" könyvből. A *Kővirág*, a *Talpalatnyi föld*, a *Biciklitolvajok* s még a *Körhinta* néhány képére és jelenetére emlékezem keresés és erőltetés nélkül, a többieknél már erősen gondolkodni kell, hogy mi is volt bennük. (Sok jó filmet persze nem is láttam.) Pedig mindegyik említett film ellen voltak kifogásaim is. Míg viszont a *Királylány a feleségem* című francia film ellen semmiféle kifogásom nem volt, de reggelre elszállt, mint a füst, és hiába kacagtam magam dögfáradtra este, reggel már erőlködni kellett, hogy felidézzem, mi is volt ebben a filmben. Semmi, odavan. Pedig mint utóbb megtudtam – mert akkor mint egy igazi sültparaszt, nem törődtem vele, hogy ki írta, rendezte és kik játszanak benne –, ennek a világhírű Lollobrigida volt a főszereplője. De én őbelőle is

csak arra emlékszem, hogy igen jó állású, jó mozgású nőcseléd, akinek csak a bokorból kivillanó combjai (ravasz és sikeres rendezői fogás!) tükröződnek emlékezetemben vissza. A játék az lehetett hibátlan – nyilván az is volt –, de semmi, semmi.

S ha most ennél is, meg sok más filmnél, könyvnél, színdarabnál is, azon gondolkozom, mi lehet az oka, azt kell mondanom: valami biztosan hiányzik belőlük. Mi hiányzik? A titok. Az igazi költészet varázsa hiányzott, ámbár a legtöbbször nagyon igyekeznek az írók, a rendezők, a művészek, az előadók és az olvasmánycsinálók, hogy a költészet látszatát adják.

7. Nos, megint itt vagyunk egy másik sarokpontnál. Az emocionalizmusból élő szórakoztatóipar, a félművészet és az álművészet, a legtöbbször az igazi költészet helyett, annak a látszatát adják, mert költészet nélkül egyszerűen nem lehet élni. A lelki-szellemi élmények, a művészi élmények után való szomjúság általános emberi tulajdonság és ez a szomjúság olyan arányban erősödik, amilyen arányban azok az emberek szaporodnak, akik már a maguk mindennapi életében, az eredeti közösségükben, falvaikban, templomaikban, ezt a szellemi igényt a saját hagyományvilágukból és a saját művészi „termelés"-ükből nem tudják többé kielégíteni.

Óriási fontosságú kérdés ez, mert annyi valóságos költői élmény és hozzá méltó tökéletesen kifejező mű nincsen a világon, amennyi ezt a folyton növekvő, puffadó szórakoztatóipart igazi költészettel, igazi művészettel elláthatná. A színház még csak hagyján, ámbár Shakespeare és Molière nélkül ott is sokszor üresen járna a malom, mert hosszú életű színművek ritkán születnek, de mert azért mindig, minden nemzetben megszületik és felnövekedik néhány igazi nemes nagy művész, aki önmagából adja azt, amit a színműíró nem tudott adni, és mert egyébként is a színház műsora, az évenkénti 2–300 előadással igen gazdaságos intézmény és mert végeredményben egész éven át elboldogul néhány színdarabbal is: ott nincs nagy baj. De a film, a rádió és a televízió Műsor-Molochja, ez a minden nap minden órájában

s annak minden percében éhes és költészetet zabáló állat ellátása igazi költészettel, egyszerűen lehetetlen feladat.

És itt jön a nagy kérdés: mit adjanak hát?

Én azt mondanám és velem együtt még sok író és művész: inkább semmit, mint rosszat! Inkább semmit, mint hazugot, hamisat, ízlésromboló, lelket feloldó zagyvaságot vagy perverz sikerhajhászást! Az apparátus haszonélvezői azonban, legyenek bár személyileg tulajdonosok vagy csak költségvetési felelősök, akiknek ez az egzisztenciájuk, azt mondják: nem lehet! Ugyanezt mondja az a művész-, alkalmazott- és munkássereg is, amely ebből az iparból él, ezt tanulta, ez a szakmája, ez a tudománya és akik már ebbe a munkába szoktak bele. És természetesen már csak az előbbi okokból eredően, ugyanazt mondják a mindenkori és mindenholi kormányok is.

Így aztán uralkodóvá válik a szórakoztatóipar egész területén éspedig világszerte az egyre gyorsuló iram: mindig újabbat! mindig érdekesebbet! S ha nincs igazi költészet, ha nincs igazi művészet, jön a blöff, a hazugság, a giccs és jön az álköltészet.

Igen, az álköltészet, mert a költészetnek a titka, mint már sokan és sokszor elmondtuk, nem csupán a kifejezésben van, hanem a költészetnek „éthosz"-a, erkölcsi presztízse, eszmei tartalma is van (néha nem is a szövegben vagy a műben, hanem a belőle sugárzó nemes hatásokban), az egész emberi nem előtt, még a műveletlenek, tudatlanok előtt is: és ezt az erkölcsi tőkét is fel kell használnia a szórakoztatóiparnak a közönség megfogására. A Múzsát combvillogtató csalétekként felhasználni: ez az utolsó stáció és itt tart ma a kapitalista jellegű szórakoztatóipar.

No jó, de hova fog ez vezetni? Mit töltenek holnap, holnapután a folyton puffadó és folyton éhesebb (mert mind kevesebb az ismételhető mű) Műsor-Moloch torkába?

Ismételnek? Az nem jó, mert unalmat szül és üres pénztárt eredményez. És egyébként is, mint már az elején pedzettem, az unalom ellenséges erővé alakul, mint a római plebsben.

Dialektikai ábécé: a fák nem nőnek az égig. Az emberi lélek

és az emberi társadalom pedig dialektikus „substancia", vagyis ebben a közegben az élményhabzsolás gyorsulása nem fokozódhatik billiószoros vagy éppen végtelen hatványra, hogy aztán végül, mint valami „asztrál-lények", avagy már csak mint puszta idegrezgések tűnjünk el, oszoljunk szét a világegyetem örök rezgéshullámaiban és sugárzásaiban. De tréfán kívül: amíg értelem és életerő lesz az emberi nemben, mindig – s rendszerint a kritikus időben – megszületik a visszahatás. Ez az út a „tudatos lét" felé!

Tudok én ezekre a kérdésekre válaszolni? Nem tudok, de elsietve nem is akarok. Az én válaszaim most még csak ezeknek a problémáknak a felvetésében vannak és akkor én már nem élek, amikor ezekre majd kikerülhetetlenül válaszolni kell.

És mert a jövő a szocialistáké lesz, nekik kell rá válaszolniuk.

ISKOLA ÉS IRODALOM

(Hozzászólás az oktatási reform irányelveihez)

Valljuk meg: a magyar írók, de általában az irodalmi élet munkásai, eddig még nagyon kevés gondolatot vagy akár csak észrevételt adtak a tavaly őszön meghirdetett irányelvekhez.

Magához a tervezethez, illetve annak az oktatási és nevelési részletkérdéseihez nekem sincs szavam. Én ezeket az irányelveket és a tervezetet általában is és részleteiben is csak helyeselni tudom. Legfeljebb azt tenném hozzá, hogy bárcsak korábban kezdtük volna és hamarabb tudnánk megvalósítani.

Inkább talán mellétenni valóm volna. Éspedig azon az alapon, amit az irányelvek IV. pontja így fogalmaz meg: Oktatási rendszerünk továbbfejlesztése az egész társadalom ügye.

Én azt szeretném hozzátenni és hangsúlyozni, hogy ezzel az oktatási reformmal párhuzamosan, vagy inkább kölcsönhatásában az egész közgondolkodás átalakításán, átformálásán is munkálkodnunk kell.

Miről van itt szó?

Mint mindenki tudja, mi örököltünk még a konglomerátumszerű, nem népi-nemzeti önkormányzatokra, hanem a császári és királyi bürokráciára épült Habsburg-monarchiától egy olyasféle „mandarinista" vizsgákban, diplomákban, állásokban, ranglistákban, fizetési fokozatokban való gondolkodást. Ez a társadalmi hierarchia ugyan bomladozóban van, a vagyoni különbségek már kiszaladtak alóla, de ha jól belenézünk az egyes ember – ma még túl sok ember –, különösen az anyák gondolkozásába és érzésvilágába, bizony-bizony még a tegnapi napszámosok, a földhöz ragadt szegényparasztok és az ipari munkások elég nagy része is csak az értelmiségi és hivatali, illetve műszaki vezetői munkakört tekinti gyermekei számára igazi emelkedésnek, nem pedig a saját osztálya és szakmája általános életszínvonalának és kulturális színvonalának a természetes emelkedését.

Nem részletezem a problémát, hisz mindenki ismeri, éppen csak azt tenném még hozzá, hogy ez a – jobb híján maradjunk a

kifejezésnél – mandarinista közgondolkozás, amely azelőtt elsősorban a középosztályban, az értelmiségben és az ezeket utánozó kispolgárságban volt leginkább otthonos, az elmúlt években – közismert és részben szükségszerű, politikailag szükségszerű okokból – beszivárgott az új, szocialista igényű társadalomba is.

Természetes dolog, hogy amennyire egészséges és szükséges volt ez a tendencia, addig, amíg felneveltük az új népi értelmiséget a munkások és a szegényparasztok tehetségesebb fiaiból-lányaiból, éppúgy érthető, hogy ez nem mehet így tovább, mert már csak az ország és a termelés fejlődésével megfelelő arányban nevelhetünk fel új értelmiségieket. Beleértve persze ebbe a hivatali és műszaki vezetőket is.

Ehhez járul még, hogy ugyanakkor a régi értelmiség és kispolgárság sem akar „deklasszálódni", és minden elképzelhető úton-módon megpróbál a gyermekeinek helyet teremteni az általa egyedül becsült felsőbb, értelmiségi munkakörökben és az ezekhez vezető iskolákban. És nem is egészen sikertelenül fáradozik.

Nem megrovásként mondom én ezt el, csak mint tényt említem meg ahhoz, amit a következőkben mondani akarok. Azt én nagyon természetes emberi törekvésnek tartom, hogy mindenki, aki szereti a gyermekeit – s aki nem szereti, mit mondjunk arról? –, azt is szeretné, ha ezek a gyermekek „valakivé" vagy „valamivé" emelkednének és jó életük lenne.

De hangsúlyozni szeretném, hogy éppen ezért, mert a szülőktől, legalábbis egyelőre és általában, nemigen várhatunk teljes belátást abban a tekintetben, hogy viszont társadalmi, közösségi érdek, népi-nemzeti érdek, hogy minden hivatásra, minden munkakörre az oda legalkalmasabbak kerüljenek, erről hát magának az államnak kell gondoskodnia. Erre is szolgál ez a reformtervezet.

Erre szolgál, ha a múltból örökölt nehézségekről van szó, de arra is szolgál, hogy a jövőben keletkező vagy keletkezhető hasonló nehézségeket is megelőzze.

A legalkalmasabbak, legjobbak, legtehetségesebbek kiválasz-

tódásánál ugyanis nemcsak a vagyoni és rangbeli különbségek adhatnak jogtalan és igazságtalan előnyöket, hanem a kereseti különbségek is. A havi 3–4–5 ezer forintos keresetből élő családok könnyebben áldozhatnak felnőtt és már munkaképes gyermekeik iskoláztatására – különösen ha csak egy-kettő van –, mint a havi 1000–1500–2000 forintos családok. Amazok legfeljebb csak könnyen nélkülözhető luxuskiadásokról mondanak le, ezeknek már a közvetlen életszükségletre szolgáló dolgokról is le kell mondaniuk, még a jelenleginél általánosabb és jobban működő ösztöndíj-rendszer mellett is, a gyermekeik iskoláztatása érdekében. Ez azt eredményezhetné, hogy a jobban előkészített ifjak megint könnyebben átcsúszhatnának a vizsga-rostákon. Az elmúlt esztendő főiskolai és egyetemi felvételi adataiból már szemmel látható ez a tendencia. Nem adják olyan könnyen az ösztöndíjakat, mint azelőtt, s ha adják is, többet kell hozzá hazulról hozni.

Nos, ez a reformtervezet éppen a munka-gyakorlatok és előkészületek, a munkában való helytállás, a közösségi erkölcsi tényezők beiktatásával, a tanulás közben adódó kereseti lehetőségekkel és a jövőben majd még szükségessé váló egyéb intézkedésekkel biztosítani fogja, amennyire az emberileg egyáltalán lehetséges, a mindig jól működő szelekciót.

A feladatnak ez a része a kormányzatra, az üzemi vezetőkre és a pedagógusokra hárul. Hogy azonban a munkájuk könnyebb és sikeresebb legyen, hogy különösen a szülők, de a gyermekek is ne keserves kényszernek, ne gyermekgyötrő kormányzati macerának tekintsék az új oktatás-nevelési rendet, és hogy se a szülők, se a gyerekek ne érezzék magukat boldogtalanoknak, amiért nem sikerült bejutni a főiskolára, vagy ha igen, a durva szerszámokat mégis a kezükbe kell venni, mint már említettem, nekünk mindnyájunknak, az összes pedagógián kívüli tényezőknek, de különösen a sajtónak és az irodalomnak is munkálkodni kell.

Az a nagy kérdés: el tudjuk-e érni, hogy a szülők, még ha szeretik is az övéiket, természetesnek tartsák, hogy a nagyobb

képességeket kívánó hivatásokra és munkakörökbe csak azok kerülhessenek, akik erre a legalkalmasabbak és legtehetségesebbek? Ezalatt nem a tanulásban való szülői és gyermeki erőfeszítés kiküszöbölését értem, hanem éppen azt, hogy a verseny igazságos és egészséges legyen.

De ugyanakkor azt is el kell érnünk, hogy a testi munkát végző ember, és nemcsak az ipari munkás, hanem a mezei munkás se tekintse, se a munkáját, se önmagát alacsonyabbrendű társadalmi tényezőnek.

Ne legyenek illúzióink: az osztálytalan társadalom, a teljes egészében munkálkodó társadalom önmagához való és önmagához méltó közgondolkodásának és közérzületének a kialakítása, különösen ami túl a programokon és elvi nyilatkozatokon, a szívekben és a fejekben való meggyökerezést illeti, nem lesz könnyű és nem lesz hamari munka.

Ennek az új közgondolkozásnak a kialakításában persze az iskolán kívül az irodalomé, de különösen a sajtóé, a százezres példányszámban megjelenő napi- és hetilapoké volna a fő feladat. Hogy munkálkodnak-e ezen, illetve mert természetes, hogy munkálkodnak, de hogyan és miképpen és főleg milyen eredménnyel és hogy miként kellene munkálkodnunk a jövőben, arról azonban én itt most nem beszélek – bár van valami véleményem erről is –, beszéljenek erről a sajtó emberei.

A hozzászólások „ökonómiája" és a saját illetékességem szempontjából is, jobb ha megmaradok az irodalom feladatainál.

Nyilvánvaló ugyanis, hogy ennek az új munkálkodó közgondolkozásnak, a szocialista világnézethez illő kollektivista magatartásnak és általában az országban, népben-nemzetben való gondolkozásnak és közérzetnek a kialakításához is, iskolában való felhasználásra is, az iskolán kívül való közreműködéshez is: társadalmias megalapozottságú, realista és gondolatgazdag irodalom kell! Olyan irodalom, amely amellett világnézetileg és erkölcsileg sem nihilista, még csak nem is közömbös. Olyan irodalom, amely a valóságos népéletet és a valóságos népjelle-

met nemcsak ábrázolni, hanem a népszeretet jogán bírálni is tudja.

Van-e ilyen irodalmunk?

Hát vanni éppen van, de persze, több és jobb is lehetne.

És vajon a kelleténél talán többet dicsekvő könyvkiadásunk, iskolánkívüli népművelésünk és minden illetékesünk az említett célokra megtesz-e mindent ennek a valamennyire még csak alkalmasnak látszó irodalomnak a – mondjuk így – „mozgósításában"?

Én erre nem tudok igent mondani, nemet meg azért nem akarok mondani, mert azt gondolhatnák, hogy hazabeszélek, hiszen köztudomású, hogy ebben a realista, a munkával és a dolgozó emberrel foglalkozó irodalomban az én könyveim is ott vannak. Éppen ezért erre talán nem nekem, az írónak, hanem a pedagógusoknak és a „nemzetpedagógusoknak" – ha vannak ilyenek – kellene válaszolniuk.

Én pedig a magunk dolgánál, az irodalomnál maradva, hogy még kevesebb legyen a félreérthetőség és félremagyarázhatóság, azt szeretném még hozzátenni, hogy nem az úgynevezett „munkaregényeket", munkaleírásokat tartom a munkás-közgondolkozás és munkálkodó-életszemlélet kialakításához az egyedül alkalmasnak. Persze ezeket is, ha jók, ha a munka és a munkás-élet irodalommá, költészetté tudott emelkedni bennük. De ezen túl minden olyan írást, amely írói, költői szinten, tehát érvényesen, hitelesen és ezért hatásosan ábrázolja nemcsak a munkát és a dolgozó embert, hanem ezzel együtt az egész közösség, az egész nemzet életét, szellemét, történelmét, közvetlen életérdekeit és messzetekintő életcéljait is. Vagyis minden olyan írást, még ha értelmiségiekről, vagy akár kispolgárokról szól is, amelyben megérezzük a közösségi éthoszt, azt, hogy ez itt a mi ügyünk és ez az író a mi emberünk, akkor is, amikor – képletesen szólva – a pacsirtaszót üdvözli a fejünk felett. Hisz az is a mi pacsirtánk itt!

Én nem mondanám azt, hogy az irodalom eddig semmit sem tett ebben az ügyben. Csak arról nem vagyok meggyőződve,

hogy jól csinálta-e mindig és minden esetben, amit csinált. Egyszer-egyszer – tudom – kis himnuszokat írtak – írók és újságírók – egy-egy kitüntetett munkásról, vagy egy-egy rendkívüli teljesítményről. De sajnos ritkán sikerült ez úgy, hogy az ország többi munkásai, avagy csak az éppen ott dolgozó munkások is teljesen egyetérthettek volna vele. És nemcsak az emberek örökölt ellentmondási hajlamairól vagy természetszerű ellenzékieskedéséről van itt szó, hanem arról, hogy a túlbuzgalom, különösen, ha nem társul hozzá alapos helyzetismeret, tárgyismeret és főleg a mindenirányú tájékozottság, sokszor melléfog akkor is, amikor a legjobbat akarja. Ahelyett, hogy használna az ügynek, inkább sokat árt, mert a közvéleményformáló szervek, újságok, könyvek, folyóiratok, és persze az írók hitelét rontja. Egyéb „objektív" károkról nem is szólva.

Az irodalom az égvilágon mindenről szólhat, akár egy épülő házról is, de az írás próbája, hogy el lehet-e még akkor is olvasni, ha már a ház felépült. (Mert az néha gyorsabban felépül, mint a könyv.) Ez az egyetlen titok, s ez éppen ez: az író-egyéniség titka.

Nem elégedhetünk hát meg a pedagógiai reformmal kapcsolatos új közgondolkodás kialakításánál az eddigi irodalmi eredményekkel. Nem a téma és nem a séma vezethet bennünket tovább, hanem az életismeret és a dolgozó nemzettel való együttérzés és együttgondolkodás: a szemléleti és világnézeti azonosulás. Hozzáértés és ügyszeretet kell a világon mindenhez, hogyne kellene hát az irodalomhoz, amely az emberi társadalom és az emberi lélek jobbításán munkálkodik. A letűnt társadalmi rendszernek mindigjáró kismotorja a vagyonszerzés és a rangos állás volt, az új rendé a munka lesz és az igazság legyen!

Az első részben emlegetett új közgondolkodás, a munkálkodó és egyben szocialista-kollektivista közgondolkozás kialakításához azonban az iskolának, illetve a pedagógiának is meg kell tennie a magáét. Éspedig nemcsak szervezetileg és technikailag, hanem eszmei értelemben is.

Az oktatás-nevelés szelleméről van szó. Ez sokágú kérdés, de

én itt most csak a gyermekek „szabadságának" liberál-individualista értelmezéséről ejtenék szót, ami körül nagyon sok vita folyik, nyílt színen is, de még inkább a családokon belül és a pedagógusok között is. A „csak magaddal törődj" nevelési elve és gyakorlata nem illik bele a szocialista közgondolkodás kialakításának a menetrendjébe.

Az én véleményem szerint (tudom, hogy sokan egyetértenek velem, különösen a többgyermekes szülők és felelős pedagógusok, s talán-talán némely kormányzati tényezők is, de maradjunk most csak a magánvéleményemnél) sem a szülők, sem a társadalom és annak az adott kerete, az állam, nem mondhatnak le az autoritásról a gyermekek felett. A kisnyúlnak, amely a megszületése után néhány nappal már megkeresi a maga mindennapi füvecskéjét-bodorkáját, s pár hét múlva már szopni se jár haza, az egyébként sem létező (azóta elmosta az eső) anyai fészekbe nincs szüksége a családi fegyelemre. De például már az oroszlánkölyök – és még sok más állat fia is –, amíg le nem tud ütni legalább egy bivalyborjút, kénytelen a szüleinek engedelmeskedni és betartani az oroszlán-törvényt. A kengurukölyök még lakni is az anyja zacskójába lakik – s így sorolhatnám tovább az egyes állatok fajfenntartási szokásait és törvényeit. Rengetegféle változata van ennek, de mind a megmaradást szolgálja.

Ez nem „ideológia", nem ilyen vagy amolyan nevelési „izmus", hanem természeti realitás. Ugyanígy természeti realitás az is, hogy az embernek a fia egy évig a lábára se tud állni, tíz évig – vagy tovább – egy falat kenyeret elő nem tud teremteni, és húsz évig – vagy tovább – kell tanulnia a szülei és az állam kenyerén, hogy felszedje mindazt az ismeretet – iskolában és munkában –, amivel majd egész emberré válik. Világos hát, hogy – de kell-e e körül egyáltalán érvelni? – az autoritásról, az eltartók, a szülők és társadalom-állam nem mondhatnak le.

Minden olyan pedagógia tehát, amely bármilyen nevelési elvek alapján mást hirdet, és lemond arról, akár elvi indokolással, akár a gyermekek közt való népszerűség okán, hogy ezt a gyermekekkel is megértesse és elfogadtassa, még ha akármeny-

nyire mást súg is és sugalmaz is a „nyugati szél", pedagógus nyelven szólva: „nem áll hivatása magaslatán". A gyermekek többsége, mint évszázadokon át, igenis majd megérti, hogy ez nem szülői vagy állami önkény, hanem természeti és – társadalmi törvény. A munkamegosztásos emberi társadalom „léttörvénye".

Ráadásul ez a nihil-liberalizmus illuzionista is, mert olyan társadalom, amelyben még ez a természetes disciplína sincs meg a gyermekek és a felnőttek között, tartósan nem képzelhető el.

A jövőben pedig, amikor ez a szülői, társadalmi-állami eltartás egészen általánossá válik és szinte minden gyermekre kiterjed, egészen a 16–18, sőt némelyiknél a 20–24 éves korig, még inkább érvényesülnie kell annak az autoritásnak, amelyben a szeretettel együtt ott van a társadalmi és nemzeti felelősség is.

Bátorkodnám ehhez még azt is hozzájegyezni, anélkül, hogy a szentenciamondás igényével lépnék fel, hogy én a leghelyesebb, mert valóban realista, nevelésnek a szintétikus nevelést tartanám. Vagyis azt, hogy a szülői szeretet, családi élet, aztán a közösségi (óvoda, iskola, üzem) és társadalmi (utca, „korszellem") hatások mind érvényesülhetnek s mind-mind a legmegfelelőbb helyen, korban, arányban és hatásfokon.

Mert tegyük fel – a tréfa túlzásjogával élve –, hogy az ifjúságnak most és mindenkor természetes tulajdonsága, hogy – hol kevesebben, hol többen – „hülyék"-nek tekintsék az öregeket (legfeljebb a múltban ezt nem merték mondani), de a felnőtteknek meg ugyanilyen természetes kötelességük, hogy ebbe azért, csak úgy első szóra, ne nyugodjanak bele, hanem tartsák erősen a gyeplőt – a családban, iskolában, üzemben, országban –, legalább addig – mindig addig –, amíg az ő ifjaikat is le nem hülyézik az utánuk következő még ifjabbak. Ez is a természet törvénye, legalábbis az emberfajra nézve.

Igaz, hogy az is veszedelem, országos és népi-nemzeti veszedelem, ha a tegnapi gondolkodásba és életformába betokosodott öregebbek zsarnok és önfejű módszerekkel akarják a kezükhöz „idomítani" a fiatalokat, mert rendszerint az az ifjú ér legkeve-

sebbet, akinél a legtökéletesebben sikerül az idomítás, de a másik szélsőség, hogy a semmiben sem hivő és semmit sem akaró (legfeljebb a könnyenélést kívánó) ifjak üljenek a valamiben mégiscsak hivő és valamiket mégiscsak akaró öregek asztalához – már nem egészséges „koráramlat".

Azt hiszem, ha az ifjúság sajátlagos és külön jogáról egyáltalán beszélhetünk (sok ekörül egyrészt a jövő nemzedéknek szóló hízelgés, másrészt az öregemberesen irigy zsörtölődés), hát az csak az lehet, hogy annak az ifjúságnak van joga és szava az öregek felett, aki többet és jobbat akar és többet és jobbat is tud, és mindezt szebben is tudja, ízlésesebben és emberségesebben tudja megcsinálni – és még csak „fel sem vág vele".

Vagyis, aki már nem él ezzel a jogával, mert szocialista emberré akar és tud válni.

EGY PEN CLUB KONFERENCIÁN

Vannak dolgok, nagy és fontos dolgok, ahol a látszat keveredik a valóval, és az egyiknek – a valónak – a kedvéért a látszatot is komolyan kell venni.

Például ezekben a nemzetek közötti irodalmi csoportosulásokban és összejövetelekben mi a látszat és mi a való?

A látszat, szerintem – ez talán némelyek számára meglepően hangzik –, éppen az irodalmi rész. Azt hiszem ugyanis, hogy az ember akkor érlelődik igazán íróvá, mikor már sem tanácsra, sem tanácskozásra nincs sok szüksége: azt csinálja, amire a szenvedélye, esetleg a világnézete hajtja és amit tud, ami telik tőle. Ennek a határai persze mindig bizonytalanok és éppen ezért a valódi határok elérésére, a csúcsokra való felkapaszkodás kitölti az író egész életét. (Zárójelben mondva: az a baj, hogy ekkorára jóformán eltelt az élet, fogyatkozóban van a lelki-szellemi energia és az önmagunkban való vakhit, meg kevesbedik az is, amit érdemesnek érzünk megírni, sőt azon kell sajnálkoznunk, hogy amit megírtunk, abból is milyen kevés az, amit igazán jól írtunk meg. Én eléggé kollektivista vagyok ahhoz, hogy az individuumnak ezt a jogát őszintén vállaljam.)

De minderre csak türelmetlenül legyintenek a fiatalabbak: öreges morfondírozás. Inkább szóljunk hát arról, hogy tényleg micsoda ezekben az irodalmi összejövetelekben a való.

Maga az összejövetel, éppen csak a csoportosulás, mint tény, mint társadalmi vagy ha súlyosabb, mint történelmi realitás. Maga a barátkozás, az emberi lélek, az értelem és a szellem barátkozása. Úgy is mint személyes élmény, úgy is mint közéleti demonstráció.

Az igazi írók – különösen a gondolkodó írók – ugyan mindenkor megértették egymást, ha ezer kilométerekre álltak is egymástól, ha más nyelv, ha más kultúra vagy akár más világnézet közösségi fegyelmében dolgoztak is. Mint ahogy a legismertebb példáról szólva, Rotterdami Erasmus értette a korabeli Európa vezető szellemeit, lettek légyen azok harcos protes-

tánsok, kombattáns katolikusok vagy bölcs és becsületes középutasok, mint ő maga is. Mindenkiről tudta: ez vagy te, barátom, ez meg a szereped. Vagy az elkötelezettséged. Nyilván még azt is tudta: ki az, aki egészen azonosult a szerepével és halálos komolyan, vérre menően veszi az elkötelezettségét.

Az írók – hozzátehetem: művészek, tudósok – nemzetközi csoportosulásaiban épp ez a szerep, a közéleti elkötelezettség a való. Azt demonstrálják-bizonyítják, hogy ha mi, akik között olyan sok a szellemi különbség, sőt az eszmei, elvi ellentét is, azonkívül személy szerint és név szerint különbözők, sőt ellentétes individuumok vagyunk, még az is előfordul, hogy nem bírjuk egymás személyét, vagy ami még nagyobb baj, az írásait, ha miköztünk mégis lehetséges az emberi nem nagy közügyeiben a szótértés, a ha nem is mindenben egyetértő, inkább harcos koegzisztencia, a lélek és a becsület modus vivendije, akkor megpróbálhatják ezt az országok, államok vezetői is. Annál inkább is, mert a népekkel ebben könnyű szót érteni.

Az emberek nagy többsége nem szeret háborúzni, még fontos és nagy ügyekben sem szeret fegyvert fogni, míg rá nem kényszerítik.

Kedves Barátaim, azzal fejezem be ezt a kis elmélkedést – az ilyesmiből a sok inkább árt, mint használ az ügynek –, hogy én magam már nemigen kívánkozom utazgatni szerte a nagyvilágban. Nem azért, mert túl öreg és túl fáradt volnék, hanem azért, mert néhány ilyen utazás után meggyőződtem arról, hogy azokra a kérdésekre, amelyekre én még ebben az egyetlen életemben választ szeretnék kapni, igazi végérvényes feleletet nem adnak sehol sem. Ha itt benn, önmagamban és országunkban nem, akkor sehol sem. Azokkal az írókkal azonban, akik a népek-nemzetek közötti igazságot, békességet és megértést szolgálják, egyetértek és együttérzek nyelvre, fajra, felekezetre való tekintet nélkül, ezer kilométerek távolságából is. Ez az a valóság, ami értelmet ad minden ilyen összejövetelnek és amiért tisztelettel és megbecsüléssel fogadhatunk minden ilyen írói konferenciát és csoportosulást.

A PEDAGÓGIAI REALIZMUSRÓL

Kissé húzódozok a beleszólástól.
Nem azért, mert nincs mondanivalóm, hanem mert túl sok van és egy ilyen hozzászóláska olyan keveset enged meg. Sok részletkérdésben van különvéleményem (nevelési kérdésekben kinek nincsen különvéleménye?). E különvéleményeket itt most nem fejtegethetem, már csak helyhiány miatt sem, de a téma körülhatároltsága miatt sem. Pedig ha egyiket-másikat kifejthetném, kiderülhetne, hogy az nem is különvélemény, mindenesetre nem különc-vélemény, hanem ott van benne az apa és a nagyapa – aki mellesleg gondolkozó ember is – tapasztalatokon alapuló, de gondolatokban sem szűkölködő véleménye is. Ebben meg a nemzeti és általános emberi felelősség is.

Én úgy érzem, túl sok fontoskodást-gondoskodást „fektetünk bele" a gyermekeink nevelésébe. Amióta – és ez ma már szinte az egész civilizált társadalomra vonatkozik – kevesebb a gyerek, azóta még inkább a saját képünkre és hasonlatosságunkra szeretnénk nevelni őket (azelőtt is szerettük volna, de egyszerűen nem bírtunk a „sok kölyökkel"), és ez úgy látszik, mind kevésbé sikerül. Felhasználunk pedig most már csakugyan minden rendelkezésre álló eszközt, nemcsak az iskolát és a könyvet, hanem a filmet, színházat, rádiót és televíziót s a bábjátékot is.

Így azonban túl sok lesz a bevezetés, nagy feneket kerítek és a végén alig mondok valamit. Éppen ezért jó volna talán, ha annak a bizonyságául, hogy ebben a kérdésben nem tartozom se a „konzervatív", se a „progresszív" táborba, hanem egyszerűen csak a valóság és az igazság vezérel, mondom, jó volna, ha egy éppen kéz alatt levő írásomból idehoznék néhány sort:

„Az, amit a szülők, az iskola, a példázatos olvasmányok és bármiféle más didaktikai és »szuggeráló« eszközök mondanak a gyerekeknek, a holnap embereinek erkölcsről, tisztességről, szépről, jóról és egyáltalán minden hasznos erényről – igazi realitás. Benne sok és sokféle jó történelmi tapasztalat is. De hogy a gyermekek – s minden újabb kor gyermekei – mégis inkább az

utcáról szedett és a levegőből felszívott »korszellem« hatása alatt nevelkednek fel, s még az előbbi erények is csak ebben vagy ez alatt kaphatnak helyet: az még erősebb realitás. Pedig a dresszúra nagy dolog, az idomítás nemcsak az állatok világában produkál csodákat – persze csak »csodákat« –, hanem az emberi nevelésben is. (Lásd Spárta, Egyiptom, Poroszország stb.) Eredményei szemmelláthatóak és kézzelfoghatóak minden téren, mégis a korszellem (nincs rá jobb szó, de én többet értek rajta), amit a mindig éppen »mai« világ teremt, hatása az erősebb. A passzív tömeg sok esetben még a tegnap törvényét tartja – néha persze csak formálisan, ámbár az is nagy erő –, de az aktív emberek tagadják a régit s újat akarnak és hoznak. S mindig ők győznek, ha nem is könnyen. Nos ez a szituáció, a réginek és az újnak az ilyesféle harca és keveredése maga is realitás. Olyan realitás, amely mindig ismétlődik."

És én ennek a – ha szabad volna így neveznem: „pedagógiai realizmusnak" a szellemében, úgy látom, most már szorosan a bábjáték-problémáról szólva, hogy amíg a gyerekek önmagukban és önmaguknak játszanak, az eredmény sok mindenben jó lehet. Legalábbis nem rossz. Nem rosszabb, mint az egyébféle pedagógiai túlbuzgalom. Mihelyt azonban a felnőtt világnak „szerepelnek", ha nem is olyan tragikus a dolog, mint sokan, valóban régifajta szülők és pedagógusok hiszik, mégis azt hiszem, nem sok jó jön belőle ki.

Persze, az én véleményem szerint sem a bábjáték, sem a filmelőadás, ugyancsak a rádióhallgatás és a televízió sem lehet egyéb az iskolában, és az iskola mellett, mint „fejtágító" eszköz. Mint ahogy a szüntelen való focizás sem helyettesítheti a módszeres testgyakorlást.

De ha már benne vagyok, hadd jegyezzem hozzá, hogy én bizony nemcsak a gyermekek szerepelgetését nézem kritikusan, hanem a művészi tehetség és „művészi éthosz" nélkül szereplő felnőttekét is. Egyáltalán kételkedem abban, hogy a „teljesebb emberség" felé vezetne az, hogy az emberek százmilliói csak „nézők", „hallgatók" legyenek, hogy saját maguk ne gondol-

kozzanak, ne énekeljenek, ne muzsikáljanak, ne mesélgessenek, hanem csak „élvezzék" azt, amit a „hivatott" művészek „produkálnak". Még ha mind csakugyan hivatottak volnának is! De ez már messze vezetne, hát most hagyjuk abba. Ámbár esetleg nagyon is összefügg az iskolai produkciók problémáival.

Végül pedig – de ezt már csak kérdés formában merem feltenni, mert magam se gondoltam végig! – azt kérdezem a szakemberektől: mit gondolnak, jó-e az, ha a városi, sőt most már a vidéki gyerekek „szobanövény"-típusai tovább szaporodnak? Jó-e az, ha a kisgyermekek még akkor, amikor a képfogékonyságuk friss, eleven, mindent magába fogadó, élő állatok, madarak, növények stb. helyett csak azok „absztrakt" és rendszerint groteszk vagy éppen reklámszerűen torzított „képeit" látják? Jó-e az, ha a valóságos világ helyét egészen elfoglalja a képeskönyvek, rajzfilmek, bábjátékok művilága? Lehet-e abból az emberből igazi realista, aki a valóságos világnak csak az árnyképeit szívja magába? Vajon nem innen indul-e ki a giccs és a mindenféle álművészet óriási tömeghatása? Nem kérek én erre választ, csak gondolkozzanak rajta.

OLVASÁS – NÉPMŰVELÉS ÉS AMI BELŐLE KÖVETKEZIK

Mint mostanában minden ősszel, ez idén is meghirdették az őszi megyei könyvheteket. Azzal a külön hangsúllyal, hogy a tél kezdete előtt a falusi emberhez is el kell juttatni a könyvet. Ebből a célból könyv-ankétokat, író-olvasó találkozókat rendeznek és minden. Én is voltam már néhány helyen és még el kell mennem néhány községbe.

A statisztika a könyvkiadásról és a könyveladásról, de különösen a könyvtárak forgalmának a növekedéséről szintén megnyugtató volna. Még olyan jelszót is hallottunk már, hogy „olvasó nép" lettünk. Ami persze – sajnos – nem igaz, talán sohase lesz igaz. Olvasó nép nem is igen van a világon, lehet, soha nem is lesz. (Okairól majd később ejtünk néhány szót.)

Mert kit is érthetnénk olvasónak? Minden embert, aki alkalomadtán egy-egy könyvet a kezébe vesz? Még ha azt csak egy rámenős ügynök tukmálta is rá, vagy egy jó ismerőse – rokona, barátja – beszélte be neki: – olvasd el, nagyon érdekes?

Ilyen értelemben sok ember kezébe belekerül egy-egy, vagy akár több könyv is. Engem azonban, mint – gondolom – a közművelődés sok más munkását is, nemcsak az érdekel, hogy hány könyvet adtak el, s az mennyivel több a tavalyi eladottnál, hanem az is, hogy mit adtak el? Sőt az még inkább, hogy hányat olvastak csakugyan el, azok között mennyi volt a puszta „olvasnivaló" és mennyi volt az „igazságra vezérlő kalauz"? És még tovább: mit értettek belőle, mi vált bennük gondolkozásra kényszerítő, cselekvésre mozgósító és magatartást, ízlést formáló erővé? Mert attól tartok, olyanformán vagyunk ezzel is, mint az írástudatlansággal, amely lassacskán csakugyan eltűnik, de itt marad helyette a fél-analfabetizmus, amely hogy milyen mértékű, nem lehet eldönteni azzal, ki hány elemi vagy általános iskolai osztályt végzett. Sőt úgy látszik ez a fél-analfabetizmus áthúzódik még az alsófokú középiskolát végzettek soraiba is. (Ennek az okai is messze vezetnek.)

Ismétlem, nagyon sok ember dolgozik, nagyon lelkesen és őszinte odaadással a könyvkiadás és forgalmazás munkaköreiben, és ha csak a számokat, a statisztikai összegezéseket nézzük, évről évre reményt adóbb a fejlődés. Viszont, ha az emberek közé megyünk, különösen ha az államot és társadalmat fenntartó fizikai dolgozók 20–60 év közötti korosztályaiban széjjelnézünk (ezt különben a statisztika is regisztrálja), sokkal lehangolóbb a kép. Nemcsak a tanyákon és a falvakban, és nemcsak a munkásszállásokon, hanem a város peremén, sőt a legközepén is sok a nem olvasó ember. Nem tömegesen találhatók ugyan itt, csak egyenként, de a sok „egy ember" százezreket, összeadva a fehér foltok lakóival, milliókat jelent.

Egyszóval kint az országban egyelőre kevés szellemi-lelki-ízlésbeli jó nyomát látjuk a növekedő könyvforgalomnak, még ha az ugyancsak nagyarányúnak tekinthető újság- és képeslapfogyasztást hozzáadjuk is.

Azt hiszem, ott kell keresni az ellentmondás forrásait, hogy a sok utó-iskolázó és a magasabb életszínvonalra jutott autodidakták mellett, akiknek kell is, illik is könyvet vásárolni és olvasni, elsősorban az öregek, a nyugdíjasok olvasnak. És persze az iskolás gyerekek, akiknek a természetes érdeklődését – a Verne Gyulát – bőségesen kielégítik azok a szülők, akiknek csak egy-két gyerek számára kell könyvet vásárolni. (Ez a többség.) Még azok is vesznek a gyereknek könyvet, akik maguk soha nem olvasnak el egyetlen egyet sem.

Mi tehát, mindazok, akik szeretnénk, ha megértő és történelem-értő nemzetté válna-nőne a mi népünk is már a ránk következő évtizedekben (ne legyenek illúzióink, nem lehet hamarabb), ez idő szerint még sokkal kevesebb bizonyságát látjuk a szellemi-lelki-értelmi-erkölcsi emelkedésnek, mint szeretnénk és mint amennyire életbevágóan szükség is volna.

Mindjárt megmondom, miért:

Sok évekkel ezelőtt már megírtam egyszer, de akkor nem közölték, hogy mivel nyersanyagunk, fűtőanyagunk, általános „energiahordozónk" kevés van és akármennyire belebújunk is

az alattunk levő föld mélyeibe, valami sokra nem számíthatunk, tehát abból kell megélnünk, amink van: az erőnkből és az értelmünkből, szorgalomból és munkakedvből. Vagyis készáruk alakjában intelligenciát, megbízhatóságot, technikai találékonyságot, általában szellemi-értelmi képességeket kell eladnunk, hogy cserébe nyersanyagot és újabb energiát hozhassunk be a folyamatos termeléshez, ami a mi esetünkben egyszerűen megélhetést jelent. A napokban olvastam egy újságcikkben, hogy ez már realizálódik is, mert ha súlyban mérnénk a behozott és kivitt áruk különbségeit, különösen a Szovjetunióval való forgalomban, minden 20 kiló behozott áru ellenében csak 1 (egy) kilót viszünk ki. Vagyis minőségi árut adunk el.

Ez így túl primitívül hangzik ugyan, de biztosan megvan a realitása. Most már én is hozzátehetem, hogy éppen ezért arra kellene törekednünk, hogy amink van, helyben van, azt jobban gondozzuk és jobban hasznosítsuk, mert az csak világos, hogy az ezer kilométeres vagy még nagyobb távolságokból hozott nyersanyagok és fűtőanyagok szállítási, meghitelezési, tárolási költségeit és „káló" veszteségeit nekünk kell megfizetni (ez világtörvény), ugyancsak az ezekből termelt készáruk ugyanilyen költségeit is, amennyiben piacra kényszerülünk vele.

De mink van? Mi olyanunk van, amelyekre kevésbé érvényesek ezek a törvények? – Hát földünk, egünk és – népünk. Ez utóbbiban pedig van annyi szorgalom és értelem, hogy amit az ég ingyen ád (napfény, eső, talajhő), azzal kihozhassuk a földből, ami benne van. Sok van benne, ma még alig sejtjük, hogy – képletesen szólva – mi rejtőzik a földanya vékony bőre alatt. Nemrégiben olvastam, hogy a jugoszláviai vajdaságban, Sztapár községben egy kisebb társas termelőcsoportnak jó néhány tagját kitüntették, mert 190–213 mázsa csöves tengerit tudtak termelni egy-egy hektár földön. Itthon is tudok holdanként 60–70 mázsa tengeriről, 300–350 mázsa cukorrépáról, 100 hektó borról, 2–3 vagon almáról és egyebekről, de hol van ettől az országos átlag ott is, itt is.

El tudja azt képzelni valaki, aki nincs otthon a földön, hogy

milyen termés-özön az ilyen? Hogy valósággal cukorrá, szőlővé, tengerivé változik a föld felszíne! És hogy egy hold tengeri ilyen terméséből 10–12 disznót vagy 200–250 libát lehet hizlalni...!

A titok persze nemcsak a földben és az égben van, hanem az ez idő szerint még kibányászatlan emberi képességekben is ott van. Valamikor nagy elismerésnek számított, ha egy-egy paraszt- vagy pásztoremberre azt mondták: „ért az állatok nyelvén" (még a népmesékbe is beleépült ez az elismerés), most már ehhez hozzáadhatjuk: az a jó földművelő, aki ért még a talajbaktériumok nyelvén is, sőt aki otthonos a kémiai dialektikában, a mérgek és ellenmérgek valóban rejtelmes világában. Nem az embereket-gyermekeket kell hát kiirtani-ritkítani, hanem a földből kell kihozni, ami benne van. S hogy abból a kertészkultúra és a tudományos földművelés szintjén mit lehet kihozni, azt – mint előbb mondtam – ma még sejteni is alig bírjuk. A felszín alatt levő tápanyagok mozgósításához, a szerves körforgásba való bevonásához azonban „kiművelt emberfők" és felelős, sőt az ügyben-eredményben hivő-bízó állampolgárok kellenek.

Hogy az ipari termelésben, a közlekedésben és mindennemű szolgáltatási munkakörökben – és persze az irodákban, iskolákban, laktanyákban is – ilyen állampolgárokra van szükség, azt csak azért nem tárgyalom, mert ezt már régóta mindenki mondja. Én csak hangsúlyozni akartam, hogy a földművelésben is...

Ezért a népművelés, túl a megszervezett iskolázáson – mert a tudnivalók jó részét csak a termelőmunkában részt vevő felnőttek érthetik meg –, nálunk nemcsak afféle stíluskérdés, mármint hogy lehetőleg mindnyájan művelt emberek legyünk, hanem az előbbiekből következően a nemzeti önfenntartás életbevágó ügye is. Létkérdés.

Jó, jó, ebben egyetérthetünk, de hogyan valósítsuk meg? Hiszen nyilvánvaló, évről évre jobban tapasztaljuk, hogy az emberi képességek dolgában, az értelmiekben is, az erkölcsiek-

ben is, sokkal nagyobb különbségek vannak az egyes állampolgárok között, mint ahogy a szocialista forradalom előtt hittük.

Ennek egyik oka lehet az is, ami akkor persze törvényszerű volt, mert az osztályharchoz és a szocializmus győzelméhez szükséges és hasznos igazságnak látszott, hogy sok mindenféle emberi bajt, gondot, nyomorúságot, tudatlanságot csak csupán társadalmi eredetűnek véltünk, hittünk és hirdettünk. Olyanokat is, amelyekről azóta kiderült, hogy elsősorban élettani – alkati, öröklött – adottságok vagy hajlamosságok. Röviden: mennél jobban halványulnak az osztályellentétek, annál jobban előtérbe lép „az ember mint olyan".

No és milyen az ember mint olyan? Hm, nem tudjuk. Egyelőre, úgy látszik: ilyen is, olyan is, a vágyai határtalanok, képességei korlátozottak. Statisztikailag ugyan már ismerjük a magyar társadalom új rétegződését, hiszen évről évre regisztrálják a változásokat, arról azonban, hogy miképpen gondolkoznak és hogyan éreznek ezek az emberek itt-ott, amott, az ilyen és amolyan lakóhelyen és munkakörben, miként viszonyulnak a szocializmushoz mint eszméhez, az államhoz mint hazához, a nemzethez mint sorsbéli közösséghez, ma még nagyon keveset tudunk. (Ez az irodalom és a művészet dolga volna.)

Ez azonban eddig még csak politikai és világnézeti kérdésfeltevés. Értelmi-erkölcsi képességek dolgában talán még nagyobb a bizonytalanság. Az egyik ember nagyon tehetséges (ilyen kevés van), a másik kevésbé, de szorgalmas és tanulékony (ilyen már több van), a harmadik csak úgy „el van a többi közt", de azért jó vezetés mellett, jó munkás és jó állampolgár lehet (ilyen a legtöbb), a negyedik jóindulatúan, mondhatni bambául közömbös, az ötödik rosszindulatúan indolens („dögöljetek meg, csak engem hagyjatok élni"), a hatodik, hetedik semmirevaló rongy ember, naplopó, részeges, csavargó vagy éppen újfajta huligán, akin nem fog semmiféle iskolázás. Aki nemcsak hogy dolgozni nem akar, hanem mint valami „agresszor" jogot formál ahhoz, hogy a többiek tartsák el, mert hisz valamit neki is ennie kell, hogy huligánhoz méltó „kondícióban" legyen.

És így tovább, itt van csak sok kérdőjel!

Mindamellett, márminthogy ez mennyire így van, a szakmai művelődés helyzetét mégis könnyebbnek látom iparban is, földművelésben is. A jól megszervezett üzemi rend, a gépek és futószalagok összefogják az embert. Az anyagok és a dolgok, ahogy mondani szokták: „megmutatják magukat" a valamennyire értelmes embernek, és azért ez a nagy többség. S bár a kézi munka jelentősége lassacskán csökken, még annak a mondásnak is megvan az érvénye, hogy „gyakorlat teszi a mestert". A munka és az anyag mindig tanítja a munkást.

Sőt egy-egy részmunkát – még jól is – az is el tud végezni, aki a mögötte levő fizikai vagy kémiai törvényeket nem ismeri. (Persze, jobb ha ismeri.) Mint ahogy egy-egy béres 50–60 esztendeig szántotta az uraság földjét és sohase hallott a talajbaktériumokról – s ha hallott, se hitte volna –, de azért szántott.

És nagyon erős tanítómester maga a „kenyér" is. Sokféle tudományos kísérlet bizonyítja, még az emberi világon kívül is, hogy a legtöbb élőlény, még az olyanok is, amelyek látszólag kevés értelemmel élnek, igen hamar megtanulja a legbonyolultabb labirintusban is, hogy hol és miképpen lehet ennivalóhoz eljutni, milyen utakat, kanyarokat, szegleteket kell megjárni vagy kikerülni.

Mondom, görcsös kérdések ezek is, mégis reménységesek. Sokkal nehezebbnek mutatkozik az állampolgári művelődés, de arról majd a második részben szólnék.

Mint minden más a világon, a gondolkozás fejlődése is ellentmondásos. Ha hirdettél egy eszmét, és annak megvalósítása közben olyan nehézségek bukkannak fel, amelyekre nem gondoltál vagy amelyekről harci és propaganda-taktikából hallgattál, ugyanakkor pedig visszatérnek ugyanazok az emberi gyarlóságok – esetleg újabbakkal keveredve –, amelyekről azt hitted és hirdetted, hogy csak a régi rendszer s nem az ember hibái: megjelenik a kételkedés és a hitetlenség. Sőt az egyszerű közömbösség vagy éppen a filozófiai nihilizmus álarcába rejtőzködve

– esetleg nem is rejtőzködve – a rosszindulatú cinizmus és a valóságos ellenséges érzés is. Még akkor is, ha elleneszmék hirdetésére nincs lehetőség.

De mert az eszme igazi hivőserege nem teszi le a fegyvert és nem ejti ki a kezéből a hatalmat, a dolog megy tovább és kialakul a lélekben és értelemben „indifferens", de azért „élni kell" alapon együtt dolgozó emberek kisebb vagy nagyobb tábora.

Azonban, mert a termelés fejlesztése a közgondolkodás fejlődésével és a közérzület javulásával dialektikus kölcsönhatásban van, mind-mind sürgetőbb lesz a „tudatformálás", általában a mind-mind hatékonyabb népművelési munka.

Igen, de mint már szóltam róla, erős és állandó akadálynak érződik az emberek szellemi-lelki, értelmi-erkölcsi képességeinek és fogékonyságának a különbözősége. Éppen ezért, úgy látszik, a közművelődés nehezebbik része a szocialista állampolgárrá, kollektivista emberré való nevelőmunka lesz.

Próbáljuk hát meg egészen realista módon, az emberileg elérhető tárgyilagossággal nézni a kérdést és beszéljünk azokról az illúziókról is, amelyek utunkban vannak.

Először arról, hogy vajon minden állampolgárt olvasó emberré nevelhetnénk-e? Ez olyan naivitás volna, melynek a kimerítő megbeszélésére itt nincs lehetőség, mert az okai – mint már említettem – elvezetnének egészen az élettani különbségek forrásai felé, amelyről azonban túl keveset tudunk. A tudomány is csak tapogatódzik ezen a területen. (Hogy mennyire nem csupán iskolázás, pénz- és propagandakérdés az olvasás útján való művelődés, arra erős bizonyság, hogy a gazdagok gyermekei se lesznek mindnyájan jó olvasókká. Azok között is csak szellemi-lelki értelemben fogékonyabbak olvasnak igazi irodalmat.)

Aztán azt a másik illúziót is közelebbről meg kell nézni, hogy csak az olvasás útján művelődő ember lehet-e jó munkás, jó szakember és jó állampolgár? Mert ez bosszantó és elriasztó mindazokra a talpraesett, szorgalmas és megbízható emberekre, akiknek csak az olvasáshoz nincs fogékonyságuk, de a munkájukhoz, a gépükhöz és az anyagokhoz értenek. A technikai fogé-

konyság nem mindig jár együtt a filozófiai és a művészeti fogékonysággal. Vannak kitűnő emberek, akik a dolgokkal és a tárgyakkal tudnak „beszélni", de az írókkal nem.

A harmadik illúzió az előbbi kettőből következik. Ahogy mindnyájan láthatjuk, nem lesz minden olvasó ember (már az is kérdés, ki mit olvas?) természetszerűen jó munkás, jó szakember és jó állampolgár. A „destruktív" hajlamú cinikusok és nihilisták is sokat olvasnak. Sőt: rendszerint a legmagasabb irodalmat olvassák!

Minden általánosító túlzás ártalmas tehát az ügyre, még az irodalmiaskodó túlzás, a „literatizmus" is. Nemrégiben hozta ki a szó, éppen egy értelmiségi pályára készülő fiatalokból álló gyülekezetben, hogy a tehetséges és már sok mindent tudó ember legnehezebb próbatétele, hogy amivel többet tud, azt úgy adja át más embereknek, hogy azok ne érezzék magukat kínosan a tudatlanságuk miatt. Tehát a népműveléshez nem elég „tudni"; igaz embernek, s az előadás és a tanítás mesterének is kell lenni.

Annál inkább is, mert az illúziókról mondott megjegyzések is realitások ugyan, de csak részletigazságok, hiszen mindezek fölött ott van az az általánosabb és magasabbrendű igazság, hogy minden eddigi haladásban, amit az ember elért, s abban is, amit a jövőben elérhet, a munka az alap, de a gondolkodás a termékenyítő és továbbvivő erő.

A gondolkodás fejlődésében, árnyaltabbá való gazdagodásában pedig nagy szerepe van a tudomány és a politika (a magas értelemben vett politika, a cselekvés-intelligencia) mellett az irodalomnak és a művészetnek is.

Gondoljunk rá, csak röviden szólva, hogy a 48-as forradalomhoz és a szabadságharchoz, tehát a nemzeti újjászületéshez vezető reformkorszakot Bessenyei Györgyék, Batsányi Jánosék, majd tovább Kazinczyék indították el! Aminthogy a nagy francia forradalom és az 1905-ös, majd 17-es orosz forradalom szellemi és lelki előkészítői is a tanító-tudósok, gondolkozók mellett írók voltak.

Helyben vagyunk: ha bizonyosnak látszik is, hogy az emberek nagy többsége vagy valamely jelentős része sohasem válik olvasóvá, hanem megelégszik a mozival, televízióval és más könynyebb és látványszerűbb ismeretforrásokkal, de hol van ebben a határ? S van-e egyáltalán ilyen határ? Különben is a folyton születő, növekedő, írni-olvasni megtanuló emberkékkel újra kezdődik a kérdés: ki lesz közülük olvasóvá, különösen értő – és maian értő – olvasóvá, hisz az irodalom is mind-mind bonyolultabb és áttételesebb lesz, már-már teljes filozófiai tájékozottságot, vagy még többet, gondolkodási evidenciát, mindigvaló szellemi-lelki éberséget, jelenlétet követel. (Ez meg az irodalom dilemmája: sohase állhat meg a tegnap meglátott és megírt dolgoknál.)

Mit tegyünk, mit tehetünk hát első lépésekként, hogy a könyveladás és forgalmazás reménységes, de mégsem megnyugtató statisztikai számai helyett a valóságos népművelésben megközelíthessük azokat a határokat, amelyekről beszéltünk?

Én ebben semmiféle követelményeket nem állítanék fel. Még a magam példáját se vettem bele, hogy miként olvashattam barakkok és munkásszállások priccsein is, mert az más, ha valaki író akar lenni és erre mindent rátesz, és megint más, ha csak arról van szó, hogy miként tölthesse el a napi egy-két szabad óráját az ember. Olvasson-e, tévét nézzen, vagy moziba, esetleg kocsmába menjen?

Író-olvasó találkozókon, ahol erre szükség van, el szoktam mondani, bátorításul a népművelés nehéz terepén sok fáradozással és kevés eredménnyel dolgozó emberek előtt, hogyha egy faluban – mondjuk – 3 ezer lélek van, s annak csak 10%-a, 300 ember olvas, az már nem rossz eredmény. Sőt, ha ennek a háromszáznak megint csak a tíz százaléka, tehát csak harminc ember olvas is igazi, történelmi fajsúlyú irodalmat, de azt meg is értik, sőt realizálni tudják az emberek között, olyan értelemben, hogy hisznek nekik és formálni tudják az ítéletüket, ízlésüket, magatartásukat és cselekedeteiket, akkor az irodalom, a jó könyv elvégezheti történelmi feladatát: társadalmi hatóerővé vált.

Mint elérendő – és elérhető – cél az lenne, hogy minden emberi közösségben, faluban, termelőszövetkezetben, munkacsapatban, szakmai vagy mozgalmi szervezetekben legyenek ilyen emberek.

Nagy kérdés ez, és én nem tudnék rá most megnyugtató választ adni. Okai nem férnek el ebben a cikkben, de azt hiszem: a kevés igen mellett még túl sok a nem.

A régi osztályharcos és szocialista világnézetű művelődésből, amelyet a szakszervezetek és a szocialista pártok indítottak el, történelem, sőt világtörténelem lett (mit olvastunk mi össze annak idején, de azért nem estünk hasra sznobmódra a legnagyobb írók előtt sem, ha nem adtak valamit a mi hitünkhöz és igazságunkhoz!), de hogy állunk ma? Mi inspirálja, vezérli, vagy kényszeríti olvasásra, művelődésre az embereket? Csak a boríték, értve a több forint, ami természetes, vagy a társadalmi emelkedés, ami szintén természetes? Esetleg – kit, hogy – a tényleges testi munkától való szabadulás vágya, ami ugyan szintén az emberi természetben megjelenik?

Ez mind megvan, de mind kevés. A művelődéshez is kell persze az „anyagi érdekeltség", de valami más is kell: hit és meggyőződés, hogy helyes úton járunk és nem érezheti magát becsületes embernek, jó állampolgárnak és felelős magyar embernek, aki nem ad bele mindent, ami telik tőle.

Nem óriási követelmény ez, de nélkülözhetetlen a népművelési munkában is.

Ebből a kissé szétágazó elmélkedésből azonban az is következik: mit tegyünk hát első lépésként, hogy legalábbis megközelítsük azokat az egyelőre ismeretlen határokat, amelyek az olvasás révén való művelődés útjában ott lehetnek? Hogy eljussanak minden emberhez, akiben a fogékonyság megvan vagy felébreszthető!

A múltkoriban, a könyvbarát mozgalom ankétján, egyelőre csak magánbeszélgetésben felmerült az a gondolat: nem volna-e helyes elindítani egy olyan akciót, hogy minden házba egy könyvet? Legalábbis egyelőre egy könyvet.

Az ötlet tetszetős, biztosan keresztül is lehetne vinni, legalábbis a családok 70–80, talán 90 százalékában is. (A többi reménytelenül széthullott, vagy nyomorúságban és erkölcsi-szellemi anarchiában él.) Csakhogy mi lehetne az az egy könyv?

Nincs ilyen könyv. Még a *Biblia* sem lehet ilyen, pedig az aztán, legalábbis a protestáns családoknál, szinte minden házban ott volt. Még az én nagyapáméknál is, aki pedig egész életében cselédember, hortobágyszéli csikós-gulyás volt. A katolikus családoknál meg ugyanígy, ha nem is a Bibliát, de Kempis Tamást *(Krisztus követése)* és a szentek legendáit találhattuk meg. Mégsem elégedtek meg a szent könyvekkel (pedig a *Biblia*ban történelem, mese, novella, költemény, sőt dráma és tragédia is van), hanem a kalendáriumokon túl még füzetes ponyvát, rablóponyvát és „szentponyvát" *(Genovéva története, Dioklecián és a hét bölcs* stb.) is találhattunk szinte minden házban. Még a Dreyfus-pör történetét sem Zolától vagy A. France-tól olvastam legelőször, hanem a padláson talált füzetes ponyvából.

Mindezt nem azért említem, hogy ne vágjunk olyan nagyon fel a mai könyvterjesztés eredményeivel, mert hisz családok százezreinél, s nemcsak a parasztoknál, hanem a munkásoknál is, vagy egyetlen könyv se található, vagy ami van, véletlenül van ott, egy-két kósza regény vagy verseskönyv, amelyet nem tudni, mi módon fűzött rájuk egy-egy szemfüles és rámenős, esetleg ijesztésekkel is dolgozó ügynök, hanem azért, hogy gondolkozzunk ezen a dolgon, már mint a „mindenki könyvtárán".

Röviden: a sokféle, gazdag és tekintélyes könyvsorozatok mellett, amelyeknek egy része csak szobadísz és könyvtári állomány, soha nem olvassa el senki, szükség volna egy egészen kicsi, csak néhány könyvet magába foglaló könyvtáracskára, ami csakugyan minden rendes család tékájában ott lehetne. Ott kellene lenni, mint a *Biblia*nak és a zsoltárnak a keresztyén családoknál.

Mi lehetne benne? Ezen lehetne gondolkozni. Szerintem – mert csak az irodalom részéről szólva – okvetlenül kellene benne lenni egy olvasmányos, de nem „színesen" hazudozó, hanem

igazmondó kis magyar történetnek, egy nem túl testes, de a legszebb magyar verseket tartalmazó versantológiának, aztán egy ugyanilyen novellagyűjteménynek. És természetesen a két nagy nemzeti drámának, a *Bánk bán*nak és *Az ember tragédiájá*nak is benne kellene lenni. Sajnos olyan „nemzeti regényünk", amely egyedül is megfelelne, nincsen, de az már részletkérdés, hogy melyek azok, amelyeket minden rendes magyar állampolgárnak ismernie kell.

Ezeket se olvasná el minden ember, de legalább otthon a háznál hozzájutna mindenki, akiben egyszer-egyszer felébred a lelki szomjúság. Éspedig „tiszta forrásból"...

Tudósok között – laikusként...
Közhiedelem, hogy ebben a mindinkább szakosodó civilizációban a „humán értelmiség" szerepe csökkenni fog. Ezzel szemben én – mint már többször is megírtam – azt bátorkodom állítani, hogy mentől inkább szakosodik az élet, mentől jobban kénytelen mindenki teljes emberi erejét és képességeit hozzáadni ahhoz a szakmai ismeretanyaghoz, ami a munkájához és a megélhetéséhez szükséges, annál inkább természetes, hogy a közösség, a társadalom szellemi gondjai a humán értelmiségre maradnak. Szemmel látható már ma is – éspedig az egész világon –, hogy a szakmai ismeretanyagba úgy elmerülnek az emberek – nemcsak a megélhetésük parancsolja ezt, hanem a színvonalon maradás becsülettörvénye is –, hogy azonkívül már csak „hobbyjaik" vannak, vagy a puszta szórakozásvágyuk marad meg. Az egyetemes emberiség és abban a saját népük-nemzetük közgondjainak számon tartása és a jövő új problémáinak felismerése, így az irodalom és minden művészet megismertetése, megértetése és megszerettetése is, talán mind az idők végezetéig elsősorban és főképpen a humán értelmiség feladata lesz. Neki kell megfogalmaznia, közérthetővé, **köz**gondolkodássá formálnia a művészetben, irodalomban, gondolkozásban, tudományban, amit a történelem minden új szakaszában az élet felvet. Például – az itteni dolgunkról szólva – a néprajzi és nyelvészeti gyűjtőmunkának sok ember nem látja ma még a társadalmi-közösségi fontosságát, nem érzi a közvetlen kapcsolatát a szorongató mindennapi kormányzati, gazdálkodási, külpolitikai stb. stb. dolgokhoz. Én viszont azt szeretném hangsúlyozni: ahhoz, hogy egy emberi közösséget akár mint gazdálkodó közösséget, akár mint politikai közösséget jól lehessen vezetni, olyan humán értelmiség kell, amelyik mindig jelen van, úgyszólván az aznapi történelemben is. De ki lehet igazán jelen az aznapi történelemben? Aki annak a közösségnek a tegnapját, tegnapelőttjét is jól ismeri, akinek nem változik kérdő-

jellé, ha a történelem, akár a népi élet mélyeiből, akár a néplélek eddig nem látott megnyilvánulásaiból, az elégedetlenségből, passzivitás-szabotázsból, lázadásból, forradalomból új és új jelenségeket lát meg. Aki jól ismeri a saját népének a karakterét, jobban eligazodik történelmében. Ezt a karaktert alig lehet megfogni és úgy definiálni, hogy na, ez pontosan a magyarok, ez a románok, ez az oroszok, ez a szerbek karaktere, de mégis létező dolog ez, és nyomon követhető minden nép-nemzet történelmében. Valahol már írtam is, hogy a történelmi fejlődés az általánosnak és különösnek folyton változó, dialektikus kölcsönhatása, éspedig folyamatos kölcsönhatása. Az „általános emberi" minden nemzetre érvényes, ennek az ilyen és amolyan megjelenése azonban rendszerint minden nemzetnél különböző az illető nemzetek földrajzi helyzete, történelmi sorsa, társadalmi berendezkedése, osztályszerkezete és egyéb szociológiai adottságai szerint.

De nem akarok elkalandozni, hanem tovább megyek azon az úton, amit elkezdtem: a humán értelmiség szerepéről van szó. Ennek a humán értelmiségnek most és mindenkor a „szolgálat" lehet a vezérszelleme. Erről nem is kell többet mondanom, mert hiszen szerte az országban jó néhány ezer értelmiségi most is a szolgálat szellemében végzi a dolgát. Még akkor is, ha nem gondol rá. Sőt az a jó, ha nem gondol rá, hanem ez csak mint szenvedélyes ügyszeretet érvényesül benne. Ha már az ember túl sokat gondolkodik arról, hogy ez milyen szolgálat, akkor túl sokat gondolkozik arról is, hogy ez áldozat, és hogy ezt sose fizetik meg. Én nagyon jól tudom, hogy különösen a pedagógus értelmiséget, legalábbis a java embereket, a szolgálat szelleme vezeti, mert a pedagógusok túlnyomó többsége nem keres többet, mint egy ipari segédmunkás vagy építkezési napszámos.

No, hogy végre a dologra térjek: a tárgyi néprajzzal való foglalkozás az én csekély ismereteim szerint ennek a munkának és szolgálatnak a könnyebbik része. A szellemi néprajz azonban nehezebb, mert a szellemi néprajz már bonyolódik a társadalom osztályszerkezetével, bonyolódik a munkafolyamatokkal, a

különböző munkák saját mechanikai törvényeivel. Éppen ezért szeretném felhívni a figyelmet arra is, hogy a tárgyi néprajz és a nyelvi anyag gyűjtése, általában a folklór jellegű szakmunka mellett próbálják meg a szociológiai jellegű, szellemi néprajzot is vizsgálni. Vagyis azt, hogy egy-egy faluban, egy-egy országrészben, egy-egy termelőtájon erről és arról a társadalmilag is fontos dologról itt miért gondolkoznak így, amott miért gondolkoznak úgy, és miként rögzítődik ez szólásokban, mondásokban, életérzésben, életstílusban és így tovább. Hogy erről nekem ne elméletileg kelljen magyarázni, a következőkben majd elmondok valamit a saját falumból. Ez a falu, Balmazújváros, nagyon szegény a tárgyi néprajz dolgaiban, semmi különös nincs benne, viszont roppant gazdag a szociológiailag értelmezhető szellemi néprajza, az észjárás és általában az egész szellemi alkat, amint azt nemcsak az én írásaimból, hanem személy szerint magamból is látni lehet. De hogy betartsam a sorrendet: szerintem a szellemi néprajz fontosságáról szólva, a népkarakter megismerése és megértése az első. Mégpedig nem csupán azért, hogy ezt megismerjük, leírjuk és letegyük a múzeumba (már a gyűjtésnél is jó ezt előre tekintetbe venni), hanem azért is, hogy válaszolni tudjunk, ahol és amiben erre szükség van, arra a belső változásra is, amely a folyó történelem dolga.

A szellemi ráhatás erejéről és mikéntjéről kell hát beszélnem elsősorban, mert történelmileg ez a legfontosabb. Hogyan válik a közéleti emberben az eszme anyagi erővé? (Közéleti embernek tekintve mindenkit, aki a mások dolgával is foglalkozik, tehát nemcsak az írót és művészt vagy a néprajztudóst, hanem tulajdonképpen minden embert, aki ráhat valamiképpen a többire.) Hadd mondjam el egy példában, hogyan érvényesül ez a szellemi ráhatás a szellemi életben és a közéleti magatartásban történetileg és messzemenően. Abban, hogy egy magyar író ma, holnap és holnapután hogyan gondolkozzon és akármilyen leckét ád fel a történelem, hogyan viselkedjen, szinte már fizikailag ható erő, hogy a megfelelő történelmi alkalommal hogyan gondolkozott és viselkedett Zrínyi Miklós, Bessenyei György,

Batsányi János, Berzsenyi Dániel, Vörösmarty Mihály, Arany János, Petőfi Sándor – és folytathatom József Attiláig a sort... Ez a magatartás-diszciplína nemcsak az írókban, művészekben van meg, hanem a néprajzzal vagy általában népismerettel foglalkozó tudósokban is. Anélkül is, hogy esetleg erre akár csak gondolnának is, amint ez éppen az igazi tudósokban elég gyakori eset. (Én ezt csak azért hangsúlyozom minden lehető alkalommal, hogy konkrét példán láttassam meg: a népi írókkal és a népi-nemzeti értelmiséggel mennyivel könnyebb lett volna a dolog 1945 előtt is, után is, ha ezt a viselkedést-magatartást meghatározó diszciplínát a mindenkori politikai vezetés ismerte – és értette volna. Nem szorított volna búsmagyarkodásba, sérelmi magatartásba egy sereg művelt és becsületes embert.) Mindenesetre ma már tény, hogy ha lassan is, de változik a népismeret-tudomány közéleti megítélése. Én persze ebben a megítélésben többet szeretnék látni, mint csupán politikai praktikumot. Mert ez idő szerint még elsősorban csak politikai praktikum van abban, hogy a megyék és a kormányzat ezekre a néprajzi gyűjtőcélokra pénzt, státust, helyiséget, ezt-azt juttatnak. Nyilván meggyőződtek róla a sok tapasztalatot adó utóbbi esztendőkben, hogy egy ország kormányzása roppant bonyolult dolog. Annyi mindenhez kell érteni, és annyi minden, élet-, munka-, sőt szenvedélyfolyamatot kell kézben tartani (kielégíteni például azt a fajta érdeklődést is, ami a néprajzosnál van), hogy ez még ha csak politikai praktikum is, már az is nagyon jó. Még akkor is szükség volna erre, ha ez az embernek csak „hobbyja" volna és nem nemzeti szolgálat. Holott ez itt egyúttal közösségi, kulturális szolgálat is: megteremteni a szociológiai kultúrát, azt, hogy a magyar nemzet mint közösség, tudjon önmagáról – tudjon mindent, amit tudni lehet, és tudjon abban „hierarchiát", értéksorrendet teremteni. Ehhez a jó szolgálathoz pedig realizmus kell. Kevés hozzá a múlt iránti nosztalgia.

Én azonban ezen – ismétlem – nemcsak a tárgyi dolgokban való realizmust értem, hanem a szellemiekben való eligazodást is. Mert ha az embernek nincsen jó áttekintése, de nagyon erős

benne a népszeretet és az ezzel kapcsolatos múltnosztalgia, erősebb, mint a mindenekfelett való igazságszenvedély: akkor lépten-nyomon eltévedhet a lelkes gyűjtő ember. Hiszen a paraszt – mert itt elsősorban még mindig csak falusi gyűjtőmunkáról van szó – éppen úgy személyiség, mint bárki más, csak kívülről kevésbé látszik rajta. Mint ahogy a birkanyájat is csak a juhász ismeri személy szerint, de ha odamegy egy idegen ember, az az első gondolata: hogy lehetne ezek között eligazodni? Nagyjából és egészében ilyen volt a régi parasztság is. A mai még kaotikusabb, tehát nem könnyebbült meg a dolog. Mert egy félig civilizált parasztemberben benne van a feudális-patriarchális múlt is, benne lehet már némi polgáriasság is, de benne lehet a város széléről szétszivárgó „vagánykultúra" is. Esetleg itt-ott már a szocializmustól is kapott valamit. A dolog lényege az, hogy a gyűjtés realitásához mindig szükséges tudni: minek van általános vagy általánosítható értelme, mi az, ami sajátlagosan helyi jelenség, és mi az, ami egy-egy embernek a különleges képessége vagy éppenséggel csak szereplési vágya. Eközben, vagy legalábbis néha, az emberek, még a parasztok is, hazudni szoktak: „ha már mondok valamit, akkor én is legyek valaki!" Annak, hogy az általánosított érték a gyűjtésben milyen és micsoda, gyönyörű példái vannak, amelyeket itt most nem kell felsorolnom: mindenki megismerheti, aki akarja. Azt értem tehát realizmusnak, ha a közösség számára és a jövő számára valóban érvényes, általánosítható, tipizálható, az általánost és a különöst pontosan rögzítő néprajzi, népismereti stb. tényeket tisztába tudjuk tenni. Ezért jó, ha maga a néprajzi gyűjtő szociologikusan gondolkozik. Már gyűjtés közben sok munkát takaríthat meg. Ez azonban a gondolkodás és az egész életérzés megváltozását követeli. A nosztalgikus néprajzi nacionalizmussal szemben, ami nagyon sok gyűjtőben még természetszerűleg megvan, hiszen csak ez teszi képessé arra, hogy ezt az igen-igen fáradságos, nyűgös és nem „kifizetődő" munkát vállalni és végezni bírja, minden tiszteletem mellett is szeretném hangsúlyozni, hogy az ma már nem elég. Különösen ahhoz nem elég,

hogy a jövő számára, a már majdnem nacionalisztikusan gondolkodó, de mégis magyar emberek számára meggyőző ismereteket adjunk a magyarság múltjáról. Hogy ne legyen utólag kellemetlen mellékzörej benne és ne legyintsenek az utókor emberei, hogy ezt olyan korszakban gyűjtötték és értelmezték, amikor még nem volt általános emberi élmény az egész emberi nem összetartozása. Ezért is fontos nekünk ma, hogy realista módon tárjuk fel és hangszereljük minden mondandónkat, akármiről legyen is szó. A valóság és az igazság és annak a realista és tárgyilagos interpretációja sohasem avul el. Példa rá az egész világirodalom, az óegyiptomi paraszt panaszaitól kezdve.

Most pedig elmondanék valamit ahhoz is, hogy mit értek társadalmias látáson. Az előbb már említettem a saját falum példáját. Bennem sohase volt sajátlagos néprajzi érdeklődés, mert aki a „gerádja" tövében nő fel, annak sohasem jut eszébe, hogy a gerádja néprajzi érdekesség. Akkor vettem észre először, hogy a gerádja milyen érdekes néprajzi dolog, amikor Bulgáriában jártam és ott egész falvakat találtam gerádjakerítéssel. Sárból volt felrakva, mint nálunk, de náluk nem tüskés gally volt a tetején, hanem szépen fel volt cserepezve homorú-domború „török cseréppel". És szép volt vele a falu is, mert karaktert adott az egész településnek. Mondom, hogy én is ilyen kerítések tövében nőttem fel, de nekem soha eszembe nem jutott volna, hogy a gerádja néprajzi objektum is. Ebben van a magyarázat arra a néprajzosok és nyelvészek számára eléggé keserves tapasztalatra, hogy miért nehéz megszólaltatni a falusi embereket az ilyen dolgokban. Egyszerűen nem értik, hogy mire jó ez az egész... És avval intézik el: ...urak, ráérnek, nincs egyéb dolguk. Ezért szedik a fizetést...

De még fontosabb ebből a társadalmias szempontból a következő problémasor: Magyarország majdnem minden faluja másmás társadalmi erkölcsöt és diszciplínát alakított ki a rajta ülő feudális uraság természetrajza – és persze vallása, valamint politikai hovatartozása – szerint. Konkrétan: Balmazújváros református község volt évszázadokon át, mellettünk Egyek és Nagy-

iván katolikus községek. Utóbbiak az egri érsekség jobbágybirtokosai voltak hosszú évszázadokon keresztül, a mi falunk pedig Hunyadi-, majd Rákóczi-birtok volt, ugyancsak évszázadokon át. Ez azt jelentette, hogy nálunk nem volt olyan közvetlen a feudális ráhatás, mint az említett két községben. Nemrégiben papokkal beszélgetve, eszembe jutott az a bibliai idézet, hogy „adjátok meg a császárnak, ami a császáré", de én hozzátettem egy spontán jött megjegyzés alakjában, hogy: „de elégedjen is meg vele". A mi földesuraink sokkal inkább megelégedtek ezzel, mint más uraságok. Rákócziéknak sok falujuk, sok birtokuk volt, nem ült ott a feudális uraság minden faluban, hanem csak a tiszttartója székelt nálunk. Márpedig a tiszttartónak soha nincs olyan szellemi képessége és ereje, mint magának az úrnak. A tiszttartó csak „satrapa", akit csak el kell viselni valahogy. Szerencsére majd elmegy innen... Ebből következik, hogy ha a földesúr komolyan veszi patriarkális szerepét, akkor a nép gondolkodását, ízlését is jobban tudja alakítani, mint a tiszttartó. Segít neki a pap, a tanító és a helyi nótárius, mindenki, aki a földesúr érdekeit jól képviseli. A feudális „penetráció" tehát úgy érvényesül, hogy a népnek a gondolkodása is feudálissá változik, és a feudális hierarchiát mint társadalmi felépítményt természetesnek tartja. A mi falunk lakosaiba azonban ez azért nem gyökerezhetett egészen be, mert, ismétlem, nem lakott ott a földesúr sohasem. A Rákócziak után azonban egy Semsey nevű úrnak adták az óriás birtokot, aki kancellistája volt Ferenc császárnak. De ezzel a családdal aztán állandóan háborúságban is voltunk: nem sikerült a balmazújvárosiakat igazán feudális gondolkodásúvá átalakítani. Ennek a Semseynek az ivadékai éppen ezért sohasem szerették Balmazújvárost, és nem laktak ott. Kiadták nagybérlőknek az egész határt. 1918–19 után azonban Csehszlovákiába került többi birtokaikból kiszorulván, hazajöttek és átvettek a birtokból néhány ezer holdat és néhány tanyát. Később nekem a jegyző mesélte el, hogy neki a gróf azt panaszolta, hogy ha ő egy felvidéki faluban kocsival végighajtott, akkor, amilyen messziről belátták, az ottani pa-

rasztok kalapot emeltek neki. Újvárosban azonban ott van a piacon két-háromezer ember, és mert a kastély is ott van a piac mellett, ott hajt el, de úgy néznek rá az emberek, úgy néznek, hogy azt nehéz elviselni. Olyan ember pedig, aki megemelné a kalapját tisztességből, nincs közte egy sem.

Ezt azért mondom el, hogy hangsúlyozhassam: a szociológiai látás már eleve azt kívánja, hogy mindenekelőtt ismerjük meg az adott helynek a társadalmi, történelmi rétegeződéseit, egészben véve a történelmét. A jó, éleslátó gyűjtésnek ez ma úgyszólván alapfeltétele.

Azonban hadd mondjak még valamit ehhez arról is, hogy ha egy közösség magára van hagyva, ha nincs erős szellemi ráhatás se az urak, sem a papok részéről – miként érvényesülnek a közösség saját – természettől és sorstól adott – élettörvényei. Az én gyerekkoromban már a mi falunk népe nem járt a templomba. Csak a nagy ünnepeken meg az esküvők, keresztelések, temetések alkalmával érintkezett az egyházzal. Öregasszonyok és beterelt iskolásgyerekek jártak reggelenként a hatalmas nagy templomunkba. Osztályhelyzetünk, napszámos-, cseléd- és pásztorsorsunk formálta ki még az új házassági szokásainkat is. Én például egyszerűen nem ismertem azt a törvényt, hogy a szülők valami nagyon erősen beleszóltak volna abba, hogy kit veszek el. Nem mondom azt, hogy nem szívesen számolták az apákanyák, de még a fiatalok is, hogy van-e „valamijük", földjük, tehenük, ökrük, lovuk nászuraméknak. Még azt is, hogy „milyen családból való" a menyasszony, de ez már elsősorban erkölcsi értékelés volt. Azonban mindez nem volt döntő kérdés, mert én elvettem a falu másik oldalán lakó csürhés-kondás lányát, Nádasdi Julcsát. Édesanyámék csak azt tudták, hogy van egy házuk, arra is van két testvér, és nincs tovább. Nekünk sem volt egyebünk, van egy házunk, és nincs tovább. Megvan az osztálybéke, úgy értve, hogy nincs „mésalliance". Mi is pásztorok voltunk, ők is pásztorok, hát nincs semmi baj.

Ha ez csak az én esetem volna, azt mondanám, hogy véletlen. De egy sereg fiú, aki énvelem együtt nőtt fel, katonacimborák,

napszámospajtások, sorban ugyanígy nősültek: napszámoslegények napszámosleányokat vettek el. Vagyis megint a szociológiai látásforma fontossága: száz és száz faluban a házasítási hierarchia úgy érvényesült, ahogy Kodolányi és más írók leírták az ormánsági földről és máshonnan való írásaikban. Akkor azonban jön egy alföldi falu, és nyilván még több hasonló falu is, amelyikben ez nem érvényes. Illetve csak a nagyon kicsiny kisbirtokos osztály gyermekei között, még ott se nagyon. Mert nálunk a negyvenezer holdas uradalom mellett nem volt történelmileg kialakult kisgazda társadalom. Ebből az következik, hogy a kisgazdák között is sok az olyan ember, akinek az apja még cseléd volt, kisbérlő vagy ilyesmi, „félcsípejű" gazda, tehát nem gyökerezett még meg erősen, bár megjelent, sem a feudális, sem a polgárian – vagyonra alapuló – hierarchikus gondolkodás.

Ennek a dolognak aztán van még egy másik következése is. Másmilyen volt az életrend és a családi rend a summás falvakban, és másforma volt minálunk, mezei munkásoknál és kubikosoknál. A nagy határban mi sem tudtunk megélni, hát eljártunk erre-arra vándormunkásnak, vagy elállottunk az óriási debreceni tanyavilágba bennkosztos cselédnek. A dolog lényege az, hogy minálunk a következő családi diszciplína alakult ki: ha a gyerek a negyedik-ötödik elemi után elment cselédnek, akkor már a gazdával kiszegődtünk egy kocamalacot. A kocamalacnak az a tulajdonsága, hogy nyolc-kilenchónapos korától kezdve kiskoca, előhasi koca lesz, tehát még el se töltöttük az első esztendőt, már van egy kiskocánk, tele malaccal. És ha tovább cselédeskedünk, akkor ebből a kiskocából nagykoca lesz. A nagykocát eladjuk, mert a gazda annak a tartását már nem vállalja, hisz annak sok fia lenne, és borjút veszünk az árából. Rúgott borjút vagy kétesztendőst, amilyet éppen a gazdával kialkudtunk. Ennek a gazda takarmányt tartozik adni a kocsislegény egész szolgálata alatt. Nos, a borjú nem válik olyan hamar tehénné, mint a malac kocává, de a negyedik esztendőre azért abból is fias tehén lesz. Olyan gazda, aki a cselédjének a fias

tehenét is elvállalja tartásra, nagyon ritkán akadt, és csak nagyon-nagyon jó cseléd esetében történhetett ez meg. Mit lehetett hát csinálni? Vagy eladta a fiú, vagy odaadta „fejőre", tej- és borjúhaszonáért tartásra az édesapjának, vagy ha annak már volt tehene, odaadta egy testvérének, férjhez ment húgának vagy akár idegennek is, és eltartották addig, amíg a legény a katonaságtól visszajött. Olyanforma volt ez, mint ma a takarékkönyv. A lányok között az azért már számított valamit, ha a legénynek volt egy fias tehene, mert az azt jelentette, hogy a bútorhoz és a berendezéshez, esetleg még a házhoz is – ha csak olyan faluszéli kis viskóhoz is – szükséges pénzt is össze lehet szedni. „Eladjuk a fias tehenet, édesapámék is segítenek, az apósék is adnak valamit, vagy eljönnek kezesnek a takarékhoz, és házat veszünk..."

Namármost, amivel ezt a példát be akarom fejezni, az, hogy a néprajz hogyan bonyolódik össze a társadalmi helyzettel, tehát szociológiai tényezőkkel: Az én nagyobbik lányom négy gyerekkel és az urával otthon maradt a faluban, és a tsz-ben vannak. Tsz-ben vannak, és a nagyocska fiúnak (tizenhat éves volt, amikor beléptek) az első két esztendő alatt 26 ezer Ft-ja gyűlt össze a takarékban. Azóta már egy házra valója van. Nem kell veszekednie a szüleivel, hogy én szeretnék megnősülni, de nincs semmim. Nem veszik el a dolgozó gyerekektől az egész keresetüket, de nem is hagyják elpocsékolni. Az állattartó – és azért fontos a szociológiai látás, hogy ezt is lássuk – falusi közösség évszázados törvényeiből alakult ez ki ott, de csak sajátlagosan, a Hortobágy mentén. Miért? Azért, mert minden tavasszal kicsaphatták néhány forintért a nagyfiúnak a borjúját vagy tehenét a legelőre, és novemberig megélt ott. Egy kis tengeriszárral, kevés szénával, még kevesebb répával, abrakkal, amit ősszel beszereztek hozzá, ki lehetett tartani télen is a szarvasmarhát. Ez volt nálunk a tőke. (Ajánlom a nyelvészeink figyelmébe, hogy a század elején, az én bojtárkoromban még élt a „tőkekanca", „tőketehén" kifejezés.) Egy másik faluban ugyanez már nem érvényes, nem alakult ki történetileg. Ennélfogva an-

nak a másik falunak a néprajza is másféle. Szociológiailag szintén értékes és szintén fontos jelenségeket őrzött meg az egyik falu is, a másik is, így alakult másmilyenné a gondolkozás és az észjárás. Én ezt mindet a szellemi néprajzhoz illeszteném, úgy is mint általánost és úgy is mint különlegest, mert nem tartom elegendőnek a szellemi néprajzban sem a népmese-, sem a népdal-gyűjtést, hisz ez mindig kapcsolódik a köznapi élet dolgaihoz. A pásztordaloknál ugyanaz a dallam pásztormondandót, pásztorlogikát kap, a földművelésben pedig földműveslogikát és így tovább. (Mindez kitűnő bizonyíték ahhoz is, hogy „a lét miként határozza meg a tudatot". Különösen „vegetatív szinten".)

Továbbmegyek a harmadik és legfontosabbnak – mármint az író számára a legfontosabbnak – látott kérdéshez. Régen művészettel és költészettel élt a nép a maga mindennapjaiban. Nemcsak vasárnap, a templomban, hanem munka közben is és úgyszólván egész életében. Ha megéhezett vagy megszomjazott arra, amit a művészet jelent énekben, zenében, dalban, akár beszélgetésben, akkor azt a maga módján, a maga embereivel, a maga között levő tehetségekkel kielégítette. Most olyan történelmi korszakváltozáson vagyunk, amelyben tisztára produkciós jellegűvé lesz a nép szellemi és lelki „táplálása" is. Azonban, valljuk meg, mint az „emocionalizmusról" írott cikkemben már régebben szóltam róla, hogy nincs, nem volt és nem is lesz a világon, de nem is lehetséges annyi igazi költészet dalban, zenében és más egyebekben, amennyi ezeknek a Műsor-Molochoknak a kielégítéséhez szükséges volna. Lehetetlen a rádiótól és a televíziótól azt várni, hogy abban minden mozzanat igaz művészet legyen. Boldogok volnánk, ha annyit el tudnánk érni, hogy legalább álművészet ne legyen! Mit tud ebben a néprajzi gyűjtőtársadalom segíteni? Azt, hogy tudományos és, ismétlem, szemléletileg is valóban realista módszereikkel ennek a mindennapi művészettel élésnek közösségi, történelmi, de egyben lelki és politikai forrásait és dokumentumait is feltárja. Mert – s ezt jó volna, ha minden vezető ember tudná – akinek nincsen hiány-

érzete, még szellemi-lelki értelemben sem, az politikailag rendszerint higgadtabb állampolgár, mint az, akinek többféle hiányérzete van. Mert hiába fut az ember az újabb és újabb emóciók után, ezt a hiányérzetet nem lehet kielégítenie, ha nem válik általánossá az igazi művészettel élés, egyéni és közösségi értelemben egyformán. Mindenki tudja, miről beszélek, tehát nem akarok a részletekbe térni, de a széles közvélemény számára tudományos és történetileg feltárt bizonyítékok kellenek ahhoz, hogy megértse: itt és ott, ekkor és akkor ez és az az emberi közösség olyan szintetikus életű közösség volt, amelyben minden közösségi funkcióra és egyben minden szellemi, lelki igényre „szolgáltatás" és hozzáértés volt. Saját maguk énekeltek, muzsikáltak, mesélő embereik voltak és így tovább. Nemrégiben írtam egy sokat vitatott cikkemben, hogy kultúrát (életformának is értve a kultúrát) csak közösségek teremthetnek. Mi most átmeneti korszakban élünk, félúton-formán vagyunk a szocializmus felé. Az emberek már társasan dolgoznak, de nem társasan élnek és nem közösségben gondolkoznak, vagyis egy régi falu ma még inkább közösség, mint egy most létesített állami gazdaság, amelyben az ország 150 falujából szedték össze azt a 2–300 embert, aki ott dolgozik, és mind restelli, hogy tegnap még paraszt volt. (Ha módos volt, azért; ha szegény volt, azért...) Ebből az következik, hogy a szocializmus megvalósításával a gazdasági, politikai, továbbá társadalmi és műveltségi fejlődéssel párhuzamosan a művészettel élés dolgát is összhangba kell hozni, mert különben hiányérzet keletkezik. Hiányérzet az, ha lelkileg üres az ember, ha nem tudunk annyit adni az embereknek vasárnap, mint amennyit a templomi közös éneklés adott, még a már nem hivő embereknek is. Azoknak is, akik nem törődtek azzal, hogy van Isten vagy nincs Isten, de a templomban énekelni egy óra hosszat, az valahogy lelkileg üdítő, jó dolog volt. Ugyancsak a kocsmában is saját kedvünk szerint énekeltünk, és nem egy „pofára is" ellenszenves slágerénekes énekelhetetlen, bárgyúan prózaias szövegét és kacskaringós dallamait próbáltuk követni. Hisz nem lehet vele

énekelni, mert nem azon a zenei nyelven szól, amelyen a magyar nép eddig énekelt. Ezt előbb még tanulni kellene... de ki ér arra rá... és különben is addigra kimegy a divatból. A cigánymuzsikus, mint tudjuk, a hangközöket még úgy nyújtotta, ahogy a mulató „pasas" kívánta. Ha egy csikósnak muzsikált, annak is aszerint muzsikált, ahogy az kívánta, ha kocsmázó parasztnak vagy sóhajtozó katonának, annak is, és hozzászoktak a mulató magyarok, hogy a muzsikusnak mink fizetünk, hát mink parancsolunk...

Ez persze már a „romlás" kezdete volt: a művészet „produkcióvá" és üzletté lett, az előadóművész pedig szolgává, aki a mindennapi kenyérért muzsikál, dalol és táncol...

Befejezem, ámbár még sok és sokféle mondanivalóm volna. Nekem azonban itt most nem a mindent elmondás a célom, hanem csak az, hogy mintegy „tapasztalatcsere"-képpen elmondjam, hogy a valóban utolsó pillanatokban folytatott és folytatandó néprajzi és népismereti munkában miért tartom a minden dologban legvalódibb tényigazságra törekedő realizmust és a közösségi ethosztól áthatott társadalmias (szociológiai) látást az új szellemű szocialista néprajztudomány alapjának.

ÍRÓ-OLVASÓ TALÁLKOZÓK

Minden esztendőben elhangzanak a szokásos publikációk az irodalom és a könyvkiadás-forgalmazás fejlődéséről, és megjelennek a „színes" riportok a mostanában már jobban uzuált író-olvasó találkozókról. Vannak ezek között lelkes vagy állelkes tudósítások, sőt az utóbbi években már tárgyilagos, avagy éppen ironikus, szatirikus s már-már egészen haragos íróbeszámolók is. Hadd tegyem hát hozzá egyszer már én is a saját tapasztalataimat – s mivel ez nálam gondolatok nélkül nem megy –, a meglátásaimat és a véleményeimet is.

Hosszú esztendők, tulajdonképpen a negyvenes évek eleje óta, én nemigen jártam el sem a könyvnapokra, sem az író-olvasó találkozókra. Nemcsak azért, mert nagyon lefoglaltak a közéleti szolgálatok, és nemcsak azért, mert 1945-től 1962-ig talán egyszer ha előfordult, hogy könyvnapi könyvem lett volna, hanem azért, mert nem bírtam megbarátkozni az üzleties csinnadrattával.

Az utóbbi esztendőkben azonban én is, mint engedelmes, jó állampolgár, elutaztam a megadott helyekre, és beszéltem vagy felolvastam mindenütt, ahol kellett.

Nos énnekem, személy szerint, nemigen van panaszom. Mindenütt, ahol megjelentem, falun, sőt tanyán éppúgy, mint városon, összejött annyi ember, amennyivel még a „tömegekre" igényes író is megelégedhetett volna. Én magam, ha beleízeledek, éppolyan lendületesen és szenvedélyesen, éppolyan „elokvenciával" tudok beszélni három embernek, mint harmincnak, s harmincnak úgy, mint háromszáznak – és fokozhatnám tovább. Annyi a különbség csak, hogy ha sok a nép és nagyon vegyes, ösztönszerűen szónokká válok, márpedig a szónokok, a dolog természetéből következően, ritkítják a termékeny, új gondolatokat és sűrítik a hatásosnak érződő, régi szólamokat. Legjobban szeretem, ha a hallgatóság csak annyi emberből – értő emberből – áll, hogy lehetőleg mindenkinek a szemébe

nézhessek, illetve hogy mindenki azt hihesse, hogy éppen az ő szemébe nézek és sajátlagosan neki beszélek, mert hát ő ért meg legjobban engem...

De hagyjuk a tréfát, mert még félremagyarázzák. Nem szokták még meg tőlem az emberek az iróniát, pláne az öniróniát, látom sok és sokféle reagálásukból. Pedig ha az ember még 60–70 közt se lesz ironikus, akkor mikor legyen?

Beszéljünk hát komolyan, és nézzük meg először a mai falusi és mezővárosi társadalom keresztmetszetét:

Először is minden helységben van, bár változó arányokban, egy fix fizetésből élő réteg, amely ma sokkal nagyobb még a legkisebb faluban is, mint eddig bármikor volt. Az állami és tanácsi alkalmazottakon túl ide tartozik most az egész árucsere-apparátus mind a felvásárlás, mind az elosztás frontján. Azután a – hálaistennek! – mindenütt szaporodó pedagógusok és a szerencsére szintén javuló és sűrűsödő egészségügyi szolgáltatások dolgozói jönnek. Sok helyen vannak kihelyezett állami vállalatok, vízügyiek, talajjavítók, mélyépítők stb., s azoknak is ott él a faluban több-kevesebb emberük. Ahol állami gazdaság van, annak a munkásai is biztos és állandó keresetű emberek. Még a jobban működő termelőszövetkezetek fixebb jövedelmű emberei – elnökök, mezőgazdászok, könyvelők, raktárosok, iparosok, állandósított állatgondozók – is felsorakoznak mögéjük. Ugyancsak a jól működő kisipari szövetkezetek tagjai is.

Ezután következik a havi biztos keresettel rendelkező „eljáró-bejáró" munkások (bányába, gyárba, úthoz, vasúthoz) és a valódi vándormunkások nagy serege (ezek néhol a munkabíró férfiak 20–30–40 százalékát is jelentik), legvégül pedig a közönséges termelőszövetkezeti tagok, vagy ahogy ők magukat nevezik, a „gyalogmunkások", akiknek még a jó szövetkezetekben is a legbizonytalanabb a jövedelmük.

A statisztikák hát, amelyek a falusi lakosság kulturális emelkedéséről, az iskoláztatás fejlődéséről, az újságok, könyvek előfizetéséről, vásárlásáról, könyvtári forgalmazásáról szólnak,

mind igazak lehetnek (én hiszem is, hogy igazak), hisz nyilvánvaló, hogy ha több embernek van biztos havi keresete, egyáltalán, ha több pénz forog a falusi nép kezén, több jut abból kulturális vagy annak látszó kiadásokra is. Azonban én szeretnék már olyan statisztikát is látni, amelyben az egyéb áruk vásárlási arányaihoz viszonyítva mutatnák meg az igazi kulturális kiadások arányszámait. Mégpedig az új falusi társadalom tagozódása szerint.

Attól tartok, az eredmény az elképzeltnél sokkal lehangolóbb lenne. Attól tartok, hogy falvanként változó arányokban is, de országos átlagban a falusi és mezővárosi lakosság 60–70, néhol 70–80 százalékánál elképesztően szegényes volna, különösen az irodalomra értve, a kulturális ellátottság aránya, és még a többinél is elsősorban a sekélyes irodalom uralkodna.

Az igazi, nemes kultúra, akár irodalomról, akár zenéről vagy képzőművészetről legyen szó, ma még csak egészen szórványosan található a falusi világban: itt-ott egy-egy értelmiségi embernél vagy egy-egy igényesebb mozgalmi vezetőnél.

Ismétlem: tiszteletreméltó dolog a jó statisztika, és mindig imponáló látvány a számok összegezése: ennyi és ennyi könyv fogyott el, ennyi és ennyi a könyvtári forgalom, és ennyi és ennyi százezer vagy millió ember jelent meg itt és ott, az ilyen és olyan kulturális rendezvényeken, én azonban azt is szeretném tudni, kik jelentek meg ott (lásd az előbbiekben a társadalmi tagozódást!), és hányszor szerepelnek a számokban ugyanazok az emberek.

De lássuk már a tapasztalatokat is. 1962-ben a budapesti könyvheti előadásokon kívül még elmentem Pécsre és Csányoszróra is. (Ormánsági falucska.) Persze volt annyi eszem, hogy a faluban, ahol a napi nehéz munka után odafáradó parasztasszonyok és férfiak (azok kevesebben), no meg a minden „attrakcióra" kíváncsi gyerekek jöttek össze (köztük kevés hivatalbéli és értelmiségi), nem az irodalomról beszéltem. Illetve arról csak köz-

vetve, az emberi életre és a történelemre való hatásáról szólva. Így valamennyire megértettük egymást.

Ugyanígy tettem Borsodszentistvánban, majd Helvécián, Újbög-pusztán, Mezőhéken meg a törökszentmiklósi Dózsa téeszben is. Sőt a télen a kisvárdai és nagykállói félig paraszti író-olvasó találkozókon is. S ha felolvastam is valamit ezeken a helyeken, olyat olvastam és úgy olvastam, hogy az ne a fejek fölött keringjen, a terem hideg vagy forró levegőjében, hanem behatoljon a fejekbe és a szívekbe is.

Mondom, énnekem ilyen értelemben nincs panaszom. (A falusi könyvtárak ellátottságáról és a könyveim forgalmazásáról lehetne beszélni, de ne keverjük most azt ide.) Én azonban nemcsak elbeszélő-prózaíró, hanem sokszor a terhemre rótt értelemben szociográfus, sőt szociológus hajlandóságú ember is vagyok, és e két év jó néhány s az én esetemben mindig sikeres irodalmi összejöveteleiről is leszűrtem némi tanulságot. Ezek nagyjából:

Minden nagyobbacska vidéki helységben – és nemcsak a városokban – össze lehet hozni egy rendes kis közönséget, még az irodalmi estekre is, ha némi kis szervezőmunkát, hírverést-mit belefektetnek.

Mert először is: ott vannak az iskolák. Az általános iskolák felsőbb osztályaiban már mindenütt van néhány gyerek, aki valóban szeret olvasni, sőt még a mai irodalomra vagy legalább az élő író személyére is kíváncsi. Lehetnek köztük leendő írók (elvégre még a legnagyobb írók is itt kezdik), még inkább leendő irodalmárok és még-még inkább leendő dilettánsok és sznobok is, de majdani jó népművelők is.

Aztán van egy csomó gyerek, aki a jó előmenetelhez és a nagyon vágyott középiskolai felvételhez minden jó pontot igyekszik megszerezni, tehát elmegy az irodalmi előadásra is éppúgy, mint minden más rendezvényre, amelyben benne van a tanáraiának a keze.

Ahol pedig középiskola, avagy éppen gimnázium is van, ott meg az volna a csoda, ha nem lehetne összehozni egy jó kis

közönséget, szép kis kölyökfejekből és édesen tündöklő leányszemekből, minden irodalmi estre. Hiszen abban a középiskolában, amelyben 300–400 vagy még több ifjú lélek készül az értelmiségi hivatásra vagy legalábbis erre a szép pályára, akármilyen szerényen számítsuk is, lennie kell 30–40, esetleg 50–60 olyan diáknak, akiben igazi lelki-szellemi igény és irodalmi érdeklődés feszeng. Azt hiszem, ha a diákok 10–15 százalékáról tételezek fel ilyen érdeklődést, nem esek illuzionizmusba.

Nos, ha ehhez hozzáadjuk az adott helységnek nem is az összes pedagógusait (ez túl merész feltételezés volna), hanem csak a magyar szakos és történelem szakos tanárait (én ez utóbbiakat is szellemi foglalkozású értelmiségieknek tekinteném) és ezeknek a feleségeit („menjünk együtt, kedves!"), már ebből is összejöhet egy rendes kis teremre való közönség. Vegyük ehhez még az esetleges helyi szereplők hozzátartozóit, a szavaló vagy éneklő gyerekek szülőit és testvéreit, aztán adjuk hozzá azokat a magános olvasókat – az igazi olvasókat –, akik nemcsak az író személyére kíváncsiak, hozzá még a kultúra és a népművelés munkásait, és mindazokat, akik könyveladásból és irodalom-népszerűsítésből élnek, plusz a mozgalmi szervezetek és hatóságok esetleg jelen levő képviselőit: kész egy jól sikerült irodalmi est. Nem beszélek Pestről és a vidéki nagyvárosokról, de az utóbbi két esztendőben jártam Békéscsabán, Veszprémben, Nyíregyházán, Kisvárdán, Hódmezővásárhelyen, Makón, Karcagon (a kifejezetten iskolai rendezvényeket, amelyek mindig szívbélien jó összejövetelek voltak – nem számítva), és sehol nem éreztem magam, a lelkem és ízlésem nagyon érzékeny legmélyén sem, se sértve, se bántva. Értő – megértő – közönség gyűlt összsze mindenütt, az idősebbekből is, de még inkább a fiatalokból, akikben a holnapi elitértelmiséget érzem. Néhol még az irodalmi folyóiratokat is olvassák, ami Magyarországon már majdnem csoda. Egyes helyeken, mint például Karcagon, az 1963-as könyvhét megnyitó ünnepén olyan szép, forró, szellemi izgalommal teljes estünk volt, hogy a 30-as, 40-es években sem volt különb.

Azonban... én azt is megláttam mindenütt, hogy kik hiányoznak ezekről az előadásokról. (Még az enyémekről is!...)

Hát elsősorban természetesen a parasztok hiányoztak, no meg a munkások is. A falusi és tanyai előadásokon, igaz, parasztok is voltak, de még azok között is mindig és mindenütt több volt az asszonyember és persze a gyerek.

Nézzük meg először az „objektív" okokat. A falusi emberek közül ma még sok százezer a vándormunkás, aki még a faluban lakik, de nem ott keresi a kenyerét. Ezek vagy nincsenek otthon (a távolabbi helyekről nem járnak minden héten haza), vagy csak szombaton este, esetleg a vasárnapra virradó éjszaka érkeznek meg. Persze tele vannak utazási méreggel és ezer otthoni gonddal. Vasárnap hát maguknak, illetve a családjuknak dolgoznak. Tudom hajdani magamról, amikor távoli munkákra jártam. Alig tudtam annyi időt szakítani, hogy az újságokat átfussam, pedig énbennem forrongó politikai érdeklődés, közéleti szenvedély s még írói becsvágy is buzgott. Minden olyan munkát és családfői kötelességet vasárnap kellett elvégeznem, amit a majdnem mindig kisbabás és amúgy is gyenge asszony nem végezhetett el.

Ez eléggé meggyőző magyarázatnak látszik, engem magamat azonban nem egészen elégít ki. Mert a falu több száz, néhol több ezer férfiembere közül mégiscsak szabaddá tudná tenni magát 50–60 vagy legalább 20–30 ember, ha volna bennük érdeklődés az irodalom iránt. Annál inkább is, mert ez a vasárnapi hajsza az otthon maradt téeszparasztokra – legalábbis az esztendő télies felében – kevésbé érvényes. Nem az itt hát a probléma, hogy nem tolongnak százas tömegekben az író-olvasó találkozókra, hanem az, hogy alig megy el egynehány, az is vagy „funkcionárius" valahol, ha kisebb helyen is, vagy nyugdíjas, olvasgató ember, kiöregedett falusi közéleti veterán, esetleg maga is írogató-rigmuscsináló „költő", aki meg akar ismerkedni a Pestről jött „író elvtárssal".

Mit sejtek én itt? A ma még majdnem általánosnak mondható „mi jó jöhet Názáretből?" zord vagy fanyar közérzetén túl –

amelyet még az 50–60 forintos munkaegységekkel dicsekedő Makón is éreztem –, s amely közérzet szintén nem adhat teljes magyarázatot, hisz ettől még telhetne néhányszor tíz érdeklődőre, én inkább az irodalomtól mint olyantól vagy még inkább a verseléstől, szavalástól való ridegparaszti idegenkedést érzem az egyik visszatartó tényezőnek. (Kihalóban van a falusi verselés, rigmuscsinálás; komolytalan dolognak, gyerekes haszontalanságnak tekintik.) A már kispolgári lelkületű és ugyanilyen ízlésű, falusi sznoboknak tekinthető embereknek pedig nem annyira az irodalom, mint esztrádféleség és *Csárdáskirálynő* vagy „magyarnóta" kell. (Ne tévesszük össze a ma már jó néhány százaléknyi falusi „elitet" a néppel.)

A maga életgondjaiban fövő ridegparasztot, sem a beletörődés legelső vagy valamelyik közbenső fázisában vergődő téeszföldmívelőt, sem az amúgy is mindig idegesen mérges lelkületű vagy már vagányos akasztófahumorral telített vándormunkást nem érdekli az „irodalom", s ha mégis betéved vagy becsábítják az ilyen helyre egy-egy irodalmi estre, túl sok esetben örökre elmegy a kedve az efféle szórakozástól. Verseket olvasnak vagy szavalnak ott, de micsoda idegen életérzés, mennyire ismeretlen fogalomvilág kering vagy bugyborékol ezekben a versekben! Hol van ez a vándormunkás vagy téeszparaszt életproblémáitól és érzésvilágától? (Gondoljunk csak rá: fiatal költőink individuális, intellektuális szerelmi versei – még ha azok igazán jó versek is – mit mondhatnak ezeknek az embereknek? De mit mondhatnak akár a Szabó Lőrincéi és a vele egylelkületű költőkéi is?)

A novella- és regényrészlet-felolvasások, pláne az irodalompolitikai vagy kritikai értekezések meg – tisztelet az igen ritka kivételnek – még süketebb dolgok.

Éppen ezért erőltetik sokszor és sok helyen, hogy az ő életükről, a parasztokéról és a munkásokéról szóló írások legyenek műsoron. Ez helyes is volna, de azokat meg ritkán érzik hitelesnek, ritkán érzik egészen igaznak. Sőt még abban is ott gyanítják a „bebeszélő"-szándékot, amelyik csakugyan a való igazat

mondja. Különösen ha csak buzdító szándékkal s nem tiszta szívvel mondja. (Egyébként is a legegyszerűbb embereknek csak a legérettebb írók tudnak írni.)

Mi van itt? Valamiféle „kulturális indifferentizmus" (nem tudok rá jobb szót), ami összefügg azzal a már történetileg örökölt félanalfabétizmussal, amelyről nem szoktunk beszélni. Igaz, a tényleges analfabétizmust majdnem teljesen „felszámoltuk", csak itt-ott foltokban, főleg az ország keleti megyéiben van még belőle valami, de folyamatos kulturális élet nélkül a puszta írástudás a dolgozó emberek, különösen a földmívesek és a napszámosok esetében alig több, mint hogy a nevüket alá tudják írni a feltétlenül szükséges papíroknak. Ez az állítás nem mond ellent azoknak a néhol meglepő jó statisztikai felvételeknek, amelyek a falusi újságelőfizetések szaporodásáról szólnak. Az csak a falusi lakosság új rétegeződését bizonyítja, amelyről az imént beszéltem. Különben is olyan olcsó az újság, hogy ennél olcsóbb csomagolópapírt sehol sem adnak.

De van ennek a rossz hangzású szónak, mármint az indifferentizmusnak társadalmi vetülete is. Tavaly vagy harmadéve éppen akkor ballagdáltam a Lenin körúton, ahol a vágányokat cserélték, amikor ebédszünet lett. És itt, a főváros legközepén, a vidékről való pályamunkások éppen úgy a kövekre és a kidobott ócska sínekre telepedtek le kenyérszalonnázni a hazulról hozottból, mint mi ezelőtt 40–50 esztendővel odakint, a nyílt pálya mellett. S mindez a fényes éttermek és az olcsó „népbüfék" tövében! Azzal a különbséggel, hogy mi legalább megsütöttük a hazulról hozott, de már „tarisznyaízűvé" lágyult szalonnát, ők azonban nem gyújthattak tüzet a Lenin körút közepén. Talán nem is azért, mert nem engedték volna meg, hanem inkább csak azért, mert valahogy nagyon furcsa, bámészkodást és utcai csődületet kiváltó jelenség lett volna.

Sok példát lehetne összehordani ehhez a problémához, de nincs rá helyem. Éppen csak még a mai falusi élet- és munkakörülményekről hadd mondjak valamit. Az egyik lányom, a

vőm és két nagyobb unokám otthon dolgoznak Balmazújváros-on a Lenin-téeszben. Az idén már háromszor látogattam meg őket, de a gyerekeket és az édesapjukat alig láttam. Este későn jönnek haza, mindegyik más-más munkahelyről, hajnalban meg korán elmennek. Az éjszakájukat nem rabolhattam el. Náluk már komolyan veszik a szövetkezet dolgait és munkarendjét (van is valamelyes eredménye), mert megtanulták, hogy a jó földművelőnek a termelés és a természet is parancsol. Még akkor is, ha gépen ül. Ebből azonban az következik, hogy még az én könyveimet is, ha nyáron jelentek meg, csak télen olvashatják el, ha egyáltalán elolvassák. (Mert hiába: nem mindenki szeret olvasni, még ha író gyermeke vagy unokája is.)

De gyanítok én itt, az elmondottakon túl – ami nem minden, csak kis része a mindennek – még más dolgokat is, amelyek azonban átvezetnek a „szubjektivitások" világába. Az irodalmi est még ma is valamiféle „úri dolog" a ténylegesen dolgozó paraszt, sőt a még nem egészen civilizált munkás számára is. Nem szeret olyan helyre menni, ahol nincs a maga bandájában, nem szereti a fürdőszobátlan és meleg víz nélküli parasztházakban lemoshatatlan istállószagot vagy olajbűzt az „előkelő" helyekre vinni, egyáltalán: nem szeret a „tanult emberek" közé keveredni, még ha azok akármennyire jó elvtársai volnának is, vagy ha akár a saját gyerekei és testvérei közül valók is.

Igen, igen, sokkal nagyobb dolog ez, mint ahogy hinni szeretnénk. Megfigyeltem Békéscsabán, Vásárhelyen, Makón, de megfigyelheti más is, akárhol is, hogy nemcsak az „ellenzéki" érzelműnek gondolható, párton kívüli parasztok és munkások maradnak távol az irodalmi ünnepélyektől, hanem az osztálytudatos kommunisták, a párttagok is. A vezetőik, a párttitkárok, tanácselnökök, még csak meg-megjelennek, ha néha és néhol reprezentációs „fene egye meg"-ből is, de a „tömegek" távol maradnak.

Ne kerülgessük hát a kérdést: nem az a fájdalmasabb az írónak, ha a hivatal és a hatalom képviselői távol maradnak az iro-

dalmi estekről, ahogy ezt némely írók panaszolják, hanem az, ha a nép nem megy el oda.

Persze a helyi vezetők is sokszor és joggal elégedetlenek az ott elhangzottakkal. Vagy azért, amiért a többi emberek, hogy mindez valami nagyon távoli dolog, nem kapcsolódik az ő mindennapi életükhöz, de nem is hoz létre bennük ünnepi emelkedettséget, vagy pedig azért, mert őket meg elsősorban a közvetlen politikai célszerűség érdekli. Az, hogy miben segíti az irodalom az ő rettenetesen nehéz munkájukat. És mert ezt csak a legritkább esetben tapasztalhatják, és mert a közvetett segítést, az ízlés- és tudatformálás irgalmatlanul lassú munkáját nem méltányolhatják (rövid az élet, a hivatal még rövidebb, s feszített a terv: nekik ma kell az eredmény), sőt mert sok esetben rejtett vagy nem is rejtett bírálatokat éreznek ki az előadott műsorokból, logikus, hogy a saját szempontjaikból kiindulva így gondolkoznak: „Én nem értem, minek engedi ezt meg a párt és a kormány. Mire jó ez? Van nekünk úgyis elég bajunk!"

Nincs kimerítve a téma, dehogy van. Beszélni kellene arról, a ma még nagyon sok embernél, falusinál és volt falusinál meglevő, „se kinn, se benn" (se munkás, se paraszt, se falusi, se városi) életérzésről és gondolkozásról, amellyel vele jár az állammal, a rendszerrel, a politikai vezetéssel szemben való idegenség, sőt az árvaság, magárahagyottság érzése is, mert ez is hozzájárul ahhoz, hogy: „eh, hagyjatok nekem békét...!"

Beszélni kellene arról, hogy a régi falusi szocialisták, munkásmozgalmi és parasztmozgalmi emberek, akiknek valóságos, történelmileg kialakult, közös munkákban, közös harcokban és közös szenvedésekben kipróbált becsületük volt, vagy az egész faluban, vagy legalábbis a saját osztályukban, és akiknek volt is valamelyes műveltségük, nemcsak politikai, hanem világnézeti és irodalmi értelemben is, lassan kihalóban vannak. Mindenesetre, akik élnek is még, annyira kiöregedtek, hogy a falu kegyetlen törvényei szerint is, és a történelem még kegyetlenebb törvényei szerint is, már keveset számítanak az új falu közösségi

életében. És ők ezt rendszerint érzik is, és ezért távolmaradnak minden közdologtól. „Messianisták" voltak, márpedig amennyire igaz, hogy messianizmus nélkül nem lehet győzni, éppannyira igaz, hogy a messianisták csalódottakká szoktak válni a győzelem után.

Viszont a fiatalabb embereket – szocialistákat és félszocialistákat –, ha tehetségesnek mutatkoztak, túl nagy számban elkivittük minden faluból. Gyárba, iskolába, közéleti szolgálatra. Pedig, mint máshol már írtam róla, nem jó az, ha a faluból minden tehetséges, bátor szellemű és invenciózus embert „kiemelünk". Hiszen akkor a faluban okos és művelt emberek csak a reakciósok, a titkos vagy nyílt ellenségek között maradnak. De akkor ki harcoljon, ki tud harcolni a szocializmusért a mindennapok próbára tevő gondjai között? Reakciós feleletet mindig könnyebb a bajokra adni, mint előrevivőt... (A népművelés nemcsak a hatósági vezetők dolga, még ha azok akármilyen műveltek és rátermettek is.)

Igen. Egy otthon élő, okos és művelt dolgozó ember, aki mindig az emberek között van, többet ér a helyi népművelésben, mint száz átfutó előadás. Az az értelmiségi tanító, tanár, könyvtáros vagy akármi, aki otthon van a népben, és bizalmat tud kelteni maga iránt, lassan bizalmat ébreszthet az ügy iránt is. Aki meg azt is tudja, hogy nehány igaz könyv, gondolkozásfejlesztő és életeligazító írás többet ér az új ember vagy általában az igazi ember formálásában, mint száz rossz film és akárhány száz esztrádelőadás, már egyenesben van. Nem tévesztheti össze az „emocionális" szórakozást az érzelem, a lélek és a szellem dolgaival.

Összegezve: pesszimista beszéd volna ez? Nem. Én sohase voltam s ma sem vagyok pesszimista. Nem is tudok azzá lenni, de realista vagyok. Nehány irodalmi esten el is mondtam már a jelen levő irodalomszerető és értő kisebbségnek, hogy az irodalom nem mindig olyan közvetlenül hat a népre és a történelemre, mint a politika, hanem sokszoros áttételeken és szószó-

lókon, írókon, kritikusokon, előadóművészeken, értő olvasókon és tanítómestereken át. Gondoljanak arra – ez erre a legklasszikusabb példa –, hogy a XVIII. század második felében, a Rákóczi-szabadságharc bukása után, már majdnem elveszett a magyarság, hiszen a grófok után az addigi nemzetfenntartó köznemesség is németesedni kezdett, és már csak a parasztok és falusi papjaik, kevés tanítóik beszéltek magyarul. Olvasni meg nagyon kevesen tudtak, s magyarul olvasni nem is igen volt mit... És ekkor Mária Terézia császárnő, a legravaszabb és legeredményesebben németesítő urakodó bécsi udvarában nehány ifjú magyar testőrtiszt, akiket német szóra és az úri politika elsajátítására küldtek oda politikus-birtokos szüleik, nehány állami vagy megyei hivatalnokkal együtt, megihletve az európai felvilágosodás, majd később a francia forradalom eszméitől, írni kezdett, s az általuk teremtett egészen kicsi és zsenge irodalommal s az ugyanilyen zsenge szellemi tudományokkal, nyelvészettel, filozófiával, olyan szellemi, majd társadalmi pezsgést gerjesztettek, amelynek hamarosan mártírjai is lettek (Martinovicsék), és amelyből nemsokára – néhány évtizedre mindössze, de mi az a történelemben! – igazi reformkorszak, Vörösmarty Mihály, Arany János, Petőfi Sándor kora, 48-as forradalom, majd világraszóló szabadságharc, s még ennek a bukása ellenére is: nemzeti újjászületés lett. Még ma is ennek a tüzéből, hevéből élünk.

Igaz: „a kor nekik dolgozott". Hát nekünk nem dolgozik? De igen, csak mi is neki dolgozzunk. Mert a kor annak dolgozik, aki „érti a szavát". (József A.)

Ne legyenek illúzióink, nem fog egyhamar minden ember – bár majd már mindenki tud olvasni és könyv is juthat mindenkinek – irodalomszerető és értő olvasóvá válni. Nemhogy maholnap, hanem holnapután se. Még a nemsokára általánossá váló középiskolai műveltség eredményeképpen sem. (Az urak és polgárok gyermekei mind jól iskolázottak, mégse mindnyájan szeretik az irodalmat. Okainak fejtegetése nem fér bele ebbe a máris túl hosszúra nőtt jegyzetbe.) De hogy legalább mindenki művelt és igényes emberré, felelős állampolgárrá lehes-

sen, aki azzá tud lenni, azt el lehet érni. Jobb irodalom („élet-irodalom"), jobb kritika, jobb könyvkiadás és könyvforgalmazás, jobb népművelés és persze jobb könyvhét, író-olvasó találkozó szervezés, egyáltalán minden-minden jobb kell hozzá. Az irodalom most is a nemzet lelke és lelkiismerete, és az is marad örökre. Akkor is, ha nem olvassa mindenki...

LAKÁSESZMÉNY – ÉLETESZMÉNY

A folyóiratok, de a napilapok is állandóan cikkeznek erről a problémáról. Sőt, úgy tudom, az illetékes szakemberek már munkálkodnak is egy 15 éves lakásépítési tervezeten.

Mellesleg, cikkeztünk mi már erről 20–25 évvel ezelőtt is, de ez bizony akkor egyrészt csak akadémikus elmélkedés lehetett, másrészt hozzátartozott a szociográfiai irodalom politikai céljaihoz: ebben is és ezzel is ébreszteni a nemzeti felelősséget és „lázítani" a népet.

Most már erre nincs szükség, hát inkább az egyéni vágyakkívánságok és a közösségi célok, valamint a tervek és lehetőségek számbavételéről kellene beszélni.

Ezekhez én is elmondanék egyet-mást, ami éppen eszembe jut ez okos írások kapcsán.

A cikkekben foglalt szempontokkal, eszmékkel és kívánságokkal általában egyetértek, s inkább csak a töprengéseimet adnám hozzá, főleg azért, hogy mások is, még a konzervatívabb – legalábbis lakásdolgokban konzervatív (s ilyenek még a szocialista világnézet hívei között is vannak) állampolgárok is elgondolkozhassanak rajta, és – ha úgy tetszik, egyetérthessenek vele.

Induljunk ki abból, hogy elemi követelmény, ami minden egyéb lakásgondnál (modernizáció, díszítés, formaszépség stb.) elébbvaló, hogy minden állampolgárnak egészséges, száraz, világos és kellően fűtött, illetve jól temperált lakása legyen!

Ehhez viszonyítva, azt kell mondanunk: ha ma nincs is olyan óriási különbség a lakásokban, mint azelőtt volt a faluszéli paraszt sárkunyhója és az Esterházy herceg palotája között, de azért még ma is, a majdnem azonos kereseti viszonyok és a nivellálódó életszínvonal mellett is, elég nagy különbség van egy összkomfortos, távfűtéses, télen-nyáron jól temperált, modern lakás és egy faluszéli vályogház között. A nivellálódásnak hát ebben az irányban is kell hatni, s nemcsak abban, hogy a falu közepén eszpresszó, cukrászda is legyen.

Világosan látható világtendencia: a lakásépítésben is meggyorsult ugyan az új és új formák és új és új kényelmi eszközök bevezetése, elsősorban persze a gazdagabbak és a jobban keresők számára, de a régen megépült, különösen a jól épült házak millióit nem lehet máról holnapra lebontani és újjáépíteni. Úgy látszik, itt a gyorsulás egyelőre csak a távolságot növeli a régi és az új között, mert a házak, különösen a jó házak, hosszabb életűek, mint a ruhák és az autók, de még mint a bútorok is.

Nézzünk hát széjjel egy kicsit ebben a problémakörben is, mielőtt a minden más kérdésnél fontosabbnak érzett „új életeszményről" beszélhetnénk.

1. Mennyi olyan kiöregedett és lakásra már elvileg – értve a mai követelmények szerint – alkalmatlan ház és lakás lehet Magyarországon – falun, városon –, amelyet egy országos ház- és lakásépítő terv végbevitele folyamán feltétlenül le kell bontani?

Becslésem szerint sok százezer, mert ha végigmegyünk az országon, nemcsak a valóban sok újat kell látnunk, hanem a még több túlságosan „ócskát" is. De adjuk hozzá ezenfelül azt is, amennyit az újonnan felnőtt és felnövő állampolgárok számára kell építeni. Ha egy tízmilliós nemzet 15–20 év alatt csak egymillióval szaporodik is, az a mai igények szerint negyedmilliónyi, de inkább háromszázezer új lakást jelent.

Ráadásul a családi ház és általában a jó lakás igénye már csak azért is nő, mert az egyéni vagyongyűjtés minden más lehetősége – föld, műhely, bolt – megszűnt.

2. Milyen ütemben menjen és mehet a lakás- és házépítés, mert azért nemcsak „laknunk" kell, hanem közben ennünk, ruházkodnunk, és általában mindehhez termelnünk is, sőt a termelésben haladnunk is. Gépesítés, jobb iskolázás, új üzemek létesítése – de mit sorolgassam? Még az általános életszínvonalat is emelni szeretnénk – sokakra még ráfér, és nemcsak a lakás szempontjából –, egyáltalán a lakásépítésre mindig csak a folyó termelés és a mindennapi élet elköltheto és elfogyasztható, de mégis nélkülözhető feleslegeiből tehetünk félre valamit. Akárcsak az

egyes embernél, ha kis családi házat akar építeni. „Húzzuk összébb a nadrágszíjat, úgy lesz házunk."

Sőt, hogy teljesebb legyen a realitások felsorolása, még arról sem szabad elfeledkezni, hogy az eltartásra váró nyugdíjas öregeink száma – hála az orvostudomány és a társadalombiztosítás fejlődésének – sokkal nagyobb arányban „szaporodik" majd, illetve mindig többen maradnak meg a késő öregkorra, mint amilyen arányban a fiatal munkaerők a helyükbe lépnek. (Lásd: születésszabályozás!) Ezt a maga igazi valójában majd 10–15 év múlva fogjuk látni. Tegyük hozzá: ez azonban nem könnyít a lakáshelyzeten, mert ha egy tízmilliós nemzet túlnyomórészt kis létszámú családokból áll, akkor hárommilliónyi lakás kell neki, de ha sok még benne a nagy létszámú család, akkor elfér 2–2$^1/_2$ millióban is.

Egyáltalán csak azok a tervezések lehetnek reálisak, amelyek az összes összetevőket nemcsak számba veszik, hanem a helyes arányban értékelik is.

(Ezt nem a tervezeten munkálkodó szakemberek „kioktatására" mondom, hanem a lakáskérdésben joggal türelmetlen állampolgárok „felé" hangsúlyozom.)

3. De a közvélemény előtt való megtárgyalás, vagyis a reális szemlélethez szükséges jó tájékozottság céljából még arról is jó volna beszélni, hogy mennyibe került a régi időben (nem annyira pénzre gondolok, mert az változó értékű volt, hanem anyagban, munkaórában, emberi, állati és gépi munkaerőben) egy-egy olyan falusi ház, amelyet a saját telken vagy a falu határában kitermelt fából, kőből, vályogból, vertföldből, sárból, homokból – beleszámítva ebbe a helyben égethető cserepet, téglát is –, nádból, zsúpszalmából építettek fel, alig valami szállítóerő igénybevételével, és mennyibe kerül ma egy ugyanolyan két szoba-konyhás, de összkomfortos és közművesített városi lakás, amelyhez az utolsó talicska homokot is szállítani kell.

Mennyi közvetett munkaóra és energia használódik el az egyiknél és a másiknál, az anyagkitermelésnél, az anyagfeldolgozásnál, de különösen az anyagszállításnál? Beleszámítva persze a köz-

lekedési üzemek és szállítóeszközök fenntartási és üzemeltetési költségeinek az építési anyagok mozgatására felhasznált hányadát is. Mert csak úgy nyerhetünk valamennyire tiszta képet arról, hogy mennyivel kerül többe vagy kevesebbe egy részben vagy egészben helyi anyagokból és sajátlagosan csak kézi erővel épült falusi ház, mint egy minden igényt kielégítő városi vagy akár falusi, de jó részben már gépi erővel épült, városiasan modern lakás.

Mindezt persze megint csak nem pénzben értem, mert a pénzzel sokféle módon lehet kalkulálni, hanem népgazdasági értékben: anyagban, energiában, munkaerőben.

4. Még azt is jó volna tudni, hogy az építész szakemberek által igen okosan megbírált kis családi házakba a szükségképpeni társadalmi munka mellett (ez itt nem ingyen munkát jelent, hanem éppen az ellenkezőjét), mennyi magánmunka, pihenésből, szórakozásból elvont esti, reggeli, vasárnapi, ünnepi munkaóra és ennek megfelelően mennyi „latens" munkaerő-kalória épül bele? Mert ha valamit nem értünk a magánépítkezés mai – korszerűtlen – előretöréséből, ezt is számításba kell venni. Dolgos és életreval ó állampolgárok százezrei hihetetlen erőfeszítésekre képesek azért, hogy saját vackuk, otthonuk legyen. Szabad-e ezt mármost félretolni, amikor kevés a lakás?

5. Sokfajta építéskönnyítő és gyorsító eljárás, gép, eszköz és anyag van már forgalomban, és mind-mind több lesz, de ezek természetszerűen elsősorban az épület felhúzását könnyítik meg. Az anyagok kitermeléséhez, előkészítéséhez, gyártásához és szállításához azonban, még a gépesítés mai fokán is, megint csak munkás, munkaerő és általában energia kell.

De nemcsak ez kell. A korábbi egy barkács helyén, aki mint építőmester egyedül is felépített egy házat – persze az építtető család közreműködésével –, most egész sor szakma emberei dolgoznak, még egy minden díszítés és formai eredetiség nélkül épülő kis családi házon is. (Tervező, kőműves, ács, asztalos, lakatos, bádogos, tetőfedő, víz-, villanyszerelő, szobafestő stb.).

Ezeket a szakmunkásokat azonban valahol taníttatni, isko-

lázni is kell, ehhez iskolákat kell építeni, azokba pedig tanítók, tanárok kellenek, ehhez megint csak épület, tervezés, anyag, költségvetés, általában, végső soron energia és munkaerő-óra kell.

Igen: a civilizációs építmény úgy nő, mint egy óriás fa, amely évről évre új hajtásokat ereszt, és azokból csak igen ritkán szárad le egy-két ág; vagyis a közvetett munkák és foglalkozások mindig szaporodnak a fejlettebb munkamegosztás során az építés területén is.

Így adódik elő, hogy a lakásépítésben nehezen tudjuk utolérni magunkat. Még azokban a kapitalista országokban is így van, ahol nem rombolt a két világháború.

Nem sorolom a többi realitásokat, hiszen éppen csak érzékeltetni akartam, hogy mennyire nem egyszerű ez a dolog, hanem áttérek egy másik kérdéscsoportra: a lakások belső, hogy is mondjam? – „kondicionálására".

Mi az elképzelésük az építész szakembereknek az új típusú, összkomfortos, közművesített, falusi-városi házak fűtéséről?

Tudvalevő, hogy a jelenlegi Magyarország fűtőanyagokban és általában energiaforrásokban igen szegény, és az is marad, amíg atomerőműveink nem lesznek: ezeket még most aligha illeszthetjük be a fűtési terveinkbe. Ugyanezt mondhatjuk az egyszerűbbnek és közelibbnek látszó napfény- és szélenergia felhasználásáról, sőt még a föld mélyéből felhozható gáz- és olajféleségekről vagy az ún. „magmahőről" is. Ezek mind realitások, de a felhasználásukhoz és mozgósításukhoz megint csak beruházás! beruházás kell!

Ehhez a problémához talán célszerű volna belenézni, már csak a tisztánlátás szempontjából is, hogy mennyi fűtőanyagot nem használtak el a sok százezer kemencés parasztházban, és mennyi kell ennek a pótlására, ha az egész népünket korszerű lakásokba akarjuk költöztetni, ami célnak természetesen helyes, okos és igazságos, sőt nagyon sürgős is. Tudniillik a magyar kemence, az észak-kínai és közép-ázsiai fátlan területek „kangjának" ez a

csinos és célszerű rokona, különösen az Alföldön, de általában a nem-erdővidékeken, majdnem teljesen csak a földművelés és az állattartás hulladékanyagával fűtődött. Például, hogy csak a saját háztartásunkról szóljak, 1919-től, a nősülésem évétől a negyvenes évekig, nem emlékszem rá, hogy akár csak egy mázsa bolti fát vagy szenet vettünk volna. Pedig közben öt apró gyermeket neveltünk fel, és édesanyám is, mint általában az öregebb emberek, igen fázékony volt. Tegyük hozzá, hogy ráadásul az ország legfátlanabb vidékén, a Hortobágy szélén laktunk. (Igen: olyan falvakban, ahol nem fogyott el évente egy-két vagon szén, már most 50–60 kellene, később pedig 100–200 vagon is eltüzelődik.)

Namármost: jó volna összeadni, ha csak nagyjából is: mennyi kárt okozott a magyar népgazdaságnak a szalma, tengeriszár, tőzegtrágya, „árvagané" és minden egyéb szerves anyag elégetése (kiszámíthatatlan sokat), és mennyi szén, fa, olaj, gáz és villamosenergia kellene ennek a helyettesítésére. (Kiszámíthatóan sok.)

Márpedig arra most már, a szocialista életrend kimunkálásánál, nagyon is gondolni kell, hogyan lehet otthonossá, télidőben valamennyire meleggé és kellemessé tenni minden mezei munkás lakását is, aki tudvalevően akkor is az ég alatt van, ha véletlenül gépen vagy géppel dolgozik.

De ugyanilyen fontos, hogy a zárt – rendszerint meleg – helyiségekben dolgozó ipari munkások lakása ne legyen hidegebb-ridegebb, mint a munkahelyük, mert akkor a lakás nem „otthon".

Építészeink joggal bírálják a mai falusi életben a „konyhában lakást" és a „tisztaszoba"-rendszert, de jó volna megvizsgálni: mi ennek az oka.

Én tudom, de nem akarnám, hogy szociográfiai leírássá szélesedjen ez a hozzászólás. Annyit mégis hadd mondjak el, hogy az eddigi paraszti életformában a földművelő és állattartó kisparaszt, de az uradalmi cselédség is, sőt még a földmunkásság állattartó része is, amikor nem a mezőn, a kertben vagy az udvaron dolgozott, az istállóban „lakott", szinte hajnaltól késő estig, s csak enni járt be a konyhába, vagy pedig, ahol nem volt zárt

konyha, abba a lakószobába, amelyik télen konyha is volt és minden. Úgy sárosan, porosan, vizesen, mikor hogy, ahogy éppen odakinn dolgozott.

Világosan és röviden: a kisparaszt és a szegényparaszt, de hozzáadhatjuk a vidéken élő, kisvárosi és külvárosi kézművesiparosok, kétlaki munkások, napszámosok jó részét is: istállómeleggel vagy főzési és kenyérsütési meleggel telelt ki. Módszeres fűtés csak az uraknál és a gazdagabb polgároknál volt. Még a fásabb, kertesebb vidéken is gillyel-gallyal, venyigével, morzsolt csutkával, dohány- és napraforgókóróval tüzelt az ország lakosságának – összeadva az előbbiekkel – talán 60–70 százaléka is.

A házi kenyérsütés és az otthoni főzés meg az otthoni istállómeleg többszörösen felhasznált hőmennyisége helyett most már azonban rendszeres fűtésre van szükség a mezei dolgozók lakásaiban is, hogy a szabad idő valóban hasznosan és kellemesen eltölthető legyen. Akár a családi házakban, akár a klubokban, vendéglőkben vagy bármiféle közhelyeken töltik el az emberek a szabad óráikat, mindenütt fűteni kell, éppen úgy, mint a hálóhelyiségekben is.

Ehhez azonban még azt is számításba kell venni, hogy mibe kerül ez kályhákban, csövekben és mindenféle hővezetőkben, szállítóeszközökben, a közlekedési üzemek erre eső kopás- és energiafelhasználás hányadában, végső soron pedig a mindezekre szükséges szén, olaj, földgáz, vas és egyéb fémféleségek kibányászásában, szállításában és feldolgozásában és egyáltalán: energiakalóriákban és munkaórákban? Persze forintokban is! Magyarán szólva: lássuk a költségvetést!

Nem gondolok én valamiféle könyvelési pontosságú számbavételre; a túlságos pontosság egyébként is, akárcsak a túlságos lazaság, a tervgazdálkodás átkává válhat, hanem csak valami nagyvonalú nemzetgazdasági áttekintésre. Hogy lássuk: mi kellene és mink van ahhoz az óriási feladathoz, hogy az egész népet – munkást és parasztot – korszerű lakásokba költöztethessük –, mondjuk 15, de én inkább azt mondanám: jó lenne, ha

20–25 év alatt. Ez sokkal reálisabb, hiszen tudvalevő, hogy közben a most jónak tartott házak egy része is lebontásra kerül a házak szokásos életkorváltása szerint. Éspedig nemcsak falun vannak ilyen házak, hanem a városokban is, sőt még Budapesten is. Nemcsak a salétromos, nedves, bűzös sikátorházakra és a sötét udvar-dzsungelekre gondolok, hanem némely tegnapi „modern" házakra is, amelyek nemcsak ocsmányak, hanem célszerűtlenek is.

De nem akarnék az építés technikai kérdéseibe bonyolódni: ez az építészek dolga, és azt hiszem, tudják is a maguk dolgát, csak még egy megjegyzést tennék az új lakáseszmény dolgához. Félre ne értessem: nem a kemencés életrend visszaállítása érdekében mondom el mindezt. Azt én jól tudom, a legközvetlenebb paraszti tapasztalatokból, hogy a társadalmi kapaszkodó útján, és erre most már az egész paraszti társadalom rákerült, mindig mindenki csak a közvetlenül előtte levő és elérhetőnek vélt, illetve valóban elérhető lépcsőfokot látja. Így a paraszt is azon kezdi, hogy az „úri" lakásban (ez alatt tulajdonképpen kispolgárit ért) nincsen kemence. Ehelyett inkább cserépkályha van, ami mellesleg szintén kemence, de már nem fűthető gizgazzal, tehát túl sok esetben nem fűtik semmivel sem, hanem a konyhában laknak.

Ez a „fenn az ernyő, nincsen kas" életszemlélet nem mai keletű, hanem történelmi örökség. Még a feudalizmusból maradt itt, amikor – konyhától a kastélyig – elsősorban a házán mérték az embert. Sok parasztnak, a tegnapi, de még élő és dolgozó parasztnak, még ma is hamarább kell a szép, „mutatós" ház, mint a háromfogásos ebéd, sőt, mint a kellemes, otthonos lakás is.

Ez a tendencia is jelen van még a mi társadalmunkban, nemcsak az összkomfortos kényelem igénye. Persze, ez az utóbbi az erősebb, ennek van „dinamikája", ez a „haladás".

Éppen csak azt szükséges és jó tudni, hogy az egészséges haladás mindig realista: számot vet a „maradiság" (itt nem reakció, hanem a tegnapi életeszmény és ízlés maradványa) tényezőivel is.

Abba a másik problémakörbe, hogy melyik ház és lakásberendezés kinek és miért „szép" vagy „ronda", már nem is merészkedem, ne bonyolítsuk tovább a dolgot.

Azt is sokan pedzegetik, hogy mi és milyen legyen a jövő lakáseszménye: a kispolgári családi ház vagy a szocialista világnézethez jobban illő társas „lakáskombinát"?

Nem részletezem az egyébként is csak elvileg felvetett, de nem konkretizált gondolatot, hanem csak hozzáteszem ehhez is a magam gondolatait és töprengéseit is. Éspedig elsősorban abból a szempontból, hogy a lakáseszmény csak tartozéka lehet az életrend-eszménynek. Ha van ilyen? De ha nincs, akkor teremtsük meg, tehát kezdjünk el beszélgetni róla.

Hadd kerítsek ennek is egy kicsi feneket.

Valamikor, irodalmi gyermekkoromban, amikor még a kezdő író szokásos naivságával sok mindenbe beleszóltam, akkor írtam le a következő, kissé suta, de nagyon jól érthető mondatot: „Az ember fajfenntartása egyéni, az önfenntartása társas keretekben történik." (Ami egyébként nem valami nagy felfedezés, hanem éppenséggel magától értetődő realitás!) Az önfenntartás útjamódja kezdettől fogva s mindig továbbfejlődően a társas munkamegosztás, amely nagy vonalakban még a saját földjén-tanyáján élő parasztra is érvényes.

Nem magyarázom tovább, csak még azt hadd tegyem hozzá, mintegy kiinduló szentenciaképpen, hogy az ember talán a legalkalmazkodóbb állatfaj a földön, mert a pueblo-indiánok löszfalba vájt, méhkaptárszerű falujától a magános eszkimókunyhóig töméntelen változata van annak, hogy lakhatik az adott területen. De azt hiszem, nem a pusztuló, hanem a diadalmas és fejlődő életformák a fontosabbak. Ez nem néprajztudományi kérdés, hanem a nemzetek és az egész emberi nem önfenntartásának a problémája.

Mit látunk ma a világban?

Óriási arányú s most már minden népre kiterjedő „kollektivizációt" – társas összedolgozást – a termelésben, szinte már minden munkában. Éspedig nemcsak a szocialista országokban, hanem a kapitalista területeken is. Legfeljebb, hogy az egyik helyen a termelési kollektivizmus társadalmi demokratizmussal együtt, más helyeken a régi osztályviszonyok és magántulajdoni rend-

szer fenntartásával, csak a termelésben érvényesül ez a kollektivizáló tendencia. Az emberek általában társas munkamegosztásban dolgoznak, csak az a különbség, hogy kinek: önmaguknak-e vagy a tőkéseknek?

Ez az egyik realitás.

A másik meg az, hogy ugyanakkor az egyéni életben, a családban, a lakásban, az otthon falai között óriási arányú „individualizáció" is folyik. Ez különben dialektikusan könnyen érthető. Az az ember, aki a társadalmilag köteles munkájában, a gyárban, a mezőn, a hivatalban vagy az iskolában az ott érvényes és nélkülözhetetlen munkafegyelem alatt dolgozik, mindegy, hogy azt a gépek kiszolgálása vagy az ugyanígy mechanikus munkaszervezés követeli-e meg tőle, amikor letette a szerszámot és a munkaruhát, azonnal ki akar „kapcsolódni". (Már maga a szó is kényszert és szabadulást jelent.)

Ennek megfelelően a lakáskérdésben is jól látható a két világtendencia. Az egyik a kis családi házra való vágyakozás, a másik a teljesen modern, önműködő, az elképzelhető legnagyobb kényelemre berendezett összkomfort.

Természetes, hogy a kétféle életigény életeszményt is jelent. Az egyik a hedonisztikus kényelmet tekinti a boldogságnak, a kívülről való teljes kiszolgálást, a másik egyszerűen nem tud tétlenül élni, valamit mindig tennie kell. Könnyű volna erre azt mondani, hogy az egyik „úri", a másik paraszti és munkás életigény, de ez így nem volna igaz. Mert a parasztok és munkások közt is sok van, aki azt tekintené a boldogság tetejének, hogy megnyomunk egy gombot és – terülj, asztal! s az urak között is sok van, aki, ha dolgoznia nem kell is, de legalább vadászik, lovagol vagy művészkedik.

Igen: Amerikából kiindulóan rengeteg és mind-mind több civilizált embernek van valami – ahogy ott mondják – „hobbyja", ami alatt ma már nem pusztán különcködést és bogarasságot értünk. A munkamenetben fel nem használt energiák – érdeklődés, tudás, szenvedély – keresnek ebben nemcsak „levezetődést",

hanem megvalósulást is, mert túl sok ember nem abban a munkakörben keresi a kenyerét, amihez kedve és tehetsége volna.

Nos, kinek hol a boldogság mostanában? A szép kis családi házban és kapcsolt részeiben (lásd Arthur Miller: *Az ügynök halálát* is!), vagy pedig a jól bezárt és elszigetelt hipermodern lakásban, élettársunk – aki nem okvetlen feleség és még kevésbé családanya –, kutyánk, macskánk, papagájunk, kanárink, akváriumhalaink és rádiónk-televíziónk, lemezjátszónk körében.

Felesleges erről többet beszélni: ezek világtendenciák, amelyek a szocialista országokban is érvényesülnek, ha egyelőre kissé lassabban és szórványosabban is.

Közbevetőleg: nem illúzió-e azt hinni, hogy ha az emberek több százan vagy akár több ezren egy ideális, nagy házban laknak, akkor majd szükségképpen kollektivisták lesznek, ha ez egyébként se a közgondolkodásukba, sem a közérzetükbe nincs belegyökerezve?

Persze, ugyanilyen jogos a másik kérdés, ami ebből következik: de vajon nem hamarabb, könnyebben és jobban megfogamzik-e a kollektivista érzület, gondolkodás és magatartás ezekben a társasházakban, mint a kis családi házikókban?

Nyitva van a kérdés: akkor lesz-e az ember őszintébb, tehát igazabb kollektivista, ha minden vagy a legtöbb életfunkcióját társas körülmények között végzi, avagy akkor, ha az egyéni és a társas a legmegfelelőbb arányban, dialektikus kölcsönhatásban érvényesül egész élete során?

Én azt hiszem, anélkül, hogy belemerülnék a pro és kontra érvelésekbe, hogy itt még sokat kell gondolkozni – éspedig mindig dialektikusan –, ha a világszerte terjedő individualizáció és kispolgáriasság ellen eredményesen küzdeni akarunk.

Sőt, úgy látszik, magát a „közösség" fogalmát és tárgyi, úgyszintén lelki-szellemi tartalmát is újra meg kell határozni.

Hagyományosan ugyanis inkább csak a vallási, világnézeti és politikai közösségeket tekintettük igazi, tehát nem csupán formális vagy szervezett közösségeknek, de most, hogy a mi világnézeti közösségünk a hatalom birtokába került, a kérdés kiszéle-

sedik. Miképpen neveljük-formáljuk az embereket, hogy a mi elveink és terveink értelmében vett, igazi közösségeket alkossanak, mégpedig nem kényszer alapján, és nem is mechanikusan, csak a termelési munkakörükben, hanem a mindennapi életükben, gondolkodásukban, érzületükben, otthon, utcán, közhelyen mindenütt?

Még a „kispolgáriságról" is hadd mondjak valamit. Szeretném már egyszer megfogalmazva látni nemcsak azt, hogy mi a kispolgáriság, hanem azt is, hogy mi a nem kispolgáriság. Mert hogy mi a kispolgáriság, azt többé-kevésbé tudom, és forradalmi öntudatom kezdeteitől fogva megfelelően utálom is. Azelőtt hevesen és indulatosan utáltam, most már azzal az öreges töprengéssel, hogy, úgy látszik, mégsem olyan egyszerű a dolog, mint hittem, mert lássuk csak:

Azt ugyanis már tudom, hogy ha az ember, a most már mindig társas munkából élő ember, az üzemből, hivatalból, iskolából hazamegy, akkor – ha van neki! – a kertjében kapál, permetez, ojtogat, házinyulat, baromfit tenyészt, s közben el-elfecseg a szomszédokkal az idei cserebogárjárásról vagy az időjárás körül szerzett kimeríthetetlen tapasztalatokról: ez tipikus kispolgáriság!

De szerintem az is lehet kispolgáriság, ha az ember ugyanígy hazamegy a modern összkomfortjába, bezárja kulcsra az ajtaját, félmeztelenre vetkőzik, a lábait az asztalra rakja, a lemezjátszót maga mellé helyezi, és tánclemezeket vagy akármiféle lemezeket rak fel óraszámra. Hozzámondva vagy gondolva: „utálom az embereket!" Mert ez jellegzetesen individualista magatartás és életérzés. Ahogy mondani szokták, népi nyelven: magánakvalóság.

Sőt, még az is lehet kispolgáriság, ha minden este felöltözik utcaképes vagy lokálképes módon, és a szabad óráit, a hozzá tartozó fél éjszakával, magához hasonló emberekkel, de mindig kevéssel, tehát nem közösségben, hanem csak „társaságban" vagy „galeriban" tölti. És ha minden este ilyen helyeken vacsorázik, elfecseg, kártyázik, a szemét hizlalja, esetleg táncol és így

tovább. Miért volna ez magasabb rendű kispolgáriság – mert, hogy az, az nem vitás –, mint őszibarackot termelni vagy házinyulakat etetgetni? Annyi a különbség, hogy ez az utóbbi még valami hasznot is hoz nemcsak az illető embernek, hanem a társadalomnak is, mert szabad óráiban valamit termel, míg amaz szabad óráiban is csak „fogyaszt", ha nem egyebet, hát „közműkapacitást" és közlekedési eszközöket.

Azt viszont, hogy mit csinál és mit csináljon a nem-kispolgár, amikor nem dolgozik, és a közügyekben nem fáradozik, hol és hogyan töltse a szabad idejét, ha a kispolgáriságot is kiszolgáló (azok is állampolgárok és azok is fizetnek) rádióval, televízióval, színházakkal, mozikkal, lokálkultúrával elégedetlen, és semmiképpen sem akar a kispolgáriságnak behódolni: még nem tudjuk.

Jó volna hát, ha a lakásépítés és a lakáskultúra fejlesztésével kapcsolatban erről is beszélnénk, mert ez a két dolog nagyon közel van egymáshoz, sőt egészen szoros kölcsönhatás van közöttük. Tudniillik valóban nagyon fontos kérdés, hogy kinek építünk, de az is, hogy miképpen gondolkoznak és éreznek azok, akiknek építünk, mit tartanak szépnek, jónak, célszerűnek. Még az is, hogy ha nem jó, ha ferde, helytelen vagy éppen giccses és népgazdasági értelemben túl költséges az ízlésük, miképpen lehet ezt az ízlést megjavítani.

Próbáljunk hát tisztázott életeszményeket kimunkálni. Most még az egyik szavunkkal az abszolút kényelmet ígérjük, a másikkal a hősi – tevékeny, munkás – életre buzdítjuk az embereket.

Igaz, ez a két életeszmény végigkíséri az egész emberi nemet, már az ősidők óta. A hős, a tevékenyen harcos ember küzd egy új és szebb-jobb világért, némelyik hedonistává vált utód pedig – képletesen szólva – felrakja a lábát az asztalra. S ráadásul kineveti, illuzionista hólyagnak vagy ostoba mániákusnak tartja a harcost.

Érdekes ellentmondás: íme a hipercivilizált-túlkényelmes ember az inkább „vegetatív" ember, és az eszmékkel terhes, tevékeny „mániákus", a holnapra gondoló, a jövőről gondolkodó ember az igazi ember.

Meg lehet-e szüntetni ezt az ellentmondást?

Attól tartok: nem. Hiszen talán (megint csak: dialektika!) ebben rejtőzik az emberré válás és a továbbfejlődés titka. (Harcba vinni, jobbá tenni, „megváltani" a többieket!) De ha annyit elértünk, hogy az igazi ember mindig a kezében tarthatja a történelmet, és gondolkozhatik és cselekedhetik, szükség esetén hősileg, amazok helyett is, akkor megtettük, amit e bolygón magunkért megtehetünk.

KISPOLGÁRISÁG?

Nemrégiben a *Népgazdaság*ban egy eléggé hitelesnek érződő riportot olvastam. Arról volt benne szó, hogy mit csinálnak a szabad idejükben egy nagy pesti bérház lakói, akik szinte kivétel nélkül nemcsak hogy „dolgozók", hanem igazi munkások, valódi proletárok.

De találtam már ilyen írásokat a *Nők Lapjá*ban és más lapokban és folyóiratokban is, mert az újságírók, nagyon természetesen, az igazi valóság után való szomjúságukban és a lapjuk hitele érdekében, mint a világon mindenütt, itt is felkeresik és megszólaltatják az „utca emberét" is, ami alatt a „népet" szeretnék érteni. (Ez egyszer-egyszer így is van, máskor nincs, mert hazudni az utca embere is tud.)

Nos, az összkép bizony nem valami szívderítő. Nem az én számomra, mert nekem sose voltak illúzióim e tekintetben, hanem azoknak az újságíróknak, akik giccsellenes hadjáratokat indítgatnak, és akik szocialista kultúrembereket szeretnének felfedezni, ha már csak elsősorban a városi dolgozók között is. És persze azoknak az íróknak, társadalomkritikusoknak és esztétikusoknak, akik különböző folyóiratokban sokat vitatkoznak ezekről a kérdésekről. E vitatkozók egyik része tagadja, hogy a természetes igénynövekedés egyáltalán kispolgáriság volna, és ha mégis vannak ilyen jelenségek, arra azt mondja, hogy a növekedésnek nemcsak gazdasági, hanem társadalmi és kulturális nehézségei is vannak, a másik rész mindezt a szocialista építés veszedelmes és kiábrándító kísérőjelenségének tartja. („Frizsider-szocializmus.") Még olyanok is akadnak, akik legyintenek mindkét oldal érveire, és az egészet az emberi nem természetéből eredőnek és a technikai fejlődés kikerülhetetlen következményének tartják. Sőt még ezek is megoszlanak. Az egyik szerint ez sorsszerű és a semmibe vezet, a másik szerint éppen ez vezet el a gombnyomásra működő boldogságparadicsomba.

De térjünk vissza a feltett kérdéshez, és szűkítsük áttekinthetővé és tárgyalhatóvá a problémát. A legtöbb ilyen közvélemény-

kutatás azt mutatja, hogy ha egyáltalán fel lehet fedezni valami kulturális érdeklődést a dolgozó emberek családi környezetében – mert valami azért van –, az, eltekintve a régi munkásmozgalmi emberek, sajnos, nem túl nagy táborától – túlnyomórészt nem szocialista jellegű. Éspedig nemcsak azoknál tapasztalható ez, akik tegnap jöttek a faluból, hanem azoknál is, akik már nemzedékek óta a városban élnek. S az a valami, ami mégis van, akár könyvekről, akár képekről, pláne zenéről vagy színházról legyen szó, majdnem kizárólagosan polgári-kispolgári (Magyarországon a „polgári" általában csak a „kispolgári" alakjában és nívóján jelenhetett meg) jellegű és tartalmú érdeklődés. Ebbe csak véletlenül, egészen szórványosan, néha éppen csak kivagyiskodó sznobságból kerül bele egy-egy Bach, Mozart, Beethoven (Bartók még így sem igen), Tolsztoj vagy Stendhal, esetleg mint már abszolút tekintély – Shakespeare. A zenében nemigen jutnak tovább a *Pillangókisasszony*nál és a *Trubadúr*nál, *Traviatá*nál, az irodalomban Victor Hugónál (ez ugyan jó, de nagyon nem elég), a képzőművészetben, de különösen az építőművészetben és a festészetben – no, ott nem jutnak sehová . . . Igen, ez a mai valóság. Ez a szociológiai realitás. Ettől eltekintve természetesen a statisztikailag is bizonyított fejlődés olvasásban, színház- és mozilátogatásban stb.-ben szintén valódi realitás, mert a korábbi 1–2 százalékhoz mérve már a 8–10 százalék is hatalmas fejlődési arányt – számtani sokszorost – mutat, de még nem változtatja meg a többi 90 százalék által adott összképet. Ezért van első pillantásra majdnem egyformán igazuk az optimista és pesszimista hangsúllyal összeállított helyzetképeknek és beszámolóknak. Csak a minőségi sorrendiség és a valóságos társadalmi arányok helyes értékelése vezethetne el a teljes igazsághoz.

Azonban nézzük meg ezt a problémát szellemi-minőségi szinten közelebbről is. Van-e egyáltalán itt (hogy hol van a világon, azt most kapcsoljuk ki) valami, ami nem kispolgári? (Persze nem minden rossz és nem minden alpári a kispolgárok életformájában és gondolkozásában sem – például a kereskedői szolidság, a kézműves hozzáértés, a kisiparos becsületesség, a kisparaszti

takarékosság stb. stb. –, de maradjunk most csak a kultúra területén, hisz elsősorban erről folyik a vita.) Vajon nem túl sok-e ebben a megítélésben az entellektüel fölényérzet? Nem a divatsodorban élő entellektüel – néha csak sznob – viszolygása ez a tegnapi divatoktól, amelyek persze mindig elkésve jutnak el az alsóbb régiókba? Nem játszik-e túl nagy szerepet ebben a kispolgár-megvetésben az a mindenkori divatérzés, amely utálatosnak, alpárinak, kibírhatatlannak érzi azt a tegnapi ruhát, képet, bútort, könyvet, modort, viselkedést, amelyet éppen elhagyott, levetett, hogy az újabbat felvehesse, amellyel a mindenkori elithez tartozónak érezheti magát? És nem arról van-e szó, hogy az entellektüelek (ezzel a szóval próbálom meghatározni, bár nem pontos a „definíció", azt a mindenkori elitértelmiséget, amely minden társadalom szellemi haladásképletét adja), akik társadalmi helyzetükből, munkájukból és természetükből következően maguk is individualisták és lényegében polgárok, csak a saját emócióéhségüket vetítik ki az inkább nyugalmas, „békés" életre vágyakozó (ők meg a mindigvaló hajszából szeretnének kikapcsolódni) fizikai munkásokra?

A másik kérdéscsoport még fontosabb: van-e itt már valami olyasmi, amire azt lehetne mondani, hogy ez már sajátlagosan szocialista kultúra? Van persze, ha csak kísérleti és problematikus állapotban is. Nem természetes dolog-e hát, hogy a munkás és persze a paraszt is, mihelyst a mindennapi kenyerét valamennyire biztosítottnak érzi, emelkedni akar, kultúrát keres és – kispolgárit talál? Milyen más kultúrát találhatna, ha a szocialista kultúra még első lépéseinél tart és nem látható körülhatároltan? A kispolgári fölött csak a volt úrit, amely egyébként eléggé leszivárgott abba is. Csak alatta volna egy igazi életforma-kultúra, a népi-paraszti, de az is átváltozóban van, és különben is éppen abból menekül. Még a látszatát is kerülni igyekszik, hogy valami köze volna hozzá, tehát még sietteti és túlozza is a távolodást.

Mit lehet itt tenni? És lehet-e egyáltalán valamit tenni, hiszen még a kispolgáriságot pocskondiázó entellektüelek maguk is vagy kispolgári kultúrában élnek, vagy úri-polgáriban szeretné-

nek élni. Még az az entellektüel is, aki ideges türelmetlenül hadakozik a szerinte mindent elárasztó kispolgáriság ellen, nem a munkás-, pláne nem a paraszti életformát választja, hanem a máról holnapra élő bohémkedést (erre sincs jobb szavam), amit nem tudom, milyen jogcímen választ el a kispolgáriságtól, és még kevésbé tudom, milyen jogcímen minősít magasabb rendűnek?

És hát egyáltalán, mi a kispolgáriság kritériuma? Hogy mi volt ez a kritérium a régi társadalomban, az osztályhelyzet szerint is valódi kispolgároknál, kézműveseknél, kisiparosoknál, kisparasztoknál, azt persze tudjuk, de micsoda ez a mai dolgozó embernél, akinek már csak a gondolkozása és az ízlése lehet kispolgári? A múltban ez jórészben a felsőbb osztályok utánzása volt (eltekintve a céhöntudat és a sültparaszti befeléfordulás eseteitől). Alacsonyabb szinten ugyanaz volt, mint a polgáriság, amely amikortól kezdve a polgárság maga is uralkodó vagy az uralomban részes osztállyá vált, szintén a korábbi úri ízlést utánozta.

A lelki gyökerei meg abba a kisigényű individualizmusba vezetnek le, amely a kisparasztot, kiskereskedőt, kisiparost jellemezte, tehát tovább élhet saját föld, saját bolt, saját műhely nélkül is. Végül is, mi hát ez akkor? Az ún. „emberi természetből" következik? Azokból a testi-lelki adottságokból, amelyeket egyszer már úgy próbáltam érzékeltetni, hogy az eddigi történelmi tapasztalatok szerint minden száz emberből, és akármilyen osztály, műveltségi kategória, szakma vagy felekezet embereiről legyen szó, csak egynéhány, tíznél inkább kevesebb mint több az egészen kiváló alkotóképességű tehetség, 40–50 lehet a jó átlag, 30–40 a gyengébb átlag és megint egynéhány, tíznél rendszerint kevesebb az egészen gyenge képességű ember, értelmiekben is, erkölcsi derékség dolgában is – tehát a tömeg, az átlagemberek zöme mindig kispolgári természetű lesz? Vegetatív lények és szűklátókörű individualisták, nem telik tőlük több? . . .

Igen, igen, nézzünk csak a dolgok mélyére! Ha nincsen még a polgáritól megkülönböztethető szocialista kultúránk, akkor fog-

juk be a szánkat, és ne maceráljuk a dolgozó embereket (másfélék itt már nem sokan vannak) se a giccsekért, se a *Csárdáskirálynő*-kért (pláne ha magunk is ezt „élvezzük"), se a bárgyú slágerekért, semmiért . . .

No, azt azért ne! Ne fogjuk be a szánkat, de beszéljünk másképpen, legyünk igazságosak, hatoljunk le a probléma mélyére, és főképpen: teremtsünk minél előbb szocialista kultúrát – ha tudunk!

Tudunk? Ez is kérdés? – Igen, mégpedig elég nagy és nehéz kérdés, mert mostanára már egészen kiderült, hogy pusztán politikai-hatalmi módszerekkel és fegyverekkel, de még a közönséges propagandával és pedagógiával sem lehet megnyerni egy olyan háborút, amely világnézetek, sőt még az annál is erősebb reflexiózus beidegzettségek ellen folyik. Ehhez az értelmi eszközök, még ha azok akármennyire logikusak is, és még ha azok új és új ellentmondásokat nem szülnének is, sohasem elegendők.

Sőt a mi helyzetünk ebben még annál inkább is nehéz, mert mi már nem törhetjük össze a szobrokat, nem rombolhatjuk le a templomokat, nem égethetjük el a képeket és könyveket, nem tilthatjuk el az éneket (még ha akarnánk se, mert ezer rádió és képernyő árasztja-viszi szerte az űrbe), mint eddig még minden győzelmes világnézet és mozgalom tette. És nem nyakaztathatjuk le, nem feszíttethetjük keresztre és nem égettethetjük meg a régi igék hirdetőit, papokat, költőket, énekeseket, pláne nem irthatjuk ki seregestől a híveiket, még a felnőtteket se, hogy aztán a „fehér lap" lelkületű gyerekekből új társadalmat neveljünk, ahogy tette ezt néha és néhol még a tanításaiban szeretetvallásnak tekinthető kereszténység is, a többiekről nem is szólva. (A mohamedánizmus teljességgel ezt csinálta a kora századaiban.) A régi mozgalmak mindent elpusztítottak, ami elpusztítható volt, s csak azt adaptálták és szentelték át, amit nem lehetett elpusztítani, mert a lélekben, az ösztönökben vagy még inkább a mindennél erősebbnek érződő reflexekben fészkelt.

A szocializmus ezt már nem teheti, nem is tudja, de nem is akarja ezt tenni. Talán még azt is sajnálnia kell, amit ezen a téren

tett. Talán nem is a híveit szaporította ezzel, hanem az ellenségeit?...

Jó, de akkor mit tehet? – Azt, amit tennie kell: teremtsen új kultúrát, új életformát, új gondolkozást, új ízlést-magatartást, új mindent...

De hát igaz volna, hogy alig van itt valami, amit már ma is szocialista kultúrának tekinthetnénk, ha azt a szó legmélyebb és legigényesebb értelmében vesszük?

Nézzünk csak itt is a dolog mélyére. „Valami van, de ez még nem az igazi." Az osztályharc és a forradalmi munkásmozgalom kultúrája, elsősorban és főképpen az irodalma, mert egyebe még nemigen volt, hacsak a plakátot és fotót nem tekintjük művészetnek – mozgalmi és harci kultúra volt. Ez elvégezte – már annyira-amennyire – történelmi feladatát. A java kultikus hagyománnyá vált, a többi lemerült a feledés feneketlen tengerébe. Ezen nem lehet változtatni, ekörül hiábavaló minden erőlködés.

Bizonyságok erre a saját tapasztalataink is. Az a valóságos osztályharcos kultúra, amely a két világháború között – eredetében már az első világháború előtt –, igen nehéz körülmények között, még nálunk is kivirágzott a munkásszervezetekben, 1945 után nem találta meg a továbbfejlődés útját-módját.

Igen. Az az osztályharcos szellemiség, ami a húszas-harmincas években mindnyájunk öröme és reménysége volt, s amelynek nemcsak mozgalmi verselői voltak, hanem már egy József Attilája is felnőtt, és amelynek a szavalókórusaiban a Kassák Lajos *Mesteremberek*je dübörgött, nekünk akkor szívig ható erővel, mert azt a szépséget éreztük benne, amit nekünk a forradalom ereje jelentett, nemhogy továbbfejlődni nem tudott 1945 után, de még továbbélni se bírt.

Ennek az okait itt most nem kereshetem, s ez talán nem is az én dolgom volna, hanem a munkásmozgalom tudósaié, ideológusaié és esztétikusaié (ha vannak ilyenek?). Annyi tény, hogy a sokszázezres új tömegekkel feltöltődött és felhígult munkásmozgalom nem tudott mit kezdeni ezzel a kulturális hagyo-

mánnyal, s az valahogy mindenki által érezhetően kissé avataggá, történelmileg túlhaladottá vált.

De vigyázzunk, amikor így ítélkezünk, nézzünk csak vissza önmagunkba is! Hátha minket is elér már a birtokon belüliek végzete: a harc után, a győzelem után jön a beteljesülés, megváltozik a szemlélet és az ízlés, a harcvallást felváltja az élvezetvallás? Már csak az érdekel bennünket igazán, ami elszórakoztat, ami „kikapcsol", legjobb esetben, ami elgyönyörködtet, harci lélekfeszültség, célra törő akarat helyett emócióizgalmat ád. Vagyis: „mozgalmi irodalom" helyett „olvasmány" kell, gondolkozásra kényszerítő, lélekháborító írások helyett nyugtató játékokra vágyunk. Tehát elérkezünk mi is oda, ahol az előttünk járó birtokon belüliek általunk sokat támadott l'art pour l'art-os irodalomigénye következik?

Elemezgethetném és magyarázgathatnám tovább is ezeket a dolgokat, de nincs értelme, mert az a sajátlagosan szocialista kultúra-életforma, amelyről mozgalmi ifjúkorunkban álmodoztunk, nemcsak hogy nálunk, a mi sajátos körülményeink között (két munkáspárt, koalíciós politizálás, személyi kultusz stb.) nem született meg, illetve ami már megvolt, nemcsak itt nem fejlődött tovább, hanem még a nyugati munkásmozgalomban sem, ahol pedig, ha némileg megszelídülve is, a tényleges osztályharc is tovább folyik, és a milliós tömegszervezetek is megvolnának hozzá.

Éspedig nemcsak az ideológiai értelemben is elkispolgáriasodott szociáldemokrata szervezetekben van ez így, hanem jórészt a politikailag továbbra is radikális kommunistáknál is. Bert Brechtnél nemigen jutnak tovább, pedig az még csak a polgári rend vagy inkább minden eddigi rend bomlasztó bírálata, igen okos és tehetséges destrukció, de nem olyan mindennapi szellemi kenyér, amellyel a munkásosztály közemberei is élhetnének. Sőt, úgy látszik, most már még az az avantgardista, mindigmodernista, szimpatizáns entellektüelsereg is leszakadóban van róla, amelyről a két háború közt még azt hittük, hogy a szocialista forradalom szellemi vezérkarává nő fel. A mostani nyugati

avantgardisták túlnyomórészt nihilisták, és az „el nem kötelezettség" hívei, ha egyáltalán hívei is valaminek a karrieren túl. Hol vannak a mai nyugati fiatal írók közt olyanok, akikből új Gorkijok, Aragonok, Andersen Nexők lehetnének? Ha volnának, valami hírt vagy életjelt csak mi is kapnánk róluk.

Mi ez itt, mi van itt? – megint csak a szocializmus ideológusainak a dolga volna. Én csak a problémát látom és a megoldást szomjazom: – a fene egye meg, nem lehet olyan kérdés, amelyre mi, történelmi realisták, a valóság következetes búvárlói választ ne tudjunk adni!

Megint visszatérve a magunk dolgához, megpróbálok most úgy gondolkozni, mintha egy tízmillió emberből álló nép-nemzet mindennapi szellemi szükségleteiről is meg a szebb és jobb szocialista kultúra felé való fejlődéséről is nekem kellene gondolkozni és gondoskodni. Tehetem-e azt, hogy nem törődöm vele, mit hozott az emberek többsége – akik még nem-szocialisták – a múltból gondolkozásban, ízlésben, szokásban, előítéletekben és beidegzettségekben?

Nem tehetem.

Viszont tehetek-e úgy, hogy nem törődöm azzal sem: mit akarunk, milyen életformát, milyen kultúrát szeretnénk és akarunk holnap, holnapután?

Nem tehetek.

Nos tehát, adva van egy jó munkás (mögötte sok ezer ugyanilyen), aki esetleg még szocialista brigád-tag is, és egyáltalán mindenképpen kitűnő ember, de otthon, ha egyáltalán olvas, csak Jókait (ami jó, de nem elég) vagy a Bromfield-féle írókat, esetleg éppen csak Agatha Christie-t olvassa el. Mit tehetnék vele? A kezébe erőltessem Gorkijt vagy akár József Attilát? Nem tehetném. Az nagyon rossz volna.

Akkor hát nyugodjunk bele abba, hogy lesz, ahogy lesz, és arra sodorjon bennünket a kulturális szél, amerre akar?

Nem. De mindent – minden lehetőt és elképzelhetőt megtennék, hogy a szocialista írók, szerkesztők, kiadók, lapok,

folyóiratok, könyvek felvehessék az emberi lélekért és az emberi ösztönökért folyó versenyt, akármilyen, akárha a legnagyobb nem-szocialista írókkal és művészekkel is. Irodalmat, sok árnyalatú, gazdag, mert minden lelki-szellemi vagy akár ösztönbeli igényre és rezdületre szocialista világnézettől sugallt, nem deklaratív, nem illusztratív, nem szájba rágóan didaktikus, hanem gyönyörködtetően eleven és gondolkozásra kényszerítően igaz irodalmat és művészetet kell teremteni, illetve engedni megszületni, létrejönni. A hogyant bízzák az írókra és művészekre, mert azt helyettük senki el nem végezheti. Na és persze a kritikusokra, akik legyenek éberek és jó szeműek a szép és igaz dolgokra is, a hamis és torz elrugaszkodásokra is.

Mindazt, amit erről az írók, művészek gondolnak, ismerem. Amit a szórakoztatóipar emberei, akiknek ma még az igen jól menő kispolgáriasság a létalapjuk, erről mondani tudnak, azt is ismerem. Ismerem azt is, amit a népművelés és az általános kulturális fejlődés felelős emberei és szakemberei gondolnak, de nemigen mondanak: a „guvernamentális" gondokat. Befejezem hát azzal, hogy az én meggyőződésem szerint igazi kultúrát, a lét és tudat dialektikus kölcsönhatásait kifejező szocialista kultúrát csak közösségek teremthetnek. Olyan valódi közösségek, mint amilyenek a parasztokéi voltak a falvakban és az iparos céheké voltak a városokban.

Egymillió vagy akárhány millió ember egy városban azonban nem közösség, de a belőle kiszakadó 4–5 tagú ultiparti vagy bratyibanda és söröző asztaltársaság se közösség. A mi, szocializmust építő társadalmunkban ez idő szerint még éppen a kollektivizmust jelentő alapközösségek nem alakultak ki kellő arányokban.

Melyek lehetnek ezek az alapközösségek?

A falu mint termelőközösség, az üzem vagy üzemrész mint termelőközösség, a szakma mint szakmai közösség, a tantestület és a diákság mint tanító és tanulóközösség – és így tovább. De, már sokszor leírtam, ehhez is: igazi közösségek nem formálódhatnak ki funkcionális belső demokrácia nélkül. Egy

sereg együtt dolgozó ember még nem okvetlen közösség. Azzá csak a szellem, a lélek, a gondolkozás és az ízlés, együttvéve az „erkölcsi kohézió" teszi. Egy-egy szocialista brigád és termelőszövetkezet már példát is ad róla.

Dolgozik-e már ezen, illetve jól dolgozik-e ezen a mi országunk sajtója, irodalma, művészete, tudománya és pedagógiája? Vagy nemigen, vagy nem elég jól. Pedig – az én véleményem szerint – csak majd ha felmutathatunk valami különbséget és „külömbséget", hogy íme, ez a szocialista kultúra, akkor lesz jogunk és jogcímünk igazán a kispolgáriság elleni nagyon türelmes harcra. Mert még akkor is türelmesnek kell lenni...

KISPOLGÁRISÁG? – MÉG EGYSZER

Elöljáróba: Természetesnek tartom, hogy amiként én jogot formálok arra, hogy erről is, arról is, írókról, könyvekről, társadalmi jelenségekről vagy akármiről elmondhassam a véleményemet, ha annak szükségét érzem, azonképpen elmondhatja mindenki más is, egyebek közt rólam is vagy a könyveimről és bármely írásomról, amit el akar mondani. Még anélkül is, hogy odatenné: „tisztelem és nagyrabecsülöm Veres Pétert, de . . ." Annak is joga van ehhez, aki nem tisztel és nem becsül nagyra. Ez a szellem „egészségügye".

Legfeljebb az inkorrektségektől viszolygok egy kicsit, de azokat is elviselem. Ez különben is olyan, mint a bumeráng: mindig visszaszáll. Néha azonnal, máskor csak az időben.

Egyébként úgy érzem, a hozzászólók – s nemcsak azok, akik megírták, hanem azok is, akik nem írták meg – nem mindenütt és főleg nem pontosan értették meg a gondolatmenetet. A legtöbben ugyanis csak azt keresik (ez is a „harcvallás", a mozgalmi gondolkodás természetéből következik), hogy támadom-e vagy védelmezem a kispolgáriságot. Holott én egy adott történelmi jelenség kapcsán csak az igazságot keresem. Azt az igazságot, amelyet a gyakorlatban, a történelem menetében alkalmazni is lehet, amint ezt összegeztem is a múltkori cikk végén.

Annál inkább is hát, mert az első cikk legfőbb hibája, hogy némely gondolatát vagy nem értették, vagy félreértették, ami lehetőséget ád a félremagyarázásra is, meg kell kísérelnem rendet teremteni benne. Talán így:

1. Én úgy látom, hogy a dialektikus gondolkozásra nemcsak addig van szükségünk, amíg a hatalomért harcolunk, hanem azután is mindig, sőt mindig jobban-jobban.

Miért? – Azért, mert amíg birtokon kívül vagyunk és csak harcolunk a hatalomért, a történelmi valóság lépten-nyomon felfedi az ellentmondásokat, valósággal a bőrünkön csattannak az osztályharc tényei. A dialektika igazsága szinte minden napon „demonstrálja" önmagát, különösen az osztályharcban

ténylegesen részt vevő embereknek. Márpedig ezek a legfontosabbak, mert ezekből szerveződik a történelemformáló élcsapat.

Amikor azonban a hatalom birtokába kerülünk, a valóság a forradalmak logikája és természetrajza szerint bonyolulttá válik. Képletesen szólva, különösen a szociológiai valóság ilyenkor eleinte még fortyogó kása, de aztán, ha véglegesen győzünk és kialudt a tűz lángja – elhallgat. Megnémul.

Nekünk azonban, szocialistáknak és realistáknak, mindig tudni kell, mit beszél, még ha nem beszél is. (Lásd: 1949–53–56-ot!) Tudnunk kell mindig, mit mond minden egyes lépésünkre az ellenség, mit mondanak a közömbösek (vagy ha mondani nem mernek, mit gondolnak), de különösen tudnunk kell, mit mondanak, nem a szájukkal és a tenyerükkel, hanem a szívükkel és értelmükkel, a saját híveink. Sőt még azon belül is: jó tudnunk, mit mondanak a vakon hivők, mit mondanak a kritikusan együttmenetelők, és mit mondanak a kételkedők, a motyogva-zsörtölődve („nem jó lesz ez! hova vezet ez?") utánunk cammogók.

Mégpedig mindig és mindegyik esetben úgy, hogy az arányokat is helyesen érzékeljük, az ingadozásokat, az előrevivő és visszahúzó erőket is a maguk igazi valóságában lássuk. Szóra kell bírni, igaz, őszinte szóra – a hallgató valóságot, mert különben megtévesztenek bennünket azok a látszatok, amelyeket az alkalmazkodó, opportunus, de ugyanakkor túlbuzgó, karrierista erők szőnek a létükért való harcban, benn, a saját lelkünkben és értelmünkben és kinn, a társadalmi valóságban. Ha az igazi valóság hallgat, s helyette a látszatok beszélnek, akkor a születő, új ellentmondások nem demonstrálják önmagukat, csak majd akkor, amikor vagy robbanássá, vagy legalábbis nyilvánvaló közbajjá nőnek. (Átesések a sokat emlegetett ló másik oldalára.)

2. Magához a kispolgárisághoz mint kulturális tömegjelenséghez csak annyit: elméleti vitatkozás helyett vegyük csak elő bármely nap kulturális és szórakoztatóipari műsorát, és nézzük

meg, mit adnak, mit tudnak adni – minden jó szándék ellenére – a jó népnek. Vagy fordítsuk meg a kérdést: mit kíván, mit akar látni, „élvezni" a népnek az a része, amely egyáltalán igényel valamit a „kultúrjavakból".

Éspedig ebben is tartsunk rendet: nézzük meg először és adjuk össze a kifejezetten szocialista világnézetet, gondolkozást, életlátást, életérzést, magatartást idéző-sugalló műveket. Azután adjuk hozzá azokat a korokon és társadalmi különbségeken túlemelkedő műveket, amelyeket, nagyon helyesen, mint örök emberi értékeket a mienknek is mondanak. Hangsúlyozom: ne csak a munkásmozgalmi, forradalmi, szabadságharcos vagy polgárháborús műveket tekintsük szocialistának vagy legalábbis a szocializmusra hasznosnak, hanem mindazokat az írásokat és bármi egyéb művészeti és kulturális termékeket, amelyekben a szocialista világrend, a szocialista társadalmi élet, a szocialista történelmi valóság és problémavilág valamiképpen, haladó értelemben, érvényes megfogalmazást és esztétikailag hatásos kifejezést nyer. Az eredmény – sajnos – nem lenne valami különösen szívderítő.

Ugyanezt meg lehet próbálni a könyvkiadás-forgalmazás, sőt az újságok, hetilapok, folyóiratok nem-politikai tárgyú írásaival is.

Ha még tovább akarnánk menni, és hozzáadnánk a nem kifejezetten ellenséges, ún. „apolitikus" műveket is, ez már a pártosságról való lemondást jelentené, ezen az úton hát ne menjünk tovább.

3. Itt azután álljunk is meg egy kicsit. Mindenkivel, aki azt mondja, hogy az egész történelmi örökséget Shakespeare előtt és után tekintsük a magunkénak, nagyon egyetértek. Sőt: pár évvel ezelőtt, amikor az emlékezetes, sok félreértéssel és félremagyarázással meg másról-beszéléssel keveredett „parasztábrázolás"-vita folyt, már elmondottam: szocialista társadalmi közegben, szocialista világnézeti telítettséggel „általános emberit" kell adni, még a parasztról is, mert csak ez bírja ki a változó időt, csak ez érdekelheti minden korban az embereket, mint ahogy az egész világirodalom példája bizonyítja.

Igen! Színházaink Shakespeare, Molière és a görögök nélkül nem tudnak élni, hát mi, mai írók, nem is kísérelhetjük meg az általános emberit mai közegben kifejezni? Ha már Shakespeare-ek, Molière-ek nem tudunk is lenni?

Így van. De én azért azt mondanám, ne zavarjuk össze a dolgokat. Shakespeare öröknagy (és mindenki az a shakespeare-i szinten), és természetesen a miénk is (de nemcsak a miénk!), azonban nem a szocialistaság, még csak nem is a forradalom vagy a politikai haladás jogán (gondoljuk el, hogyan szerepelteti Jack Cade-ot és a többi népfiakat), hanem igenis az „általános emberi" és az „örök emberi" alapján. A *Hamlet* nem csupán egy királyi család drámája, hanem minden olyan családé, még a parasztés munkáscsaládoké is, amelyekben az apa, a családfő elvész (nem okvetlenül mérgezés által: háború, szerencsétlenség, munkabaleset, rúgós ló, vaddisznóagyar – minden), és a még életerős anya újra férjhez megy. Hogy néznek rá mindenhol a felnőtt gyerekek, ahol már kialakult az apajogú család, hogy néznek rá? És hogy néznek arra a családba tolakodó, idegen férfira, aki elveszi tőlük az édesanyjukat?

Hát a *Lear király* probléma? Gondoljunk mindazon öregekre (mostanában is hoznak ilyeneket az újságok), akik eltartás fejében átadják a gyermekeiknek, amit egész életükben összekuporgattak, ha az csak egy parasztviskó vagy egy szoba-konyhás munkáslakás is, és aztán így hányódnak az öreg Learek egyik gyerektől a másikhoz. Mindegyik sajnálja tőlük a sovány falatot is, vagy akkor is azt hiszik a szegény öregek, ha nem sajnálják. Emberi sorsdráma, de társadalmi dráma is ez, és az, hogy Lear király volt, már nem is fontos, mert nem abban van a lényeg.

És az *Othello?* Talán csak egy félfekete mór és egy hadvezér lehet féltékeny a fehér húsú feleségére, akit asszonyra éhes tisztjei vesznek körül? A messze járó vasutas, a vidékre küldött szerelőmunkás, a vándormunkás paraszt nem érezheti ugyanezt a gyárban, mezőn, hivatalban dolgozó, idegen és derék férfiak között forgolódó szép feleségéről?

És így tovább, ezt nevezem én általános emberinek, ha magam nem az ilyen irodalmat művelem is. Ez az irodalom hát a mienk, ezen az alapon, mint minden embereké, de ettől még nem lesz szocialista.

4. Egy másik problémakörhöz: Szerintem – de a tények szerint is: nem a XX. századi parasztság volt igazi közösség, s mint ilyen, kultúrateremtő erő, hanem a feudális korszaké, körülbelül a XIX. század derekáig. Ennek a bizonyítékait nem sorolom ide, túl sok volna, hanem aki nem hiszi nekem, azt arra kérem, fáradjon el a múzeumokba, a népművészeti kiállításokra, nézze át a népzene- és népdal-gyűjtemények sok-sok kötetét, vagy legalább nézze és hallgassa azokat a népi együtteseket, amelyek nem hamisították át „attrakcióvá" és „produkcióvá" az eredeti népzenét, éneket, táncot, öltözetet.

Én ugyanis nemcsak az irodalomra és az olvasott, előadott, kiállított „magas" művészetre gondolok, amikor kultúráról beszélek, hanem az életforma, a gondolkozás-ízlés-magatartás dialektikus egységére. Ennek csak egyik része, s a népéletben nem a domináló része, az irodalmias műveltség. Gondoljunk arra, hogy azok a falusi – népi-paraszti – közösségek, amelyek még itt, a Habsburg-gyarmat Magyarországon is, a XVII–XVIII–XIX. század csodálatosan gazdag és változatos népköltészetét, népművészetét, szokás-ízlés-magatartás formarendjét, sőt a legmodernebb és legtudósabb textiltervezők által is utolérhetetlen öltözködési, szín- és formaillesztési, általában díszítőipari művészetét megteremtették, s hozzá még a nagyon változatos, de mindenütt, az egész faluközösségre érvényes erkölcsi rendjét is kialakították, nem kultúrateremtő közösségek voltak-e. (Egyáltalán: mi a „kultúra", ha a fogalom tudományos értelmét vallatóra vesszük?)

De még a céhek is! Az a minden céhtagra és mesterlegényre érvényes szokás-ízlés-magatartás, játék- és szertartásrend, társas éneklés, muzsikálás (Hans Sachs!) és a hozzátartozó erkölcsdiszciplína, mi volt, ha nem kultúra?

5. Visszatérve a legfontosabb dologhoz: A „harcvallást" itt

is felváltja az „élvezetvallás"? Ez bizony történelmi tapasztalat. Minden hatalomra került harci, mozgalmi közösség emberei megpróbáltatódnak ebben. De nem törvény, hogy elmerüljenek benne.

Az „élvezet" azonban továbbvezet az ízléshez és a mögötte levő világnézethez vagy világnézet-nélküliséghez. Minden életaspektus „természetes", a harc is, az élvezet is, amíg „vallás" nem lesz belőle.

A vallás viszont (hogy ezt is félre ne értsék, nem csupán az egyházak vallására gondolok, hanem minden életdiszciplínára, még az ateizmusra és filozófiai nihilizmusra is) az ember nevű állatfaj sajátlagos tulajdonsága lett az évtízezredek folyamán. Helyes vagy nem helyes, egészség vagy betegség, de: van! Van, mint halon a pikkely, zebrán a csík és így tovább.

A dolog itt válik bonyolulttá, illetve olyanná, ahol én már szentenciák és szilárd vélemények helyett csak kérdésekben merek fogalmazni. – Mit tekinthetünk élvezetnek? Csak a szórakozást, táncot, emocionális látványosságokat, szép muzsika hallgatását, a tényleges szeretkezést vagy a szeretkezés látványát színpadon, filmen, árokparton vagy a bokrok alatt? – és így tovább.

Vajon a harc és a munka vagy akár a csendes szolgálat nem lehet élvezet? Dehogynem! Embere és – vallása (világnézete, életszemlélete) válogatja. Vannak emberek, s nem is kevesen, s a történelemformálók szinte mind ilyenek, akiknek a harc és a munka is élvezet, de némelyeknek még a csendes szolgálat is az.

A baj ott és akkor, illetve mindig azoknál kezdődik, akik a harc és munka elől, ami pedig az emberállat létének és továbbfejlődésének a feltétele, csupáncsak fiziológiai élvezetekbe menekülnek.

Itt most beszélni kellene a Nyugaton nagyon divatos „elidegenedés"-problémáról, de erről másutt lesz szó. Inkább hát az általános emberi problémákról, az önfenntartás és a fajfenntartás alapkérdéseiről szólnék még valamit. Ezt is csak a figyelem

felkeltéséért s nem valami végleges szentenciák rögzítésének a szándékából.

A kifelé vezető utat én arrafelé látnám, hogy az emberek – lehetőleg egyetlen ember se – ne maradjanak életcélok – kis és nagy, egyéni és közösségi célok nélkül. Még akkor se, ha a mindennapi biztos kenyerük megvan, vagy akár az adott korban és adott helyen elérhető jólét legmagasabb szintjére jutottak is.

Ezekből az életcélokból nem elég az egyik az egészséges élethez. Úgy vélem, e kettő, az egyéni és a közösségi célok egysége, de nem a naivan értelmezett „harmóniája", hanem inkább a dialektikus feszültsége szolgálja legjobban az emberi nem önfenntartását és azon belül azt az elérhető jó közérzetet, amit én a „boldogság" helyett szívesebben írok le.

Mi ebben ma a helyzet? Csak egy kiragadott, de nagyon világos példában: Aki nem szül és nem nevel gyermekeket (a *Népszabadság*ban olvastam ezt a statisztikát: a házasságok 31 százalékában egyáltalán nincs gyerek, a másik 30 százalékában pedig egy van), annak az egyéni életcéljai ugyan mire irányulhatnak? Vagy a szolgálatra, vagy az élvezetre. (A munka és a magasabb bér: csak kenyérkérdés!) A szolgálathoz azonban hit kell, „vallás" kell, másképp az ember rabságnak érzi, és ezért kevés emberi lény vállalja. (Ezeknek minden tiszteletem akkor is, ha nem az én vallásom hívei lettek.) A nagy többséget csak az élvezet viszi, mégpedig éppen azért, mert a szellemi-lelki élvezetekre képtelenek, az elsődleges a – hogy ne mondjam: „állati" – fiziológiai élvezet. Táplálkozás, ivászat, szeretkezés, legfeljebb még játék. (Sport, kártya, kis és nagy „hobby".)

Azonban amennyire ki tudják ezek tölteni az ember életét ifjabb korában, éppannyira kevésnek bizonyulnak később, amikor a test már nemigen bírja az egyiket, s a lélek unja a másikat. Erre jött régebben (néhol még ma is!) a pap, az okos lelkipásztor, és jön ma mindenütt a szemfüles szórakoztatóiparos, és ád a „pasasnak" „stimulenciákat": a már impotens, tehetetlen öregeknek ugyanazt, amit a már kíváncsi, de még bátortalan kama-

szoknak: színpadi malacságokat, „gusztusos" meztelenségeket, az egészségesebbeknek meg olcsón-egyszerű röhögnivalókat. Ennél már ezerszerte többet ér a lelkipásztoré, éspedig akármelyik egyházé, mert ha csalóka is a vigasz és bizonytalan a túlvilági öröklét, de józanságra, őszinte magába szállásra, szerényebb emberségre vezérli a boldogtalan „hedonistát".

Íme a kis igényű individualizmusból táplálkozó kispolgári kultúra létalapja és egyben az ilyen társadalom kórképe.

Igen, de mi a megoldás, hol a megoldás?

Erre a túl nagy és túlságosan szétágazó problémakör miatt nem adhatok minden részletre kiterjedő és minden szempontból kielégítő választ. Nem is érzem magam erre illetékesnek, mert nem vagyok „ideológus".

Azonkívül hát, amit az első cikk végén már tárgyi értelemben elmondtam, és amelyekről az első indulatok után helyes lehetne még jobban elgondolkozni (ó, milyen nehéz dolog az ember fejében leülepedett és már szilárdnak hitt lecke-közhelyeket mozdulásra bírni!), és azon túl, amit az imént a közösségi nagy és az egyéni kis célok dialektikus feszültségviszonyáról elmondtam, hadd hangsúlyozzam azt, ami a gondolkozó és általában a szocialista fejlődés irányában határozott szándékú embereket errefelé vezetheti: a világnézeti nevelés és önnevelés fontosságát és a kultúraképződést a közösségi nevelődés útján.

Mivel pedig még ez is túl nagy és túlságosan szerteágazó kérdés, és mivel én csakugyan nem akarok „elméletszerző" lenni (Isten ments! – de a gondolkodáshoz jogom van...), talán a legjobb lenne, ha a világnézet és az ízlés egymásra hatásáról, ugyancsak a közösségi élet, de különösen a közös munka lélekformáló, ízlés- és magatartásteremtő erejéről a saját személyes tapasztalataimat mondanám még hozzá.

6. Mint már mindenki tudja, ritkán járok színházba, moziba (szórakozóhelyre soha), mert az ízlésem a világnézetemmel már nagyon régen, úgyszólván szocialista gyerekkoromtól egyazonos. Az általános emberit, ha igazi, tehát shakespeare-i, stendhali, tolsztoji – sőt lampedusai (jó nekem a mai is, ha igazi!)

szinten jelenik meg, nagyon szeretem, és tényleg mindegy, ha akár polgárokról, akár királyokról, hercegnőkről szól is, vagy még ha ilyen nagy urak írták is. A *Cigánybáró*, *Csárdáskirálynő*, *Cirkuszhercegnő* stb.-féle „irodalmat" nem szeretem, nem bírom. (Hiába – még arisztokratákban is jobb a valódi!) Pickwick úrékon, Thackeray sznobjain, Gogol Csicsikovjain nevetek, Rabelais, Voltaire, A. France pajzánságain jól mulatok, de a bécsi-pesti operetteken unatkozom, ha égig emelik is bennük a leányok formás lábaikat.

A Tennessee Williams- és O'Neill-féle morbiditásokat nem bírom, még ha érzem is rajtuk az igazi író keze nyomát és gondolati erejét. Nem azért, mert „polgáriak", hanem azért, mert az ízlésemnek már most, öregedő korban, nem tudok parancsolni. Pedig tudom, hogy ilyen emberek, ilyen sorsok, ilyen lelkületek is vannak, sőt azt is tudom, hogy az unatkozó, „rohadt" polgár (nem az én szavam!) és a már morbid ízlésű, „lebegő entellektüel" ebben érzi igazi önmaga sorsát, de nem tehetek róla: nem élvezem. *Rómeó és Júliát* – úgy, ahogy Shakespeare megírta – igen, a betegül-ringyó Blanche-ot nem. Ki tehet róla?

Ki tehet? Hát nyilván a saját falusi és földmunkás-szegényparaszt osztályom kálvinista és hozzá ridegparaszti erölcsi felfogása, ízlés- és magatartás-diszciplínája, amelyeket még egészen kicsi koromban felszívtam, s amelyeket éppoly halálos komolyan vettem, mint minden tanítást, amit a falusi kisiskolában mondtak (a diákcinizmusig nem juthattam el, mert az csak a középiskolában kezdődik), még azt is, hogy „Isten akarata nélkül egy hajad szála se görbülhet meg..."

Ki tehet? Majd későbbről az agrárszocialista újságok, az 50 évvel ezelőtti *Népszava*, az ugyanakkor olvasott Tolsztoj *Mi a művészet*e és *Feltámadás*a és minden... Nem sorolhatom itt el, amit már a *Számadás*ban régen megírtam.

Mit mondotok? Hogy az én primitív paraszti és hozzá most már öregemberes ízlésemet nem lehet az egész emberi nemre, főleg a fiatalokra, a holnapi társadalom embereire ráerőszakolni?

Úgy is van! De az emberi nem néhány ezrelékének (a többi

csak tájékozatlan, s azt eszi, amit kap) az ízlését nem lehet énrám és a hozzám hasonló, primitív állampolgárok millióira ráerőszakolni. Az összes állampolgárok pénzén fenntartott kulturális intézmények nem szolgálhatják egyedül és kizárólag az állampolgárok nem is jelentékeny kisebbségének az ízlését és igényeit.

Vagyis, most már a magunk dolgáról szólva: a szórakoztatóipar túlnyomó részben a „moderneknek" dolgozik, a színházak elég nagy részben az „egzisztencialistáknak", a rádió és a televízió mindenkinek – és senkinek (nem tehet róla: ez a sorsa); az idősebb állampolgároknak és a munkások és parasztok millióinak pedig csak az italbolt és az ultiparti marad.

Túl rideg a kép? Lehet. Tessék utánanézni!

De hadd tegyem hozzá még a társas munka ízlés- és magatartásformáló erejének a bizonyságait is. Már csak azért is, hogy amit az első cikkben a lét és tudat dialektikus kölcsönhatás folyamatáról mondtam, ne csak a „tudati" (eszmei) oldaláról világítódjon meg, hanem a „lét" felől is.

Nem ismételhetem itt el, amit erről a *Számadás*ban, a *Falusi Krónika*ban, a *Pályamunkások*ban, a *Balogh család története*ben és egyéb írásokban is már sokszor megírtam, csupáncsak annyit: annak, hogy az élet és a világ meg az emberek dolgairól miképpen gondolkozom, és a magam számára milyen magatartást érzek ösztönösen is követhetőnek, annak a forrása nemcsak a *Biblia*ban, nemcsak Tolsztojban, Gorkijban van, amiről az imént szóltam, hanem abban is, hogy az az aratócsapat, cséplőbanda, pályamunkás-„parti", amelyekben legfogékonyabb koromban – 12-től 40 évesig – éltem és dolgoztam, kit tartott rongyembernek, lógósnak, naplopó-tekergőnek, kupecnek, ingyenélőnek. De az is, hogy kit tartott rendes embernek, „egyenes" embernek, jó cimborának és így tovább. És mert azt nem bírtam, hogy valaki – akárki – rongyembernek mondjon, az idegzetembe szívódott a törvény, amit Balogh Janinak is átadtam, miután előbb ők adták nekem: „megdögölni lehet, de rongyemberré válni nem lehet".

Elég a példához, az illusztrációt megtalálja hozzá mindenki, akit csakugyan érdekel, a könyveim egész sorában.

Inkább hadd térjek még vissza a „tudat" oldalához, de egy magasabb szinten:

Még egyszer mindazoknak, akik az elitértelmiséget védelmezik velem szemben, hadd utaljak arra, amit máshol a humán értelmiség történelmi hivatásáról mondtam, de hadd tegyem azt is hozzá: én is értelmiségi vagyok! És ha ironizáltam és ironizálni fogok, az mindig csak a sznobságra olyan nagyon hajlamos és a kispolgáriság elleni hadakozást magának kisajátító bohém vagy félbohém (ti. itt ehhez se Párizs, se régi Pest, se elég pénz nincs!) entellektüelekre vonatkozik.

Sőt, hogy mennyire a „humán értelmiséghez" tartozónak érzem magam, s hogy a gondolkozás és az eszmeiség s a belőle táplálkozó szellemi-lelki ízlés-magatartás mennyire messzeható erő, és hogyan érvényesül a távoli századokon át is, hadd mondjam el, hogy az én mindenkori magatartásomat az előbb elmondott paraszti és munkásélményeken túl még az is meghatározza, hogy miként viselkedett – csak írókról szólva – Balassi, Zrínyi, Bessenyei, Batsányi, Kölcsey, Berzsenyi, Katona, Madách, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady, Móricz és József Attila nehéz helyzetekben. Nálamnál plebejusabb itt senki nem lehet, mert Sinka Istvánnal állunk egy sorban, és mégis megtanultam, a fent említett íróktól szívtam fel, hogy nemcsak az okleveles nemesség kötelez, hanem a lelki nemesség is. És milyen jó, milyen szép, hogy gróf Zrínyi Miklós és Balogh Jani, akik egymásról semmit sem tudtak, ebben ennyire megegyeznek. (Ez nem változtat azon, hogy „osztályellenségek" lettek volna, ha egy korban és egy földön élnek.)

7. Befejezésül: nemrégiben falusi, tanyai hivatásra készülő értelmiségi fiataloknak mondtam, mintegy textusul a mezei munkások közötti szolgálathoz: „Nagyon nehéz nem úrnak lenni, ha az embernek erre alkalma és lehetősége, pláne ha még hozzá kocsija vagy gépkocsija is van." Ugyanezt mondhatom ide is: nagyon nehéz az embernek nem kispolgárrá lenni, ha

ehhez jó keresete, pénze és társadalmi szerepköre van. Nagyon nehéz, de nem lehetetlen.

Mert igenis van egy tendencia: a nem szocialista állampolgárok, vagyongyűjtési lehetőségek hiányában és a jobb keresetből következően, természetszerűen csak élvezetre törekedő kispolgárokká lehetnek, ha a saját értelmük és a szocialista történelmi akarat belső, értelmi, lelki és ízlésbeli fordulatot nem tud létrehozni bennük.

Viszont a szocialista akarat (ez itt a „tudat" dolga) osztály nélküli, sőt paraziták nélküli, dolgozó társadalmat akar.

Sikerülni fog ez? Sikerülhet ez?

Igen. Ha a forradalom győzhetett, mert az itteni történelem szükségszerű következő lépése volt, akkor az új társadalom felépítésének és az új ember formálásának is sikerülnie kell.

Kell? Lehet-e, szabad-e ilyen kategorikus fogalmazást adni a történelmi ismeretlennek, a – jövőnek?

Lehet. De nem a polgárias és kispolgárias gondolkozású és ízlésű állampolgárok fogják megteremteni, még ha már ők maguk dolgozók is, hanem az értelemben, lélekben és szellemben, tehát ízlésben és magatartásban is kollektivista forradalmárok. A kispolgár pedig majd alkalmazkodik és idomul. Ez a történelmi természete.

Ehhez azonban az kell, hogy minden szellemi és társadalmi területen tegyük meg a történelmileg időszerű és lehetséges lépéseket mind a támadásban, mind a védekezésben.

A társadalom szellemi irányát, kulturális intézményeit semmiképpen nem engedhetjük át a kispolgárnak, illetve nem engedhetjük át az ő tetszésükre pályázó, sőt a bennük még az ösztön mélyén rejtőzködő, de ügyes módszerekkel előhívható (ezt csinálja a nyugati szórakoztatóipar) igényekre építő üzletembereknek sem.

A gondolkozó ember néha úgy érzi, hogy jóhiszemű, sőt szocialista elkötelezettségű írók, újságírók, szerkesztők, művészek, jogászok, tudósok, irodalom- és művészetpolitikusok, sőt a kölyökvalósággal naponta birkózó pedagógusok egynémelyike

a liberál-nihilista maszlagokat mint életigazságokat, mint az emberi egyéniség és személyiség természetes jogait veszik fel, és adják tovább. Mintha az embertelen, közösségellenes hajlamok és indulatok már nem is volnának. És közben szocialistáknak tartják, sőt hiszik magukat. (Ez a „hiszik" a legnagyobb baj.)

Hol marad ebből az engelsi szabadság-szükségszerűség helyes értelmezése?

Hogy csak legalább egyetlen példában világítsam ezt meg: szükségszerű-e – teszem azt –, hogy egy emberi közösség, egy nép-nemzet, amely egyben szocialista termelőközösség is, fenntartsa önmagát?

Nyilvánvaló.

De akkor nem szükségszerű-e, hogy ne csak a gazdálkodásban, hanem a kultúrában és a biológiában is folytassa a „bővített újratermelést"?

Nyilvánvalóan. Hisz akkor mire való volna az egész buzgólkodás, a forradalom, a szocialista tervgazdálkodás, új ember formálása és minden?

Az ember társas faj, a társas munkamegosztás útján tarthatja fenn magát, azon fejlődhet tovább, a puszta létét is az emberi közösségtől kapja, táplálékban és minden egyebekben, tehát a közösség mindennemű fenntartási dolgaiból mindenkinek vállalnia kell a ráeső részt. Aki erre nem hajlandó, élősdi akar lenni!

De kell ehhez – mint sok más egyéb közügyhöz – bármiféle érvelés?

Itt most, ebben az írásban, nem kell, de mindenütt egyebütt, sajtóban, irodalomban, művészetben, tudományban és pedagógiában, sőt a törvényhozási és közigazgatási gyakorlatban annál inkább kell. Szocialista világnézeti nevelés kell. Ehhez pedig szocialista – de igazi irodalom és művészet kell!

Ezt azonban már elmondtam az első cikkben.

KISPOLGÁRISÁG? – HARMADSZOR

Egyetértek azokkal, akik azt mondják: a sok vita és érvelés után lássuk már azt is, mi a teendő.

Igen, ez a fődolog. Mivel azonban nekem se jogom, se lehetőségem nincs hozzá, hogy direktívákat adjak, s mivel jól tudom, hogy az én meglátásaim, gondolataim és véleményeim csak mint vitaanyag lehetnek fontosak, ezért tartózkodom a kulturális kormányzat vagy akár csak a hivatásos népművelők konkrét feladataiba való belebeszéléstől. Inkább csak írómódra elmondom még egyszer, hogy merre látom én a kivezető utat.

I

Sok kérdésre és egynémely dolgokra, amelyek a vita során felmerültek, más természetű, de mégis idevágó írásaimban tulajdonképpen már megfeleltem. És megfelelt Erdei Ferenc, nem ide szólva ugyan, de szintén nagyon idevágóan egy cikkben, ahol is statisztikai hitellel közli, hogy a magyar állampolgárok 73,6%-a az egyezer forintos havi jövedelem alatt él. Az úgynevezett frizsider-szocializmus problémái tehát ezek szerint a mai magyar társadalom elég kis részére vonatkoznak.

Ez igaz, de itt ennek a kiebbségnek a fontossága nemcsak statisztikai realitás, hanem tendencia is. Mert nemcsak a ténylegesen és mindig csak utólag – tehát mulandó érvénnyel – felvett statisztikai átlagszámok a fontosak egy társadalom, egy nép-nemzet életében, hanem az adott és továbbhaladó időben érvényesülő tendenciák is.

Éppen ezért szerintem nemcsak a számszerű arány itt az érdekes, hanem az is, hogy miként néz erre az újfajta társadalmi tagozódásra a népnek a többi része, azaz ez idő szerinti 73,6%, amelyről Erdei Ferenc beszél. Még érdekesebb volna, ha ezen belül a 800 és 600 Ft alatti adatokat is közölte volna. Tudniillik szerintem éppen ebben a két, egymással túlságosan távol álló számban, a 73,6-ban és a 26,4-ben van a probléma neheze.

Mert ha ez a sokak által nehezményezett kispolgáriasodási tendencia uralkodó maradna, akkor a fent említett 73,6-nak egy kis része ugyan még feljutna ide, a nagyobb részének azonban mindaddig, amíg termelésünk az általános életszínvonal emelését minden vidéken és minden munkakörben lehetővé nem teszi (mert hogy most még nem teszi, abban nem lehet vita), némely dolgozó rétegeknek, vándormunkásoknak, rossz földön élő vagy rosszul gazdálkodó tsz-parasztoknak, a túl sokat és túl nehezet dolgozó közlekedésieknek stb. stb. az árvasága, a magárahagyottság érzése még növekedni fog. Ez pedig nem jó, nagyon nem jó, nagyon nem jó lenne. A szocialista társadalom az én elképzeléseim – és nem illúzióim – és a dolozó emberek vágyai szerint is az életszínvonal-nivellálódás felé tendál, még a kereseti különbségek természetszerű ösztönző fenntartása mellett is. Nyersen fogalmazva: én előbbrevalónak tartanám, hogy minden embernek egészséges lakása legyen, és hogy a családos emberek ne az életszínvonaluk rovására neveljék fel a gyermekeiket, a holnap munkásait, mint azt, hogy több százezer embernek már autója legyen ugyanakkor, amikor a többi milliók a vonatokon, villamosokon tapossák egymást...

II

Nem vagyok hát én illuzionista, dehogy vagyok, hisz hányszor leírtam már (persze csak kevesekhez juthatnak el az ilyesféle írásaim), hogy az emberek óriási többsége alapjában csak vegetatív lény, és az is marad nagy ideig, akármilyen jó iskoláztatás és közművelődési lehetőségek mellett is. (Ennek a tudományos bizonyítása hosszadalmas volna, és az nem is az én dolgom lenne, hanem azé a társadalomélettani tudományé, ami még – tudtommal – meg sem született. Ez nem egyszerű szociológia, de nem is pusztán demográfia.)

Arról azonban, hogy milyennek szeretnénk nevelni-formálni a nevelhető embereket, nem mondhatunk le. Éppúgy nem mondhatunk le a személyesített embereszményünkről, mint a szocialista társadalomeszményről. Ez a kettő egyébként is dialektikus

kölcsönhatás összefüggésben van egymással. (Silány „emberanyagból" nem lehet egészséges társadalom.)

Hiszen ha lemondanánk, akkor minek volt az egész forradalom, és mire az egész szocializmust építő buzgólkodás? Csak azért, hogy más emberek, alulról jöttek kerüljenek a társadalom élére, minden vezető pozícióba? Ugyan! Ezért nem volna érdemes egyetlen harci mozdulatot sem tenni, egyetlen sztrájkot végigéhezni, egyetlen csendőrpofont, porkolábrúgást s minden egyéb még rosszabbakat elviselni! Hát az életet – ezt az egyetlent – feláldozni?

Nincsenek bizony nekem illúzióim, a „guvernamentális érzékem" pedig mindig eleven, akkor is, ha nem veszek részt a kormányzásban. Nem vagyok már olyan naiv, mint forradalmár ifjúkoromban voltam, és tudom, hogy az emberi társadalom sokkal bonyolultabb képződmény, mint némely doktríner-agyvelők gondolják, és sokkal nehezebb benne valódi változást keresztülvinni, mint némely utópisták csakugyan hitték. Még azt is látom, hogy mi, mint mindazon népek-nemzetek, amelyek kötött, hierarchikus, félfeudális szerkezetű társadalmakból ugrottak át a deklarált szocializmusba, meg kell hogy birkózzunk mindazzal a rosszal, amelyet a feudális hierarchiából kiszabadult emberfarkasok magukkal hoztak. A polgári liberalizmus kezdőinduló korszakában ezekből a mohó karrieristákból, a hatalomra és vagyonra éhes emberekből sok minden lehetett, tengeri kalóz, hódító katona, demagóg politikus, ügyes üzletember, mindenre vállalkozó iparos-tőkés és a többi, nálunk szűkösebbek a lehetőségek, de a mohóság nem kisebb. Már élőszóval elmondottam egynéhányszor, hogy a szocialista életrendet bizonybizony „konformista" emberekkel is építeni kell, mert kevés még a világnézetileg kiforrott és minden körülmények közt talpon álló szocialista. Ámde – tettem hozzá – konformista is kétféle van; az egyik a becsületes, dolgos ember, aki így gondolkozik: „Én nem mindig értem, mit akarnak a szocialisták, és azt sem, hogyan fogják megvalósítani, sőt kételkedem abban is, hogy minden úgy fog sikerülni, amint tervezik, de ezt az or-

szágot, ezt a népet, nemzetet, annak múltját, jelenjét és jövőjét mindenképpen a magaménak érzem, és ami tőlem telik, munkabírásban, tudásban, emberségben, azt mindig odaadom, csupáncsak tisztességes megélhetést és emberséget, megbecsülést szeretnék hozzá kapni."

A másik fajta, a rosszfajta konformista viszont így gondolkozik: „Ezek itt – s hátra bök a jobb keze hüvelykujjával – sok mindent akarnak, de nem értenek hozzá. Én értek egyhezmáshoz, hát fizessék meg! Hogy mi lesz belőle, az nem érdekel. Csak ez az egy életem van, és amit lehet, hozzunk ki belőle..."

És mit tesz Isten? Ennek a második fajta konformistának általában hamarább lesz „frizsiderje", autója, villája és vitorlása, mint amannak!

Mindamellett, hogy mindezt tudom és látom, sőt éppen ezért, a szocialista embereszményről nem mondok le. Nem is tudok lemondani, de nem is akarok. Nem vagyok, sőt nagyon nem vagyok híve annak, hogy akár hazugsággal, akár korbáccsal erőszakot tegyünk-vegyünk az embereken, még annak sem, hogy a nyilvánvaló tévedéseket, sőt ártalmas előítéleteket így verjük ki belőlük. Akkor sem, ha valóságos kispolgárokról vagy ha igazi osztályellenségekről van is szó, de hogy az embert, úgy is mint egyént, úgy is mint közösséget, az általunk felismert jobb, hasznosabb és egyben nemesebb gondolkozás és életforma irányában neveljük, formáljuk, arról dehogy tudnék lemondani.

Különben is ez a lemondás ellenkezne az emberi természettel. Mert az ember olyan állatfaj (s azt hiszem, ebben van a fejlődése kulcsa), amelyben olyan egyedek is vannak, akiknek életcélja, szenvedélye a többiek gondolkozásának, cselekedeteinek, magatartásának „befolyásolása" (jaj, de ronda szó!) és a megfelelő irányba való hangolása, igazítása. (Újabban „terelésnek" szokták mondani, de ez nem tetszik nekem. A puli ugyan terel, de csak birkákat és nem a többi kutyákat)... Magyarán: az ember „politikus" és „pedagógus" állatfajta.

III

De elvégre is, mit tegyünk hát akkor?

Aki megértette, amit elmondtam, annak tudnia kell, kinekkinek a maga munkakörében, hogy mit kell tennie. Aki nem tudja, az nem alkalmas a népnevelő, népművelő munkára. Én nem tudok egyebet mondani, mint amit már eddig is elmondtam: az emberséges államigazgatás és a hozzáértő, tehát eredményes gazdálkodás mellett (ezek úgyszólván előfeltételek) olyan irodalom, művészet, általában olyan szellemi élet és olyan pedagógia (népművelés-pedagógia) céltudatos kifejlesztését szeretném, amelyet hozzáértés vezérel, hit és meggyőződés fűt. A sokat emlegetett hatékonyságnak ez a titka.

Ebben pedig van feladata – a stratégia nyelvén szólva, hiszen ez harc – a védekezésnek is, a támadásnak is.

Ehhez a harchoz én, az író, az eddigiek mellé – nemcsak a kispolgárság-vitában elmondottakra értve – most egyelőre még az alábbiak elmondását érzem szükségesnek:

Ha már nincs egy társadalomban lényeges vagyoni különbség (a ház nem vagyon, egyrészt mert nem jövedelmez, másrészt mert a költségei nem kevesebbek, mint az átlagos bérlakásoké), akkor az emberek közötti természetes irigység áttevődik az életszínvonal-különbségekre, különösen ha azok még nem minden esetben a több és jobb munkán, de nem is az elismert és ellenőrizhető szellemi magasabbrendűségen, tudományos vagy műszaki felkészültségeken, hanem részben szerencsén, jó helyezkedésen vagy gazdasági ügyeskedésen és hasonló dolgokon alapulnak.

Az már nagy dolog lesz, ha a kereseti és jövedelmi különbségek a tényleges több munkán, jobb munkán, fontosabb, felelősebb szolgálaton, szellemi-erkölcsi felkészültségen alapulnak majd. És még nagyobb dolog lesz, valósággal az osztály nélküli és mégis a szükséges mértékben dinamikus társadalom kezdete lesz, ha az emberek nagy többsége ezt tudomásul is veszi, sőt még inkább, ha már ezt helyeselni is tudja.

Mert annyit kellene elérnünk, de ezt el is kell érnünk, hogy az emberi képességek – és tehetségek – természetes hierarchiája érvényesüljön (erről már többször írtam), és az átlagemberek zöme – a tulajdonképpeni kispolgárság képviselői –, akik eddig is mindig a fölöttük állókhoz és a fölöttük élőkhöz igazodtak, ne a zsarnokhajlamú emberekhez, ne a kapitalista-harácsoló természetűekhez, ne a nagy parazitákhoz, de ne is az ügyes karrieristákhoz, a rangkórságos bürokratákhoz igyekezzenek hasonulni, hanem a szellemben, értelemben és ízlésben-magatartásban legjobbakhoz, az igazságosságban is élenjárókhoz. Azokhoz, akik azt az ősidők óta megfogalmazott elvet – a *Biblia*ban is benne van –, mely szerint: „ahogyan kívánjátok, hogy cselekedjenek tiveletek az emberek, azonképpen cselekedjetek ti is más emberekkel", a saját életükben is megpróbálják megvalósítani.

Ez lehetne a kispolgáriasság – a korlátoltan önző, magának való életérzés – lassú felszámolásának az útja, amikor is nem a jogilag megfogalmazott, szigorú törvények, hanem a közösség, az emberi társadalom életdiszciplínája „kényszeríti" a vegetatív állatembert, hogy igazán emberré legyen: az önmagával való állandó küzdelmet végig is vívja. Vagyis a „tendencia" a tömegben is változzon meg. Ekkor győz igazán a szocialista forradalom.

Ez nem illuzionizmus, hanem olyan nagy és nehéz cél, amelyért csakugyan érdemes küzdeni, még önmagunkkal is. Ahogy JózsefAttila mondja: „. . . a termelési erőket odakint s az ösztönöket idebent".

A MUNKA ÉS A MUNKÁS

Erről én már nagyon sokszor beszéltem-írtam, de meglehetősen kevés eredménye volt.

Most is tudom hát, hogy nem sokat segít – pláne első szóra – a dologban, hogy cikkeket vagy akár novellákat írunk (azokat is írtam) a munkáról, a munkaerkölcsről és az idetartozó minden egyebekről, mert a „melós" ezeket vagy nem olvassa, vagy ha mégis a kezébe kerül egy-egy ilyen írás, csak legyint: „gyere csak ide, jóember (rosszabbul is mondhatja), és próbáld meg, mire lehet itt menni..."

De éppen azért, mert én próbáltam is a testi munkában egyetmást, először ezen a nyomon indulok el, és az Erdei Ferenc általános kérdései közül abba ragadok bele, amelyik így hangzik: „vajon elegendő kiterjedésűek-e s különösen elég hatékonyak-e a jó munka megbecsülését kifejező módszereink, s vajon kellő hatásuk lehet-e ezeknek a rossz munkához fűződő komolyabb következmények nélkül?"

És ehhez mindjárt egy másik kérdést – konkrétabbat – adnék: Vajon az egyéni – avagy ritkábban csoportos – jutalmazások, premizálások, kitüntetések egész rendszere a szocializmus távolabbi perspektívájából vagy akár csak a mai gyakorlatból nézve, helyes-e? Nem éreznek ebben a gondolkozó szocialisták valamiféle feudál-patriarkális vonásokat, ha úgy tetszik, „csökevényeket"? A jókat – tegyük fel, mindig igazságosan – megjutalmazzuk, a rosszakat megbüntetjük – helyes! –, de mit csinálunk a többiekkel? Mit csinálunk az átlagképességűekkel, akik pedig nagyon sokan vannak, ők a többség, mondhatni: ők „a nép"? – Mit csinálunk? „Legyenek jó munkásokká, kiváló dolgozókká ők is, akkor majd kitüntetjük és megjutalmazzuk őket is..."

Ez logikusnak látszik (önmagában az is), de én mégis azt mondom: hm?... És utalok arra, amit már az illuzionizmus ellen hadakozva többször mondtam: „....minden száz emberből, akármilyen szakban és munkakörben, mindig csak egyné-

hány, rendszerint tíznél kevesebb lehet az egészen kiváló tehetség, 40–50 a jó átlag, 30–40 a gyengébb átlag (vagy fordítva), és megint csak egynéhány lehet az egészen gyenge vagy éppen rossz »emberanyag«. Bonyolítja a dolgot, hogy a szellemi képességek és az erkölcsi derékség hierarchiája nem együtt fut, hanem sokszor keresztezi egymást." Ez olyan szociológiai realitás, amely átvezet a biológiába, amelyre – egyelőre még – kevés a „befolyásunk". (Utálom ezt a szót!)

Nos tehát: jól érzi-e magát ez az átlagsereg, a „zöm" a mai serkentő és jutalmazó módszerek mellett? (Az egyéb problémákat most kapcsoljuk ki.) És főleg a benti, a munkások közötti, természetes hierarchia alapján, amely általában nem pontosan azonos a kívülről és felülről látottal – mindig igazságosnak érzik-e ezeket? (Jó volna, ha a vita folyamán erről ténylegesen dolgozó munkások is elmondanának egyet-mást.)

Sietek hozzátenni: tudom, hogy ezeket a jutalmazási és premizálási formákat és módszereket a szocializmusba való átmenet kényszerhelyzetei szülték mind a Szovjetunióban, mind a többi szocialista országban. Sejtem azt is (csak „sejtem", mert nincs módomban tudni), hogy a Jugoszláviában alkalmazott „önigazgatási" kísérletek sem jelentenek problémátlan („egyhuzamú") fejlődést, mert nem-szocialista tömegekkel szocializmust építeni nem könnyű dolog, diktatórikusan sem; ám demokratikusan se gyerekjáték ez. (Szocialista öntudat és felelősségérzet – hatékony „tudatformálás" – híján a kollektíva demokratizmusa könnyen anarchiává vagy egyszerű „bratyizássá" fajulhat.) Legfeljebb hogy az „önigazgatás", a diktatórikus módszerek nehézségei közül kitekintve, egyszerűbbnek és megnyugtatóbbnak látszik. Legalábbis „elvileg". (Ti. az elégedetlenség és a harag jobban megoszlik, sőt szétosztódik, nem zúdul mind az államvezetés nyakába.) Hogy képletesen fejezzem be ezt a gondolatsort: az „államatya" a mi módszereink mellett túl messze van, túl sok „gyermeke" is van, és a „mézesbabák" és „barackok" kiosztását kénytelen képét viselő hivatalnokokra bízni, akiket a közvélemény bürokratáknak nevez és – tart.

De hagyjuk ezeket a mezőket a közgazdász, jogász és szociológus szakemberekre, az írónak, ha a közgondolkodás és közérzület átalakításában szeretne munkálkodni, vagyis abban, hogy a „mandarinizálódás" helyett végre már a demokratikus kollektivizmus felé (nyelvészek: itt csak helyén van a „felé"?) fordulhassunk, nem az ő kenyerüket kell elvenni, hanem végezze csak a maga dolgát: a tudatformálást. Próbáljon behatolni az értelem segítségével a lélek nehezen nyíló kapuin is.

Azonban mielőtt továbbmennék a magam dolga irányába, két olyan fogalmat dobtam fel az előbb, amelyeket meg kell kissé magyaráznom.

Az egyik a természetes hierarchia. Ehhez nekem vannak személyes tapasztalataim is, még azokon túl is, amelyeket a társas munka, kubikosok, szakmányosok, részes aratók együttélési törvényeiről már sok írásomban elmondtam vagy ábrázoltam. Minden igazi munkásközösségben van egy belső, igazi, valóságos értékrend, mondhatni, „emberség-hierarchia", amely ritkán azonos a kívülről vagy felülről látott értékrenddel.

Konkréten: én is elég jó munkás voltam mint kaszás is, mint pályamunkás is vagy mint akármi más is, ami a napszámos ember útjába esik, sőt ezenkívül rendszerint én voltam – gondolom ez ma már nem hat kérkedésnek – „a csapat esze", mindent tudója, mégis be kellett látnom – be is láttam, mint ahogy az egész munkáscsapat látta –, hogy a Bácsi Imre komám kaszája még az enyémnél is jobban fog, a kévéi az enyémnél is takarosabbak, és hogy a legerősebb hajrában is a kévekötésben egy-két kévével mindig előttem jár. És a nyomában közel jár Sereg Jani is meg persze még mások is, ha nem is túl sokan.

Ugyancsak a pályamunkás csapatban is – mert sokszor és sokfelé dolgoztunk együtt – mindig meg lehetett ismerni a Bácsi Imre keze nyomát: az a sínhossza, ami neki jutott, mindenkiénél különb lett, amikor ki-ki bevégezte a magáét. Az övé már szinte esztétikusan tiszta és hibátlan munka volt. Ha tehát a csapatban valamiféle kitüntetés és jutalmazás lett volna (nem volt!), és azt nekem vagy bárki másnak adták volna, az a csapat igaz-

ságérzetét sértette volna. Még akkor is, ha némelyek irigyelték, hogy Bácsi Imre ilyen jó munkás. (Ti. az irigység is szégyelli magát, és az igazság pajzsa mögé búvik.)

Ezzel már a második fogalomról, az igazságosságról is szóltam.

Még szigorúbb volt a helyzet az igazi munkáskollektívákban az együtt vállalt társas munkában. A részes cséplőbandában a zsákosoknak és az etetőknek valami kicsivel több járt. A zsákosoknak azért, mert a zsákolás túl nehéz munka, nem végezheti mindenki, az etetőknek pedig azért, mert hajnalban, ebédidő alatt és este a munka után nekik még dolguk volt a gépen, takarítás, kenés, szíjak leszedése, felrakása stb. Ezt mindenki elismerte. A bandagazdának vagy „első embernek" azonban csak annyi járt, mint a többinek, hacsak nem lopott hozzá, az uraságtól is, a munkásoktól is, ami gyakori eset volt.

A kubikosoknál pedig még ennél is szigorúbb volt a demokrácia és a kollektivizmus. A „gödörgazda", hacsak össze nem játszott a munkaadóval, ugyanannyit kapott az összkeresetből, mint a többiek. Legfeljebb hogy szaporább féldeciket vagy fröcscsöket fizettek neki, mert őt minden tag megkínálta.

Nem folytatom. Ezt is csak a felemlített fogalmak, a hierarchia és az igazságosság tisztázása érdekében mondtam. Tudom, hogy mindezen túl vagyunk: új korszak: új munkák, új problémák. De a szellem: a demokratizmus, a kollektivizmus és az igazságosság szükségessége nem változott meg, sőt csak most kellene szórványos esetekből általános társadalmi gyakorlattá válnia. S hogy még nem vált azzá, arra bizonyság, hogy íme, most is itt problémázunk róla.

Súlyosbítja a helyzetet, hogy a munkásnép, különösen a mezei munkások, a napszámosok, sőt az iparban is a nem céhszellemű munkások, azok, akik még nem vették át a kisiparban meghonosodott „Szabó úr", „Kovács úr", „Richter úr", „Steiner úr" stílust, valamelyes messianisztikus várakozással fogadták a forradalmat, az államosítást és a szocializmust: „ezután minden

másképp lesz: a műhelyben, a gyárban, a gazdaságban is igazság lesz".

Ebből is, de sok egyébből is, amelyeket itt most nem győznék felsorolni, következik, hogy vannak kitűnő munkások, talpig férfiak és jó szakemberek, akik húzódoznak attól, hogy – bár képesek volnának rá – a többiek fölé emelkedjenek, teljesítőképességük maximumát adják (ez a régi szakszervezeti életben bűn volt, szinte már árulás), pláne hogy a strébersége vagy éppen a strohmanság vádját elviseljék, még ha ezzel jelentős keresetnövekedést érnének is el. Tudom nemcsak magamról, hanem java cimboráimról is, hogy milyen lehetetlen dolog a többi munkás közt, pláne egy kollektívában, azzal a tudattal élni, hogy rongyembernek tartanak, akit jól megfizetnek azért, hogy a többiek számára rontsa a normát. Aki ezt el tudja viselni, az vagy szocialista hős, vagy csakugyan rongyember. Egyikből sincs olyan sok (már szóltam róla), hogy az üzemek életét rájuk lehetne alapozni.

De itt szólnom kell valamit a jellembelileg jó indítékú húzódozás-tartózkodás mellett a rossz indítékú „kontraerkölcs" szerepéről is. Dolgoztam olyan munkacsapatban is – inkább hordának mondhatnám –, ahol az egyik „hóhányónak" (valóban havat takarítottunk a debreceni nagyállomáson 1923–24 telén, 20–25 fokos hidegben) volt bátorsága, már nem emlékszem, önmagára vagy egy másik „deklasszáltra" (ez kéményseprő volt, amaz valamilyen irodista), amikor azt mondtuk nekik, mert csak toporogtak és az orrukat szikálták: – dolgozzunk, Izé úr (nem emlékszem a nevekre), mert megfagyunk! – volt bátorsága azt mondani, hogy: „a jó magyar pályamunkás inkább megfagy, de nem dolgozik".

Ezt persze nem egy igazi munkáskollektívában, hanem csak egy gyülevész munkahordában lehetett mondani. A mi rendes, otthoni csapatunkban az ilyen ember nem egzisztálhatott. Hisz emlékszem, 1921-ben, a fehérterror kellős közepén, mi, szocialista rabok úgy dolgoztunk a debreceni Nagyerdőn, majd a tiszacsegei Fried Leó uraságnál, hogy még fogházőr vagy uradalmi

munkafelügyelő se kellett mellénk. Nem szolgabuzgalomból, hanem azzal, hogy ne mondhassa se a fogházőr, se az uraság, hogy rongyemberek, naplopók vagyunk.

Hozzájárul a probléma súlyosodásához az is – Erdei is pedzegeti, én is írtam már róla többször –, hogy ma még túl sok ember nem érzi a maga ügyének sem a szocializmust, sem a nép, nemzet s ország dolgát, létét, jövőjét. Az elsőből vagy kiábrándult, vagy sose hitt benne, a másodikat pedig nem volt módunkban megismertetni és megértetni vele. Még azokkal sem, akikben erre képesség és hajlam lett volna.

Ugyancsak eléggé nagymértékű az elvagányosodás is. Márpedig konkolyból egy helyen egy tő is sok.

Éppen ezért, szerintem is, alkalmazni kell, ahol semmi más nem használ, a szigort is. Ha már csak „létszigor" formájában is. A rongyembernek, a cinikusnak, a trehánynak, a lopósnak, „lógósnak" meg kell értenie, hogy csak az eszik, aki dolgozik, és annyit eszik, amennyit termel... (Az „esziket" persze általános és jelképes értelemben mondom.)

Ez azonban, mármint a szigor és fegyelmezés, csak részletkérdés, de a további romlás megállítása szempontjából most éppen eléggé fontos ez is. Az „élvezetvallás" (Németh László szava) nem fér össze a szocializmussal.

Nagyon nehéz és bonyolult problémakomplexum ez már önmagában is; az üzemek és a szakszervezetek vezetői ismerik is ezer ágabogát, jobban, mint én, és jó volna, ha végre kiterítenék az egészet az országvezetés és a közvélemény elé!

Azonban engedtessék meg nekem, hogy olyan kérdésekről is szóljak, amelyek az Erdei Ferenc írásában is említődnek, de nem tárgyalódnak, és azokról is, amelyek még ott sem említődnek.

Nekünk itt tudományos apparátusaink vannak nemcsak a pályaválasztás és a különféle munkákra való alkalmasság vizsgálatára, hanem még a hangoknak és színeknek a munka menetére, sőt a termelékenységre való hatásáról is, de vajon tanulmányozzák-e már a munkakollektívákban a jól alkalmazott valódi demokratizmus és igazságosság hatásfokait? (Gondoljunk

rá: semmiféle módszerrel nem lehetett még eddig megközelíteni a régi kubikoskollektívák napi 10 köbméter teljesítményét! Számítsuk át ezt a mai munkákra, mai „munkaerő-kalóriákra". Nem kell hozzá elektronikus számítógép...)

Miért lovagolok ezen ennyiszer? Miért fontos ez?

Szerintem azért, mert a szocialista társadalom igazi dinamikus társadalom kell hogy legyen, amelyben az összes tehetséges emberek és az összes erkölcsileg kvalitásos emberek a megfelelő helyre kell hogy kerüljenek, hogy képességeik maximumát adhassák. A szocialista társadalom nem bírja és nem tűrheti a kontraszelekciót sem a termelésben, sem a vezetésben, sem a szellemi élet területén. Az elérhető (tökéletességre itt ne számítsunk) legjobb közérzet alapja ehhez is a funkcionális demokrácia. A jó közérzet pedig a munkateljesítmény és ezzel a fejlődés hajtóereje, motorja. A szocializmusban nem elég, hogy az állampolgárok engedelmes és beletörődő emberek legyenek, ide invenciózus dolgozók is kellenek. Mindenhova, minden posztra, minden munkahelyre! Igenis: a jó munkához is kell a „hősi" vagy legalább a virtusos életérzés, kell a becsület-diszciplína!

Ez csak álom? Nem, csak nehezen elérhető vagy még helyesebben: csak nehezen megközelíthető cél. Mert még nagyon messze vagyunk az optimumtól. Ez a Sziszifusz még csak félúton vagy annál is lejjebb van, és reméljük, nem fog visszazuhanni a mélybe. Mert az egyes ember sziklaköve visszagördülhet, az emberi nemé – reméljük – nem. Minden csúcson túl újabb csúcsok vannak...

Ehhez azonban sok minden egyébről is gondolkozni kell, teszem azt, a társadalmak élettanáról is. És itt bocsánatot kérek, ha olyan rejtelmes („misztikus") dolgokat is említek, mint „népkarakter", „munkakultúra", avagy éppen: „izomintelligencia". (Nincs rá jobb szavam.)

Hogy ezek vannak, és igen erős realitások, arra hosszadalmas értekezés helyett hadd hozzak fel legalább egyetlen példát: Japán! Az, hogy ez a nemzet egy évszázadnál kevesebb idő alatt nemhogy az általános ipari termelésben, de sajátlagosan a finom-

iparban is a világtermelés első vonalába jutott, nem valami csoda, de nem is csupán a japán uralkodó osztály rugalmasságának vagy a japán értelmiség fogékonyságának és valóban bámulatra méltó tanulékonyságának köszönhető, hanem a japán munkásember ilyen munkákra való sajátlagos alkalmasságának is. Mire mentek volna a japán vállalkozók és a japán mérnökök, még az akármilyen alacsony bérek mellett is (tudom, hogy ezt tartják a csoda titkának), ha a japán munkaerő tompa, indolens, részeges, trehány és rosszindulatúan közönyös lett volna?

Nincsenek csodák. E mögött a dinamikus műipari fejlődés mögött évezredes kézműves kultúra és kertészkultúra, népkarakterré idegződött társadalom-diszciplína és – igen: izomintelligenciává finomodott munkaszeretet lehet.

Ennél az „izomintelligenciánál" azonban meg kell állnom, mert attól tartok, misztifikációnak tekintik, ha meg nem magyarázom, mit értek alatta. Nos ezt is példában: Amikor én 16 éves koromban pályamunkás lettem, a vasúti szabályzatokat és utasításokat egész rövid idő alatt megtanultam. És még persze egy sereg ésszel fogható dolgot. A krampácsolás ritmusát azonban csak sokára és nehezen vették át az izmaim és idegeim. A cimboráim viszont (kölykök azok is) a szabályzatokat évekig nem tanulták meg, viszont a krampácsolás olyan jól ment nekik, már az első hónapokban, hogy én bizony szégyelltem magam... (Az izmaim még „buták" voltak; a megelőző években gulyásbojtár voltam...) Hát erről volna szó!...

Helyben vagyunk: Van-e a magyar tudományos apparátusnak olyan szekciója, amely a magyar nép általános karakterológiájával és abban, történelmi értelemben is, mai szükségletek szerint is, e nép munkakultúrájával, technikai fogékonyságával, vagy ha ez a hiba megvan benne: invenciótlanságával (sajnos igencsak megvan: kitűnő csendőröket, rendőröket, zupásokat tudtunk adni, még a halálos ellenségünknek, a Habsburg-uralomnak is), egyáltalán mindazzal foglalkozik, ami egy munkálkodó nép – közben hirtelen iparosodó nép fejlődéséhez feltétlenül szükséges? A vezetőknek is, a tanító-nevelő embereknek

is, de maguknak a fogékonyabb dolgozóknak is tudni kell: kik vagyunk, mik vagyunk? Mert csak a megismert tulajdonságainkon változtathatunk. Legalábbis annyira, amennyire az eszme és az akarat képessé teszi erre az embert.

De van itt még egy probléma a töprengéseim között, amelyről szólnom kell. A holnapi-holnaputáni munkatermelékenységről van szó. Most nem a születések csökkenéséről, hanem a megszületettek munkára való alkalmasságáról beszélek. Ilyenformán: ha csupa egy, esetleg szórványosan két gyermekből áll össze egy társadalom, van-e abban elég változat, tehetség, bátorság, fogékonyság és invenció minden munkakörre, amelyet egy folyton fejlődő és a munkamegosztásban is mindig továbbfejlődő társadalom kíván és kínál? Éppen most olvashattunk egy szociográfiai felvételről, amelyben a megkérdezett 370 fővárosi, vidéki-városi, falusi és tanyai gyermek közül csak egy – egyetlenegy! – vállalná a tsz-tagságot. Sőt, szakmunkásnak is csak 28 kívánkozna. Ellenben orvos szeretne lenni 39 és fodrász 38!... Akkor egy cikkben valóságos „társadalommérgeződésnek" neveztem ezt a jelenséget, itt már csak az okairól szólnék. Tudom, hogy különösen az egy gyermeknél túl erősen érvényesül a szülők vágykarrierizmusa, hogy „valami" vagy „valaki" legyen abból az egy szem gyerekből. (Érdemes volna tudományosan felderíteni, mert az író meglátásaira, megérzéseire sokszor legyintenek, hogy miként érvényesül a pályaválasztás vagy inkább a „pályairányulás" az egy-, két- és többgyermekes családoknál? Én úgy érzem, de a saját unokáim körében is látom, hogy ahol már 3–4 gyerek van, magától értetődőnek érzik, hogy nem lehet mindegyikből atomtudós vagy filmszínésznő, orvosprofesszor vagy balett-táncos...)

Szinte már hallani vélem a türelmetlen kérdéseket: jó, jó, de mit kell hát tenni?

Mindent, amit a helyzet parancsol. Ami ebből az anyagi, szervezési kérdéseket és a szerintem is elkerülhetetlen szigort illeti, az a politikai vezetés dolga. Az írók, tudósok, újságírók, peda-

gógusok, de tulajdonképpen minden felelős, gondolkodó ember dolga pedig, aki emberekkel bánik, az elromlott közgondolkodás és közérzület átformálása volna. Szocialistává, kollektivistává, és én hozzátenném: népivé, nemzetivé, mert nem lehet az ember igazi kollektivista, se világpolgár-humanista, ha a népi közössége iránti felelősség és szeretet, lelkiismeret ébren tartó erejét nem érzi...

A NAGYAPA GONDJAIBÓL

A neveléspolitika éppen most érvényes diszciplínáit nem ismerem annyira, hogy érdemben tudnék hozzászólni. Éppen ezért csak az író, az állampolgár és a – nagyapa jogán mondhatok el egyet-mást a saját meglátásaimból és az ehhez fűződő gondolataimból. A dolog természete szerint ezeket is csak rapszodikusan.

A nagyapa szemszögéből: Úgy látszik, az iskola mindinkább az egykék iskolája lesz. Már most is sokszor kellemetlenül érzik benne magukat azok a gyerekek, akik többen vannak otthon egy csalában, és nehezen vagy sehogy sem kapnak pénzt a túl sűrűn jelentkező iskolai rendezvényekre, mozira, színházra, távoli kirándulásokra és a benne is adódó soronkívüli programokra. Tudom, közeli tapasztalatból, hogy ez az iskolai tapintatlanság mennyivel több keserűséget okoz most a gyermekek és anyák szívében, mint amikor az osztály nagy többsége krajcártalan kis fickókból állott és fütyültek a néhány pénzes gyerekre. A pityke volt az iskolások pénze.

No, nem akarok belemerülni a múlt és a ma különbségeinek „ecsetelésébe", de az az érzésem, ezeknek a pénzes szórakozásoknak egyik részét ki lehetne hagyni. Például a színházat és a mozit. Csak a sport, a játék, a jó kirándulás kell. Színház és mozi helyett a legtöbb háznál, s a jövőben majdnem minden háznál, ott a televízió, amelynél tisztára bősz (vagy ravasz?) ostobaság odaírni, hogy 14–16–18 éven felülieknek. A filmcsinálók és forgalmazók csakugyan nem tudnák, hogy a magyar állampolgárok túlnyomó többsége egy- vagy kétszobás lakásban lakik? És hogy gyermekszoba nincs, sőt most már nem is igen lesz, mert ilyen lakásokat nem építenek? Hát hova tegyék a gyerekeket? Vagy hova tegyék a televíziót? Azt se tudnák, hogy a falusiak jó része, s nemcsak a parasztok, hanem a munkások is, akkor is egy szobában – vagy konyhában – laknak, ha van másik helyiségük, mert télidőben nem fűtik az egész lakást, nyáron meg nem szeretik bepiszkolni? Inkább az a bosszantó, hogy a pedagógustársadalom nem emeli fel a szavát ez ellen az üzletes kép-

mutatás ellen, és nem mondja meg, hogy inkább azok a felnőttek menjenek moziba, lokálba és kabaréba, akik pornográfiát és vérizgalmas krimiket akarnak látni. Avagy a pedagógusnak, a holnapi társadalom nevelőjének sohase lehet szava?

Még valamit, amin szerintem gondolkozni kellene. A 14–16 éves gyermekek munkától való megóvásáról van szó. Nem akarom némely öregek módján a mellem verni, hogy mi 10–11 éves korunkban kezdtük, hanem arra az egyszerű és természetes tényre hívom fel a nevelő szakemberek figyelmét, hogy könnyebb a gyermeket, akár a fiút, akár a lányt, addig beleszoktatni a munkába, fegyelembe, a tárgyak, szerszámok, gépek, munkaeszközök iránti figyelmességbe és a felnőttek szavára való odafigyelésre, amíg el nem kapja a másik nem iránti heves érdeklődés – hogy finoman fejezzem ki magam.

Nemcsak régi magamon, hanem a saját unokáimon is látom, hogy könnyebb azoknak valódi „munkásemberré" válni, akik már 14–15 éves korukban kezdik a munkát, mint aki 17–18 éves korában fanyalodik rá, miután előbb már volt néhány üres esztendeje (ez a legrosszabb), vagy mint diák, magasabb illúziókban élt.

Naivitás azt hinni, hogy megárt a gyermekeknek a jól adagolt munka. Nem kerül több fáradságba, mint a sport, vagy az egész napon át hajszolt rendetlen focizás, avagy éppen a vagánykodással járó csavargás, ami közben ételük, italuk is rendetlen lesz, mert egész napon át nem esznek meleg ételt, hisz apu, anyu úgy sincs otthon.

És még valamire szeretném felhívni a szakemberek, s nemcsak a pedagógusok, hanem az egészségügyiek figyelmét is: ilyenkor ugyanis, a másik nemre való odafigyelés kezdetén jelentkezik a saját testükbe való beleszerelmeskedés, amikor is a nyurga kölykök mindig aggodalmasan nézik cingár lábszáraikat és muszkli nélküli sovány karjaikat, a lányok meg minden pillanatban a tükrüket veszik elő – ha tehetik –, még a parasztlányok is, hogy nem csúnyultak-e meg az izzadságos nehéz munka során, nem hervadt-e le a báj az arcukról, amelyet, ha önmagukkal szembe-

néznek, mindig látni vélnek – és igenis sajnálják az erejüket. Attól félnek, nem lesznek igazán kedvük szerint való emberekké, hódítani tudó jelenségé.

De mondom, mindez csak a nagyapa morfondírozása.

Az író: Valahol már írtam: Az ember nevű állatfaj ivadékai nem úgy nőnek fel, mint – teszem azt – a mezei nyulaké, akik párheti anyatejjel való táplálkozás után eltűnnek a mező füvei közt vagy az erdőszéli cserjések bokraiban, hanem hosszú hónapokon át az édesanya emlőin s általában a karján, de főleg a gondjaiban maradnak majd hosszú évekig. Saját erejükből jó másfél évtizedig, s ha tovább iskoláznak, kettőig vagy tovább, egy karéj kenyeret sem tudnak megtermelni vagy megkeresni. És nemcsak a szüleiknek vannak elkötelezve, akiknek vagy telik, vagy nem telik az ő jó felnevelésükre, hanem a társadalomnak, a népi-nemzeti közösségüknek is. Értelmes fiatalember és jóravaló lány – s csak ilyen érdemelheti meg a közösség gondoskodását – egy pillanatig sem felejtkezhetik el róla, hogy életének egyharmadát, különösen a főiskolát végzettek esetében, teljesen a szülők és a társadalom kenyerén töltötte el. S hogy majd azon fogja eltölteni mint nyugdíjas, az utolsó negyedét-ötödét is.

Az ember számára ez nem valami kitalált „ideológia", túlbuzgó erkölcsi prédikáció, hanem szinte már természettörvény. Az ember-fajnak, önmagára érvényes első léttörvénye.

Minden egyéb ebből következik, tehát az is, hogy szocializmus nem lehet kollektivizmus nélkül, kollektivizmus nem lehet „vérré-vált" mindennapi gondolkozássá, ízléssé, magatartássá nemesedett demokratizmus nélkül. Ebből meg tovább következik, hogy a szocialista nevelésben nem a polgári világból nagy késéssel ideszivárgó – mondjuk – liberál-individualista elvek illenek hozzánk, amelyek szerint a gyermeknek minden szabad legyen, mert csak így teljesedhetik ki az egyénisége, hanem a makarenkói elvek, amelyben a szeretetnek és az erőnek (szükség esetén a szigornak), aztán az egyéni meggyőzésnek (a „jó szónak") és a közösségi ráhatásnak (a kölyök-demokratizmusnak), mindegyiknek megvan a maga szerepe.

Még ha a liberál-individualista nevelés nyomán több lángész teremne is (ami persze egyáltalán nem biztos), mint vagány és idegbeteg nebántsvirág, még akkor is gondolkozni kellene ezen. Mert igaz, hogy nemcsak az ember homo sapiens – gondolkozó lény –, hanem már a gyermeke is az a maga módján (vagyis erősen fiziológiai hatások alatt, mintegy azoktól inspirálva), mégis a gondolkozást a tapasztalatokkal együtt (ide is érvényes az elmélet és a gyakorlat egységének a követelménye), csak a felnőttek birtokolhatják. (Már amennyire tudják, mert a felnőttek között is nagy a különbség, mint máshol már szóltam róla, mind a szellemi-értelmi képességek, mind az erkölcsi derékség dolgában.)

Művelődéspolitikánkban szerintem kulcskérdés a jó szelekció, az árnyalatos kiválasztódás. Ennek a fontossága a munkamegosztás továbbágazodásával mindinkább erősödni fog. Lehet annak vagy harminc éve, amikor először írtam le, csak úgy „hasból", tudományos utánajárások nélkül, hogy minden emberi közösség, tehát minden nép-nemzet körülbelül szül annyi tehetséges és a közösségi szolgálatokra és a közérdekű munkakörökre alkalmas embert, amennyire szüksége van. Az az első kérdés, de az elég nagy, hogy lehetőleg mindegyik eljusson arra a helyre, amelyre leginkább alkalmas.

Mondhatom, ez elég nehéz kérdés, még akkor is, ha már az örökölhető vagyon és úri rang nem akadályozhatja, mert érvényesülhetnek más tényezők. Például a szülők életszínvonalbeli és a lakóhelyek iskoláztatási különbségei stb. stb. (Lásd a felsőoktatás mai problémáit!)

Ehhez most már hozzámondhatom a születéscsökkenésből keletkező új gondokat is. Ahogy egy másik írásomban megemlítettem, ha egy emberi közösségben, ahol évente legalább kétszázezer gyermek adhatna normál utánpótlást és lassú fejlődést, de csak százezer születik, viszont az állások, foglalkozások, okvetlenül betöltendő munkahelyek száma nem kevesbedik, sőt az előbb elmondott okokból még szaporodik is, ott a kisebb ké-

pességű emberek is olyan helyekre juthatnak, ahol tulajdonképpen nem felelnek meg.

Ha az ember nevű állatfajból túl kevés változat jön a világra, és még azokból is túl sok deformálódik nevelés és elnevelés közben (az egykéknél ez a veszély mindig jelen van), „akkor hiába hadakozunk a bürokrácia ellen is és a minőségi munkáért is, mert a feltétlenül szükséges ügyintézés, munkabeosztás és hivatali rendtartás mindig a kis tehetségű és hitnélküli emberek kezén változik bürokráciává" – mondottam ugyanott.

Persze a társadalmak nem csupán kimagasló tehetségekből állnak. Mint máshol már, a pedagógiai illuzionizmusról szólva, megjegyeztem, minden száz emberből jó ha egynéhány, leginkább tíznél kevesebb a kivételesen tehetséges ember, 40–70 a jó átlag, 30–40 a gyengébb átlag – vagy fordítva – s megint néhány egészen gyenge képességű lesz, értelmiekben is, erkölcsi tartásban is. És itt lép elő a pedagógia, ha jó az irányító neveléspolitika. Mert az átlagemberek zöme az uralkodó diszciplínák szerint nevelhető, hajlítható a jóra is. De ha a jónak nincs vonzása, a rossznak viszont sikere van, az átlagemberek egy része utánamegy a rossznak is. Még a galerikben sem mindenki gonosz, a többség gyenge, viaszszerűen formálható. A pedagógia próbatétele éppen az, hogy ne engedje át ezeket a viasz-embereket az ördögnek, de ne essen a másik végletbe sem, hogy ezeket minősítse legkülönbeknek, csupán azért, mert ezek jó vezetés mellett mindig tudják a leckét.

Ehhez, persze, mármint ahhoz, hogy ne engedje ki a kezéből éppen a legjobban nevelhető átlagembereket, rendszabályok és eszközök is kellenek a pedagógus kezébe. (Ne ijedjenek meg: nem nádpálcát javasolok!) Semmiféle anyai sírások és apai fenyegetések vagy társadalmi nyomások ne kényszeríthessék őt arra, hogy aki például nem alkalmas értelmiséginek, átengedje a humán pályákra vagy a megáhított nagypénzes és autós szakemberi posztra.

Az iskola és az irodalom belső kapcsolatairól keveset tudok. A külsőről meg csak annyit mondhatok: Ha egy-egy vidéki

városban vagy nagyobb faluban író-olvasó találkozón veszünk részt, a hallgatóság egy része – a legértőbb része – rendszerint pedagógusokból és az általuk vezetett diákok kis csapatából tevődik össze – és ez jó. De hogy az adott helység pedagógusainak a száma lehet 60–80, esetleg 100 vagy 200, és abból csak 10–20 ha eljön – az nem jó. Nemcsak az irodalomra nem jó, hanem a pedagógiára sem. És persze az országra és a népre sem.

Még a kisebb faluban is, ahol úgyszólván a pedagógusok képviselik a humán értelmiséget, s ahol az író-olvasó találkozó eléggé ritka szellemi esemény (ha az?), a pedagógusoknak jó ha harmada-negyede, néhol éppen csak a töredéke jelenik meg. Mit csinálnak ilyenkor? Nem éreznek valami lelkiismeret-furdalásfélét?

A humán műveltség és a szakműveltség szerepét nem úgy látom, ahogy erről Európa-szerte s nálunk is beszélnek. Az nyilvánvaló, hogy a tudományos és műszaki fejlődésből és az ehhez kapcsolódó és továbbágazó munkamegosztásból következően a szakműveltség fontossága alig elképzelhetően növekedni fog.

Az is nyilvánvaló, hogy a jó szakembernek elsősorban a saját szakmájában kell otthon lennie. Mivel pedig itt a fejlődés igen-igen meggyorsult, a színvonalra jutás és azon maradás bizony majdnem a teljes embert magának követeli. És a becsületes, megbízható szakembernek erre is törekednie kell!

Mi következik ebből? Nem az, hogy minden szakértelmiségi „szakbarbárrá" válik – mint némely „túl-humanisták" mondják, mert akiben van igazi szellemi-lelki igény, az bizony megkeresi magának a szükséges szellemi táplálékot. De jó tudni, hogy éppen a dolog természetéből következően a szakemberek nagy többsége inkább a kész szellemi anyagot fogyasztja, vagyis nem annyira a gondolatokat sugalló vagy gondolkozásra kényszerítő művek után érdeklődik, hanem a legjobb esetben is a jó olvasmány és a kellemes muzsika, esetleg csak a konzumzene kell neki. „Kikapcsolódás."

Mivel pedig a humán-műveltség sem áll egy helyben, a szakértelmiségi rendszerint a tegnap irodalmánál, művészeténél álla-

podik meg. Neki a szakmáján túli ismeretekből nem az evidencia kell, hanem a kész eredmény.

Kivételek persze vannak, de akár statisztikailag is utána lehet ennek járni.

Még az sem változtat ezen, hogy a műszaki értelmiség jobban érdeklődik a külföldi irodalom iránt, mert a hazait – éppen a hazai irodalom mozgalmi elkötelezettsége és a hazai sorsproblémákban való megrekedése miatt – eleve gyanakvással nézi, hisz a külföldiből is az jön ide elsősorban, vagy az válik hamar híressé, ami konzumjellegű, vagyis elsősorban „olvasmány".

Mivel pedig ez így van és valószínűleg a jövőben még inkább így lesz, a humán-értelmiségre annál nagyobb feladat vár. Neki kell a közösség, a nép, nemzet, tehát a szocialista társadalom közösségi problémáit ismerni, ismertetni, az egész nemzet számára prezentálni, értelmezni, sőt az adott helyzetekből következő cselekvésmódozatokat, alternatívákat felszínre hozni, tudatosítani és a megvalósításukra mozgósítani. Dialektikus ábécé ez: mennél inkább részmunkára kényszerül a szakértelmiségi, annál inkább az egészet kell látnia, képviselnie a humán-értelmiségnek. Vagyis a történelmi fontossága és szerepe nem fog kisebbedni, mint ahogy némely vészharang-kongatók hirdetik.

És ebben az értelemben nemcsak az írót, művészt, pedagógust tekintem humán-értelmiséginek, hanem a politikai, mozgalmi vezetőket, az államigazgatás hivatalviselőit, de még a tsz-elnököt és brigádvezetőt is, mindenkit, aki emberekkel bánik. Így megeshetik, hogy egy rajzasztalon dolgozó mérnök vagy egy gombokat nyomogató gyári technikus kevesebbet tud az ország, a nép, vagy akár az egész emberi nem valóságos gondjaiból, mint az üzemben dolgozó művezető, vagy akár egy szocialista brigád vezetője, aki a termelés és a munka közösségi, tehát politikai vetületeit is látja, ismeri és érzékeli.

Ha tehát „két kultúra" van, mint némely írók, tudósok hirdetik, abban a humán-kultúra szerepe nem kisebbedik. Mert ennek a gondja lesz, hogy a technikai fejlődésből következően, ránk ne szakadjon az ég...

ELIT ÉRTELMISÉG ÉS „EGYSZERŰ EMBEREK"

Jó néhány évvel ezelőtt mondtam Pécsett egy nyelvészkongresszuson, miután egy szombat délutáni személyvonaton utaztam oda (nem volt vele semmi bajom; életem nagyobbik felében mindig munkásvonaton utaztam), hogy úgy érzem: az elit értelmiség, ha úgy tetszik, „atomértelmiség" és a ténylegesen dolgozó nép, az úgynevezett egyszerű emberek között, bár a társadalmi, sőt az életszínvonalbeli nivellálódás szemmel látható, mégis a műveltségbeli s ebből következőleg a szellemi-lelki távolság nem kisebbedik, inkább talán nagyobbodik. Oka – teszem most hozzá –, hogy az eszmék, elvek, tervek, termelési diszciplínák szerint kormányzott, és azok szerint fejlődő, változó, továbbhaladó társadalmak absztrakcióit, elvont eszmemeneteit és azok életkonzekvenciáit a nép nagy többsége nem ismeri, nem érti, és nincs is mód vele megértetni. Vagyis: bár értelemmel termelő társadalommá alakulunk, a folyton továbbhaladó és ellentmondásokban mozgó társadalom gondolati problémáit a nagy tömeg nem bírja követni. Fejlesztjük ugyan az iskolázást, de az a dolog természete szerint mindig csak a tegnap, tegnapelőtt tudományos tételeit taníthatja – így legfeljebb csak az érdeklődést irányíthatja a legjobbakban a kor gondolati, szellemi problémái felé. Ez azonban csak a majdnem töredékszerű kisebbségnél sikerül. A többség az iskolán kívüli információs apparátusra, sajtóra, rádióra, televízióra és persze az irodalomra maradna. Hogy ez az apparátus elvégzi-e és mennyire végzi el a feladatát, arról már sokszor beszéltünk, és szinte egyöntetű a megállapítás: nem!

Hogy miért nem, mennyi része lehet benne a napi politikai taktikázásnak (amely sokszor tévedhet), a különböző célszerűségi meggondolásoknak (amelyeknek az egyik része biztosan helyes, a másik része annál inkább helytelen), azt már csak megemlítem. Bizonyára ott vannak az eredménytelenség okai között, az időnként érvényesülő megtévesztő tendenciák nyomán

keletkezett bizalmatlanság mellett, a közvetítő személyek és az „interpretátorok" tehetségkorlátai és indifferentizmusa is. És természetesen a felvevő közeg, értve a nagy tömegek felfogóképességének a korlátai is, amiről már máshol beszéltem.

Nos, ha csak rapszodikusan is, mert erről a jelenségről egyelőre csak így lehet beszélni, én itt mintha valami új mandarinizmus keletkezését látnám. Mert miközben majdnem mindenki, aki ír – a bürokrácián feni a tollát (az egyetlen terület, ahol mindent, sőt a mindennél többet is lehet mondani), sokszor igaztalanul is, mert már nem a „kráciát", hanem magát a nélkülözhetetlen rendtartást illeti, a sokkal súlyosabb ügyről, amely pedig nemcsak a hivatal, hanem a szellem embereire is vonatkozik, erről az új mandarinságról, amely mintha értelmiségi feudalizmussá, kultúramonopóliummá válna, nemigen esik szó.

Világjelenség ez a távolodás, összefüggésben van a természettudományok valóban csodálatos és a „józan ésszel" s normális felfogóképességgel alig követhető fejlődésével. (Emberek milliói dolgoznak már ma is az elektromossággal, az alkalmazott kémiával, a sugárfizikával és majdan az alkalmazott atommechanikával, akiknek fogalmuk sincs a dolgok lényegéről.)

Pedig mennyire szükség volna rá, hogy megérthessük ebből a világból, ami megérthető. Hisz mennyi boldogtalanság van régidők óta és ma is a földön csak csupán abból is, hogy az ember nem leli a helyét és hiába keresi az élet értelmét. Az emberek nagy tömegei elvesztették az Istent és az egyházukat, és most nincs, aki a kezüket fogja. Csak a saját fejükre hagyatkoznak, de jaj, az képtelen eligazodni a filozófiák és a politikák meg a tudományos imponderábiliák között (a metafizika átköltözött a tudományba), és a puszta létfenntartás és az élvezet hajszájában nem tudnak eljutni önmagukhoz, mint az olyan emberhez, aki érti magát, viselni tudja a sorsát és kormányozni tudja, akárha csak a vízfolyás irányában is, a maga kis életcsónakját.

A régi és mai ázsiaiak (mint a régi európaiak is) a szentektől, prófétáktól kértek élettanácsot, a mai boldogtalanok kitől kérjenek? A tudóstól, aki – állítólag – a holnapi világ ura lesz? Nem

foglalkozik vele, őt az ismeretlen érdekli (és a saját hírneve, dicsősége, amit azonban gondosan rejteget). Az újságoktól és az információs szervektől? Ó, azok elárasztják mindazzal, ami lényeges és nem lényeges, és rábízzák, keresse ki, ami neki kell.

Az íróktól, művészektől? Igen, mintha ez volna a helyes. De ezek most megalázónak és nevetségesnek érzik átvenni a szentek, prófétáik, prédikátorok szerepét. Azt mondják, ez csalás, jobb esetben kegyes csalás volna, hisz ők sem tudják, mi az igazság. Messze vezeti az embert az ész, és jaj, nincsen visszaút, mert ha egyszer elhagytuk a népet, a többi embert, már csak tanítóbácsiként és prédikátorként térhetnénk vissza. És gügyögni kellene, amikor mi üvölteni szeretnénk vagy csak sóhajtani tudnánk.

Mondom: én érteni vélem őket – hisz velük járom ezt az utat –, de amazokat is értem, akik elmaradtak a gondolattól, valahol a vegetatív lét dzsungelében.

És mert érteni vélem őket, úgy látom, hogy még ha van is ebben az értelmiségi elitben jóakarat és elvi humanizmus (a legjobbakban van, sőt csak ez van), nem tud vele mit kezdeni. Mert a nép vagy – annak, aki még magasabbról szól – az emberi nem inkább csak eszmei kategória, hisz a valóságban csak egyedeiben vagy felkavart tömegeiben jelenik meg, s abban kevés a látható jó, és nagyon sok az érezhető rossz.

De nem jobb a viszonya az elit értelmiségnek az emberi nemet s benne a népeket ténylegesen vezető, irányító kormányzati és mozgalmi vezetőkkel sem. Kölcsönös a gyanakvás, sőt némely esetben a lenézés, amelyet azonban mindkét oldalon titkolni, rejtegetni kell. Különösen a birtokon kívüli elit értelmiség kényszerül erre. Nemcsak a félelem miatt, és nemcsak a megélhetés gondjaiból következően. A szellemi ember általában irtózik az erőszaktól. Nemcsak attól, hogy el kell viselnie, hanem attól is, ha neki kell alkalmaznia. A legjobbak az elsőt inkább vállalják – ha muszáj –, mint a másodikat.

Jellemző, hogy a nyugati világban, főleg az író és művész kategóriákban a konformizmus vagy nonkonformizmus szinte

már fő kérdéssé lett. Már csak azért is, mert a nonkonformizmussal jobban fel lehet a figyelmet önmagunkra hívni (mind-mind nehezebb ez abban az információ áradatban), nevet, sőt hírnevet lehet szerezni, valakivé lehet lenni. Azután már mindegy, ha az embert konformistának bélyegzik is az utána jövő nonkonformisták. Mondhatnám én erre nonkonformista nyelven, hogy: „ne vesszetek meg, barátaim, hisz ez örök körforgás, kár enynyire felvágni, ha úgyis csak ez lesz a vége". És mondhatnám, hogy csak olyan írónak érdemes lenni, aki sem egyik, sem másik, csak egyszerűen író, de tudom, hogy hiába mondom. Még akkor is hiába mondanám, ha kihallatszana a hangom ebből a mi szűk Macedóniánkból.

De miért mondom én erre a jelenségre, hogy olyasféle, mint a mandarinizmus? Azért, mert elszakad a valóságtól, még ha akármilyen élesen és szkeptikus-okosan látja is azt. A történelem a maga törvényei szerint, a dialektikus ellentmondások útján megy tovább, de az a szellem, amely úgy szakad el tőle, hogy félreáll vagy nagyigényűen föléje emelkedik, nem hathat rá, tehát nem is változtathat rajta.

Ez a mai értelmiségi elit a nyugati világban már nem forradalmi, mint a XVIII. század francia szabadgondolkozói és a XIX. század második felének meg a huszadik első felének a szocialistái voltak, akiknek a gondolataiból világtörténelem lett. De nem is megtartó erő, mint a konzervatív értelmiség volt akármikor is, hanem – egy nemrégiben használatos szóval – „destruktív". Mert önmagában nem hihet, hát nem hisz semmiben. De mert mégis él, ágál, ír, előad, interpretál, sőt tanít is, tulajdonképpen belső hazugságba keveredik, ami nem javítja a közérzetét. Érzi, hogy mert maga sem hisz, benne se hisznek az emberek, akik, ha bogár módra is, ha filozófia nélkül is, de élni akarnak.

Lehetséges volna, hogy a történelmi szerepe most csak annyi, mint általában az eklektikus korszakokban, hogy a gondolat, akarat és cselekedet emberei meglássák és megérezzék benne,

hogy ez nem az élet igazsága, amely lehet kegyetlen és kaotikus, de nem szemlélődő és nem pesszimista-meditatív?

Például: milyen hatalmas, az akkori nép szellemi állapotához képest szinte óriási filozófiai, sőt természettudományi kultúra volt a felső értelmiség birtokában már a régi Kínában, Indiában és az arab világban, és mi lett belőle? Úgy gördült el mellette a történelem, félőrült, zsarnok és bandita császárok-királyok, mániákus diktátorok és az eszközül alkalmas rabló hajlamú zsoldosok által hajtva, mintha ez a kultúra egyáltalán nem is volna. Európa csodája, világmozdító ereje éppen a szabadabb gondolat és a magas kultúra demokratizálódásában, a mindennapi cselekvésbe, munkába és alkotásba, sőt a politikába és a hadászatba való behatolásban bontakozhatott ki.

De legyünk igazságosak, amennyire telik tőlünk: a történelem szülte-formálta olyanná ezt az elit értelmiséget is, amilyen. Az eszméikben csalódott emberek ilyenek szoktak lenni. Csak azt ne higgyék, hogy ez az egyetlen és végső igazság, mint pillanatnyilag érzik (a történelemben egy-két nemzedék élete csak pillanatnyi idő), és hogy velük együtt az emberi nem is lemond a jövőről és a saját akaratából sírba száll, mint némely sztoikus filozófusok állítólag tették.

Nem, nem! Az élet harcolni fog önmagáért, még a kifinomult ésszel szemben is, ha úgy muszáj. Sok útja-módja van ennek, a világűrutazás vágyától a megfelelő korban ellenállhatatlannak látszódó női csípőig.

De a bármennyire helytálló és általános érvényű megállapítások is csak akkor lehetnek hasznosak, ha a közvetlen valóságban nyomon követjük a megjelenési formáikat és alakzataikat. Az általános igazságok és azonosságok mellett azok a különbözőségek sem hanyagolhatók el, amelyek az adott közösségre, ez esetben a magyar népre elsősorban érvényesek. Vagyis térjünk rá a magunk dolgára.

Már több esetben beszéltem róla, de mindig csak úgy zárójelben vagy mellékmondatszerűen, hogy a mi életünkben még

most, a forradalom harmadik évtizedében is, jelen van valami a történelmileg örökölt feudális szellemből, és ebből következően a sajátosan magyar mandarinizmusból is. (A kozmopolita jellegű Habsburg-birodalomnak ilyen, nemzeti és társadalmi elkötelezettség nélküli értelmiség kellett.)

Emiatt is és sok más ok miatt is, a magyar nép túlnyomó többsége sohase vehette át a maga természetes idejében az európai népek gondolkozásában és kormányzásában uralomra jutott elvont eszméket. Még ha tanulta vagy hallotta is, elfelejthető „leckeként" tanulta.

Világosan: A lakosság kétharmada katolikus volt, de – eltekintve a teológiai képzettségű papi és értelmiségi emberektől – a hívek kilenctizede biztosan nem tudta, hogy voltaképpen mit jelent a teológiai „szabad akarat", ámbár magyarul van, és igen jól hangzik. Természetesen ugyanígy nem tudták a kálvinisták tömegei, hogy mit jelent a „predesztináció", és egyik vallás hívei sem tudták, mit jelent a „kegyelem", pedig magyarul ez is jól hangzik. Mint ahogy ma is homályban kereng előtte, hogy mit jelent például az individualizmus (és még egy sereg hasonló fogalom), pedig ennek a megfelelőjét, a saját maga által teremtett „magánakvalóság" fogalmát nagyon jól ismeri.

Ez a nép a rab századok folyamán rákényszerült arra, hogy mivel a latinul és németül gondolkodó úri világ eszméit, fogalmait nem tudták vagy nem is akarták átadni neki, maga teremtsen absztrakciókat a közösség szükségletei szerint. Ilyen fogalom ez a magánakvalóság is, amelynek én még egy képletes absztrakcióját is ismerem. Gyerekkoromban hallottam, hogy a reformátusok a kisebbségben levő, és ezért nálunk gettószerűen elzárkózó, de szerintük amúgy is papi uralom alatt álló katolikusokat „jeges matyóknak" csúfolták. Már akkor is mindent szerettem volna tudni, hát megkérdeztem: miért jeges? Azt mondták nekem: „jég van a hónuk alatt." Ettől se lettem sokkal okosabb, de megéreztem: azért mondják ezt, mert „hidegszívűek" és nem „Adomban" laknak. (Vagyis: ne kérj tőle kölcsön soha sem-

mit, mert képes azt mondani: nem adok.) Egymás közt persze ők is mások voltak. Jók, rosszak vegyesen, ahogy lenni szokott.

Oldalakon át sorolhatnám a magyar nép ilyesféle – főleg erkölcsi töltésű – absztrakcióit, de a probléma megvilágításához még csak egyet hadd mondhassak el. A vallások „jó" és „rossz" fogalmai mellett megszületett a népben a több értelmű „derék ember" fogalma is. Eredetileg ez csak a testi derékségre, az alkatra, termetre vonatkozhatott, aztán kiterjedt az erkölcsi megítélésre is. A derék ember a közösség számára használatosabb lett, mint a „jó ember", ami úgyis kevés van, és különben sem eshetik egyértelmű megítélés alá. (Némelyik jó embert már bolondnak vagy gügyének nézik.)

Mit akarok ilyesmivel bizonyítani? Azt, hogy a magyar nép a maga túlnyomó többségében minden írni-olvasni tudás mellett is: elmaradott nép. Mindig lemaradt a világot formáló sorseszmék, történelem szülte absztrakciók megértésétől. Okait ismerjük.

De gyerünk közelebb az irodalomhoz. Évtizedek óta beszélek arról, mégsem igen sikerült magamat megértetni csak igen-igen kevés emberrel, hogy miként húzódik át a mi irodalmunkon, még a legjaván is, ez a feudális eredetű népszemlélet. Azt, hogy a „mi népünk", lehet úgy is mondani, hogy egy vagyok közülük, testvérük vagyok, lehet úgy is, hogy a mieink ők, de én felettük vagyok, és így igen-igen kedvem szerint való emberek. Szeretem őket. Tudom, hogy sokan, akik még ma is, sőt holnap is élvezettel olvassák – teszem azt – a Tömörkény István novelláit, értetlenségnek, avagy éppen kicsinyes irigykedésnek érzik az én kifogásaimat (mellesleg engem is mulattat, de nem fegyverez le), amellyel ezt az „akkuratizmust" nézem. Kisebb-nagyobb mértékben megvan ez más íróknál is, még Jókainál és Mikszáthnál is, de ott természetes tartás: az igazi úri rend öröksége. A Bródy Sándor *Kaál Samu*jában és más paraszt tárgyú írásaiban már csak felvett modor. De olyan erős volt ez az irodalmi örökség, hogy még a forradalmár és kommunista, s maga is a szegény világból jött Karikás Frigyes is így ír Korbély

János huszár szakaszvezetőről, a 39-es vörös dandár nevezetes öreg harcosáról. Szeretettel, sőt rajongással, de felülről, a magas mindentudás világából.

Nem akarom tovább ingerelni az olvasót, így inkább azt ajánlom, olvassa el, vagy ha olvasta, gondoljon vissza Hunyady Sándor *Bakaruhában* című novellájára és esetére a szép kalotaszegi szolgálóval, majd jobban megérti, miről beszélek. Remek és élményszerűen hiteles írás.

Nem mondom én, jó irodalom lehet az is, ha igazi író írja – hisz ez a fő! –, amelyet az ember egy szánandó lényről, mondjuk, a fészekből kiesett, de repülni még nem tudó fecskefiókáról ír, de bocsánatot kérek, az altruizmus az irodalomban éppúgy lehet kívülről hozott érzület, hatásra törekvő szándék, mint a világnézeti vagy politikai program. Az embernek már, szerintem, nem szánalom kell, hanem igazságosság. Az altruizmus olyan eszme, amellyel az egyházak és az írók a feudalizmus könyörtelenségét enyhítették.

De jöjjünk még közelebb, vagyis magamhoz. Már régen készülök rá, hogy egyszer felteszem a kérdést: mikor szoktok már le róla, kedves kritikus barátaim, irodalmárok és minden jóakaróim, hogy mentegetve pártfogoltok engem, és mintegy felülről nézve dicséritek vagy csak szőr mentében bíráljátok az írásaimat, könyveimet? Nem veszitek észre, hogy ez a hangvétel és ez a hangszerelés tulajdonképpen szintén feudális örökség, még a legjobb szándékok esetében is? Hát csakugyan elnézésre, jóakaratú pártfogásra szorulok egész életemben, végig a sírig? Hát minden hibámat magamnak kell felfedeznem, s mindent jó utólag, amikor már némely megírt művekkel nem tudok mit kezdeni, hiába vagyok velük elégedetlen, és hiába fedezem fel, hogy nem jött ki belőle, ami az ügyben rejtőzik. És ami bennem is megvan, de csak mint késő bánat jelentkezik, mert senki se dörzsölte az orrom alá idejében, hogy mi benne a hiba? Higgyétek el, nagyon tanulékony vagyok!

Néhány fiatalabb és idősebb, de jó részben parasztivadék író barátom kivételével, akik viszont bíráló gondolataikat szintén

magukba rejtik, nehogy ráharapjanak a kaján rosszakarók, senki sem találta meg azt a hangot, amelyen engem is helyesen lehetne legalább az irodalmi közvéleménynek prezentálni. A szélesebb közvélemény nehezebb eset, az nem ismerheti az írót, mert nem olvas, nemhogy engem, nehéz embert, másokat sem, ennélfogva csak a nevemet ismeri, a legzavarosabb, túl dicső vagy túl ostoba legendákból. Ezt el kell viselni.

De van ez egy kicsit még tovább is. Mert az az érdekes, hogy ezt a fajta „finoman kezelést" csak írásban látom. Személyes találkozásoknál és előszóval – néhány öreg írótárs kivételével – mindenki olyan fene nagy respektussal, szinte már reverenciával beszél velem, hogy az már egy kicsit sok is. Talán éppen ezért, ez elleni védekezésül fejlődött ki bennem valamiféle ironikus jovialitás, ami azelőtt nem volt, és ami úgy érzem, szintén sok egy kicsit. Nem szeretnék profétikus nagyképet hordozni a nyakamon, inkább hát bolondozok valamelyest. Mindez persze ösztönösen történik, azért gyanakszom, hogy csak visszahatás a túlzott reverenciára.

Sose szóltam még ilyen dologban, mert az az elvem, mindenki azt írjon-mondjon rólam, amit akar és amit tud, de gondolom, már elég koros vagyok hozzá, hogy erre is felhívhassam a figyelmet. Még nincs túlságosan későn.

Mivel azonban bennem mindig munkál valamiféle „furor sociologicus", ehhez is magyarázatot keresek. Annál inkább is, mert ezt a fajta magatartást nemcsak magammal szemben tapasztalom, hanem ha kisebb mértékben is, a Szabó Pál esetében is. És nyilván így volna Sinka Istvánnal is, ha egyáltalán szólnának róla, és ha irodalmi körökben forgolódna.

Akkor hát a parasztot, a „népet" kímélik bennünk? Hát ne kíméljék! A paraszt, illetve a belőle lett író, művész, újságíró vagy közéleti ember éppúgy lehet hazug, felületes, handabandázó, beképzelt vagy akár még sznob, sőt mandarin is (már erre is vannak példák), mint bárki más. De éppúgy lehet egész ember is!

Avagy csakugyan igaz volna, mint már említém, hogy a mi népünk mindig lemarad a világot formáló sorseszméktől, ez esetben a szocializmustól is, és az elit értelmiség csak lefelé nézhet rá, még ha édes gyermeke is ennek a népnek? És ez vetülne ki rám is, miránk is?

Nem merem hinni, de – gondolkozzunk! Nagy betegsége ez még a mi magyar világunknak. Lehatol a tsz-parasztig, aki még ma is „úrnak" szeretné nevelni a gyerekét, és a bányászig, aki családi tragédiának érzi, ha az egyetlen fiát nem vették fel az egyetemre. A többi példát hozzáteheti mindenki...

KÉRDÉSEK A JÖVENDŐHÖZ

Az értelmiség – ha úgy tetszik, elit értelmiség –, amelyik a saját közössége – népe-nemzete – hagyományvilágában, szellemi-lelki sajátosságaiban, észjárásában, művészetében, „karakterológiájában" nem otthonos, és ez irányban nincs is benne érdeklődés, csak „komprádor-értelmiség". (A komprádor-burzsoázia analógiájára.) Akkor is az, ha véletlenül éppen önálló és független volna az az ország, és akkor is az, ha ő maga annak a népnek a legközepéből való volna.

Mert a szellemileg-erkölcsileg igényes és magasra törekvő ember olyan keresztény, buddhista, mohamedán vagy akár szociál-humanista világpolgáriságot fogadhat el szívében és értelmében, amely a legmagasabbrendű égi vagy földi igazság arculatában és érveivel jelenik meg, okosan, szelíd-alázatosan vagy szkeptikus-bölcsen, holott csak a mérhetetlen nagyságvágyunk, az egész világ elé vagy fölé való dicsszomjúságunk, esetleg a gyávaságunk, netán az árulásunk próbálja mindezekkel és ilyenképpen fedezni magát. Magasabbrendűség látszatával a kisebbrendűség érzését. De mert ezt továbbra is érzi, ezért az érveit-eszméit újra és újra ismételnie kell, hisz nemhogy a világban, hanem legbenső önmagában se érezheti soha megnyugtatóan meggyőzőnek az érveit és a magatartását. Annál inkább sem, mert a világ, íme, nem vesz tudomást az ő eszméiről és tovább forog keserű levében. A dühödt „provincialisták" és az indifferens lelkek közül egyetlenegyet sem győzött meg. Akiket pedig mégis magához hajlított, azokat nem volt érdemes meggyőzni, mert azok ugyanolyanok, mint ő maga: steril emberek a történelem számára. Ember nem menekülhetsz, se az egek isteneihez, sem az emberfeletti eszmékhez. Még félistenné is csak köztük és általuk lehetsz! (Széles és folyton szélesedik az emberi világ, sok mindenféle változatok vannak – és lesznek – benne, de engem elsősorban a „törvény" érdekel, tehát ezt nem magyarázom tovább.)

Inkább csak kérdéseket tudnék feltenni ehhez az ügyhöz.

Az első: valahol, valamikor – és minden nép számára valahol és valamikor – egy-egy jobb barlangban, erdőzugban, patakparton, odvas óriásfa törzsében, kis szigeten, lagúnában vagy akárhol, családdá szaporodott egy-egy szerencsés emberpár, mert se a vadállatok, se a bacilusok, se a fajtabeli ellenségek nem irtották ki az ivadékaikat. A kis családból „nagycsalád" lett, majd – magányos árvák hozzácsapódásával – horda, nemzetség, később törzsek, törzsszövetségek, népcsoportok, amelyekből egyik-másik – fegyverrel és szerencsével – nemzetté szervezte önmagát. S ha már sok volt az éhes száj: rendszeres muszájmunkával ezt meg is szilárdította.

Ezekben a közösségekben kezdettől fogva – hogy is mondjam? – alakulni-formálódni kezdett valamiféle szellemi-lelki „munkamegosztás" is. Nemcsak harcosaik, vezéreik, papjaik, bíróik (ezek néha és néhol ugyanazon emberek voltak) és nemcsak mesterembereik, hanem – azon a kezdeti szinten, vagyis a közvetlen közösségi elkötelezettségben – költőik és művészeik is lettek.

Mindezek rég ismert dolgok, én azonban kikapcsolom most a közösségi élet többi (politikai, gazdasági stb.) szektorának a problémáit, amelyekben pedig szintén megvannak a gondolataim a közvetlen és közvetett módszerek dialektikus kölcsönhatásairól és azok szükségességéről, s csak a magunk mostani dolgáról – mármint népköltészetről, népművészetről szólnék. S ez lenne a második kérdésem:

Vajon az az elementáris szellemi-lelki-idegzet- és izomzatbeli inger és igény, ami az emberfajban évezredek előtt mint a művészettel élés szükséglete és gyakorlata megszületett, s amely nélkül mindmostanáig nem élhetett, kihalt volna belőle, és többé nem is lesz rá szüksége? És hogy ez már annyira sorsszerű „fejlődés" volna, hogy nem is lehetne változtatni rajta?

Én ezt még nem hiszem. Dialektikus ösztönöm s a belőle táplálkozó jó eszem azt mondja: ha az emberi nemben – először persze mindig az élenjárókban s csak azután a többiekben – megjelenik a veszélyérzet, változtathatunk rajta. Különösen az

olyan dolgokban, amelyek nem a természet kérlelhetetlen közömbösségén, hanem önmagunk akaratán múlnak. Sőt: mennél jobban a dolgok rabságába esik az ember (ezt ma már mindenki mondja), annál inkább rákényszerül tehát, hogy önmaga változzon! (Ezt viszont én tudom.) Tud, tehát lehet!

Lelki-szellemi-erkölcsi forradalom kell! A doktriner civilizátoroktól (technokratáktól) ezt nem várhatjuk. A doktrinerség mindig a dialektikus gondolkozás (és a szociológiai realizmus) hiányát jelenti. A szórakoztatóipar menedzsereitől, haszonélvezőitől és parazitáitól sem várhatjuk. Ezt a forradalmat csak a szellem emberei, írók, művészek, gondolkodók – maiak és holnapiak – (lásd: ifjúsági lélekforradalmak) hozhatják. Még a hippiség sem véletlenül bukkant fel: a lélek nyugtalansága, tétovasága („hév lelkünknek nincs hova lenni") jelentkezik benne.

Azonban gyerünk közelebb a problémához: az általános érvényűnek hitt gondolatoktól a konkrét valósághoz. A „produkció" eluralkodása és elgépiesedése a legszemélyesebb és egyben legközösségibb művészet területén, az énekben, dalban lett világveszedelemmé. (Az énekben-dalban még együtt van a kimondható és a kimondhatatlan, a költészet és a zene.) Amint a derengő hajnalon felszálló és éneklő pacsirtát nem elégítené ki, ha helyette égi gitárok muzsikálnának, azonképpen a tizenöt-tizenhat éves leánygyermek lelkét-ösztöneit-micsodáját sem elégítheti ki a másik madár akármilyen önkívületes vagy álönkívületes rikoltozása. De nem tehetnek róla, ha egyebet nem tunak, mert nincs közösség – sem vallási, sem társadalmi –, ahol az együttes sorsérzésük és emberi életvágyuk megfogalmazódhatna és méltó kifejeződésre jutna. Pacsirták helyett varjak szólalnak meg bennük. Pedig az ember az a csodálatos állatfaj, amelyben sokféle lehetőség rejtőzködik, mint mondani szokták: az „állati" is, de az „isteni" is. Én inkább ezt mondanám: a varjúi is, a pacsirtai is (mindegyik esetben jelképesen szólva).

De hogy ez csak eltorzulás, arra bizonyság, hogy ugyanezek a gyermekek, ha közösségben élnek, akár mint együtt dolgozó parasztlányok, akár mint énekkari kultúrában nevelkedett isko-

láslányok vagy zárdanövendékek, valóban pacsirtamódon énekelnek mezőn, templomban, iskolában, de ha úgy adódik – társas fegyelem alatt –, a pódiumon is. Sőt nemcsak a lányok, hanem a fiúk is, akikben pedig ebben a korban „hím-agressziók" dúlnak.

Mindmostanáig minden nagy mozgalomban, vallásiban és világiban, felkelésben, lázadásban, szabadságharcban és forradalomban – a szocialista mozgalomban is! – természetes és mindennapi élmény volt a közös éneklés. (Csak mint egy bedobott mellékgondolat: a szabadságharcos és forradalmár katonák még maguk is énekeltek, a zsoldosoknak már inkább csak trombitáltak, vagyis ritmust diktáltak lélekszó – ének helyett.) Itt nálunk az utolsó közösségek, amelyek még spontán, saját kedvükre – tehát nem pódiumon – énekelni tudtak, a NÉKOSZ-szervezetek voltak. (Itt-ott persze parasztlegények és idősebb munkások is, de mind-mind kevesebben.)

Ugyanezt mondhatom a táncra is. Aki csak koreográfiára tud táncolni, az – nem tud táncolni. A XVIII. század francia, s nyomukban fél Európa dámái és gavallérjai nem tudtak táncolni (Berzsenyi megmondta), csak zeneparancsszóra lépegettek és hajlongtak ide-oda, jobbra-balra, előre-hátra. A XIX. században a demokratikus forradalmak megújították az úri, illetve a szalontáncokat is, a keringőkben és a szabad csárdásokban kölcsönhatás jött létre a szerkesztés és a népi spontaneitás között.

A mai művelt fiatalok s nyomukban a félműveltek is (mert ma már alig van népi közösségi élet), ámbár szomjazzák a spontaneitást, a szórakoztatóipar produkciós, sőt már gépiesített divatdiktatúrája alól nem tudván szabadulni (nálunk az egyetlen terület, ahol a burzsoá-merkantilizmus, a „kerítőhajlam" még szabadon érvényesülhet), megint nem tudnak táncolni, mert a megszerkesztett táncok a legtöbb esetben nem igazi táncok, akkor se, ha a lehető legpontosabban kiszámított, vagy akár a legeredetibbnek szánt legmerészebb mozdulatokat szövegezik is bele. A kiagyalt spontaneitás már nem igazi spontaneitás, mert nem ád szabadságot – a rossz zene rabságában vergőd-

vén – az egyéni önkifejezéshez, a játékalkotásvágy érvényesüléséhez. (Még a twisztben volt ebből valami.) A tánc a zenével kölcsönhatás-folyamat, a zene pedig ugyanez a lélekkel és a vérmérséklettel. Igen, folyamat is, mert beleépül az is, amit az idő-dimenzió a világ más tájairól hozhat, s amit ebből az adott kultúra adaptálhat. A zene és a tánc a legáltalánosabban emberi művészetek, mert legkönnyebben át tudnak lépni minden politikai, világnézeti, nyelvi, műveltségbeli határon, amint ezt mindenki tudja és mondja.

Egészséges népi-nemzeti kultúrának csak azt tekinthetjük, amelyik ilyen értelemben kohéziós-elemző, értékelő, válogató, beolvasztó – erővé tud válni.

Volt-e ilyen kohéziós ereje a magyar népkultúrának századokon át?

Volt, igen, mindmostanáig, vagyis az első világháborúig. Azóta káoszt érzünk, akik egyáltalán érzünk ebből valamit. A nagy többség azonban odúja vesztett méhraj, amelynek elrabolták a kaptárját, amíg odajártak a dolguk és kenyerük után...

A harmadik kérdés, amely összefügg ugyan az előbbiekkel, de még általánosabb, még mélyebbről és még messzebbről jön (nem merném mondani, hogy az állatiból, de akkor honnan, hisz Dionüszoszuk csak az embereknek van) a mulatás vágya. Amint már korábban írtam, azt, hogy a mulatásigény élettani vagy akármiféle értelemben micsoda, én nem tudom, de hogy ez az afrikai őserdőktől a riói karneválig, Tokiótól Londonig, vagy akárhonnan akármeddig milyen elementáris életjelenség és szükséglet még ma is, az szemmel látható. Hogy csak a felvett példánál maradjunk, s süldő fiúk-lányok zene-tánc-mulatás-szomjúságát, hiába zaklatják minden szabad pillanatukban a nyakukba akasztott kis rádiójukat, úgy látszik, nem tudja oltani egyetlen sláger sem. (Azért termelik mind-mind gyorsuló ütemben az újabbakat és bárgyúbbakat, mert hol születik annyi igazi költészet, amennyi a gépesített produkciókhoz és a lemezgyáraknak kell?)

Mi lehet az oka? Vajon nem az-e, amiről valahol már ilyenformán írtam: „Az író – a művész – nagy próbája, hogy a nem értelemmel élő lényeket is meg tudja-e érteni és ki tudja-e fejezni." (Orfeusz-példa.) A gépesített slágerénekestől azonban nem kívánhatjuk, hogy Orfeusszá legyen. Neki elég, ha „sikere" van. Még ha az csak hamar mulandó is.

És tovább: akármilyen jól táncolnak is a színpadon vagy a pódiumon – feltéve, ha csakugyan táncolnak és nem csupán gimnasztikai és bájolgási produkciókat mutatnak be –, az mint látvány, nem elégítheti ki a nézőt, ha maga soha nem táncolhatja ki magát kedvére és dögrefáradásig. Fiatalok százezrei ma nem tudják kimulatni magukat, mert vagy nincs hol, vagy nincs kivel, hisz a lányok otthon rekedtek, a fiúk meg a munkásszállásokon, a vonatokon vagy a mozdulni-sem-lehet-benne italboltokban pazarolják el a szabad idejüket. A kicsi falvakban meg nincs is már a mulatáshoz elég fiatal, mert igazán jól mulatni csak közösségben lehet. És nem tudnak eltartani egy állandó zenekart sem. Így hiába van százezer ifjúnak gitárja, azon csak néhány divatos slágert tudnak kipetyegtetni, holott a jó mulatáshoz dallamok és ritmusok százaira szomjaznak az izmok és az idegek.

Amint egész életemben tapasztaltam, igazán jól mulatni már a múltban sem az urak tudtak, hanem csak a parasztok és a munkások. (Igenis: a munkások is!) Még a fronton is azt láttam, hogy a művelt tiszturak mulatása úrinők nélkül mindig zavaros orgiába csapott át, a bakáké, huszároké, tüzéreké otthont idéző nótázás és táncolás tudott maradni, mint a Háry őrmester úréké ott kinn a majlandi tábor mezején. A titok valószínűleg a közösségben van. A közösség „törvényt" ad még a mulatságnak is. A kilengéseket, kivagyiskodásokat, kötekedéseket, verekedéseket bár sokszor elkövetik, de el is ítélik. „Elrontotta a mulatságot." S ha ez többször ismétlődik, nem hívják meg többet vagy kidobják a bálból, lakodalomból.

Bizonyság erre, hogy a produkcióval kiváltott őrjöngés ott csap legmagasabbra – művelt és félművelt úri-polgári fiatalok

között –, ahol már egyáltalán nincs népi művészettel-élés, nincs társas éneklés, mulatás és hozzávaló közösségi rendtartás. (Csak zárójelek között merem megkérdezni, hogy vajon az ekszt-ázisba átmenő vallásos táncokat nem a keresztény, mohamedán stb. erkölcsi terrorizmus szülte-e? A vitustánc és a dervistánc nem a népben született, hanem a szerzetesek között... Maga a nép mindig tudott táncolni.)

A „megoldás" hát énszerintem – most csak magunkról szólva – a nagy társadalmon belüli kis közösségek igazi társaséletében rejtőzik. A győzelmes társadalmi forradalomhoz, mint mondottam, lelki-szellemi-erkölcsi forradalom kell! A társadalomélettan törvényei erre is érvényesek.

Reménytelen ügy? Nem reménytelen. Ha az ember annak idején buddhistává, kereszténnyé tudott lenni, sok esetben eredeti természete ellenére is, egészen a hősiesség legfelsőbb fokozatáig is, miért ne lehetne szocialistává, kollektivistává a saját emberi természet útján, az egyéni és társas élmények örök dialektikájában, amely fogja és fegyelmezi is az embert, de szabadságot is ad neki mindabban, amit a közösség hasznos törvényként elfogad. Eddig is ilyenformán jutott el. Örök küzdelemben az állati örökség és a fejében felburjánzó gondolat-anarchia ellen...

TOVÁBBTANULÁS ÉS SZELEKCIÓ

Lehet annak vagy harminc esztendeje (inkább több), amikor először írtam le, csak úgy „hasból", de a nem tehetségtelen autodidakta erős meggyőződésével, hogy körülbelül minden emberi közösség (minden nemzet) megszüli a saját vezetéséhez szükséges tehetséges embereket, de jaj annak az emberi közösségnek, ahol ezek rangbeli, vagyonbeli és műveltségbeli akadályok miatt nem juthatnak a megfelelő helyekre, vagyis ha a képességeik a közösség javára nem realizálódhatnak. Most hozzáteszem: nemcsak azért, mert ezekből lesz az a társadalmi és politikai ellenzéki vezetőgárda, amely teljes joggal érezheti magát okosabbnak, műveltebbnek (rendszerint ebben is igaza van, ami még indulati töltést is ad a magatartásába), mint a birtokon belüliek tehetségtelenebbjei (a kis tehetségű emberek kezén mindig és szükségképpen bürokráciává deformálódik a legjobb és legnemesebb, sőt a legkorszerűbb eszme is), hanem azért is, mert a kis tehetségű birtokon belüliek kezén nem mennek még azok a dolgok sem, amelyek mehetnének, amelyekben evidencia van, amelyekhez az összes előfeltételek megvolnának (lásd a magyar mezei termelés és kertkultúra évtizedes lemaradását!), tehát a társadalom is lemarad a kezük alatt. (Ez esetben még az „alatt" is szó szerint értendő.) Úgy is lemarad, mint gazdasági tényező, úgy is, mint emberi – és nemzeti – közösség.

Ugyancsak – s nem a rekriminació kedvéért, hanem az ügy érdekében szólok róla, hogy jó néhányszor emlegettem már a „pedagógiai illuzionizmust" is. Most aztán egy tudományos igényű írásban, amely a maga nemében tiszta munka, ha nem is az én kérdéseimre rákeresett válasz, azt látom, hogy: „A felsőoktatás fejlesztését egy sor országban nemcsak az nehezítette, hogy szűknek bizonyultak a meglevő intézmények és hiány mutatkozott egyetemi oktatókban (én úgy fogalmaznám, hogy jó képességű oktatókban), hanem az is, hogy a középiskolát végzett, a felsőfokú tanulmányok követelményeinek megfelelő képességű és képzettségű fiatalok száma nem volt elegendő."

(Erdész Tiborné–Timár János: *Családi környezet, pályaválasztás, továbbtanulás.)*

Nagyon igaz, de mivel én nem a pedagógus és nem a statisztiko-szociológus szemével nézem a problémát, legyen szabad visszahozni az egész ügyet ide, csak a mai magyar valóságra, és legyen szabad továbbvinni mindjárt a kulcskérdésekhez: a születési arányszámokhoz és a megfelelő szelekció nagyon nehéz problémájához.

Az elsőhöz csak úgy általában: ha egy adott emberi közösségben, mondjuk a tízmilliós népességű itthoni magyarságban évi kétszázezer gyermeknek kellene születni ahhoz, hogy a túlságos elöregedés veszedelmét elkerülje, és hogy minden új munkahelyre a munkamegosztás sorsszerűnek mondható továbbfejlődése esetén is jusson megfelelő, tehetséges, és az adott munkakörhöz szellemi és műszaki fogékonyságban, sőt hivatásérzetben is megfelelő ember, de csak egyszázezer vagy ehhez közel levő számú gyermek születik, akkor nyilvánvaló, hogy ebben a százezerben nem születhetik sem annyi kivételes tehetség – hogy ne mondjuk: lángész –, sem annyi fejlődőképes jó átlagtehetség, amennyire az adott munkakörökben, hivatáskörökben, állásokban, foglalkozásokban szükség volna. Adjuk hozzá: a kelleténél kevesebb gyermekben, pláne, ha azoknak elég nagy része elkényeztetett, vagy legalábbis „lét-erőfeszítésekhez" nem szokott „egyke", nyilvánvalóan kevesebb lehet a „továbbtanulási potenciál", mint az életharchoz már kicsi korban hozzászoktatott fickókban. (Észbeli erőfeszítést s nem csupán diplomaszerzési vágyat értek.)

Sőt vigyázzunk! Én ezt nemcsak az értelmiségi szakmákra és nemcsak a gazdasági, műszaki, mozgalmi és államigazgatási apparátus embereire értem, hanem az ipari szakmunkásokra is. Szakmunkásnak, sőt betanított munkásnak se egyformán alkalmas mindenki. (A balesetek túl nagy számán látszik, hogy gépvezetőnek, motorvezetőnek se.) Már az is kérdéses, hogy egy teljességgel munkára alapozott társadalomban minden jeles tanulót értelmiséginek, illetve íróasztali dolgozónak neveljünk-e?

Tapasztalatból is tudom, hogy nem lehet igazi jó kollektíva a termelőmunkában sem az olyan csapat, amelyben nincsenek kiemelkedően tehetséges és invenciózus emberek.

Vagyis mennél kevesebb gyermek születik egy adott közösségben, annál fontosabbá lesz a jó szelekció és a megfelelő „kapillaritás" (belső mozgás-lehetőség), nemcsak a keresetek helyes és gyorsan igazodó differenciálódásában, hanem a munka erkölcsi és társadalmi rangsorolásában is.

Mert hiába van tele jó szándékkal s hiába törekedik nagyobb haladásra és a világszínvonal felé az államvezetés, ha a közösségben nincs elegendő olyan ember, aki azonnal megérti az intenciókat, és teljes erővel rákapcsol, sőt azt is tudja, mit kell csinálni.

De vajon a tanulmányban közölt átlagszámokon és a társadalomszerkezeti szempontból is nagyon érdekes, mert nagyon fontos tényeken és tapasztalatokon túl, hogy ti. milyen nagy mértékben érvényesülnek a szülők műveltségbeli és társadalmi előnyei a gyermekeik iskolai minősítésében (mi lesz ebből – új kasztrendszer?), vajon nem ugyanilyen fontos jelenség-e az, hogy a földrajzi elhelyezkedés még a társadalomszerkezeti tagolódáson túl is, milyen hátrányosan érvényesül egyes területeken, még az egyébként általában lemaradó paraszti és munkáskategóriákon belül is. Csak a figyelem felkeltésére hadd hozzak ehhez is egy adalékot. Már csak azért is, mert a tanulmány ezt a kérdést épp hogy csak megemlíti.

Ennek az évnek az első felében, amikor már erős szükségét éreztem, hogy szülőfalumról, Balmazújvárosról, illetve a falunak és népének mai helyzetéről egy nagyobb és tartalmasabb beszámolót írjak (közel harminc éve írtam róla a *Falusi krónikában*), a következő s nagyon érdekes számokat kaptam a helyi tanácstól az iskoláztatás állapotáról: Balmazújváros lakossága a szóban forgó időben 17–19 ezer közt mozgott. Az 1954–55-ös tanévben 2684 gyermek tanult az általános iskola nyolc osztályában. Öt év múlva, 1959–60-ban 2750, hat év múlva, 1965–66-ban pedig 2787.

Évente 340–350 gyermek végzi el a nyolcadik osztályt, de ebből csak száz-százhúsz gyermek megy tovább középiskolába. Ennyi is csak pár év óta, amióta a gimnázium pár osztállyal és kölcsönvett épületben megindult. De mert közben a gimnáziumnak mint iskolatípusnak a jövője kérdésessé vált, már fel se építik a végleges otthonát, s így a jelentkezés is lecsökkent huszonötharmincra. Aki középiskolába akar járni, csak a szomszédos s eléggé távoli városok gimnáziumaiba vagy szakközépiskoláiba mehet. Ha ugyan felveszik. Ami az adott helyzet ismeretében, még a legjobb tanulók esetében is nagyon kérdéses. (Nincs elegendő kollégiumi férőhely.)

Mit jelent ez? Azt, hogy Balmazújváros ifjú állampolgárainak túlnyomó többsége csak mezei munkás és még inkább vándornapszámos lehet, mert a tsz-ekben kevés új munkaerő kell (külterjes vidék, könnyű a gépesítés!), viszont itt helyben ipari tanulónak se mehetnek, mert nincs hová. Nincs számottevő ipari üzem. De van ez még tovább is. Nemcsak az én nagy falum van így, hanem Szabolcs-Szatmárnak és Hajdú-Biharnak s bizonyára az országnak még sok-sok községe. Hogy a kép még élesebb legyen, hadd tegyem hozzá azt a meglepő felfedezésemet, hogy az én választókerületemnek, a balmazújvárosinak harmincezernyi lakosából csak tizenhétezer szavazott le, még vannak az országban olyan választókerületek, ahol húsz-huszonöt-, sőt huszonnyolcezer választó szavazott egy képviselőre. Mit jelent ez a mi esetünkben? Azt, hogy az én kerületem öt helységében – amelyből három, Nagyhegyes, Ebes, Hortobágy tanyavilágából jött össze, de Mikepércs kisközség is olyasféle ősfalu – tizenhárómezer körül van a tizennyolc éven aluli állampolgárok száma. És ezeknek túlnyomó része már csak tsz-tag, állami gazdasági munkás vagy vándornapszámos lehet. Míg viszont vannak vidékek, ahol olyan könnyű a középiskolába jutni, hogy – mert a letelepedett tanároknak és a helyi igazgatási szerveknek is érdekük, hogy a középiskola, ha már megvan, megmaradjon (elvégre az ő gyermekeiknek is kell!) – olyan gyermekeket is felvesznek, akik abba a kategóriába tartoznak, amelyet az idézett

tapintatos mondat nem megfelelő képességűeknek mond. Nyilván ez is hozzájárul ahhoz a konfúzus helyzethez, hogy a közép- és főiskolai felvételi vizsgákon az azonos jegyek mögött meglepően különböző képességű diákokat találnak. És még csak nem is mindig eleve való rossz szándékra kell itt gondolni (olyasféle „hátha átmegy, ne mondják az itteniek, hogy én buktattam meg"), hanem egyszerűen arra is, hogy a sok gyenge tanuló között az a néhány jobb már kimagaslik és valóban jelesnek számít, mert a relativitás törvénye erre is érvényes. Vagyis az a középiskolába kerülő negyvenhat százalék, amelyet a statisztika mutat, mint átlagszám, már vigasztaló lehetne, mert eléri vagy tán meg is haladja azt a mennyiséget, amennyi tehetséges vagy legalább szellemileg fogékonyabb ember egy-egy közösségben található, de hogyan oszlik ez meg az ország területén? Erről nincs itt kimutatás, de a foglalkozási kategorizálásból sejteni lehet, hogy nagyon rosszul. Nem az a baj, hogy a többiek csak fizikai dolgozók lehetnek, elvégre, mint mondtam, ezek között is kellenek az okos és tehetséges emberek, hanem az, hogy itteni kivételes tehetségek helyett más vidékekről kisebb tehetségű emberek kezébe kerülnek a fontos munkakörök, mert azokat mindenképpen be kell tölteni.

Összegezve: van-e ebben a képben valami megnyugtató a szocialista világnézet meggyökeresedését és a szocialista társadalom, de általában a magyar nemzet egészséges fejlődését illetőleg? – Nincs. Szerintem az egész kérdést újra át kell gondolni, ezeknek a megbízhatónak érződő vizsgálatoknak az alapján is, és az általam és más írók által felvetett népesedési és szelekciós problémák tekintetében is, mert ezek a kérdések szorosan összefüggenek. Tárgyi értelemben is, vagyis hogy ha már eddig rá se gondoltak, hogy a különböző helyeken felépített szép, nagy és jó középiskola-épületekhez lesz-e holnap-holnapután elegendő gyermek, most már az iskolaépítési és kollégiumlétesítési terveinkben az illető helységek és vidékek népesedési potenciálját is tekintetbe kell venni. Mert azt, ha nem is éppen lehetetlen, de sokkal több időbe kerül pozitívra változtatni, mint egy új

és célszerű középületet felépíteni, pedig ez se szokott hamar menni.

De szellemi értelemben is sok a tennivaló. Már régóta pedzegetem mindenféle szétszórt írásokban, hogy a történetileg örökölt sajátos magyar mandarinizmus nemcsak hogy itt maradt, hanem még virul és terjeszkedik is. Az értelmiségtől tovább hatol nemcsak a kispolgárok világába (akiket ma már különben se lehet a munkásoktól és parasztoktól élesen elválasztani), hanem a valóban fizikai dolgozók, a munkások és a parasztok közé is. A szocialista társadalom a mi elképzeléseinkben is, de a mindennapi valóságban már ma is, majdnem egészen munkástársadalom. Nem lehet belenyugodni sem világnézeti, sem társadalmi értelemben, hogy egy olyasforma hierarchia gyökerezzen itt meg véglegesen, amelyben az ipari és a mezei munkás a „legalacsonyabb" kategória legyen. És nem lehet beletörődni, nyers őszinteséggel mondva, hogy az örökölt régi gyakorlat – és elv – szerint iparosnak csak a „rossz" gyerek menjen, parasztnak meg csak a „buta" maradjon.

A legjobbak kiválasztódását és az ehhez szükséges belső kapillaritást minden körülmények között biztosítani kell. Függetlenül attól, hogy melyik helységben laknak és milyen munkakörben dolgoznak a szüleik. Tudom, ez nagyon nehéz lesz, de a tendenciának már ma is láthatónak és érzékelhetőnek kellene lennie. Olyan prezentálásban, hogy ne lehessen rá legyinteni se a szakberkekben, se kinn a nép között.

HUMÁN ÉRTELMISÉG?

Európa-szerte s ha ott, akkor világszerte beszélnek ma már, sőt tanulmányokat és könyveket írnak a „két kultúra" problémáiról. És majdnem egyöntetű a következtetés: az úgynevezett humán kultúra – művészet, irodalom, filozófia – jelentősége mind-mindinkább kisebbedik, a természettudományoké pedig – beleértve a mind-mind több irányban alkalmazott ismereteket, vagyis a technikát is – soha nem tapasztalt mértékben növekedni fog.

Így van. Növekedni fog. Nemcsak az iparban, hanem a termelés minden ágazatában, de a hatalom eszközeiben, mindenfajta fegyvergépekben és az atombombában is.

Szerintem azonban az ember nemcsak homo sapiens és nemcsak munkálkodó állat, hanem társas faj is. Önfenntartási és fajfenntartási ösztönei is csak a társas együttélés – munka, termelés, munkamegosztás, piacról élés stb. stb. – törvényei között érvényesülhetnek. Az „organizáció" lett az ő „léttörvénye".

Ebből a bevezető elmélkedésből elég is. Csak azt hadd tehessem még hozzá, hogy ha volna még valakiben, gondolkozó emberben abból a technokrata naivitásból, mely szerint abban a szép új világban, ami következik, csak megnyomunk egy-egy gombot, itt és ott és mozogni fog minden, amit akarunk, mindig előre, mindig gyorsabban, tova-tova a beláthatatlan jövőbe, amely természetesen mindig szebb és mindig jobb lesz, mi pedig csak ülünk benne, vagy ha úgy tetszik, jövünk-megyünk, játszogatunk, kedvünk töltjük . . . annak hadd jegyezhessem meg: ma már nemcsak a dialektika elméleti törvénye, hanem a mindennapi élet és a folyó történelem tapasztalata is, hogy mennél bonyolultabb a világ és az emberi társadalom szerkezete, annál többször keletkezhetik benne „rövidzárlat". Gondoljunk az űrhajó-katasztrófák mellett 1968 világszenzációjára, a vérre menő diákzavargásokra és a most születő vagy most szabaduló népek, országok közötti új ellentétekre is.

De túl nagy a problémakör, nem fér bele az újságba, próbáljuk hát leszűkíteni a magunk dolgaira.

Már maga az éles elválasztás is vitatható. Hol van ebben a határ? Vajon az orvos csak szakértelmiségi volna? Hát a közgazdász? Avagy az agrármérnök? De még a lombikjaival vagy a képleteivel együttélő tudós is? Ha csak az, akkor baj van.

Egy dolog bizonyos: a munkamegosztás és a világinformáció gyorsuló korszakában a szakértelmiségnek mind-mindjobban a saját szakmájára kell figyelnie. Még csak becsületes munkásnak, jó állampolgárnak se érezheti magát, ha elmarad a szakmájában. Ez viszont a szellemi érdeklődésében sajátlagos koncentráltságot követel: amit tudnia kell, azt tudnia kell! Nemcsak „illik", hanem „kell".

Mindebből azonban az következik, hogy az úgynevezett humán ismeretekben, amelyek pedig ugyancsak nem a tegnapi szinten vesztegelnek, hanem haladnak, ha tudnak (de jaj nekik, ha nem tudnak!), nagyon nehéz, majdnem lehetetlen a szakértelmiségi embernek otthonossá lenni, minden mozzanatra odafigyelni és minden eredményt bíráló, értékelő módon magáévá tenni.

Egy, a saját szakmájában talpon álló mérnöknek nem okvetlenül szükséges tudnia – teszem azt –, hogy mi a különbség X. Y. világhírű költő avantgardista, szürrealista és szocialista realista korszakban írt versei között, vagy nem okvetlenül szükséges elmélyednie a beatzene valószínűleg mulandó filozófiájában. Ha egyáltalán kell neki valami az irodalomból, az csak az „olvasmány", jobb esetben az irodalomrangú olvasmány lehet. A filozófiából pedig csak az a gondolat, amelyben az általános emberi, a folyó élet és a közösség önfenntartási ügyei meggyőzően, az igazság érvényével fejeződnek ki. Üres beszédre, retorikára, szépelgésre nincs ideje.

Már ma is tapasztalhatjuk a saját szakmájukban igazán otthon levő embereknél, hogy bizonyos „alkotó ökonómia" vagy cselekvési sorrendi fontosság alakul ki bennük. Vannak dolgok, jelenségek, amelyekre odafigyelnek, más dolgokról, akár közügyfontosságúakról is, semmit se tudnak. Éppúgy a nyakukba szakad a történelem, mint a közömbös vagy rosszul tájékozta-

tott tömegeknek. Sőt megeshet, hogy azok – mármint a népek – azon a jellegzetes, némelyek szerint majdnem misztikus jelzőrendszeren keresztül, amelyben a történelem jelenti magát, hamarabb megérzik, mi következik, mint a tudásban is birtokon belüliek, akik általában a meglevő dolgok és az ésszerűnek vélt ismeretek kötöttségében élnek. Ilyenkor jó, ha vannak a népnek Petőfijeik, Leninjeik, Gandhijaik és Szun Jat-szenjeik, akik „együtt hallanak" a néppel.

De ha ez így van, ha a közösség ügyeiben való gondolkodás, előrelátás mindinkább a humán értelmiségre marad, akkor ennek az értelmiségnek, mai szóval mondva, „információképesnek" kell lennie, magyarul és egyszerűen, szót kell értenie a néppel. (Közbevetőleg: ilyen széles értelemben én nemcsak az írókat, művészeket stb. számítom ide, hanem minden közösségi hivatású embert, a mozgalmi vezetőket, az állami tisztviselőket, de még a tsz-elnököt és a brigádvezetőt is, mindenkit, aki emberekkel bánik, a közsors ügyeiben munkálkodik. Vagyis humán értelmiség helyett inkább közéleti értelmiséget mondanék.)

Ma már elég sokan látjuk, de holnap-holnapután még többen kényszerülünk látni, hogy az embereket boldoggá tenni, ámbár ez nagyon termékeny és hasznos, mert tettekre mozgósító illúzió, sokkal nehezebb lesz, mint forradalmár ifjúkorunkban hittük. Tehát mind-mind nagyobb szükség van emellett a dolgok megértéséhez, a belátáshoz és ítélni tudáshoz. Ez pedig elsősorban a közéleti értelmiség dolga – volna, mert a többi ember vagy egészen a munkájának kell hogy adja magát, vagy pedig a tehetségének és a műveltségének a hiányai vagy éppen csak a másneműségei miatt a gondolkozás és a folyó történelem dolgaiban se tájékozottságot, se ítélőképességet nem tud szerezni.

A közéleti értelmiségnek tehát olyan bensőséges viszonyban kellene lennie az egész közösséggel, hogy a történelem nehéz évjáratain is, amelyek rendszerint nem a mi akaratunkból jönnek, átvezethesse a nemzetet. Mikor az kell, hősiességgel, máskor pedig legalább „elviselni-tudással".

A konzervatív – és cinikus – okosok csak úgy ismerik az

embert, mint engedelmes teherhordót, munkájában elmerült kézművest, békés adófizetőt, előléptetésre gondoló hivatalnokot, katonát és így tovább, a szocialista társadalom értelmiségének azonban nehezebb – és nemesebb – dolga lesz.

Mert az élet, a valóság mozgástörvénye, az is, hogy mennél inkább egyetlen világnézetre – ez esetben a szocializmusra – épül egy-egy társadalom (egy ország, egy nemzet) élete, mai rendje, holnapi jövője, tehát mennél inkább és szükségképpen uniformizálódik és konformizálódik – nem is éppen rossz értelemben – a közgondolkodás, annál nagyobb szükség van arra, hogy a vezető és alkotó értelmiségiek eredeti, elementáris kifejezést, ábrázolást tudjanak adni minden dolgainkról.

De egyáltalán, van arra remény – vethetik közbe a konzervatív okosok és a kiábrándult forradalmárok –, hogy az emberek, az úgynevezett tömegek megértik önmagukat, sorsukat és tennivalóikat, hisz mennél inkább fejlődik a munkamegosztás, annál inkább mindenkinek azt kell tudnia, amit tudnia kell. („Lássuk, amiből élünk.")

Mit tehetünk hát? Annyit mindenesetre és mindig tehetünk, hogy az emberi közösségekben legyenek olyan emberek, minden helyen elegendő számban és megfelelő felkészültséggel, hozzá a nélkülözhetetlen gondolati és szólásszabadsággal, hogy a többieket tájékoztatni tudják, és hogy mindez a közösségek életében és munkájában realizálódhasson is. Hiszen még a gazdálkodás és a termelés problémáinak magas szintű, de ugyanakkor érthető megfogalmazását is csak rajtuk keresztül lehet az egész közösséghez eljuttatni.

Ehhez azonban az értelmiségnek át kell alakulnia. A szellemi munka akkor is közösségi szolgálat, ha maga az egyes értelmiségi individualista volna is. Csakhogy az itt – és másutt – történetileg kinevelődött értelmiségiek között, sőt az általuk nevelt új korosztályokban is, még elég sokan vannak az olyan emberek, akiknek nincsen meg az ehhez a feladathoz nélkülözhetetlen szociológiai kultúrájuk. Nem ismerik eléggé „az embert mint olyant", sem egyéni értelemben, de különösen nem ismerik

társas vonatkozásokban. Vagy illuzionisták, vagy szkeptikusak, de mindenképpen eklektikus hajlandóságúak.

Az eklektikus fogalom világában azonban a múlt minden nagy változásának, sőt a forradalmainak is megvan a helye, éppen csak a folyó forradalomnak nincs. Az eklektikus mindig „hasonlít". Holott az új dolgoknak mindig csak az egyik része hasonlítható, a másik része nem. És mindig az a fontosabb, az a lényeg, ami nem hasonlítható.

Mindamellett a szkeptikus és individualista értelmiségi jól megélhet a polgári tőkés társadalmakban, mert hisz csak az ismereteit értékesíti vagy művek, vagy szolgálatok formájában, az egyszerű népi közösségekben (a most alakuló új országokban-nemzetekben) és az alakuló-formálódó szocialista társadalmakban azonban ezzel a szellemi felszereléssel árva lélek marad, aki nem leli a helyét a társadalomban, vagy akár a világban sem. Ezért van olyan nagy sajtója közöttük még itt is az „elidegenedésnek".

A világnézet-nélküliség tehát éppen a legjobb értelmiségiek számára kész tragédia, mert a szolgálatának, hivatásának nincs semmi eszmei, erkölcsi értelme. Legfeljebb, hogy mennyi pénzt kereshet, és azzal mennyi „élvezethez" juthat. Aki azonban ezzel megelégszik, arról nincs mit beszélni, ha három diplomája van akkor se. A jó szolgálat előfeltétele a dolgok, az emberek és viszonyulások ismerete és a meggyőződés. Az emberi szívekbe és a szívek által izgalomba hozott egyszerű emberi értelembe, amely természetszerűen mindig tegnapi ismeretekkel és viszonylatokkal van tele, behatolni, ott új értékrendet teremteni csak így lehet.

Bizony-bizony: a szocialista társadalmak értelmiségének „permanens forradalmárnak" kellene lennie, nem a szó trockiji értelmében, hanem a társadalmi dialektika törvényeiből következően. Nem abban, hogy összetörje a katedrákat és felgyújtsa az autókat (a másokét), hanem abban, hogy mindig tudnia kellene: „mi van". Jelen lenni a történelemben! Mulandó vagy nem mulandó részigazságok körül megfeneklő filozófiák helyett: evidencia! Mindig érezni és tudni, hogy mitől kavarog az ember feje, és miért zakatol rendetlenül a szívük...

ÚJ MEZEI ÉRTELMISÉG

Amint már az előző cikkben említettem, én az egész mezőgazdasági vezető garnitúrát, beleértve a tsz-elnököt és a brigádvezetőt, a falusi tanácselnököt, a mozgalmi szervezetek vezetőit és az alapszervi párttitkárt is, társadalmi szerepükből és elkötelezettségeikből következően, közéleti értelmiségnek tekinteném.

Mezőgazdászaink, tsz-elnökeink ma már túlnyomó részben belevaló emberek. Olyan sokat tudnak a természet és az anyag titkaiból, talajélettani, növényélettani kérdésekről, technikai és vegytani problémákról, hogy igenis – ahogy mondani szokták – le a kalappal! Milyen kitűnő, szakszerű előadásokat tartanak kora reggel a rádióban a termelés, sőt most már az értékesítés problémáiról is! (Ezeknél csak az egyszerű tagok beszélgetései lehetnek jobbak, amikor azok a saját nyelvükön, a saját életükről, gondjaikról, munkájukról szólnak.)

Ezer esztendeig itt lenn a népi világban nem volt igazi szelekció, nem volt tehetségkiválasztás. Legfeljebb csak annyiban, hogy kiből lehet alkalmas udvari hajdú, pandúrkáplár, zupás őrmester, csendőr tiszthelyettes, béresgazda, határkerülő, vagy a másik póluson Sobri Jóska, Patkó Bandi, Rózsa Sándor és így tovább. Most pedig, alig néhány évtized alatt, minden politikai és gazdasági kacskaringók mellett is, egy olyan falusi és mezei vezető gárda emelkedett ki a felülről áttekinthetetlen néptömegből, hogy azt kell mondanunk: íme, vannak már nekünk, lenn a föld színén is, tehetséges és alkalmas embereink, és egy-egy összejövetelen már érezhetjük a József Attila-i mondást: íme, „a dolgozó nép okos gyülekezete"! Itt van, belépett a magyar történelembe!

És itt következne, amiért ezt az egész problémát zajgatom. Mert ahogy a különböző összejöveteleken tapasztalom, a mi kitűnő parasztvezetőink nagyon ritkán – némelyek sohasem – szólnak hozzá a termelési, gazdálkodási gondokon túllevő vagy azok fölött való problémákhoz. Úgy látszik – szórványos kivételektől eltekintve –, mintha alig tudnának valamit az ország és

a nemzet létgondjairól. Pedig ezeknek a gondoknak, hogy nevén nevezzük a legfontosabbakat: a népesedés, a családi élet, az egész nemzet elöregedése, a holnapi-holnaputáni mukaerő, a művelődési színvonal emelése, a kollektivista közgondolkodásmagatartás meggyökereztetése, a parazitizmus leküzdése stb., a mikénti megoldása az ő dolguk is lesz, mert az ország gondjai a termelés gondjaival nagyon is kölcsönhatásban vannak.

Szív szerint helyeslem azt, hogy frázisnyelven már ritkábban beszélnek. Sőt sokan már idegesek és türelmetlenek is, ha azt látják, hogy valaki régifajta buzgalmi dumával ágál a pódiumon vagy a padsorokban. Pedig egészen biztosan nem olvasták azt a mondásomat (keveset olvasnak, s akkor sem tőlem), hogy „az édesanyánkról, a szívbéli kedvesünkről és a hazánkról sem vicceket, sem frázisokat nem illik mondani", sőt inkább én vettem ezt tőlük, legalábbis annyiban, hogy én fogalmaztam meg. De ha ez a tartózkodás ugyanakkor a felelős állampolgári érzelem és az ország közügyeiben való otthonosság hiányát jelentené, akkor ez nem jó dolog. Aki itt sorsokat intéz, közdolgokkal foglalkozik, annak az ország dolgáról is tudni kell, és abban gondolatainak és véleményeinek is lenni kell.

Tudom én, hogy ez még a régi világ, a hosszú Habsburgkorszak öröksége, amelyben a paraszt, a munkás, de még az alsó és középrangú polgár vagy hivatalbéli sem szokhatott hozzá, nem érezhette sosem, hogy neki az ország nagy ügyeihez köze lenne.

Mert az nem lehet, hogy ne tudnák, ne ismernék ezeket a gondokat. Senki jobban, mint ők, akik sokszor térdig, néha derékig, de úgy is van, hogy nyakig benne vannak a valóság gödreiben. De lehet, hogy az a fajta parasztóvatosság is megvan még némely emberekben – leginkább az ösztönök mélyén –, hogy „vigyázzunk, sosem lehet tudni..."

Értem én ezt: az embereknek, mármint a tagoknak vagy az alkalmazottaknak csak az a fontos, mit fizetnek (érthető: ebből élnek), az már a jobbik eset, ha azzal is törődnek, mennyit osszthatunk. Aki vezető ember ezt az alapmagatartást figyelmen kí-

vül hagyja, elveszíti az emberek bizalmát, még abban a viszonylagos értelemben is, hogy ez az elnök tudja a dolgát.

Csakhogy a mezei termelésben sosem lehet holtbiztosra venni, mit hoz a holnap, sőt most már még azt sem, mit hoz – vagy visz – a „piac". Mert vannak már, és az új gazdálkodási rendben mind többen lesznek, akik ügyes merkantil módszerekkel (vállalkozás, kereskedés) próbálják biztosítani a tagság jobb megélhetését. Ez helyes is, a merkantil éberségre mindig szükség van, de nem lehet elfeledkezni arról sem, hogy a vállalkozás és a piacra dolgozás kockázattal jár, és ez nemcsak az elnöké vagy a vezetőségé, hanem az egész tagságé és az országé is. (Mert végül is egy termelőszövetkezet nem kérhet csődöt maga ellen, mint egy bukott kereskedő...)

A termelőközösségek igazi próbája hát: el tudják-e viselni és miként tudják elviselni a tagok a rossz esztendőket és a rossz piacokat. Úgy-e, hogy „fogd be a szád, mert...", vagy pedig azzal a kölcsönös belátással, hogy ez bizony rosszul sikerült nekünk (ez a „nekünk" a legfontosabb), de majd csak kibírjuk valahogy...

Hangsúlyozom: jó dolog ez a földművelő-prakticizmus, enélkül nem élhet meg sem az egyes ember, sem a szövetkezet, sem az ország-világ. Eredete az az ősi paraszti „pragmatizmus" (akkor is, ha a fogalmát sem ismerték), amely szerint mindegy, hogy ki az Isten, ki a király vagy kicsoda a főminiszter, de a földanyának meg kell adni, ami jár neki: munkát, verejtéket, szeretetet.

Mert mondom: megtanulnak gazdálkodni, némelyek pedig a maguk alsó szintjén kormányozni is, ámbár ez sokkal nehezebb. A föld hallgatag, a növények „sírását" is csak a nagyon „jó fülű" ember hallja meg. (És persze a magtár és a kassza veszi észre, de már csak utólag.) Az „emberanyag" azonban káromkodik, duzzog, engedetlenkedik, vagy éppen szabotál, kárt csinál vagy inkább kárt enged csinálódni (ez veszélytelenebb), ha nincs módjában másképp a dolgokba beleszólni. Mert a demokráciát kihirdetni könnyű, életelevenné tenni: nehéz. Pa-

rancsolni viszont – látszólag – könnyebb, legalábbis egyszerűbb, de hosszú távra veszedelmesebb. A szocialista társadalomban a kedvetlenség, a közömbösség, ha nem menne is át rosszindulatú indolenciába (de átmegy), az egész közélet belső bomlásához vezethet. (Tele példával még a folyó történelem is.)

Igen. Többet ér a jó közösségekben kialakuló spontán „becsület-terror" (nincs rá jobb szavam, de tán érthető) a legharsogóbb parancsnál is, ámbár annak is meglehet a maga helye és ideje is. Egy, a saját dolgaiban lelkesült, vagy legalábbis otthonosan jó közérzetű kollektívában, ez a becsülettörvény sokat segít abban, hogy rend legyen és jól menjenek a dolgok. És hogy a nehezéből senki se húzza ki magát. Így még az önmagunk lustaságának, rossz hajlamainak a leküzdése is könnyebb, mert ez a törvény azt diktálja: „ha nem állsz helyt, rongy ember vagy".

A tőkés társadalmakban még jó is a fejeseknek, ha az állampolgárok egy része nem törődik a közügyekkel, mert annál jobban lehet felettük – a helyükben és a nevükben – a kormányzás látszatával uralkodni. Akik élni tudnak, mert van nekik miből, azoknak mindig tetszik a „leben und leben lassen" (élni és élni hagyni), hisz ezzel is féken lehet tartani azokat, akik nem tudnak élni, mert se vagyonuk, se jó keresetük, esetleg munkájuk sincs hozzá, de a szocialista társadalomban az állampolgárok közömbössége, pláne indolenciája az egész gazdasági élet eltehetetlenedéséhez vezethet. A mezei vezetők hát nem elégedhetnek meg azzal, hogy igyekeznek jól gazdálkodni: az ország és a nemzet gondjait is ismerniük és vállalniuk kell.

Belenyugodhatnánk-e abba, hogy a szocializmusban néhány ezer ember magas szinten ismeri, érti és alkalmazni is tudja a marxizmust, néhány tízezer középszinten talán érti, de legalábbis elhiszi, vagy úgy tesz, mintha elhinné, hogy ez az igazság, pár százezer tudomásul veszi, hogy ez van, és ebben is jobb nem legalul lenni, a többi meg él, ahogy tud, és nem törődik vele, hogy a rendszert – bármelyik rendszert – miként nevezik?

Nem! A föld s ami rajta van, nemcsak termelőeszköz és nemcsak gazdasági üzem: a föld otthonunk is, hazánk is, eltartó

édesanyánk is: a föld minden. (Ilyenkor érezhetjük igazán, amikor aszály gyötörte.) A szocialista (kollektivista) világnézet pedig egy bizonyos sajátszerű organizmus (együttélési rend) lehetőségét adja. És ha nem merevedik meg, nem válik dogmatikussá (úgy tudom, nem akar), akkor a változó világ minden új jelenségét és igazságát beépítheti a maga rendjébe.

Ennek a folyamatos feladatnak a közéleti értelmiség a közvetítő közege. Rajtuk keresztül kellene minden új felismerésnek, gondolatnak, felfedezésnek a nemzet közgondolkodásába beépülni, mindennapi magatartássá és cselekedetté formálódni, mert ők vannak az állampolgárokkal mint dolgozó emberekkel is mindennapi érintkezésben, és mert az ő szájukból az igazság nem mint szónoklat s nem mint akadémikus értekezés, hanem mint evidencia, mint a valóság „ezt kell tenni"-je szólalhatna meg. Mert mennél több ismeret kell a dolgok megértéséhez és a közöttük való eligazodáshoz, annál nagyobb feladat vár a közvetítő közegre, az itt emlegetett értelmiségre.

Fel vannak-e készülve?

Sajnos, kevesebben és kisebb mértékben, mint amennyire ez szükséges volna.

Ez nem valamiféle szemrehányás, csak ténymegállapítás. Tudom én, a magam tapasztalataiból is, hogy amikor napról napra igazi szorongató életgondok és munkagondok között élünk, olyannyira, hogy minden éjszaka csak rövid és süket alámerülés az álom-, a másik világba és minden hajnal ideges ébredés a sürgető tennivalókra, nem a könyv és az olvasás az embernek az első gondja, hanem a munka. Mégis azt mondom: az az irodalom, amelyik élményerejű társadalmi és történelmi felismeréseket s hozzá használható emberismeretet, lélekismeretet ad, éppúgy szükséges ezeken a munkaterületeken, mint a jó szakirodalom, sőt: éppúgy szükséges, mint maga a munka! Ezek csak együttesen adhatják azt, amit én úgy neveznék, hogy szociológiai kultúra. Vagyis, a közösségek vezető embereinek, akárhol és akármilyen közegben dolgoznak is, igazi alkotó-teremtő értelmiségiekké kell válniuk-nőniük!

A SZOCIALISTA MŰVELTSÉGRŐL

Lapokban és folyóiratokban sok szó esik mostanában egyrészt a szocialista műveltségről, másrészt ezen belül az új társadalom vezető osztályának, a munkásosztálynak a művelődési kérdéseiről. Elsősorban persze gyakorlati értelemben. Én azonban mégis elkívánkoznék a nagyon bejárt statisztikai mezőkről. Nincs semmi vitám az eddig elmondottakkal, de közben olyan gondolatok környékeznek, amelyek távolabbra visznek. Mert énszerintem nem csupán a keveset vagy sokat tudásról van itt szó. Hisz a munkásosztálynak, mondhatjuk, a maga egészében sokkal több természettudományt, technikai, sőt közgazdasági ismeretet kell felszednie, iskolában és a munkában, mint eddig bármikor. És azt fel is szedi, mert enélkül nem tudna jól dolgozni, termelni, kenyeret keresni. Csakhogy valami másról is kell itt beszélni, amelyhez azonban egyelőre mintegy hangosan gondolkozva, tehát nem a szentenciamondás igényével, leginkább csak kérdéseket tennék fel.

Például: a régi értelemben vett szervezett szocialista munkásság, amely persze akkor is csak élcsapat volt az egész munkásosztály tömegéhez viszonyítva, mindig jelen volt, nemcsak a szakma új és új tudnivalóiban, hanem az akkori folyó történelemben is. Jelen van-e most is ugyanúgy? Én nem mernék rá kapásból igennel válaszolni.

Egy másik kérdés: az állami és vállalati vagy üzemi előrejutáshoz, több keresethez, magasabb életszínvonalhoz és „társadalmi ranghoz" most már, mióta a pártelőnyök, származáselőnyök kevesebbet számítanak, elég a szaktudás és a „diploma", vagyis általában az emberi és erkölcsi alkalmasság. A régebbi mozgalmi harchoz azonban, de a mozgalmi „karrierhez" is történelmi jelenlét, mindig friss tudás, korszerű műveltség, szellemi, lelki éberség kellett. Hogy állunk ezzel most? Mit tud erről a rengeteg – és nem mindig fontos – részletmunkával bíbelődő szociológia?

Külön probléma még ebben a kérdésbokorban is a fiatalabb munkásnemzedék gondolkodása és életérzése. Nekik már nem-

igen vannak tényleges mozgalmi, pláne osztályharcélményeik, kevesen ismerik az egész életen át felejthetetlen főnökpofonokat és a „nincs kaja" állapotokat, hát az idősebb szocialistákkal néha és néhol nagyon nem értik egymást. Igazi demokratikus szakmai, üzemi, testületi közösségi gyakorlat híján soknémelyiküknek csak unt lecke a szocializmus, és ennek a helyét – mert a magány kibírhatatlan – a „haverkodás" tölti be, amelynek azonban nemcsak jó megnyilvánulásai vannak. (Enyhén szólva.)

De ha ez így van, mit kell tenni most, hogy a munkásosztály mint a szocialista társadalom vezető ereje, úgyszólván „uralkodó osztálya" csakugyan jelen legyen a folyó történelemben? Hogyha itt nálunk harcolni nem is annyira kell már, de legalább tájékozódni, tájékoztatni, ítélni és dönteni tudjon?

Én úgy érzem, a közönséges politikai magyarázatokon túl kell lépni és a megoldást a társadalomélettan még megfogalmazatlan törvényeiben is kell keresni. Abban az értelemben is, hogy a szocialista munkásmozgalom a hősi korszakában elsősorban a tagadásból lett, amely az adott rend és rendszer – feudalizmus, kapitalizmus – ellen, szinte minden munkásban, de különösen a bérért dolgozó emberekben egész életük folyamán kialakult. A kibírhatatlanság és a természetes elégedetlenség, a vágyakozás a több kereset, a jobb és könnyebb élet és természetesen valamelyes emberi méltóság után: ez volt az igazi mozgatóerő. Mert ez megjelent szinte minden munkásemberben, még ha az eszmei gondolatokat nem ismerte vagy nem értette is, vagy még ha a „végcél"-lal nem sokat törődött is. (Ebből élnek a sárga szakszervezetek világszerte, és ebből élt és él a szociáldemokrácia.)

Csakhogy ma már nyilvánvaló, hogy ez a természetes elégedetlenség a meglevővel és a vágyakozás a több és jobb után, nem okvetlenül csak a szocializmus – mint kollektivizmus – felé vezeti az embert, hanem akár a polgári társadalmi renddel való megbékélés felé is eljuttathatja, ha onnan remél hamari könnyebbséget. (Ámbár amögött a kapitalizmus van!) „Magamnak könnyebb életet, kevesebb munkát", és az ember ott van – hogy ne volna, hisz a világon legfontosabbról, önmagáról van szó! –,

ott van ugyan a mindenkinek jobb jövőért harcolók seregében, de csak addig, amíg ez a jobb jövő kézzelfoghatóvá válik, és a magáét kimarkolhatja belőle.

Kegyetlen felismerések? Igen, de ha a világot meg akarjuk változtatni, visszariadhatunk-e az önmagunk megismerésétől? Annál inkább sem riadhatunk vissza, mert mintha már ott volnánk a történelmi vízválasztónál: erre van a szocializmus, mint kollektivista társadalmi rend, amarra . . . nos, amarra nem tudjuk, mi van . . . talán csak nem az örök kapitalizmus? Nem, nem, azt nem akarjuk!

Akkor hát mit akarunk? Ez az igazi kérdés.

Vannak sokan, akik őszinték abban, hogy szocializmust akarnak, csakhogy útközben túl sok a „de"-jük. Viszont a kollektivizmus a történelem folyamatában az a tárasadalmi „modell" (hogy én is e divatossá vált szóval éljek), amelyik nem megy magától, és amelyhez még a legjobb szervezés és legtökéletesebb megtervezés sem elegendő, ehhez lelki-szellemi „hozzáállás", nevelés, eszmei-világnézeti azonosulás is kell, mert most már nem elég inspirátornak, mozgósító erőnek, hisz nincs jelen mindig, mindenkinél az osztályharcélmény. Sőt még az az egyetlen elfogadható, alkalomadtán nélkülözhetetlen erőszak is kell, amit én, jobb híján, közösségi „becsületterrornak" neveztem már el valamely írásomban. A közösség érdeke ugyan nagyon használatos szó, sok minden alája fér, de én valóban csak az adott közösség elemi önfenntartási érdekeire alkalmaznám ez esetben.

A munkásságnak, mint a folyó történelem lényeges vezető osztályának, most már nemcsak a társadalom osztályszerkezetét kell megismernie és megértenie, hanem – hogy vezetni jobban tudjon – a saját országunk és nemzetünk egész történelmét (nemcsak a forradalmakét!) ismernie kell. Hozzá a saját népünk karakterét, erényeit, hibáit, bölcsességeit és balgaságait, mert ezek mind politikai tényezők, mihelyst az egész nemzet vezetéséről, kormányzásáról, neveléséről van szó.

Itt vagyunk az én mondanivalóm lényegénél. Elég-e a kollek-

tivista cselekvés-ízlés-magatartás meggyökereztetéséhez, „vérré válásához" az iskola, a diplomaszerzés vagy akár az iskolán kívüli ismeretterjesztés? Elég volna-e, még akkor is, ha legkitűnőbb volna?

Nem elég. Osztályharcélmények híján, lélekbe markoló, megindító, értelembe hasító, látásra-látomásra vezető, gondolkozásra kényszerítő, lelki-szellemi, sőt idegzetbeli élmények, tehát igazi irodalmi, művészeti hatások nélkül a felszedett iskolai vagy brosúraismeret csak „lecke" marad még a legjobb esetekben is. A gyengébbekben pedig – és ez a többség – elfelejtődik.

Igen, de van-e ma olyan friss szocialista irodalom és művészet – magyarban és nemzetköziben –, amely ezt hatásosan tudná adni? Ezelőtt egy félszázaddal, de még harminc-negyven évvel is, a közvetlenül mozgalminak, osztályharcosnak és forradalminak tekinthető és akkor valóban mozgósító erejű irodalom mellett, Balzacot, Victor Hugót, Gogolt, Tolsztojt, majd Csehovot, Anatole France-ot, Bernard Shaw-t, Jack Londont, Roger Martin du Gard-t, Móricz Zsigmondot és más nagy írókat olvasni történelmi jelenlét, gondolkozási kultúra volt a szocialista munkások számára is. A mieink mellett e nagy „polgárokon" nőttünk, és ez jót tett nekünk! (Az igazi nagy író mindig több mint „polgár". Több, mert elsősorban: ember!)

Félreértés ne legyen: nem azt értem irodalmi műveltségen és gondolkozási kultúrán, hogy bármely mai munkásember, aki napról napra a céljainkkal szemben mindig közömbös anyaggal, vagy a nem mindig értelmes és sokszor nem is engedelmes gépekkel birkózik, résen álló idegekkel a futószalagot figyeli, különbséget tudjon tenni – mondjuk – Jean-Paul Sartre és Albert Camus egzisztencializmusa között, egyéb hasonlókról nem is szólva. Ez az esztéta-kritikusok és a műfilozófusok dolga. (Kár, hogy helyettük néha a sznobok végzik.) Inkább azt kérdezném, hogy megleli-e és felismerheti-e a mai munkás a mai könyvekben a mai kor, a mai társadalom és a saját maga emberi sorsát és mindezek összefüggéseit, úgy, mint ahogy fel lehetett ismerni az előbb említett írók könyveiben az akkori problémákat és a

mindenekfelett való közös emberi igazságot? Nem tudnék egyszerű igennel válaszolni.

Itt kapcsolódik bele a legnagyobb és legnehezebb kérdés: miért nincs ilyen irodalom megfelelő gazdag árnyalatokban és a történelmi valóságot kifejező arányokban a szocializmus felé haladó társadalmakban? Sőt: miért nincs ilyen irodalom az úgynevezett „szabad világ" munkásmozgalmában sem? (Mert ott sincs!) A szocialista mozgalom hőskorszakában még legalább volt mozgalmi irodalom, forradalmi ébresztő költészet, majd kinőtt ebből Gorkij, Andersen Nexő, Aragon, Kassák Lajos, Willi Bredel és még néhány nagy formátumú íróegyéniség, de milyen szellemi táplálékon él most a világ munkásosztálya?

Rosszon? Rosszon is, de nem csupán rosszon, csak nem nekivalón. Nem találja meg édesönmagát benne, tehát a mesét eszi, amely mindig kell az embernek, Dumas – és a többi Dumas – mindig kell, és a krimi is kell.

Vajon az ipari munka, beleértve az irodait is, a műszakit is, az árucsere-szolgálatokat is – hisz némely értelmiségiek szellemi igénytelenségéről is lehetne beszélni –, valóban annyira igénybe veszi az embert szellemileg is, hogy utána már csak a „kikapcsolódás" vágya marad meg benne? Ultiparti, futballmeccs, kocsmaasztal melletti iszókás fecsegés, krimifilm, szexfilm és hasonlók?

De miért is nincs a szó igazi értelmében, a történelem valóban élenjáró, világrend-változtató osztályának olyan gazdag, sok árnyalatú irodalma-művészete, mint a szabadságra törekvő korai polgárságnak volt?

Idestova két évtizede lesz, amikor egy írószövetségi értekezleten már feltettem egyszer a kérdést: vajon odajutunk-e mi is, mint a régi egyházak, hogy nem lesznek igazi íróink, nem lesz irodalmunk, mert a legnagyobb tehetségeink mindig valamiféle eretnekségbe esnek, életművük menetközben többé-kevésbé deformálódik, és majd a haláluk után így, a „korlátaikkal" együtt adaptáljuk őket, mert nem tudunk náluk nélkül élni?

Akkor aztán persze a szokásos túlhimnizálásokkal jövünk, amelyeket újra és újra revideálni kell, mert ez megint nem valóigazság? („A ló másik oldala" a szellemi életben.)

Ez azonban – hadd jegyezzem meg – nemcsak hogy a megholt nagyoknak nem használ, de az ügynek is árt, mert szükségképpen eklekticizmushoz vezet, amikor is a tegnapi nagyoktól megint nem látjuk a holnapi nagyokat, akiket ma, a legjobb esetben, problematikus tehetségeknek érzünk . . .

Hátha éppen az ilyen okok is ott vannak abban a sokágú kérdésszövevényben, hogy miért szegényes a munkásirodalom, és miért oly lassan s nehezen születik a szó mélyebb világnézeti értelemben kor-evidenciával bíró, társadalmi és történelmi érvényű, gondolkozási és szociológiai kultúrát sugalló-teremtő mai szocialista irodalom? Olyan irodalom, amelyben a munkástársadalom és a munkásélet ábrázolása már nem esetleges és nem csupán illusztratív jellegű, mert nincs alárendelve a közvetlen politikai, esetleg éppen csak taktikai céloknak és szempontoknak. Elvégre mégiscsak meggondolni való, miért van, hogy még az a kevés munkás is, aki igazi irodalmat olvas, elég nagy részben vagy a klasszikusokat, vagy a közvetett, vagyis többszörösen áttételes mai polgári, sőt „burzsoá" irodalmat olvassa, mert unja a „lólábas" buzdításokat.

Fel lehet persze olyan kérdést is tenni, mint ahogy sok entellektüel irodalmár, vagy akár munkásgyerekből lett „szellemsznob" fel is teszi, hogy munkaélményekből és szürke munkássors-élményekből egyáltalán lehet-e igazi irodalom? Lehet-e úgy és olyan művészi rangon, mint metafizikai (gondolati) élményekből, szerelmi élményekből, harci élményekből? És lehet-e úgy mint természetélményekből? Nemcsak a parasztias osztályharcos töltésű irodalmat értve, hanem Theokritosz, Vergilius, Lucretius vagy akár Reymont, Giono és más írók „rusztikus" írásait is.

Hát bizony ez még az igazi tehetségeknek is erős próbatétel, ha sem tényleges munkaélményeik, sem munkássorsélményeik nincsenek, és csupán impressziókból, látás-hallás-olvasásélmé-

nyekből próbálnak hiteles műveket életrehívni. Az Andromédaködből lehet izgalmas vagy akár élvezetes regényt is írni, ehhez csak képzelőerő és egy csomó természettudományi ismeret meg egy ölre való készen vett regényrekvizitum kell, de a tőlünk pár kilométernyire levő külvárosról nem lehet „hasból" írni. Nemhogy szociográfiát, de regényt, novellát, drámát, még vígjátékot se. Ami itt nem hiteles, hazugságnak érződik.

Szerintem a munkásélet sorsdolgaiból éppúgy lehet igazi irodalom, vers, epika, dráma, tragédia vagy akár vígjáték is, mint az urakéból, polgárokéból, értelmiségiekéből, parasztokéból – sőt már a vagányokéból is –, csak író, költő, művész kell hozzá, akinek nem az a legfőbb vágya, hogy ő is polgárrá, entellektüellé „emelkedjen", hanem az, hogy megszólaltasson egy olyan emberi világot, amely ma még, ha politikailag néha és néhol már meg is szólalt, lelkileg mintha néma volna . . .

Csakhogy mennél sűrűbb, töményebb ez az élet, annál nagyobb írót kíván, hogy kifejezhesse benne azt az általános emberit, ami a többi osztály irodalmát is élteti. A munka és a munkásélet csak közege, csak rostja, szövete lehet a műnek, maga a mű több kell hogy legyen, mint puszta „natura".

Persze, ahol már a forradalom győzött és a hatalom a szocialisták kezébe került, a mozgalmi jellegű, leszűkített tartalmú munkásirodalom nem folytatható a régi értelemben. Már nem csupán a munkásélet, munkássors politikai, világnézeti mozgósító, harcra buzdító kifejezésére van szükség, hanem a „teljes élet" (mindent beleértve, a társadalmi, történelmi tényezőket is) ábrázolására, megjelenítésére. A „dokumentatív" realizmus is jó irodalom, ha igazi író írja, de ez csak eszköz ahhoz, hogy a történelem alatt vegetáló osztályok, rétegek a teljesség felé továbbléphessenek.

Ebben a teljességben természetesen már benne kell hogy legyenek az egész társadalom, tehát a nép-nemzet, minden problémái. Azok is, amelyek az osztályharc korszakában távolabbinak vagy másodrendűnek tekintődtek. Ennek a vezető osztálynak ugyanúgy ismerni kell az ország és a nemzet minden

ügyeit, múltban, jelenben, mint a termelés problémáit s mint az anyagok, erők törvényeit. Azt hiszem, nem térünk el az igazságtól, ha megjegyezzük, hogy a munkásosztály nemzeti műveltsége nemhogy irodalmi, de történelmi és szociológiai értelemben sem olyan gazdag és árnyalatos ma még, mint amilyenre szükség volna.

Naivitás volna azonban azt hinni a munkásosztályról is, mint bármely más osztályról, hogy ha az általam említett értelemben jó szocialista irodalmunk lesz, akkor majd minden munkás olvasó lesz. Nem lesz. Hogy mi ennek az oka az egyes emberek esetében, arra most ne térjünk ki, túl messze vezetne az emberi természet ismeretlenjei közé, de az szemmel látható, hogy kitűnő dolgozó emberek, jó munkások, sőt elsőrangú szakemberek százezrei, milliói nem tudnak a figyelmükkel könyvhöz kapcsolódni, nem képesek a leírt valóságot önmagukban élménnyé, életté fogadni. Az emberek nagy többségét ma még csak az emberi példa és az élőbeszéd, a legesetlegesebb, legimpresszionisztikusabb közlés fogja meg. Esetleg még a látvány (színpad, film, játék), de az is csak mint látvány vagy mint esemény és nem mint gondolati vagy szépségélmény.

Ez azonban nem olyan baj, mint első pillanatban gondolnánk. A társadalom élete kisebb szakmai, üzemi, szövetkezeti, hivatali és a többi közösségekben „zajlik" (az a jó, ha kissé zajlik), és ott az egyes emberek műveltsége, tehetsége különféle áttételekben úgy realizálódik, hogy belőle egyéni emberformáló erő és társadalmi cselekedet lehet. Valamely nemzeti közösség vezető embereinek ugyanazon nemzet nevelőivé és gondviselőivé is kell lenniük. Azokénak is, akik még nem szocialisták, mert azok is dolgozó-termelő állampolgárok és végső soron: azok is emberek.

Én a kérdés sok-sok ága-bogán most nem mehetek tovább, és befejezem azzal, hogy hitem szerint irodalom, költészet az égvilágon mindenből lehet, ami valóság, ami élmény és gondolat, sőt abból is, ami még csak forró képzelet. Csak író kell hozzá, költő és művész, aki művé teremtse. És olyan tárgyi és anyagi lehetőségek és olyan szellemi szabadság, hogy azzá teremthesse . . .

VERES PÉTER

Én az olyan írók közé tartozom, akik nem véletlenül lettek íróvá. Mert már a negyedik elemiben, az utolsó iskolámban, amikor a tanítónk azt kérdezte, ki mi szeretne lenni, azt feleltem: költő. Hogy mégsem az lettem, hanem „csak" író, hát ehhez hadd jegyezzem meg, hogy abban az időben a nép az író fogalmát még annyira sem ismerte, mint ma, de a költőről már tudta, vagy legalább is sejtette, hogy kicsoda-micsoda. És mégis, ha arra kell válaszolni, hogy miért lettem író, nem tudok olyan határozottan válaszolni, mint szeretnék. Nem tudok úgy válaszolni, hogy az mindenki számára érthető legyen. Majdnem úgy vagyok vele, mint a rossz gyerek vagy a szép kislány, ha olyasmiről faggatják, amiről magának sem tud számot adni. Csak, igen, csak, igen. Az viszont más kérdés: hogyan lettem író? Ezt már megírtam a *Számadás*ban és egy sor kisebb-nagyobb vallomásszerű írásomban. A fő kérdés azonban (ámbár kezdettől fogva törekedtem önmagam megértésére és megismerésére), vagyis: ki vagyok, mi vagyok, és mit akarok, máig is tisztázatlan. Nem önmagam előtt, hiszen az ember ítélete önmagáról a világ előtt, az emberek előtt lehet önhittség is, lehet önfejűség, vagy akár tehetséggel színeződött kótyagosság is. Sok példa van erre az írók, művészek életében. A többi embernek azonban, a közösségnek, a népnek, nemzetnek az a fontos: ki ez az ember nekünk? Kicsoda és mit akar, és ehhez a „mit akar"-hoz, mit mond, mit ír? És azt jól írja, jól mondja-e? Lesz-e, lehet-e abból cselekedet? Lehet-e abból rossz dolgoknak az elmúlása, közsorsoknak jobbra fordulása? No, de azért mégiscsak megkísérlem elmondani azt az indítékot, belsőből fakadó indítékot, ami az írói pályára aztán el is juttatott...

Hát bizony az a negyedik elemiben elhatározott vagy legalább is kimondott szándék: író, illetve költő szeretnék lenni, az mind, mind későbbre maradt. Sokkal későbbre... És mert a szerencsémhez joggal voltam bizalmatlan, a téli munkáról még mindig nem tudtam letenni, így a művelődésem is lassan haladt,

és az írás mindig halasztódott. Emiatt nyugtalan voltam. Már 30 éves leszek, öregszem, és még az elindulásnál sem vagyok. Osztályom sorsa sem javult, a szervezkedés lehetetlen, az én sorsom szintén nem változik, a világhelyzet sem mutat semmi jót. A kínai forradalmat nem tartom miránk kihatónak, a Szovjetunió él, de önmagába zárkózva, Nyugat-Európa demokráciái és diktatúrái pedig szerződést szerződésre halmoznak, mindenféle áttekinthetetlen barátsági, megnemtámadási kombinációkban, de ebből nem lehet semmiféle forradalmi haladást kiolvasni. De azért ezzel foglalkoztatták a mániákus újságolvasókat (akkor még sokan voltak!), mindazokat, akik még komolyan veszik az államok külpolitikai híreit. Az igaz, hogy a nagy tömegek viszont, a fiatalok és a meglett korúak, a volt frontharcosok és a szervezetlen munkások nem érdeklődnek csak a futball és a motorverseny, az óceánrepülés meg a kényelmes és szórakozással teli élethez szükséges magas fizetések és munkabérek iránt.

Nyugat-Európa munkásai már nem a szocialista társadalomért, hanem a szombati víkendért harcolnak, ha egyáltalán harcolnak valamiért. Mit érhet akkor a civilizáció? Mit ér akkor a felvilágosodás, ha az emberek mindig ilyenek maradnak benne... Hát így töprengtem hosszú hónapokon át. És a töprengéseket csak táplálta az a sok újság, amit akkoriban olvastam. Az 1927–28-as fellendülés éveiben a nagy lapok vasárnaponként 60–80, sőt ünnepi alkalommal 100–150 oldalon jelentek meg. Az Egyletnek is több újság járt, és aztán, mert pénzem is jobban jutott rá, magam is megvettem néha-néha egy-egy lapot. Rövid idő alatt egészen beleszédültem ebbe az újságkultúrába. Különösen a *Pesti Napló* tetszett nekem. Volt ebben minden. Természettudomány Einsteintől, társadalomtudomány H. G. Wellstől és G. B. Shawtól, filozófia, közgazdaságtan, lélekelemzés. És mind olyan szép, olyan okos írás, hogy nem tehettem egyebet, faltam egymás után. A pártsajtó ehhez képest jelentéktelennek látszott. Úgy voltam vele, mint a közömbös hívő templom után a cirkusszal. Ott csak részt vesz, de emitt élvez. Különösen az irodalmi részek nyűgöztek le. Úgy éreztem, ez az igazi irodalom,

és a közönséges pártirodalom csak gyakorló kísérletezés. Akkor már Mikes Lajos hozzáértő keze bábáskodott a *Pesti Napló*ban, az új magyar irodalom megszületése körül. De ugyanígy tetszettek a képes mellékletek is. Formaéhes parasztszemeim sohase láttak ilyen szép női lábakat, csipőket, melleket, mint amilyeneket itt a moziszínésznők és a társasági hölgyek mutattak. Valósággal elkábítottak a szép színes, finom nyomású képek. Ma már megértem a kispolgárt és a feltörekvő munkást, ha az ilyen civilizációs polgári hatás alá kerül... Engem is csak a kérlelhetetlenül kemény sors és az irodalmi magasra törekvés, a látszólag elfojtott, de belül parázsló írói és történelmi becsvágy szabadított ki belőle. Az juttatott el odáig, hogy mertem és tudtam kritikával nézni ezt a nagyvonalú és kábító szellemi és technikai kultúrát. És a polgári civilizáció elleni ingerültség, az osztálysorstól ébren tartott paraszti lelkiismeret folyton erősödött bennem, a semmitmondó mindentudás, a semerre állást nem foglalás, a mellébeszélés, a részletproblémák felfújása, egyszóval az egész képmutató papíroskultúrával szemben. Ekkor láttam meg először határozottan, hogy mindaz, amiről a polgári sajtó és a Nyugat-rajongó irodalom beszél, a technikai haladás, a nemzetközi politika apró taktikázásai, az óceán átrepülése, Einsten felfedezései, Freud lélekbe látása, Proust mélysége, Shaw színdarabjai, a kubista festészet mind-mind kicsiségek amellett, hogy Kínában a rablóvezérből lett tábornokok öletik a népet halomra, Egyiptomban a felláhokat korbácsolják, Szicíliában a kén megeszi az embereket. Csehországban a bánya ráomlik a bányászokra, és a magyar Alföldön a földmunkások, osztályos társaim, akik évente és egyenként 60–80 lélek számára termelnek kenyeret, minden nyáron 140–160 q gabonát takarítanak be – önmaguk málén és puliszkán élnek. Mindig társadalmias látásom ekkor kezdett szociocentrikussá, vagyis olyanná válni, amelynek a látási központjában mindig az ember, a társadalmi ember, és abban is a dolgozó ember áll. Ez azonban akkor még jórészt érzés dolga volt. Nem egészen tudatos. Ez majd egy későbbi fejlődési fok eredménye, amelyet már a *Korunk*-

nak köszönhetek. Hogy pedig munkás és a dolgozó ember egyben nép és nemzet is, azt meg majd később, a falukutatókkal és a népi írókkal való megismerkedés után értettem meg...

Nos, ha valaki kulcsot keres ahhoz, hogy milyen író és milyen ember vagyok, azt a kulcsot tulajdonképpen itt találja meg: nyolcadmagammal éltem és 21 filléres pályamunkás órabérből és tizenegyed részért való aratásból. Ez determinálta a gondolkozásomat, a gondolkozásom meg meghatározta az íróságomat. Mit éreztem fontosnak, hogyan tudtam azt elmondani? Tulajdonképpen az egész íróságom innen indul, de ez egyúttal kötött végig, az egész életen keresztül, amit később úgy fogalmaztam meg a *Balogh család történetében*, hogy... megdögölni lehet, de rongy emberré válni nem lehet. És igazában ez tett érdeklődővé a világ dolgai iránt is.

Régen volt... Olyan szerencsés voltam, hogy a negyedik osztályos tanítóm: Varga Antal, látván azt, hogy bennem ilyesféle irodalmi szomjúság van, adott nekem egy „kis Beöthyt", egy akkori középiskolás irodalomtörténetet. És amíg egyébhez nem jutottam – ez elég sok esztendeig tartott –, én a „kis Beöthyt" olvastam újra és újra. És tulajdonképpen ebből ismerkedtem meg a magyar irodalommal. Később aztán, úgy 16 éves koromban, amikor már be lehetett iratkozni a Földművelő Egyletbe (mert korábban nem engedtek be), akkor az ottani kis könyvtárban, ami csak egyetlen szekrény volt, megtaláltam én mindjárt Tolsztojt, a *Feltámadás*t és még egy egész sor Tolsztoj-könyvet. De megtaláltam ott Voltaire-t és Rousseau-t is. Majd később megtaláltam még Marxot és Engelst is. És amikor már magam is közreműködhettem a könyvek kiválasztásában, akkor megvettük, megszereztük Gorkijt, Anatole France-t is és természetesen Móricz Zsigmondot és még sok más írót, nem is győzném felsorolni. Szóval, hogy a szomjúságom honnan ered? Én azt hiszem becsületesen és őszintén bevallhatom: valaki, valami akartam lenni, tehát író akartam lenni. És ehhez tudnom kellett már, hogy az írói élet ábécéje: tudni kell, ismerni kell, mit írtak már meg, hogy az ember ne essen bele az ismét-

lésbe, a másokat utánzás hibájába, ami az író számára tulajdonképpen katasztrófa. És ez a fajta szomjúság vezetett tovább is, de ehhez párosult az a másik ügy, hogy a saját sorsomért is és a magyarságnak (úgy is mint szegényparasztságnak és munkásságnak, és úgy is mint szegény árva, magára maradt, magára hagyott népnek) a sorsáért a magam módján én is felelős vagyok, és ezen a sorson valamiképpen változtatni kell. Forradalmár lettem, kollektivista, szocialista világnézetű ember és ettől kezdve még inkább szomjaztam minden olyan könyvre, minden olyan írásra, amely akár gondolati értelemben, akár érzelmi értelemben ezt a mi forradalmunkat szolgálta. Mit is jelent ez? Bizony erre nem tudok – hogy mondjam – kapásból olyan egyszerűen és jól, végérvényesen válaszolni, mint ahogy kellene. Mindenesetre az utóbbi időben újra és újra leírom azt a szót, hogy evidencia. Mit jelent ez? Azt jelenti, hogy abban az ismeretkáoszban, ami ma a gondolkodó emberre a világ minden részéből zúdul (úgy is mint tudomány, úgy is mint gondolat, úgy is mint esztétikai-irodalmi-művészeti reflexiók és így tovább és így tovább), nos mindebben valamiféle rendet kell teremteni. A sorrendi fontosság gondolatát körülbelül 30–35 év óta hangoztatom. Tehát akkor mondtam ki először, hogy az igazságok, akár társadalmi igazságok, akár gazdálkodási, akár természettudományi igazságok, bármiféle igazságok, nem önmagukban érvényesek, hanem használhatóságuk, evidenciájuk szerint. Azaz: amikor valamely korszakban, valamely tettet, cselekedetet végre kell hajtani, azt éppen akkor és nem máskor kell végrehajtani. És az a jó gondolkodás, az a jó irodalom, amelyik ebben a cselekedet-sorrendben valóban megtalálja, nemcsak önmaga számára, hanem a közösség, a nemzet, az ország, a nép számára is megtalálja azt a... ahogyan mondani szokták, a következő láncszemet.

Ez – véleményem szerint – a forradalmár hitvallása. És az író, tulajdonképpen minden igaz író és minden igaz művész forradalmár. Aki nem forradalmár, hanem regény-gyáros vagy olvasmány-kisiparos, az engem nem érdekelt. Ezzel kapcsolat-

ban érdemes elmondani, amit nemrégiben írtam le. Nem tudom, hogy elhiheti-e például az a sajátlagosan mai ember, ebben a megtervezett és megszervezett: foglalkozásokra, rangbeli és jövedelmi-kereseti kategóriákra osztott társadalomban, ebben a modern és ma már általános mandarinizmusban, hogy vannak vagy lehetnek emberek, leginkább írók, költők, művészek és gondolkodók, akiknek a munka nem foglalkozás, nem állás, még csak nem is szerep. Sőt nem is hivatás, hisz az is majdnem szerep. Hanem, hogy is mondjam... sors. A létezés egyetlen tartalma és formája. Azonosulás valamely üggyel, eszmével, közösséggel. Ember, aki Jeremiás és Ézsaiás, mert nem lehet más, nem tud más lenni. Akinek a siker, a hír, a dicsőség, ami jó, ami kell, egyben az ügy szolgálata is. Még a bátorságot, a merészséget is, de a gyávaságnak vagy számításnak látszó alkalmazkodást is alá kell rendelni az ügynek. Így lesz, így lehet az egyéni cselekedetekből, még az írásból is történelem. De ha nem lesz, akkor is! Azt ma már nem tudnám pontosan visszanyomozni, hogy miért nem akartam, nem bírtam paraszti mesemondóvá, olvasmány-kisiparossá vagy akár regény-gyárossá lenni, hogy a paraszti élet belterjes és belülről hiteles ábrázolása, amit pedig némi sikerrel és biztonsággal adhattam, miért nem elégített ki? És miért nem akartam, Ady Endre szavával élve, irodalmi íróvá lenni? Azt szoktam erre mondani, azért, mert elsősorban és mindenekfelett forradalmár voltam. Eszmei ember, forradalmár, és nem politikus, pláne nem konspirátor forradalmár. Most már úgy látom, még ez se lehet a teljes igazság, mert az osztályhelyzet és az osztálybecsület is ott volt ugyan ebben a sors-emberben, de a paraszti alkalmazkodás béklyóival kötözötten. Vagyis: ne ugrálj túlságosan, mert akkor nem lesz belőled a sors embere. És lett? Nem lett, a szó közvetlen értelmében, erre nem is törekedtem. De talán jelent valamit ez az élet és ez a munka – az én életem és munkám –, az ügy, a kollektivizmus és a nemzeti önfenntartás szolgálatában. Mint gondolat és mint magatartás. De ha nem jelent, akkor is... Mindez azonban, csak az úgynevezett tudatalatti szférában folyhatott

le, a külső magabiztosság pedig csak harci attitűd lehetett. Egy nagyon érzékeny, eleven, dialektikus szubjektum minden hatást érzékel, felszív vagy visszaver, a bölcsőtől a koporsóig. Ugyancsak ebből következhet, hogy az utolsó évtizedben, az öregkor kezdetén már ez a sorsdeterminháltság nem annyira regényekben vagy más áttételes írásokban, hanem jó részben direkt publikációkban (cikkek, tanulmányok, társadalmi-történelmi reflexiók stb.) jelentkezett bennem. Kezdettől ezek a belső erők határozták meg közéleti lépéseimet. Mindig megtétetve velem a szükséges szellemi transzformációkat, amelyek azonban sohasem váltak Saulus-Paulus-féle metamorfózissá, mert az alap, az egyéni alkat és a társadalmi sors, az osztályhelyzet és az eszmei elkötelezettség változatlan maradt, sőt dúsult, erősödött. El kell mondanom azt is, hogy ma már tudom: bizonyos értelemben elpazarlódott a kezemen az egyedülálló élményanyag, amelyet majdnem 50 éves koromig mint igazi parasztember, bérmunkás és földmívelő felszedhettem. Tudom jól: ilyen nemigen van a magyar irodalomban, de még a világ eddigi irodalmában sem. Hogy miközben valaki íróvá lett, még évtizedekig tényleges testi munkából éljen. Más országokban, ha felfedezik a Gorkijokat, Jack Londonokat, azok mindjárt átléphetnek az írói életformába...

Befejezésül annyit mondhatok (és ezt többször elmondtam, leírtam már), én Adyhoz tartom magam: nem bűvésznek, de mindennek jöttem. Erről én régen hitet tettem:

ÉN NEM MEHETEK EL INNEN

Én nem mehetek el innen soha-sehova,
nekem nincs útlevelem, nincs gazdag rokonom,
  nincs pénzes barátom,
millió sárbaragadt paraszt a szomszédom,
ezeknek a sorsa az enyém, s az is marad örökre.
Nekem csak térkép a nagyvilág,
talán sohasem látom Párizst, Rómát,

sohase látom Amerikát, sem a déltengeri szigeteket:
barnás folt marad számomra a sziklás spanyol föld,
és zöld folt marad a szibériai steppe.

Azt mondta egyszer valaki, úgy mondják, egy görög bölcs:
„adj egy szilárd pontot és kifordítom sarkaiból a világot".
Én megtaláltam ezt a pontot, legalábbis önmagam számára.
Ez a föld az, amelyen élünk:
a sziksós puszta, a ragadós televény, a szaladó homok
és a zöldellő dombok földje – Magyarország,
s a tízmillió magyar, aki benne él.

Hogy szép-e a mi hazánk, szebb-e mint másoké,
nem tudom, nem is keresem:
hogy fegyverrel hódítottuk vagy munkával szereztük,
beköltöztünk-e, vagy a földből nőttünk:
mindegy ma már – egyek vagyunk vele.
Napunk közös a többiekkel, de a mi csíráinkat is felébreszti,
a felhők elszállnak felettünk, de esőjüktől a mi füveink is nőnek:
a mások szép és gazdag földjét én hát nem irígyelem.

Lábommal bokáig járok a magyar sárba,
arcomat kicserzi az éles pusztai szél,

szemeimet kicsire húzza a kemény sivatagi
napfény:
gondjaim lehúznak a földre, vágyaim fölemelnek
a felhők fölé,
nincsen számomra más, mint emésztő töprengés,
forró vágyak és kemény akarat:
ide kell hoznunk a nagyvilágot,
ide kell hoznunk mindent, ami szép, ami jó,
ami nemes és amit érdemes.

FORRÁSOK

Kötetünk cikkeit az alábbi gyűjteményekből válogattuk:

Mit ér az ember, ha magyar – Magyar Élet 1940. (A továbbiakban: *Mit*)
A válság éveiből – Sarló 1945. *(A vál.)*
Útközben – Szépirodalmi 1954. *(Útk.)*
Közös gondjainkról – Magvető 1955. *(Köz.)*
Évek során – Magvető 1965. *(Év.)*
Jelenidő – Magvető 1968. *(Jel.)*
Történelmi jelenlét – Szépirodalmi 1971. *(Tört.)*

Azon cikkek, amelyek címe mellett a fenti rövidítések egyike sincs feltüntetve, ezúttal *először jelennek meg kötetben.* Lelőhelyüket, illetve keletkezésük évét az alábbiakban adjuk. Néhány, Nádasdi Péter által rendelkezésünkre bocsátott cikk pontos adatait az ő váratlan halála miatt nem tudtuk tisztázni, ezek között akad, amely még folyóiratban sem jelent meg. Az olvasó pontosabb tájékoztatása érdekében némely esetben a kötetben már közzétett írások első megjelenésének évét is feltüntetjük, mert a megírás, illetve folyóiratközlés és a kötetmegjelenés között néha évek teltek el, s egyáltalán nem lényegtelen, hogy pl. *A válság éveiből* c. kötet legtöbb írása a felszabadulás *előtt* íródott.

Egy napszámos az egykéről – *Válasz*, 1934.
Irodalom és világnézet – *Gondolat*, 1935.
Parasztok – magyarok – Előadásszöveg, harmincas évek második fele.
A mai írók feladatai – Mint előbb.
Agrárkultúra és parasztság – 1937. *A vál.*
Parasztkultúra és polgári érdeklődés – 1937. *A vál.*
Parasztok a színházban – *Kelet népe*, 1939.
Veres Péter levele a népművelésről – *A vál.*
Nyelvünkről – *Mit.*
Az őstehetségekről, akik vannak – *Mit.*
A nép neveléséről – *Mit.*
„Olvasók" vagy „hivők"? – *Magyar Út*, 1941.
Parasztkollégium – 1942. *A vál.*
Népfőiskola – 1943. *A vál.*
A paraszthházról – 1943. *A vál.*
Magunk dolgáról – *Szabad Szó*, 1944. február 20.
Munkásirodalom – *Munkások, Magyar Élet*, 1944.
Szellemi válság – *Válasz*, 1947.
Parasztpárt és értelmiség – Veres Péter: *Nemzet – Egyház – Értelmiség.*

Nemzeti Parasztpárt Nagybudapesti Szervezete 1947.
A népi demokrácia művészetpolitikájáról – *Fórum*, 1948.
Az állami népi együttesek indulásához – 1950. *Útk.*
Népnyelv – tájnyelv – 1950. *Útk.*
Néhány szó az irodalmi közvéleményről – 1951. *Útk.*
Népi kultúrmozgalmak – 1951. *Útk.*
Az író szemével a városi kultúrversenyeken – 1951. *Útk.*
Nyelvtudósok között – 1952. *Útk.*
Ismeretterjesztés – 1953. *Útk.*
Az ének- és rajztanításhoz – 1953. *Útk.*
Így írnék filmkritikát – ha írnék – *Köz.*
A népművelés – *Köz.*
Szocialista népkultúra vagy szórakoztatóipar? – *Köz.*
Még egyszer a népkultúráról szólva – *Köz.*
A Dózsa György szoborpályázaton – *Köz.*
Üzenet az ifjúsághoz – *Szabadságharcos*, 1954?
A nevelést semmi nem helyettesítheti – *Szabad Ifjúság*, 1955. január
Művészet az ágyban – *Köz.*
Az irodalom és az olvasó – *Művelt Nép*, 1956. jún.
Levél a *Szabad Nép*hez – *Szabad Nép*, 1956. júl. 29.
Hozzászólás – *Népművelés*, 1956. okt.
Emocionalizmus – *Tükör*, 1958. jún.
Iskola és irodalom – *Élet és irodalom*, 1961. máj.
Egy Pen Club konferencián – Felszólalás, 1964. okt. 16.
A pedagógiai realizmusról – *Család és Iskola*, 1964?
Olvasás – népművelés és ami belőle következik – Előadás.
Néprajz – népismeret – *Év.*
Író-olvasó találkozók – *Év.*
Lakáseszmény – életeszmény – *Év.*
Kispolgáriság? – *Év.*
Kispolgáriság? – még egyszer – *Év.*
Kispolgáriság? – harmadszor – *Év.*
A munka és a munkás – *Év.*
A nagyapa gondjaiból – *Köznevelés*, 1966.
Elit értelmiség és „egyszerű emberek" – *Jel.*
Kérdések a jövendőhöz – *Tört.*
Továbbtanulás és szelekció – *Tört.*
Humán értelmiség? – *Tört.*
Új mezei értelmiség – *Tört.*
A szocialista műveltségről – Népszabadság, 1968. nov. 7., *Tört.*
Veres Péter – 1968, *Életem, emlékeim, találkozásaim* – MRT – Minerva 1973

TARTALOM

Előszó / 5
Egy napszámos az egykéről / 13
Irodalom és világnézet / 17
Parasztok – magyarok / 24
A mai írók feladatai / 27
Agrárkultúra és parasztság / 32
Parasztkultúra és polgári érdeklődés / 42
Parasztok a színházban / 53
Veres Péter levele a népművelésről / 58
Nyelvünkről / 63
Az őstehetségekről, akik vannak / 71
A nép neveléséről / 76
„Olvasók" vagy „hivők"? / 84
Parasztkollégium / 88
Népfőiskola / 94
A parasztházról / 100
Magunk dolgáról / 113
Munkásirodalom / 117
Szellemi válság? / 126
Parasztpárt és értelmiség / 130
A népi demokrácia művészetpolitikájáról / 136
Az állami népi együttesek indulásához / 145
Népnyelv – tájnyelv / 154
Néhány szó az irodalmi közvéleményről / 157
Népi kultúrmozgalmak / 161
Az író szemével a városi kultúrversenyeken / 172
Nyelvtudósok között / 185
Ismeretterjesztés / 193
Az ének- és rajztanításhoz / 199
Így írnék filmkritikát – ha írnék / 202
A népművelés / 207
Szocialista népkultúra vagy szórakoztatóipar? / 215
Még egyszer a népkultúráról szólva / 225

A Dózsa György szoborpályázaton / 235
Üzenet az ifjúsághoz / 242
A nevelést semmi nem helyettesítheti / 246
Művészet az ágyban / 250
Az irodalom és az olvasó / 254
Levél a *Szabad Nép*hez / 259
Hozzászólás / 264
Emocionalizmus / 272
Iskola és irodalom / 286
Egy Pen Club konferencián / 295
A pedagógiai realizmusról / 297
Olvasás – népművelés és ami belőle következik / 300
Néprajz – népismeret / 312
Író-olvasó találkozók / 325
Lakáseszmény – életeszmény / 338
Kispolgáriság? / 352
Kispolgáriság? – még egyszer / 362
Kispolgáriság? – harmadszor / 375
A munka és a munkás / 381
A nagyapa gondjaiból / 391
Elit értelmiség és „egyszerű emberek" / 398
Kérdések a jövendőhöz / 408
Továbbtanulás és szelekció / 415
Humán értelmiség? / 421
Új mezei értelmiség / 426
A szocialista műveltségről / 431
Veres Péter / 439
Források / 449

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Athenaeum Nyomda, 78.2180 Budapest, 1978 – Íves magasnyomás
Felelős vezető Soproni Béla vezérigazgató

Szerkesztette Hargitai György
A borító, a kötésterv és a tipográfia Erdélyi Judit munkája
Műszaki vezető Mózes Tibor
A szedést 1978. VI. 30-án kezdték meg
Megjelent 1978. XI. 20-án, 8000 példányban
Terjedelme 22,8 (A/5) ív